

ARNOLD SINISALU

Mõjutustegevuse piirid rahvusvahelises õiguses

TARTU ÜLIKOOLI KIRJASTUS

Tartu Ülikooli õigusteaduskond
Riigi- ja rahvusvahelise õiguse instituut

TÜ õigusteaduskonna nõukogu otsusega 2.01.2012. a on Arnold Sinisalu väitekirj
lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori (õigusteadus) kraadi taotlemiseks TÜ
õigusteaduskonna doktorikraadide kaitsmise komisjonis.

Juhendaja: prof Lauri Mälksoo

Oponendid: prof dr hab Władysław Czapliński. Institute of Law Studies, Polish
Academy of Sciences Warszawa, Poland
dr Anneli Albi (Kent Law School – University of Kent)

Kaitsmise aeg: 13.02.2012. a kell 11.00 Tallinnas Kaarli pst 3, aud 101.

Väitekirja trükkimist toetas TÜ õigusteaduskond.

ISSN 1406–6394
ISBN 978–9949–19–933–4 (trükis)
ISBN 978–9949–19–934–1 (PDF)

Autoriõigus Arnold Sinisalu, 2012

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee
Tellimus nr 1

SISUKORD

SAATEKS	8
SISSEJUHATUS	9
I OSA – MÕJUTUSTEGEVUSE OLEMUS	17
1. 1. Mõjutustegevuse olemus ja mõiste	17
1.2. Informatsioon kui mõjutustegevuse peamine objekt informatsiooniühiskonnas	19
1.3. Massimeedia tähendus ja iseloomustus.....	21
1.4. CNN-i efekt.....	24
1.5. Avalik võim ja massimeedia	25
1.6. Ajalooline lühiülevaade mõjutustegevusest.....	29
1.7. Filmikunst ja totalitaarrežiimid	30
1.8. Islamifundamentalism.....	31
1.9. Eesti ja mõjutustegevus.....	31
1.10. Mõjutustegevuses kasutatavad peamised meetodid ja mõisted	33
1.10.1. Propaganda.....	34
1.10.2. Varjatud e salaoperatsioonid	36
1.10.3. Aktiivsed meetmed	37
1.10.4. Psühholoogilised operatsioonid	39
1.10.5. Kübersõda – rünnak arvutivõrkudele	40
1.10.6. Pehmed väärtused/pehme jõud.....	42
1.11. Tsiviliseerumisprotsess	43
1.12. I osa kokkuvõte	44
II OSA – MÕJUTUSTEGEVUSE PIIRID SÕJAÕIGUSES	46
2.1. Sissejuhatus.....	46
2.2. Sõja mõiste ja üldprintsibid	50
2.3. <i>Status mixtus</i>	55
2.4. Sõda tehnilises ja materiaalses tähenduses	63
2.5. Rünnakud arvutivõrkudele ja sõja materiaalne määratlus	64
2.6. Sõjakavalus ja pettus.....	68
2.7. Võitlejate staatus	70
2.8. Palgasõdurid.....	73
2.9. Juhi vastutus (<i>Command Responsibility/Superior Responsibility</i>)	75
2.10. Valitud sihtmärkide tapmine (<i>Targeted Killing</i>).....	78
2.11. Martensi klausel	82
2.12. II osa kokkuvõte.....	85
III OSA – ÜRO HARTAST TULENEVAD PIIRANGUD MÕJUTUSTEGEVUSELE	87
3.1. Sissejuhatus.....	87
3.2. ÜRO harta artikkel 103	88
3.3. ÜRO ja harta ajalooline kontekst ning tõlgendamine	89
3.4. ÜRO harta preambul.....	91
3.5. ÜRO harta ja õiglus	92

3.6.	ÜRO harta artiklid 1 ja 2.....	93
3.7.	Agressiooni ja jõu kasutamise ning jõuga ähvardamise keeld.....	93
3.7.1.	Enesekaitse harta artikli 51 kohaselt.....	96
3.7.2.	Rahvusvaheline rahu ja julgeolek	102
3.7.3.	Kollektiivsed meetmed.....	106
3.8.	Enesemääramisõigus.....	108
3.9.	Inimõiguste austamise printsiip	111
3.10.	Riikide suveräänsus ja võrdsus	115
3.11.	Lepingute ja kohustuste ning privileegide vastastikune austamine ja täitmine heas usus ehk vastastikkuse põhimõte riikidevahelistes suhetes.....	118
3.12.	Tülide rahumeelse lahendamise nõue	120
3.13.	Mittesekkumine teiste riikide siseasjadesse ehk interventsiooni keeld.....	122
3.13.1.	Mittesekkumisprintsiibi käsitlus külma sõja ajal	127
3.13.2.	Interventsioon kutsuja palvel	130
3.13.3.	Nicaragua vs USA.....	132
3.13.4.	Humanitaarne interventsioon	134
3.13.5.	Informatiivne interventsioon	137
3.14.	ÜRO Julgeolekunõukogu volitused ja tegevus	139
3.14.1.	ÜRO reform ja Julgeolekunõukogu	142
3.14.2.	Sõja-staabikomitee	144
3.15.	Harta VI peatükk – tülide rahulik lahendamine ja Julgeolekunõukogu tegevus	145
3.15.1.	Ennetav diplomaatia ja kohustus kaitsta	146
3.15.2.	Tülide rahumeelse lahendamise instrumendid	149
3.16.	Harta VII peatükk – Julgeolekunõukogu tegevus rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooniaktide puhul.....	151
3.16.1.	Meetmed, mis pole seotud relvajõudude kasutamisega	155
3.16.2.	Relvajõudude abil rakendatavad meetmed.....	158
3.17.	III osa kokkuvõte	160
IV OSA – RAHVUSVAHELISE KRIMINAALÕIGUSE SEATUD PIIRID		
MÕJUTUSTEGEVUSELE		163
4.1.	Sissejuhatus.....	163
4.2.	Versailles' rahust ÜRO ja Nürnbergi ning Tokyo tribunali asutamiseni.....	164
4.3.	Nürnbergi tribunal.....	167
4.4.	Tokyo tribunal.....	178
4.5.	Endise Jugoslaavia Sõjakuritegude Tribunal	186
4.5.1.	Duško Tadić	187
4.5.2.	Duško Tadići apellatsioonitsus	190
4.5.3.	Stanislav Galić	191
4.5.4.	Stanislav Galići apellatsioonitsus.....	191
4.5.5.	Tihomir Blaškić.....	193
4.5.6.	Tihomir Blaškići apellatsioonitsus	195

4.6. Rwanda tribunal	197
4.6.1. Jean-Paul Akayesu	199
4.6.1.1. Genfi konventsioonide rikkumine	200
4.6.1.2. Inimsusevastased kuriteod ja individuaalne kriminaalvastutus	200
4.6.1.3. Genotsiid ning genotsiidikuriteo vahetu ja avalik õhutamine	202
4.6.1.4. II astme otsus	204
4.6.2. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza ja Hassan Ngeze	206
4.6.2.1. I astme otsuse kokkuvõtvad järeldused	209
4.6.2.2. Apellatsioonotsus	211
4.6.2.3. Juhi vastutus	211
4.6.2.4. Genotsiidi toimepanemine	212
4.6.2.5. Genotsiidi toimepanemine ja tahtlus	213
4.6.2.6. Genotsiidikuriteo vahetu ja avalik õhutamine	215
4.6.2.7. Vandenõu genotsiidi korraldamiseks	218
4.6.2.8. Inimsusevastased kuriteod	218
4.7. Rahvusvaheline Kriminaalkohus	221
4.8. IV osa kokkuvõte	223
KOKKUVÕTE	227
KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD	236
Kirjandus	236
Rahvusvahelised konventsioonid ja muud õigusaktid ning õiguse allikad	248
Kohtulahendid	249
Interneti- ja meediamaterjalid	251
LÜHENDID	254
SUMMARY: RESTRICTIONS TO SUBVERSIVE LEVERAGE IN INTERNATIONAL LAW	255

SAATEKS

Igal teel on algus ja lõpp. Vana-Hiina mõttele kohaselt algab ka kõige pikem tee esimesest sammust.

Mõjutustegevuse reguleerimine võiks ja peaks olema üks rahvusvahelise õiguse eesmärged – sellisele veendumusele ei jõudnud ma mõne päeva või tunni jooksul. Kümnekond aastat tagasi esitasin enesele lihtsa küsimuse: miks ilmselged ajaloo-faktid põhjustavad nii vastukäivaid tõlgendusi? Kuivõrd on tegemist teadmatusena ja millisel määral lihtlabase propagandaga? Veel mitmeid aastaid võttis aega, kui mõjutustegevuse (sellel ajal kasutasin küll infosõja mõistet) suhtes tekkis küsimus, kuivõrd õigus sellist nähtust saaks ja peaks reguleerima.

USA senaatorile ja kubernerile Hiram Johnsonile omistatakse ütlus, et sõja esimene ohver on tõde. Nimetatud isiku taustaga tutvudes selgus tema roll USA I maailmasõja järgse isolatsioonipoliitika kujundajana, eriti vastuseisus Versailles' rahulepingule ja Rahvasteliidule. Selliste ajaloo-faktide juurest jõudsingi paratamatult rahvusvahelise avaliku õiguseni. Pean siinjuures tunnistama, et omal ajal Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas tudeerides ei näinud ma rahvusvahelist õigust sellisena, mis tundunuks ratsionaalselt võttes millegi olulisena. Hüllem veel – rahvusvaheline avalik õigus paistis millegi väga kauge ja reaalsusega vähe kokkupuutuva distsipliinina. Tagantjärele targana tean, kui vale oli see seisukoht.

Loodan oma tööga anda panuse selleks, et mõjutustegevuse reguleerimise abil saaksid tulevikus rahvusvahelise õiguse abil hääle need, kelle „sõnaõigus on sageli rutiinselt välistatud”, nagu arvas Martti Koskenniemi. Selleks, et seda ideed ellu viia, süstematiseerisin oma töös teadaolevat ja mulle kättesaadavat kirjandust. Olgu mu töö lõpp ühtlasi ühe uue tee alguseks.

Sageli ei märka me tänada neid kaaslasi, kellega koos kulgesime ja ümbritsevat uudistasime ning vestlesime. Seetõttu tänan just neid isikuid, kellega koos ja kelle abil ma selle teekonna lõppu olen jõudmas.

Juhendaja ja julgustajana on hindamatu olnud professor Lauri Mälksoo, kellel ma töö lõpuni poleks jõudnud. Eelkõige on olnud oluline tema kannatlikkus ja peenetundeline suunamine tagasi õigele teele, kui ekslema jäin. Suur tänu!

Enne veel, kui tööd kirjutama asusin, oli oluline roll Raul Rebasel, tänu kellele suutsin paremini ja laiemalt mõista meedia ja ajakirjanduse toimimist. Tänud arvukate vestluste ja arutelude eest, mis veensid mind lõpuks seda tööd ette võtma.

Eraldi tänu kuulub perekond Riistanile – teavad nemad ja tean mina, mille eest.

Suur tänu kuulub ka minu kolleegidele kaitsepolitseis – nii neile, kellega antud teemal mõtteid vahetasin, kui ka neile, kes irooniliselt innustades teatasid, et edaspidi tulevad nad minu juurde ja lasevad ärritumise puhul mul oma südamelööke kuulata ega raiska aega perearstile, sest pole olemas doktorit stetoskoobita. Mõistetavatel põhjustel ei saa ma kahjuks nimetada nende nimesid.

Lõpuks kuulub tänu mu perekonnale ja vanematele, sest nende mõistev suhtumine oli suureks abiks. Paraku on ilmne, et tööd kirjutades jäi midagi tegemata just nende arvelt.

Tartus, 2011.a detsembris.

SISSEJUHATUS

Globaliseerumine toob kaasa üha suureneva tehnilise võimekuse sekkuda suveräänsete riikide siseasjadesse. Üheks sekkumise viisiks on mõjutustegevus. Käesolev doktoritöö tegelebki küsimusega, millised piirid seab mõjutustegevusele rahvusvaheline avalik õigus.

Mõjutustegevust analüüsid ja selle üle arutledes kasutatakse Eestis sageli infosõja mõistet. Tegemist on otsetõlkega inglisekeelsest mõistest *infowar* või ka *information war*. Otsetõlke puuduseks on asjaolu, et see ei ava mõiste olemust tervikuna ja seob termini üheselt sõja mõistega. Andmaks ülevaadet nimetatud nähtuse ulatusest ja sisust, lähtun valdkonna seletamisel laiemast kontekstist ja kasutan infosõja asemel mõjutustegevuse mõistet. Miks olen kasutusele võtnud mõjutustegevuse mõiste ja milles seisneb selle nähtuse sisu, ongi selgitatud dissertatsiooni esimeses osas, kus näitan, et tegemist on tegevusega, mille metoodika kasutamine on oma sisult ulatuslikum, kui seda on seni tavaks olnud kasutada rahvusvahelises õiguses konventsionaalse sõja defineerimisel.

Nii mõjutustegevuse kui infosõja mõiste on rahvusvahelises õiguses määratlemata. Sageli on rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse distsipliinides mõistetil veidi erinev sisu. Näiteks sobib kasvõi selline mõiste nagu sõda, mille kohta öeldakse, et oma mitmetähenduslikkuses on sõda sageli pigem metafoor kui õiguslik termin.¹ Infosõja mõiste puhul on tegemist just sellise olukorraga, sest üldjuhul ei ole mõjutustegevus määratletav konventsionaalse sõjana.

Mõjutustegevus on riiklike ja mitteriiklike institutsioonide poolt kasutatavaks legitimeerimise vahendiks rahvusvahelistes suhtes, et ületada rahvusvahelise õiguse normides sisalduvad õiguslikud piirangud või keelud, mis ei võimalda jõu kasutamist riikidevahelises suhtluses (kõige laiemas tähenduses – alates rahvusvahelistest poliitilistest kuni näiteks kultuuriliste suheteni).

Ülaltoodust lähtub doktoritöö uurimisprobleem: mis on mõjutustegevus ja millised piirid seatakse sellele rahvusvahelise avaliku õigusega (edaspidi: rahvusvahelises õiguses)? Võib küsida: mis tingib mõjutustegevuse kasutamise? Väga üldistatult võib vastata, et kuivõrd otsese relvastatud jõu kasutamine ja agressioon on rahvusvahelises õiguses ÜRO hartaga keelatud, üritavad riigid kasutada muid vahendeid oma eesmärkide saavutamiseks ja selleks on diplomaatia kõrval sageli mõjutustegevus, mis võib väljenduda lisaks eelkirjeldatule ka kaudse jõu või mitteotsese agressiooni kasutamises. Seega uurin kehtiva rahvusvahelise õiguse toimivust eelnimetatud fenomeni reguleerimiseks.

Mõnede õigusteadlaste arvates on eelkirjeldatud keelud pärast II maailmasõda põhjustanud rahvusvahelistes suhetes huvi suurenemise mitteotsese jõu kasutamise (ingl k *indirect force* või *indirect aggression*) vastu. Märgitakse ideoloogia rolli kasvu rahvusvahelistes suhtes ja seda, et mitteotsese agressiooni kasutamisega

¹ Y. Dinstein. War, Aggression and Self-Defence. Cambridge University Press 2005, lk 3.

taotlevad eelkõige suurriigid teise riigi valitsuse poliitiliste otsuste muutmist või mõjutamist.²

Rahvusvaheliste suhete teoorias ja praktikas räägitakse nn ebaõnnestunud riikidest, püüdest neis taastada toimivat riigikorraldust (näiteks Afganistan) ehk kõneldakse riikide rekonstrueerimisest. Tinglikult võib öelda, et mõjutustegevus on vastandtegevus eelkirjeldatule. Tegemist võib olla protsessiga, millega luuakse situatsioon, et õigustada teise riigi siseasjadesse sekkumist. Võiks öelda, et mõjutustegevuse rakendaja üritab muuta õiguslikku olukorda, dekonstrueerida oma vastase poliitilist ja riigiehituslikku riigikorraldust.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt ei ole mõjutustegevuse reguleerimine või küsimus sellise tegevuse piiridest pelgalt normitehniline küsimus. Asja sügavuti uurides näeme, et tegemist on üldises mõttes eelkõige õigluse problemaatikaga, mille saavutamine peaks olema minu arvates rahvusvahelise õiguse rakendajate üks peamisi ülesandeid.

Õigluse saavutamine on lõputu protsess. Tegevusetuna ei liigu inimkond õiglusele lähemale. Kui näiteks lähtuda ühest võimalikust mõjutustegevuse eesmärgist, milleks võiks pikemas perspektiivis olla majandusliku kasu saavutamine, siis võidakse kasutada psühholoogilist mõjutustegevust naaberriigi suhtes. Võib esitada hüpoteetilise näite riigist X, mis boikoteerib riigi Y toodangut, sest selles rikutakse esimese väitel inimõigusi. Kas selline tegevus on õiglane ja kooskõlas rahvusvahelise õigusega? Selliste meetmete kasutamisel võib tegemist olla rahvusvahelise õiguse peamise põhimõtte – riikide võrdsuse printsiibi – rikkumisega. Selline tegevus rikub samuti siseriiklikku õigust, nimelt kodanike arvamuse- ja tegevusvabadust. Kujutlegem näiteks olukorda, kus õhutatakse sõda naaberriigi vastu: paratamatult riivatakse kodanike põhivabadusi ja -õigusi.³ Riivatakse mõlema riigi kodanike õigusi ja vabadusi, kuigi inimõigused peaksid olema kõikides riikides prioriteetsed (eelistatud *lex specialis lex generalis*’e suhtes) muude õiguste suhtes. Antud juhul on vastuolus ühe riigi huvid mingi eesmärgi saavutamiseks jõuga ähvardamise abil, mis on keelatud vastavalt ÜRO hartale ning teisalt inimõiguste prioriteetsus, mis peaks olema esikohal mõlemas riigis.

Muidugi on soov reguleerida rahvusvahelise õigusega ebatervet ja vaenulikku riikidevahelist konkurentsi ning vaenulike ideede propageerimist idealistlik. Samas on selge, et riik võib rahvusvahelistes suhetes teatavatel tingimustel osutada mõjutustegevuse objektiks. Tihti tingib mõjutustegevuse kasutamist riikidevaheliste suhete iseloom. Selliselt võib vaadelda Eesti ja Venemaa suhteid alates 1991. aastast, aga ka sotsialistliku Venemaa, tema järeltulija NSV Liidu ja Eesti suhteid 1920–1940. Eelnimetatud keeruliste ajaloosündmuste tõttu olen jõudnud arvamusele, et inimkond peab püüdma rahvusvahelise õiguse edasise arendamise abil korrastada riikidevahelist suhtlust.

² A. Randelzhofer. Art 2 (4) – B. Simma (toim). The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 119.

³ Selliselt tõlgendab õigluse teoorias rahvusvahelise õiguse rolli John A. Rawls; vt pikemalt: J. A. Rawls. Theory of Justice. Oxford University Press 1973, lk 378–382.

USA õigusteadlane Duncan B. Hollis rõhutab õigustatult mõjutustegevuse mitmetahulisust, kirjeldades, et pelgalt analoogia põhjal pole võimalik kõike reguleerida, sest tsivilisatsiooni areng toob kaasa uusi probleeme ja samas arengusoovita ei toimu midagi.⁴ Nagu öeldud, pole kõike õiguslikult võimalik reguleerida. USA jurist Sean P. Kanuck esitas näite, et rahvusvahelise õigusega pole keelatud ka selline nähtus nagu spionaaž.⁵ Ilmselt on siinkohal õige öelda, et kõike ei pea reguleerima rahvusvaheline õigus, kui piisab siseriiklikust õigusest. Samas humanitaarõigus ei lähe eelnimetatud nähtusest mööda, sest võitleja ja sõjavangi staatuse kaudu reguleerib rahvusvaheline leping, keda käsitleda spioonina ja keda mitte.⁶ Mõjutustegevuse õiguslikul reguleerimisel oleks võimalik lähtuda analoogiast ja piiritleda nähtuse kõige negatiivsemaid aspekte selliselt, et keelustada teatavat liiki tegevus, näiteks riiklikult soositud vaenuliku propaganda õhutamine.

Sageli kõneldakse kübersõjast. Nimetatud kontekstis on asi keerulisem kui mõiste „sõda” tarvitamine pelgalt arvutivõrkudes toimuva kirjeldamiseks. Sõda on sõjaõiguses määratletud tegevus, mis hõlmab konventsionaalse relvastuse kasutamist. Kuivõrd on õigustatud selle mõiste kasutamine arvutivõrgus toimuva selektamiseks? Näiteks sõjaõiguse ekspert professor Ingrid Detter Frankopan tõlgendas rünnakuid arvutivõrkudele (ehk küberrünnakuid) ja neist tulenevaid ohtusid relvastuse uue tüübina.⁷ Küberrünnakuid pean mõjutustegevuse üheks alaliigiks. Rünnakud virtuaalmaailmas on vaid üks mõjutustegevuse meetod, mitte asi iseneses. Rahvusvahelise õiguse erialases kirjanduses lähtutakse eelnimetatud mõiste puhul sageli vaid rünnakutest arvutisüsteemidele.

USA õigusteadlase ja ajaloolase Philip Bobbitti arvates põhjustasid sõjad konstitutsioonilise riigikorra muudatusi ja seeläbi toimus ka rahvusvahelise õiguse areng.⁸ Sõjapidamine tingis valitsejate haldusaparaadi järjest suuremaid jõupingutusi ja lõpuks tõi 16.–17. sajandil sõjanduses toimunud tehniline areng kaasa uue riigiõigusliku korralduse. Tänapäeval tuntakse sellist uut riigikorda Vestfaali rahu järgse riigisüsteemina.⁹ Selline riigikeskne ja suveräänsusest lähtuv on kehtiv rahvusvaheline õiguskord. Mõjutustegevuse puhul ei pruugi selline õigus enam toimiv olla. Tänapäeval võib rünnaku korraldajaks olla mõni terroristlik ühendus, mis tegutseb ideoloogilistel põhjustel. Selline asjaolu muudab tulevikus kindlasti

⁴ D. B. Hollis. Why States Need an International Law for Information Operations. Portland: Lewis & Clark Law Review Winter 2007, lk 1047–1061.

⁵ S. P. Kanuck. Information Warfare: New Challenges for Public International Law, Harv. Int'l L.J. Vol 37. No 1 1996, lk 275.

⁶ Art 46. 12.08.1949. a Genfi konventsioonide 08.06.1977 (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 21, 121, 1999.

⁷ I. Detter. The Law of War. Cambridge: Cambridge University Press 2000, lk 272–274 (Nimetatud autor kasutab oma teostel nimekuju Ingrid Detter).

⁸ P. Bobbitt. The Shield of Achilles. War, Peace, and the Course of History. Anchor Books 2003, lk 69–74. P. Bobbitti üks põhiteese seisneb selles: et mõista rahvusvahelise õiguse, rahvusvaheliste suhete, ajaloo ja sõja ning rahu suhteid ning seoseid, tuleb käsitleda koos kolme komponendi: õigust, ajalugu ja strateegiat; vt teose eessõna, lk XXI–XXII.

⁹ *Ibid.*, lk 344–347.

rahvusvahelist õigust samal viisil, nagu muutsid nn Genfi õigust II maailmasõja ajal alanud rahvuslikud vabadusvõitlused.

Külma sõja intensiivistumise ajal väitsid õigusteadlased, et olukorras, kus üks osa maailmast ei tunnista rahvusvahelise õiguse peamisi printsiipe ning õigus muutub osaks ideoloogilisest võitlusest, ei saa rahvusvaheline õigus täita oma ülesannet rahvusvahelise korra ja õigluse tagamisel, sest suurema osa maailma heakskiiduta rahvusvaheline õigus ei toimi.¹⁰ Külma sõda on möödas – vähemalt nii väidab suurem osa poliitikuid ja rahvusvaheliste suhete spetsialiste; kuivõrd on see muutnud rahvusvahelise õiguse seisundit ja millisel määral on selles valdkonnas toimunud progress? Või on õigem isegi küsida: kas progress rahvusvahelises õiguses on võimalik? Juba 1996. a sedastati, et infotehnoloogia areng esitab väljakutse rahvusvahelise õiguse kehtivale paradigmale, seda eriti valdkondades, mis õiguslikult reguleerivad territooriumi, agressiooni ja interventsiooni küsimusi.¹¹ Mida saab selles osas teha õigus? Õigusteadlased on arvamusel, et riigipoolse kontrolli suurenemise ja tehnoloogia arengu poolt avaldatav mõju rahvusvahelisele elule nõuab uute rahvusvaheliste lepingute sõlmimist, mis mingilgi määral reguleeriksid neid elukorralduslikke muudatusi.¹²

Kui rääkida rahvusvahelisest õigusest, tuleb eelkõige lähtuda rahvusvahelistest lepingutest ja peamiselt ÜRO kujundatud normidest, millest valdavalt lähtub kehtiv rahvusvaheline õigus. Lisaks ÜRO kujundatud õigusele lähtutakse rahvusvahelises õiguses ka rahvusvahelisest tavast ja õiguse üldpõhimõtetest, kohtuotsustest ning rahvusvaheliste organisatsioonide otsustest, aga samuti kõige pädevamate ja tunnustatud õigusteadlaste töödest (vt Rahvusvahelise Kohtu statuut art 38 lg 1¹³) ja muudest võimalikest allikatest.¹⁴ Kõrgeima õigusjõuga on vastuvaidlematud e imperatiivnormid *ius cogens* (milleks peetakse tavaliselt jõu kasutamise keeldu, riikide võrdsuse ja enesemääramise õigust, rahvuslikku enesemääramisõigust, orjanduse ja genotsiidi keeldu ning kohustust austada inimõigusi ja peamiste sõjaõiguse normide järgimise kohustust; loetelu pole ammendav¹⁵). Siinjuures on vajalik märkida, et rahvusvahelist õigust iseloomustab võrreldes siseriikliku õigusega oluline erinevus, mida peab veidi selgitama, enne kui asuda seda omapärast õiguskorda kritiseerima. Nimelt on tegemist n-ö horisontaalsüsteemiga, kus puudub keskvoim ja tsentraliseeritud jõu kasutamine ning näiteks ÜRO harta alusel asutatud Rahvusvaheline Kohus lahendab vaidlusi juhtumitel, kui osapooled on ennast kohtu jurisdiktsioonile allutanud ehk teisiti öeldes – osapooled peavad olema nõus kohtus

¹⁰ Q. Wright. International Law and Ideologies. Am. J. Int'l. L., Vol 48, No 4, Oct. 1954, lk 620.

¹¹ Kanuck 1996, lk 286–291.

¹² M. N. Shaw. International Law. Cambridge University Press 2005, lk 89.

¹³ Art 38 lg 1 p d, Rahvusvahelise Kohtu statuut, RT II, 1996, 24/25, 95.

¹⁴ Shaw 2005, vt pikemalt: lk 92–115.

¹⁵ L. Hannikainen. Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law, Lakimiesliiton Kustannus 1988, lk 317–713; A. Orakhelashvili. Peremptory Norms in International Law, Oxford University Press 2006, lk 50–66. Rahvusvahelist tavaõigust ja *ius cogens*’it ei ole dissertatsioonis eraldi käsitletud.

asja arutama.¹⁶ Rahvusvahelist õigust võib pidada ka rahvusvaheliste suhete keeleks.¹⁷ Loomulikult on ka tavaõigus ja regionaalsed lepingud tähtsal kohal, ent selge prioriteet on ÜRO hartast lähtuval õigusel.

Kuivõrd rahvusvaheline õigus käib kaasas info- ja kommunikatsioonitehnoloogia arenguga? Genfi ja Haagi (peamised, 1907. a IV ja V konventsioon) õigus reguleerivad konventsionaalse sõja pidamist, kuid millisel määral on nimetatud konventsioonid rakendatavad mõjutustegevuse reguleerimiseks ja sellise tegevuse piiritlemiseks? Rahvusvahelise õiguse kontekstis on teadlased tõstatanud küsimuse, kas humanitaarõiguse sätted, mis annavad ajakirjanikele sõdades tsiviilisikutega võrdse staatuse, on jätkuusutlikud käesoleval ajal, kui massimeedia avaldab tohutut mõju sõjategevusele, ning jõudnud järeldusele, et selles valdkonnas on rahvusvahelises õiguses vaja uut regulatsiooni.¹⁸

Kust läheb mõjutustegevuse lubatav ja keelav piir rahvusvahelises õiguses, kus lõpeb lubatud ideede ja vaadete propageerimine, mis on tagatud informatsiooni-vabadusega ning kus algab keelustatud genotsiidi- ja sõjapropaganda? Vaatamata sõjapropaganda keelustamisele rahvusvahelises õiguses on praktikas nimetatud valdkonnas tõsisid puudujääke. Sellele viitavad nii 1990. aastatel endises Jugoslaavias toimunud inimsusevastased kuriteod kui ka samal ajal Rwandas aset leidnud genotsiid. Mõlemaid juhtumeid iseloomustab asjaolu, et nii ühed kui ka teised sündmused olid mõjutatud sõjapropagandast, samuti vaenulikkust ja vihkamisele õhutavast propagandast.¹⁹ USA rahvusvahelise õiguse ekspert David Kennedy tõstas seondult sõjapropagandaga küsimuse, et kui 1999. a ründas USA juhitud koalitsioon Belgradi, kas polnuks humansem ja proportsionaalsem rünnata Serbia toonast poliitilist eliiti, kes saatis sõdurid sõtta.²⁰

Ma ei käsitle dissertatsioonis kahe- ja mitmepoolseid riikidevahelisi lepinguid, milles on vahel mõjutustegevusega seotud sätteid. Mõnedes lepingutes välis-tatatakse vastastikune siseasjadesse sekkumine ehk lähtutakse interventsiooni keelust.²¹ Kindlasti on tegemist huvipakkuva materjaliga, kuid mahukuse tõttu nõuaks see eraldi uurimust.

Definieerin uurimisobjekti järgmiselt: mõjutustegevus on mitmeotstarbeline meetodika, mida kasutavad riigid ja mitteriiklikud institutsioonid rahvusvahelistes suhetes, rakendades teatud protsesse ja meetodeid, taktikaid ning strateegiaid, et

¹⁶ Art 34–36, Rahvusvahelise Kohtu statuut, RT II, 1996, 24/25, 95.

¹⁷ Pikem sissejuhatus teoses: L. Mälksoo (toim). Rahvusvahelise õiguse lepingud. Tallinn: Juura 2006.

¹⁸ K. Payne. The Media as an Instrument of War. Parameters, Spring 2005, lk 81–93. K. Payne'il on doktorikraad USA kaitsepoliitikas, käesoleval ajal on ta Londoni King's College'i kaitseuringute osakonnas uurija. Varem töötanud BBC produtsendina.

¹⁹ M. G. Kearney. The Prohibition of Propaganda for War in International Law. Oxford University Press 2007, lk 212–234; 243–251.

²⁰ D. Kennedy. Of War and Law, Princeton: Princeton University Press 2006, lk 90.

²¹ 02.02.1920. a Tartu rahuleping Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel sisaldab sisuliselt interventsiooni keeldu. Vt pikemalt: A. Sinisalu. Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law. Juridica International XV/2008, lk 154.

suruda valdavalt mittesõjaliste vahenditega potentsiaalsele vastasele peale oma tahe või murda vastase vastupanutahe, saavutamaks poliitilisi, sõjalisi, majanduslikke või sotsiaalseid eesmärgi. Kokkuvõtvalt väidan, et eelkõige on mõjutustegevus suunatud mõjutatava riigi poliitiliste otsustusprotsesside kujundamisele nendes piirides, mis üldjuhul ei eelda konventsionaalses tähenduses relvastatud konflikti. Võib väita ka seda, et mõjutustegevus on rahvusvahelistes suhetes legitimeerimise vahendiks mittelegaalsete tegude õigustamisel.

Püstitasin järgmised hüpoteesid:

1. Kehtivas sõjaõiguses *ius ad bellum* ja *ius in bello* sätestatud normid ei ole otseselt kohaldatavad mõjutustegevusele, kuid sõjaõiguse printsiibid on mõjutustegevusele kaudselt kohaldatavad;
2. Mõjutustegevuse puhul on tegemist nii rahvusvahelise õiguse rikkumisega kui ka ettekäändega ÜRO hartas sätestatud rahvusvahelise õiguse printsiipide (riikide suveräänsus ja võrdsus; mittesekkumine teiste riikide siseasjadesse e interventsiooni keeld; agressiooni ja jõu kasutamise või jõuga ähvardamise keeld; tülide rahumeelse lahendamise nõue; inimõiguste austamise printsiip; rahvaste võrdsuse ja enesemääramisõigus; vastastikkuse põhimõtte riikidevahelises suhtluses: lepingute ja kohustuste ning privileegide vastastikkune austamine ja täitmine; tülide lahendamine rahulike vahenditega, mis ei ohusta rahvusvahelist rahu, julgeolekut ja õigust) eiramiseks ja rikkumiseks ehk kokkuvõttes rahvusvahelise õiguse rikkumiseks;
3. Rahvusvaheline kriminaalõigus võimaldab vastutusele võtta isikuid mõjutustegevuse puhul, kui tegemist on sõjapropaganda, genotsiidi ja inimsusevastaste kuritegude ning agressiooniga.

Käsitlemist vajab ka küsimus, millise meetodi või milliste meetodite kasuks olen käesolevas doktoritöös otsustanud. Tänapäeval on rahvusvahelise õiguse uurimises kasutusel arvukalt erinevaid meetodeid. USA õigusteadlased Steven R. Ratner ja Anne-Marie Slaughter märgivad, et käesoleval ajal eksisteerib rahvusvahelises õiguses seitse peamist koolkonda, mis kasutavad oma õigusteaduslikku meetodit rahvusvahelise õiguse analüüsimiseks: positivism; poliitiliselt orienteeritud jurisprudents ehk New Haveni koolkond; rahvusvaheline õiguslik protsess (*international legal process*); uus vool ehk kriitilised õigusuuringud (*critical legal studies*); rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste suhete interdistsiplinaarne koolkond ja feministlik jurisprudents ning rahvusvahelise õiguse ja majanduse koolkond.²²

Tegelikult valitseb tänapäeval uurimistöödes meetodite-alane eklektilisus ja peetakse aktsepteeritavaks, et töö kirjutamisel saadakse impulsse erinevatest meetoditest.

Anne-Marie Slaughteri rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse teemaline käsitlus, mille kohaselt globaliseerivas maailmas on paratamatu erinevate distsipliinide ja teooriate segunemine, mistõttu rahvusvaheline õigus peab õppima rahvusvahelistelt suhetelt (peamiselt USA-s viljeldav rahvusvaheliste suhete teooria

²² S. R. Ratner; A.-M. Slaughter, Symposium on Method in International Law. Am. J. Int'l. L., Vol 93, April 1999, lk 293–294.

distsipliin) ja vastupidi, on mulle küllalt lähedane.²³ Võib muidugi öelda, et tegemist on omamoodi sünkretismiga, kuid kas seda pole oma olemuselt ka globaliseerumine? Tundub loogiline, et rahvusvahelise õiguse norme tuleb uurida mitte puhta õiguse „vaakumis”, vaid arvestades nende toimimist tegelikes rahvusvahelistes suhetes. Seega rahvusvaheline õigus peab arvesse võtma sotsiaal- ja ajaloo-teaduste ning poliitilise filosoofia panust maailma mõistmisse.

Samas peab õigusteadus säilitama teatud autonoomia sotsiaalteaduste, sh rahvusvaheliste suhete teooria suhtes. Ka eelpool propageeritud õiglase(ma) ja tsiviliseerituma lahenduse saavutamiseks on kõigepealt mõtet ausalt tuvastada, milline on tegelik asjade seis riikide vahel normatiivselt kokkulepitu suhtes. Selles mõttes ei saa ka kaasaegne rahvusvahelise õiguse jurist kuidagi mööda vanast heast ja mandri-Euroopa õigusteaduses nii juurdunud positivismist. Kuna jutt käib reaalsest rahvusvahelis-õiguslikest normidest ja praktikatest ning nende rollist mõjustegevuse reguleerimisel, siis võibki öelda, et meetodina olen valdavalt ikkagi kasutanud positivistlikku meetodit. See tähendab, et olen positivismile omaselt lähtunud õigusnormide tõlgendamisest, uurinud kehtivaid norme ning süstemaatiliselt selgitanud normides esinevaid puudusi ja tuvastanud õiguse lünkasid. Samas minu avatus ajaloole, sotsiaalteadustele ja poliitilisele filosoofia impulsidele võimaldab väita, et kasutan positivismi kaasajastatud versiooni.

Saksa rahvusvahelise õiguse teadlased Bruno Simma ja Andreas L. Paulus on vahendanud rahvusvahelises õiguses kokkuvõtlikult klassikalise positivistliku seisukoha, millest lähtub nimetatud koolkonna meetodi käsitus: õigus on normide süsteem, mis üldjuhul lähtub riigi tahtest ning nimetatud normide näol on tegemist „objektiivse reaalsusega”, mida tuleb eristada „õigusest, nagu see peaks olema”.²⁴ Samuti märgivad nimetatud teadlased, et positivistlik meetod lähtub nõudest, mille kohaselt peab rangelt testima õigusnormide kehtivust ning kõik ekstralegaalsed argumendid tuleb kõrvale jätta kui asjasse mittepuutuvad – kehtib vaid nn „kõva õigus”, mitte nn „pehme õigus”.²⁵ Arvestades dissertatsiooni uurimisprobleemi, mis pole mingis mõttes traditsiooniline rahvusvahelise õiguse uurimisobjekt, tuli lähendada veidi kaasaegsemast positivistlikust lähenemisest. B. Simma ja A. L. Pauluse sõnade kohaselt ei ole õigus siiski täiesti sõltumatu tema kontekstist, nagu positivismi puhul äärmuslikumal juhtumil väita võiks.²⁶ See seisukoht väljendabki kaas-aegse positivismi vaateid rahvusvahelise õiguse kontekstis

Modernistlikust seisukohast lähtuvalt peaks positivism arvestama nii õiguse formaalsete allikate kui ka nende siduvusega rahvusvahelise kogukonna jaoks. Vaid siis võimaldab õigus otsustusprotsessis leida tasakaalu idealismi ja realismi, ühiste väärtuste ja ideoloogilise neutraalsuse ning apoloogia ja utoopia vahel.²⁷

²³ A.-M. Slaughter. *International Law and International Relations Theory: a Prospectus* – E. Benvenisti/M. Hirsch, *The Impact of International Law on International Cooperation: Theoretical Perspectives*, Cambridge University Press 2004, lk 16–49.

²⁴ B. Simma; A. L. Paulus. *The Responsibility of Individuals for Human Rights Abuses in Internal Conflicts: A Positivist View*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 93, April 1999, lk 304.

²⁵ *Ibid.*, lk 304.

²⁶ *Ibid.*, lk 306.

²⁷ *Ibid.*, lk 308.

Õigusnormide pelgalt abstraktsel uurimisel ei ole minu arvates mõtet, sest just rahvusvaheline õigus on otseselt mõjutatud rahvusvahelisest poliitikast ja lähtub poliitilisest otsustusprotsessist. Rahvusvaheline õigus on seega arenenud koosmõjus rahvusvaheliste suhetega, seega tuleb tõlgendamisel kindlasti lähtuda ajastu kontekstist. Seetõttu on minu lähenemine osaliselt mõjutatud ka poliitiliselt orienteeritud jurisprudentsist ehk New Haveni koolkonnast. Nimetatud rahvusvahelise õiguse suund tegeles külma sõja ajal poliitika ja rahvusvahelise õiguse seoste piiritlemisega. Muuhulgas otsiti lahendusi, leidmaks õigusest abi vaenuliku propaganda rünnakute kui interventsiooni teatava alaliigi normatiivseks piiritlemiseks. Koolkonna eesmärk oli mitte lihtsalt mõista, kuidas maailm toimib, vaid teadmiste kaudu teataval määral vormida jurisprudenti, et see aitaks korrastada asjassepuutuvat maailma avalikku õiguskorda.²⁸

Uurimisküsimuse lahendamisel lähtusin interdistsiplinaarsusest, käsitledes konteksti avamiseks nii ajaloo kui ka poliitika küsimusi, et jõuda analüüsi kaudu ja sünteesi abil lõppjäreldeste ja kokkuvõteteni.

Uurimisprobleemi lahendamiseks annan I osas ülevaate uurimisprobleemi olemusest ja – nagu eelnevalt märkisin – kuivõrd tegemist ei ole tüüpilise uurimisobjektiga, järgneb selle selgitamiseks pikem analüüs, mis hõlmab kogu I osa. II osas uurin mõjutustegevust sõjaõiguse prismas ja III osas Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta põhjal. IV osas uurin mõjutustegevuse piiranguid tulenevalt rahvusvahelise kriminaalõiguse pretsedentidest. Sellise lähenemise valisin põhjusel, et positivistlikku meetodit rakendades uurida kehtiva õiguse võimalusi mõjutustegevust piiritleda, seada sellele õiguslikke piiranguid.

Kuigi antud dissertatsioonis on olulisel kohal rahvusvahelise kriminaalõiguse vaatenurk rahvusvahelist õigust rikkuvale mõjutustegevusele, viinuks riigi vastutuse (ingl *state responsibility*) spetsiifika uurimine mõjutustegevuse kontekstis dissertatsiooni välja tema mahulistest raamidest. Nagu teistegi rahvusvahelise õiguse primaarnormide rikkumise korral kehtib ka mõjutustegevuse puhul loogika, et riigi vastutuse osas kohaldatakse 2001. a Rahvusvahelise Õiguse Komisjoni poolt vastu võetud ja ÜRO Peaassamblee poolt heaks kiidetud riigi vastutuse artikleid. Võime siinkohal vaid tuvastada, et kuna mõjutustegevus on teadlikult salajane ja varjatud, tihti omamoodi riigi struktuuride poolt kellelegi „delegeeritud” tegevus, on rahvusvahelise õiguse primaarnormi rikkumise tuvastamine tavapärasest veelgi keerulisem. Seega võivad mõjutustegevuse puhul tekkida spetsiifilised teo omistamise probleemid, mille kohaselt ka teo kui sellise tõestamise puhul alati riigi vastutusest rääkida ei saagi. Riigi vastutuse spetsiifika mõjutustegevuse puhul saaks olla üks nendest uurimissuundadest, millel antud doktoritöö teematikat tulevikus edasi arendada saaks.

Dissertatsioonis esitatud näidete puhul lähtusin kahest põhimõttest: ühed, mis olid teemat käsitledes representatiivsed ja Ida-Euroopa regioonist tuttavamad (näiteks 2008. a Gruusia) ning teised, mille puhul oli piisavalt õiguslikku ja muud uurimiseks vajalikku võrdlusmaterjali.

²⁸ O. A. Hathaway. The Continuing Influence of the New Haven School. Yale J. Int'l L., Vol 32, No 553. 2007, lk 558.

I OSA – MÕJUTUSTEGEVUSE OLEMUS

I.1. Mõjutustegevuse olemus ja mõiste

Dissertatsiooni uurimisküsimuseks on mõjutustegevuse tähendus rahvusvahelisele õigusele ja selle pidamise piirid rahvusvahelises õiguses. Mõjutustegevus on mitmetähenduslik vahend, mida kasutavad riigid ja mitteriiklikud institutsioonid rahvusvahelistes suhetes, rakendades teatud protsesse ja meetodeid, taktikaid ning strateegiaid, et suruda valdavalt mittesõjaliste vahenditega potentsiaalsele vastasele peale oma tahe või murda vastase vastupanutahe, saavutamaks poliitilised, sõjaliselised, majanduslikud või sotsiaalsed eesmärgid. Kokkuvõtvalt väidan, et eelkõige on mõjutustegevus suunatud mõjutatava riigi poliitiliste otsustusprotsesside kujundamisele.

Kui esitada küsimus, mis on siis mõjutustegevus, on kõige mõistlikum edasi anda Vene teadlase Sergei Rastorguevi leidlik seletus, mille võiks lühidalt kokku võtta järgmiselt: kilpkonna juurde tuleb nälgane rebane ja räägib lendavatest kilpkonnadest, kelle elu on mugav ja lustlik, mille tõttu rebane teeb kilpkonnale ettepaneku kilbist loobuda. Kilpkonn esialgu ei soovi seda teha. Rebane räägib, et on hakanud taimetoitlaseks ja ei hooli lihast; ta teeb ettepaneku juristi abiga leping sõlmida, kuid ka see ei veena kilpkonna. Siis ilmuvad metsa telerid, kust võib näha lendavaid kilpkonni, misjärel kilpkonn võtab oma kilbi ise maha, saamata aru, et sellele järgneb tema hukkumine. S. Rastorguev resümeerib, et informatsioonisõda on vaenlase sihikindel õpetamine (loe: mõjutamine) sellisel viisil, et ta ise vabatahtlikult oma kilbi maha võtaks.²⁹ Jätkan teise Vene eksperdi Aleksandr Fedoroviga, kes sõnastab mõjutustegevuse ilma mõistujututa järgneva definitsiooni kaudu: inforelvastuse all tuleb mõista igasuguseid vahendeid ja meetodeid, mida kasutatakse eesmärgiga tekitada kahjustusi riigi inforessurssidele ja teabeprotsessidele ning riigi infosüsteemidele, samuti riigi muude kriitiliste infrastruktuuri elementide (kaitse-, juhtimis-, poliitilised ja sotsiaalsed ning majanduslikud osised) negatiivset mõjutamist, aga ka riigi elanikkonna ulatuslikku psühholoogilist töötlemist riigi ja ühiskonna destabiliseerimise eesmärgil.³⁰

Veidi tagasihoidlikumalt väljendub kaasaegne sõjandusteoreetik Edward Luttwak, kes väidab, et riigi tegevus mitmesuguse poliitika kujundamisel väljendub strateegiate loomises. Iga strateegiline kavandamine hõlmab diplomaatia, propaganda ja salaoperatsioonid (eriti sõjanduspoliitikas) ning majandussfääri ning eeldab kõigi eelnimetatud valdkondade kooskõlastatud tegevusi.³¹ Kokkuvõttes moodustavad kõik ülalloetletud komponendid mõjutustegevuse.

Siinjuures on asjakohane märkida, et Eesti ühiskonnas on viimastel aastatel kasutusele tulnud selline mõiste nagu „infosõda”, mis kindlasti mõjub oma

²⁹ С. П. Расторгуев. *Философия информационной войны*, Москва: ООО „Прайм” 2003, lk 13–14.

³⁰ А. В. Федоров. *Информационная безопасность в мировом политическом процессе*. Москва: Издательство „МГИМО-Университет” 2006, lk 103.

³¹ E. Luttwak. *Strateegia. Sõja ja rahu loogika*, Tallinn: Entsüklopeediakirjastus 2006, lk 303.

lühiduses ja konkreetsuses esmapilgul lõõvana. Ilmselt on infosõja puhul eesti keeles tegemist otsetõlkega inglisekeelsest terminist *information war/warfare*.³² Vahel kasutatakse Eesti meedias terminit „poliit tehnoloogia” ja seda sageli siis, kui on juttu Venemaa Föderatsiooni spetsialistidest.³³

Kui uurida kõnealuse infosõja-termini kasutust lähemalt, selgub, et seda kasutatakse väga erinevate nähtuste seletamiseks. Ei saa ju samastada ründeid arvutivõrkudele ja riikide julgeolekuteenistuste korraldatud „psühholoogilisi operatsioone” (inimeste teadvusega manipuleerimine). Mainitud kaks tegevust on oma sisult ja meetoditelt üsna erinevad. Kui aga kasutada mõlema nimetatud nähtuse kirjeldamiseks infosõja mõistet, oleks tegemist nähtuse sisu seletamise ähmas-tumisega. Psühholoogilist operatsiooni on üldjuhul kõige lihtsam võrrelda vaenu-liku propagandaga, mille edastamiseks eelnevalt valitud sihtgrupile kasutatakse vägagi erinevaid meetodeid ja tehnoloogilisi vahendeid. Samas on propaganda ja rünnak arvutivõrgule vaid mõned nendest meetmetest, mida kasutatakse riikidevahelises suhtluses ja mis on suunatud sellele, et teatud protsessiga ja meetodeid ning taktikaid kasutades suruda vastasele (või survestatavale subjektile/objektile) peale oma tahe poliitiliste, sõjaliste, majanduslike või sotsiaalsete eesmärkide saavutamiseks; sellist meetmete kompleksi nimetan käesolevas dissertatsioonis „mõjutustegevuseks”.

Elkõige on mõjutustegevus suunatud mõjutatava riigi poliitiliste otsustus-protsesside kujundamisele. Saksa päritolu rahvusvahelise õiguse teadlane Lassa Oppenheim defineeris sõda kui võitlust kahe või enama riigi relvajõudude vahel, eesmärgiga vastane alla suruda ja kehtestada võitja poolt soovitud rahu-tingimused.³⁴ See on üks paljudest sõja määratlustest, ent paralleel mõjutustegevusega on minu arvates ilmne.

Mõistmaks mõjutustegevuse toimimist ja valdkonna mitmetasandilisusest, lähtun valdkonna selgitamisel paljuski Ukraina meediateoreetiku ja -praktiku Georgi Potšeptsovi seisukohtadest, sest need annavad hoomatava ülevaate mõjutustegevusest, mida teadlane on aastaid uurinud ning komplekselt käsitlenud. G. Potšeptsov on mõjutustegevuse kirjeldamisel lähtunud n-ö selle laiemast tähendusest, mitte kitsalt inglisekeelsest infosõja määratlusest. Viimatinimetatud mõiste on vaid üks tahk kõnealuses valdkonnas, kuid materiaalses maailmas paremini tuvastatav, sest rünnak arvutivõrgule toob üldjuhul kaasa muudatused materiaalses mõttes. Eelnimetatud autor analüüsis nii teoreetilisel kui ka praktilisel tasandil kommunikatsiooni olemust ja mõju inimkäitumisele, imidži kujundamist ning mõjutustegevust kui nn poliit tehnoloogiat. G. Potšeptsov defineerib infosõda kui kommunikatiivset tehnoloogiat, mis on ette nähtud nii lühi- kui pikaajaliseks

³² *Information warfare* – Oxford English Dictionary, kättesaadav: http://dictionary.oed.com/cgi/entry/50116496/50116496se33?single=1&query_type=word&queryword=information+warfare&first=1&max_to_show=10&hilite=50116496se33 (20.12.2009).

³³ A. Herkel. Ettevaatust, poliit tehnoloogiad! Sirp, 12.05.2006.

³⁴ L. Oppenheim. *International Law. A Treatise. Vol II, Disputes, War and Neutrality*. London-NY-Toronto: Longmans, Green and Co. (toim H. Lauterpacht) 1952, lk 202.

massiteadvuse mõjutamiseks.³⁵ Samuti selgitas nimetatud teadlane mõjutustegevuse ulatust ja erinevaid meetodikaid kommunikatiivse tulemuse saavutamiseks. Käesoleva töö kontekstis on oluline G. Potšeptsovi väide, et tänapäeva relvakonfliktis on üks konflikti osapoolte olulisemaid ülesandeid avaliku arvamuse kujundamine ja seeläbi sõjategevuse legitimeerimine.³⁶ Kõige kindlam on vaenlast demoniseerida, kui saab nähtaval kujul esitada tema metsikusi tsiviilelanike vastu.³⁷

USA mõttekoja ja uurimiskeskuse RAND teadlased eristasid konventsionaalset ja infosõda sellega, et kui sõda tavatähenduses hõlmas sõjalist tegevust, millega kaasnes eelkõige füüsilise ja majandusliku kahju tekitamine ning millele suunasid vastased oma peamise tegevuse – võrreldes tavapärase sõjaga hõlmab infosõda ka poliitilist ja sotsiaalset struktuuri, millesse on kaasatud kõik ühiskonnagrupid, kes on muutunud ühtlasi sõja sihtmärkideks.³⁸

G. Potšeptsovi arvates on juba I maailmasõjast saadik kõige tõhusamaks legitimeerimise vahendiks vastase demoniseerimine ja oma vägede heroiseerimine.³⁹ Selline legitimeerimine kujutab kõige otsesemalt mõjutustegevust, kitsamalt ühte meetodit, mis sõltuvalt olukorrast võib olla tuntud nii propagandana või ka mõjutustegevuse veidi keerulisema alaliigi – psühholoogilise operatsioonina. Minu arvates aga peitub G. Potšeptsovi esitatud legitimeerimise väite olemuslik põhjus mujal kui vaid kommunikatiivses sfääris. Nimelt võib esitada teesi, et rahvusvahelise humanitaarõiguse areng XIX sajandi lõpus ja nn Haagi õiguses kujunenud Martensi klausel olid nendeks asjaoludeks, mis nõudsid konflikti osapooltelt jõe kasutamisele eelnevat legitimeerimist. Martensi klausliga seonduvat käsitlet dissertatsioonis seoses sõjaõigusega.

1.2. Informatsioon kui mõjutustegevuse peamine objekt informatsiooniühiskonnas

Tuleviku-uurijad Alvin ja Heidi Toffler avaldasid 1980. a teose, mille üks kandvamaid mõtteid oli väide, et 1950. aastate lõpust on inimkond suundumas kolmandasse arenguetappi, mille tunnuseks on teaduslik-tehniline revolutsioon koos nn globaalküla tekkega ja informatsiooniühiskonna kujunemine, mida eelnevatest ajastutest eristab teabe paljususe ja hajutatuse.⁴⁰ Informatsioon on kogum, mis haarab

³⁵ Г. Г. Почепцов. *Информационные войны*. Москва: „Ваклер” 2000, lk 20. Siinjuures tuleb märkida, et teose teeb huvitavaks just näitlikustamine postsovetlike ühiskondade juhtumitega. G. Potšeptsov kasutab mõjutustegevuse tähistamiseks infosõja terminit.

³⁶ *Ibid.*, lk 494.

³⁷ *Ibid.*, lk 494.

³⁸ R. C. Molander; A. S. Riddle; P. A. Wilson. *Strategic Information Warfare. A New Face of War*. Santa Monica: RAND 1996, lk 12.

³⁹ Почепцов 2000, lk 494.

⁴⁰ A. Toffler. *The Third Wave*, Bantam Books 1980 (Teose autoriks on märgitud vaid Alvin Toffler, mis on autorite kaubamärk). Autorid kirjeldasid, et esimene arenguetapp toimus seoses agraarrevolutsiooniga, kui inimkond läks küttimiselt-koriluselt üle põllumajanduse arendamisele. Teine arenguetapp algas 16. sajandil tööstusrevolutsiooniga ja kestis 19.

enesesse nii sõnumite edastamist kui teavet, mis muudab või teisendab inimestadmisi.⁴¹

Tofflerite poolt iseloomustatud infoühiskonna tunnuseks on lisaks teabe mitmekesisusele ja hajutatusele eelkõige piirideta televisioonivõrgustikud. Internet on omaette nähtus, mille mõju ühiskonnale pole veel päris selge, kuid on tõsiasi, et riikidel on suhteliselt raske veebi suunata või piirata, mis on eelduseks teabe detsentraliseeritusele. Takistusi on lihtsam teha mittevabades ja autoritaarsetes riikides. Üpris hiljuti, seoses 2008. a Pekingis toimunud olümpiamängudega kajastasid ajakirjanikud interneti blokeerimist riigivõimu poolt.⁴² Interneti kohta saab tinglikult öelda, et toimunud muudatused on ühiskonnas samaväärsed nendega, mis järgnesid 15. sajandil Johann Gutenbergi leiutatud trükipressi kasutuselevõtmisele. Igaüks võib internetis oma arvamuse kirjalikult, suuliselt või ka videofilmina jäädvustada, pole tehnilisi piiranguid (vähemalt arenenud maailma jaoks, kus on side-liinid ja elekter) ega toimetust, kes saaks otsustada, keda lubada arvamust avaldada. Meedias üldjuhul puudub eelnev selektsioon või nn filter arvamuste blokeerimiseks, rääkimata läinud sajandil toiminud tsensuurist (see kõik kehtib liberaalse demokraatliku riigikorraga riikide, mitte autokraatiade või diktatuuri rakendavate riikide suhtes⁴³). Teadlased on märkinud, et legaalse sõnavabaduse kasutamine ja mõjutustegevuse eristamine on probleemiks demokraatlikes ühiskondades ning totalitaarsetes riikides nähakse opositsiooni loomupäraselt õõnestajana.⁴⁴

Informatsiooniühiskonda ja kommunikatsiooni uurinud sotsioloog Manuel Castells väidab, et maailm on kahel viimasel aastakümnel elanud läbi sotsiaalsed muutused, mis on tingitud nn „võrgustikuühiskonna” tekkest, mille aluseks on omakorda tehnoloogiline paradigmuuutus.⁴⁵ Informatsiooni- ja kommunikatsiooni-tehnoloogia muudatused mõjutavad avalikkust ja seeläbi ühiskonnas toimuvaid poliitilisi protsesse. Eelkirjeldatu viib kokkuvõttes omalaadse „võrguriigi” tekkele. M. Castells peab võrguühiskonna tunnuseks mikroelektroonika alusel toimivaid informatsiooni- ja sidesüsteemidele rajatud suhtevõrgustikke.⁴⁶ Selliseid võrgustikke, mis põhinevad kaasaegsel infotehnoloogial, eristavad vanast tehnoloogiast (trükitööstus, telegraaf ja analoogtelefoniside) tunduvalt suurem kiirus, jõudlus ja automaatne andmetöötlus, ühildatavus vanema tehnoloogiaga digitaliseerimise

sajandi keskpäigani ning seda iseloomustas ühiskonna tsentraliseerimine ja bürokraatia teke, samuti masstootmise ja muuhulgas ka massimeedia teke. Tinglikult lõppes see ajastu massihävitussrelvade kasutuselevõttuga.

⁴¹ Informatsioon – Väike entsüklopeedia, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS 2001, lk 326.

⁴² M. Fan. Journalists Say China Is Not Living Up To Openness Pledge, Washington Post, 03.08. 2008, lk A 20.

⁴³ Bobbitt 2003, lk 639, mille kohaselt püüab juurdepääsu internetti piirata või takistada 20 riiki.

⁴⁴ W. Rosenau. Subversion and Insurgency. RAND Corporation 2007, lk 16.

⁴⁵ M. Castells; G. Cardoso (toim). The Network Society: From Knowledge to Policy. John Hopkins Centre for Transatlantic Relations 2006, lk 9–15.

⁴⁶ M. Castells (toim). The Network Society. Cheltenham, UK: Edward Elgar 2004, lk 3.

kaudu ja sellise tehnoloogia levik paindlike digitaalsete võrkude kaudu.⁴⁷ Peamised muudatused, mis kaasnevad võrgustikuühiskonnaga, on seotud avaliku sektoriga, mida üha rohkem mõjutab kodanike suurem poliitiline mõju otsustusprotsessidele. Informatsioon internetis ja suhtevõrgustikud on ühelt poolt arendanud mõningaid kolmanda maailma piirkondi Hiinas, Indias, Lõuna-Aasias ja Lähis-Idas ning ka Ladina-Ameerikas, suured piirkonnad Aafrikas ja Aasias on aga võrguühiskonnast ja internetist ära lõigatud.⁴⁸ Samal ajal on paradoksaalne, et interneti suhtevõrgustik on sedavõrd tihe, et põhimõtteliselt on kinnitust leidnud 1960. aastate lõpus esitatud väide, et maailm on sedavõrd väike, et meile seni tundmatu isiku võib üles leida piltlikult öeldes mööda ahelat, mis koosneb vaid kuuest lülist.⁴⁹ Internetis on kirjeldatud teooria mõnede uuringute väitel nüüdseks kinnitust leidnud.⁵⁰ Seda viimast väidet arvestades on vaja märkida, et kommunikatsiooniteoreetikute arvates on meedia kaasaegses ühiskonnas üle võtnud rolli, mis seni oli koolil, vanematel, sugulastel ja religioonil nendes küsimustes, mis seonduvad väärtuste ja ideedega. Meedia tagab inimestele peamise kontakti sotsiaalsete institutsioonidega.⁵¹ Teadlased on sõnastanud, et ainuüksi tõhus kommunikatsioon ei taga sõjas võitu, aga võidu saavutamine pole võimalik efektiivse kommunikatsioonita.⁵²

I.3. Massimeedia tähendus ja iseloomustus

Informatsiooniühiskonna üks olulisemaid tunnuseid on massimeedia. Käesolevas töös peetakse selle all silmas massimeediat kõige laiemas tähenduses, alates internetis populaarsust koguvatest ja avalikkusele järjest suuremat mõju avaldavatest veebipäevikutest (blogidest) kuni Hollywoodi filmitööstuseni. Filmitööstuse kõrval on uuemaks massimeedia mõjutajaks videofilmide vahetuskeskkonnad. Kõiki ülaltoodud ja muid tehnilisi vahendeid kommunikatsiooni edastamiseks määratletakse nn uue meediana. 2008. a detsembris puhkenud Gaza konflikti puhul väitis Iisraeli kaitsejõudude avalike suhete osakonna kõneisik, et veebipäevikud ja uus meedia on üheks mitmest sõjatsoonist.⁵³ Eelkõige on massimeediana siiski mõistetakse ülemaailmsed televisiooni uudistekanalid, mille leviala jõuab ühiskonnas peaaegu igäüheni – meedia ajalehtede-ajakirjade kujul, raadio ja vähesel määral muusikatööstus popkultuuri kujundajana. Ülaltoodud loetus lähtusin Denis

⁴⁷ *Ibid.*, lk 9.

⁴⁸ Castells; Cardoso 2006, lk 17–19.

⁴⁹ Nimetatud kuue lüli väite esitasid 1969. a USA teadlased J. Travers ja S. Milgram. Eesmärgiks oli tõestada, et sihtgrupid Nebraskas ja Bostonis leiavad sotsialvõrgustiku abil otsitavad isikud Massachusetts'is. J. Travers ja S. Milgram. An experimental study of the small world problem. *Sociometry*, 32(4) 1969, lk 425–443.

⁵⁰ J. Leskovec; E. Horvitz. Planetary-Scale Views on an Instant-Messaging Network. Microsoft Research Technical Report, MSR-TR-2006-186, June 2007. Uuring, mille kohaselt on võimalik internetis programmi MSN kasutades kahel isikul võimalik teineteist üles leida samm-haaval ja neid eraldab vaid 6,6 isikut.

⁵¹ D. McQuail. Massikommunikatsiooni teooria. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2000, lk 58.

⁵² Payne 2008, lk 50.

⁵³ M. Socol. IDF launches YouTube Gaza channel. *The Jerusalem Post*, 30.12.2008.

McQuaili massikommunikatsiooni teoriast, mis annab ka põhjaliku selgituse massimeediast (edaspidi dissertatsioonis meedia ja massimeedia kasutusel sünonüümidenä) kui ühiskonna kommunikatsiooni vahendajast.⁵⁴ D. McQuail lähtub läänelikust meediakontseptsioonist, mööndes samas, et kuigi uus tehnoloogia tundub kommunikatsioonivabadust suurendavat, ei tohi alahinnata institutsionaalse kontrolli tugevust ning märkides, et reguleeritakse neid meediakanaleid, mis alluvad üleriigilisele ringhäälingule.⁵⁵

Seoses meediaga on oluline meeles pidada, et juba kirjakunstiga käis kaasas võltsimine ja iga järgmine leiutis tõi kaasa uued võimalused, mida varmselt hakati ära kasutama igasuguse tegevuse legitimeerimiseks. Iseäralik mõju oli inimeste teadvuses fotograafial, sest teadmisest, et oma silm on kuningas, lähtusid paljud ja läks aega, kuni teadvustati fotode võltsingud. Filmikunst ja dokumentalistika arendasid võltsimist edasi ning muutusid propagandavahenditena suhteliselt tõhusaks. Märgin siin ära vaid kõnekamad faktid. Kui Saksamaa ründas 1939. a Poolat, siis filmikaadritelt näeb ülimalt mehhaniseeritud vägesid, samas statistika järgi sõltus 90% Saksa vägedest hobutranspordist.⁵⁶ Poola ründamise propagandistlikku kajastamist tuuakse esile ka sõjanduslalases kirjanduses kui näidet, kus psühholoogiline mõju võib välksõjas olla otsustava tähtsusega. Fakke uurides selgub, et propaganda ja tegelikkus on teineteisest väga kaugel.⁵⁷ Võltsimisega jõuti totalitaarsetes riikides tihti ka absurdsusteni; nii näiteks NSV Liidus olukorran, kus kommunistliku riigipöörde 1919. a teise aastapäeva tähistamisel tehtud grupifotole oli 1967. aastaks jäänud omaaegsetest riigipöörjatest vaid V. Lenin.⁵⁸ Hilisemal ajal lisati Stalin ajaloolisi sündmusi kajastanud fotodele, et tähtsustada tema rolli NSV Liidu ajaloo.⁵⁹ Kaasajast tuuakse õpetlik näide USA 2004. a presidendivalimiste kampaaniast, kus demokraatide kandidaadist John Kerryist avaldati foto, kus ta oli koos Jane Fondaga Vietnami sõja vastasel meeleavaldusel. Hiljem küll selgus, et sellist kohtumist nimetatud isikute vahel ei toimunud (võib aga arvata, et kampaania korraldaja soovitud tulemus ometi saavutati). Võltsinguid siiski aeg-ajalt avastatakse ja kajastatakse.⁶⁰

Kuivõrd oluliseks tuleb pidada massimeedia tööotsinguid ning tasakaalustatud ja kontrollitud info levitamist, võib leida juba 1920. a erialastest materjalidest. Toon siin välja neist ühe tuntuima – Walter Lippmanni, USA kirjaniku ja poliitikakommentaatori ning valitsuse poliitika analüütiku, kes pidas ajakirjandus- ja arvamus-

⁵⁴ McQuail 2000, lk 3–4.

⁵⁵ *Ibid.*, lk 29.

⁵⁶ S. Macdonald. Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century. USA and Canada: Routledge 2007, lk 7.

⁵⁷ Luttwak 2006, lk 27–28.

⁵⁸ Macdonald 2007, lk 17.

⁵⁹ *Ibid.*, lk 16.

⁶⁰ J. Rislakki. Tapaus Latvia. Tampere: Vastapaino 2007, lk 168. Venekeelse teose *Латвия под игом нацизма* (Läti fašismi ikke all) esikaanel on pilt II maailmasõja aegsest natside koonduslaagrist, millel polnud mingit seost Lätiga. Pildil on E. Wiesel, kes oli teatavasti kinnipeetav Buchenwaldi koonduslaagris.

vabadust liberaalse ühiskonna aluseks.⁶¹ W. Lippmann märkis 1920. a avaldatud teoses, et ehkki vabadus on peamine, saab arvamusvabadus ühiskonnas domineerida vaid siis, kui iga seisukoha aluseks on tuntud ja teada faktid.⁶² Vastandlikus olukorras võivad tundmatud või valefaktid olla aluseks väärarvamustele, mis võivad osutuda tõhusamateks tõestest faktidest.⁶³ Kuivõrd keerulisem on kaasajal tuvastada faktide tõesust ning eristada kallutatud või valeinformatsiooni, ei vaja ilmselt selgitamist, sest teabe küllus ja erinevate meediavahendite rohkus on oluliselt suurem kui ülaloodud teoses märgitud ajal. Samas võib muidugi mainida, et informatsiooni kontrollida on samuti lihtsam, kuid allikakriitikaga ei suuda ja ei jõua tavatarbija tegeleda.

Briti kirjanik ja publitsist George Orwell kirjeldas mõjutustegevust oma teoses „1984”, kus kujutas totalitaarset ühiskonda. Järgmine kirjaniku mõte iseloomustab ühte mõjutustegevuse eesmärki: „*Kes valitseb minevikku, see valitseb tulevikku; kes valitseb olevikku, see valitseb minevikku*”.⁶⁴ II maailmasõja järgses Eestis käsitleti ajalugu kirjeldatud viisil. Ülaltsiteeritud mõttekäigule eelnev teemaarendus on aga tähelepanu alt välja jäänud. Nimelt märgib G. Orwell järgmist: „*Partei ütles, et Okeania pole iial Euraasiaga liidus olnud. Tema, Winston Smith, teadis, et Okeania oli Euraasiaga liidus alles neli aastat tagasi. Aga kus see teadmine eksisteerib? Ainult tema teadvuses, mis varsti nagunii hävitatakse. Ja kui kõik teised on omaks võtnud Partei poolt sisendatud vale ja kui kõik allikad seda kinnitavad, siis läheb see vale ajalukku ja muutub tõeks*.”⁶⁵ Vähem on teada, et kirjanik osales 1941. a propagandakoolitusel Ühendkuningriigis Bedford College’is ning kirjutas arvatavalt oma kuulsa teose saadud kogemuste põhjal.⁶⁶ G. Orwelli teose „1984” inspireerijaks oli 1930ndatel Nõukogude Liidust pagendatud Vene kirjanik Jevgeni Zamjatin, kes kirjeldas totalitaarset ühiskonda ja alustas oma teost samuti tähelepanuväärse mõttega: „*Kuid enne relvi – me kasutame sõna*.”⁶⁷ XX sajandi üks hinnatumaid filosoofe Richard Rorty on G. Orwelli teost analüüsinud ning märkinud, et „1984” pole mitte lihtsalt kirjeldav, vaid ettenägev ja et G. Orwell juhtis oma teosega tähelepanu sellele, et „mõni väike roimarijõuk võib moodsad riigid oma kontrolli alla saada ja tänu moodsale tehnoloogiale igavesti võimul püsida”.⁶⁸

⁶¹ W. Lippmann. *Liberty and the News*. Princeton University Press 2008. Teose taasavaldamisel eessõna kirjutanud rahvusvaheliste suhete professori Ronald Steeli andmetel osales W. Lippmann W. Wilsoni nn 14 punkti väljatöötamisel, vt samas, R. Steel. Foreword – W. Lippmann. *Liberty and the News*. Princeton University Press 2008. lk xi.

⁶² Lippmann 2008, lk 42.

⁶³ *Ibid.*, lk 42.

⁶⁴ G. Orwell. 1984. Loomingu Raamatukogu. Tallinn: Perioodika 1990, lk 27.

⁶⁵ *Ibid.*, lk 27.

⁶⁶ J. Meyers, George Orwell. Ühe põlvkonna painav süütunne. Tallinn: Varrak 2000, lk 256–272.

⁶⁷ J. Zamjatin. *Meie*. Tallinn: Tänapäev 2006, lk 5.

⁶⁸ R. Rorty. Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus. Vagabund 1999, lk 283–284. R. Rorty analüüsib põhjalikult G. Orwelli teost „1984”, märkides muuhulgas, et „arengud, mis on teinud inimeste võrdsuse tehniliselt võimalikuks, võivad teha võimalikuks ka lõputu orjuse”. Lk 290 jj kuni 309.

2008. a jaanuaris esitles Vene telekanal Rossija dokumentaalfilmi „Impeeriumi hukk. Bütsantsi õppetund”, mis loodi Vene õigeusu Petseri kloostri arhimandriit Tikhoni juhtimisel. Filmis esitati teooria, et Bütsantsi hukutas barbaarne Lääne-Euroopa katoliikliku Rooma ja Veneetsia, täpsemalt kapitalistliku Lombardia juhtimisel.⁶⁹ Filmi teeb tähelepanuväärseks asjaolu, et ajaloo kaudu õigustatakse Venemaa kaasaegseid teataval määral autoritaarseid suundumusi.

Loomulikult ei pääse me seoses massimeediaga kurioosumitest. Öeldakse, et hirmul on tihti suured silmad, käesoleval juhtumil kõrvad. Nii olgu toodud näiteks, et 1920. aastatel avaldas Briti parlament protesti seoses Nõukogude Vene ingliskeelse radiopropagandaga, kuid varsti selgus, et nimetatud raadiosaateid sai Ühendkuningriigis vastu võtta vaid üksikute, kõige kallimate raadioaparaatidega.⁷⁰

I.4. CNN-i efekt

Mõjutustegevuse kontekstis massimeediat kirjeldades ei või jätta märkimata politoloogide ja rahvusvaheliste suhete spetsialistide kirjeldatavat nn CNN-i efekti. Nimetatud nähtus on nime saanud USA kaabeltelevisiooni ettevõtte kaubamärgi järgi. Iseenesest on tegemist protsessiga, mis tuleneb 24 tundi ööpäevas tegutsevate globaalsete meediaetevõtete uudiste mõjust poliitilisele ja diplomaatilisele otsustusprotsessile.⁷¹ Lisagem, et nimetatud telekanal oli 1999. a andmetel nähtav 209 riigis.⁷² Suur mõju on nimetatud nähtusel ka militaarvaldkonnas. USA sõjakooli professor Margaret H. Belknap, andes ülevaate Ameerika sõjaväe ja ajakirjanduse vastastikusest mõjust, märkis, et meedia on militaarsfääris mitmel viisil strateegiline võimalus, selgitamaks USA eesmärgi nii siseriiklikult kui rahvusvaheliselt.⁷³ Meedia CNN-i fenomen võimaldab vaenlase suhtes psühholoogiliste operatsioonide teostamist, viies vaenlase eksitusse ja andes lisavõimalusi teabe kogumisel.⁷⁴ Kokkuvõttes järeldas sõjandusteadlane, et CNN-i efekt on toonud kaasa strateegilisel otsustustasandil arvestamise selle nähtusega. Sõjalistel operatsioonidel on käskude andmisel eelnimetatud asjaolul oluline mõju.⁷⁵ Õigusteadlased on avaldanud erialases kirjanduses arvamust, et rahvusvahelised abiorganisatsioonid peavad maailma avalikkuse kaasamiseks humanitaarkriisidesse välja töötama meediaplaani ja

⁶⁹ Тихон. Гибель империи. Византийский урок. ТК Россия, 30.01.2008. Tikhon räägib, et Venemaa riigi jaoks, kes on kolmanda Rooma ja Bütsantsi pärandi kandja ning hoidja, peab võimu üle andma jätkuvuse-pärilikkuse teel (vene k. *приемственность*). Tähelepanuväärne oli filmi ajastus 2008. a Venemaa Föderatsiooni presidendi valimiste eel.

⁷⁰ L. J. Martin. International Propaganda. Its Legal and Diplomatic Control. Gloucester: Peter Smith 1969, lk 9.

⁷¹ E. Gilboa. Global Television News and Foreign Policy: Debating the CNN Effect, Bar-Ilan University, International Studies Perspectives 2005 Nr 6, lk 325–341.

⁷² Macdonald 2007, lk 25. Nimetatud riikide arv sisaldus kõnealuses artiklis, ÜRO-s on 193 liikmesriiki ning mõnede riikide riiklus või riikluse tunnustamine on vaidluse objektiks.

⁷³ M. H. Belknap. The CNN Effect: Strategic Enabler or Operational Risk? Parameters, Autumn 2002. lk 110.

⁷⁴ *Ibid.*, lk 110.

⁷⁵ *Ibid.*, lk 112.

need avalikustama ning vahendanud endise ÜRO peasekretäri sõnu, et CNN on Julgeolekunõukogu 16. liige.⁷⁶ Seetõttu on mõistetak, miks üritatakse sõja või relvastatud konfliktide ajal piirata näiteks hukkunud sõdurite sarkade kojutoimetamise kajastamist kodumaa meedias.⁷⁷ Steven R. Ratner on märkinud, et CNN-i efekt on kaasa aidanud sellele, et USA on 11. septembri 2001. a sündmuste tõttu kergekäeliselt tõlgendanud *ius in bello* reegleid ning samal ajal sundinud Ameerika valitsust tunnistama, et Afganistani operatsioonil tuleb järgida rahvusvahelise õiguse reegleid.⁷⁸

I.5. Avalik võim ja massimeedia

1961. a avaldas Jürgen Habermas käsitluse kodanikuühiskonna muutumisest ja muuhulgas selgitas massimeedia mõju ühiskonnas toimuvate protsesside kujunemisel. J. Habermas märkis, et kui suhtekorraldajatel ei õnnestu vajalikku materjali meediasse otse sisse sõota, siis organiseerivad nad avalikkuses spetsiaalselt sündmusi, mis kutsuvad esile etteennustatava reaktsiooni.⁷⁹ 30 aastat hiljem avaldatud uustrüki eessõnas nimetas autor, et poliitilise avalikkuse kirjeldamisel omavad olulist tähtsust kaks komponenti: esiteks luuakse legitiimset võimu kommunikatiivsete vahenditega ja teiseks kasutatakse sedasama legitiimset võimu meediavõimu manipuleerimiseks, et tekitada massilist lojaalsust.⁸⁰

Esitatud seisukohtadele saab tuua teisi vaatenurki. J. Habermasi kaasaegne ja tema poolt tugevalt kritiseeritud sotsioloog Niklas Luhmann seletas ühiskonnas toimuvat kommunikatsiooni oluliselt erinevalt. Nimelt arvab N. Luhmann, et kommunikatsioon on alati valikutoiming ning seetõttu valitakse kommunikatsiooni protsessis üks asi välja ja jäetakse teine kõrvale.⁸¹ Miks on seda oluline siinkohal märkida? Kui J. Habermas arvab, et legitiimset võimu luuakse kommunikatiivsete vahenditega ja meediavõimu manipuleerides, siis N. Luhmanni seletus on lihtsam ja loogilisem, sest tema kommunikatsioonimõiste lähtub kolmikjaotusest: info valik, info edastamine ja eduootus – et edastatud info valik ka vastu võetakse.⁸² Mitte alati ei ole seega tegemist avaliku võimu poolt meediavõimu manipuleerimisega, vaid

⁷⁶ F. H. Cate. CNN effect is Not Clear-Cut. Humanitarian Affairs Review, Summer 2002. Märgin siinjuures, et meediaplaanide avalikustamise nõue on omaette fenomen, mis näitab meedia jõudu ja mõju. Kuivõrd abiorganisatsioonide meediaplaanid pole senini olnud avalikud, siis võib olla kindel selles, et riiklikud meediaplaanid on hoitud veel kiivamalt ehk tegemist on riigisaladusega.

⁷⁷ Macdonald 2007, lk 8. Autor kirjeldab, et II maailmasõja ajal olid alates 1943. a president Roosevelti otsusega keelatud fotod hukkunute sarkadest. Sama üritas G. W. Bush 2003. a Iraagi interventsiooni järgsel ajal.

⁷⁸ S. R. Ratner. Jus ad Bellum and Jus in bello after September 11. Am. J. Int'l. L., Vol 96, No 4, Oct. 2002, lk 918–919.

⁷⁹ J. Habermas. Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused kodanikuühiskonna kategooriatest. Tallinn: Kunst 2001, lk 256.

⁸⁰ *Ibid.*, lk 42.

⁸¹ N. Luhmann. Sotsiaalsed süsteemid. Ilmamaa 2009, Tartu, lk 194–195.

⁸² *Ibid.*, lk 197; 204–207.

vastuvõetud info vale tõlgendamise või mõistmisega, seega saadud teabe vale hindamisega. N. Luhmanni seisukoht, mis räägib vastu J. Habermasile, viitab muule võimalusele kui ainuüksi teabega manipuleerimisele; kui on võimalik infot valesti mõista, siis võib selle põhjuseks olla ka valiku teinud isiku või institutsiooni eksimus teabe valikul, mitte et tegemist oleks meediavõimu manipuleerimisega. N. Luhmanni toetab kaudselt prantsuse sotsioloog Pierre Bourdieu, kes uuris televisiooni. P. Bourdieu väidab, et igasuguse kommunikatsiooni puhul on põhiliseks raskuseks teadasaamine, kas vastuvõtu tingimused on täidetud: kas kuulajal on n-ö kood, millega dekodeerida öeldut.⁸³ Avaliku võimu ja massimeedia kontekstis on tähelepanuväärne teinegi P. Bourdieu väide, mille kohaselt nii ohjeldamatu kommunikatsioonivahend kui televisioon näiliselt on, on tegelikult tegu ohjeldatud kommunikatsiooniga.⁸⁴ Massimeedia tootjatele ehk ajakirjanikele omistab P. Bourdieu monopoolse võimu, mis põhineb informatsiooni tootmisvahendite ja levitamise vahendite enda käes hoidmisel ja selle kaudu ka juurdepääsmonopolil avalikule ruumile. Teisiti väljendades omistab teadlane meediale monopoli otsustada, kes domineerivad ja sunnivad tervele ühiskonnale peale oma maailmanägemise ja problemaatika ning vaatepunktid.⁸⁵

USA õigusteadlane David Kennedy, kirjeldades otsustusprotsesse ja eliidi mõju ühiskonnale, arvab nimetatud eliidi hulka meedia ning toob eraldi esile uudistesaadete kommentaatorite rolli olulisuse.⁸⁶ Seega, arvates meedia tipud nagu ka avalikku võimu teostavad isikud ühiskonda mõjutava eliidi hulka, tekib massimeedia ja avaliku võimu vahel teatav sümbioos, mis ühiskonda vastastikku mõjutab. Samasugust mõju põhjustab omakorda meedia poolt mõjutatud avalikkus riigivõimule. Seda kinnitab prantslasest sotsioloog P. Bourdieu, kes nendib, et ajakirjandusvälja ülemvõim tugevdab poliitikaväljal tegutsejate kalduvust alluda laiade hulkade ootuste ja nõudmiste survele.⁸⁷

Ühiskonna juhtimine massimeedia abil on ilmne, küsimus on selle ulatuses ja mõõdetavuses ning selles, kui teadlikult ja intensiivselt avalik võim massimeediat kasutab. Mõned autorid on isegi seisukohal, et meedia loob tänapäeval vaid n-ö virtuaalses maailmas eksisteerivad digitaalsed subjektid (massimeedia kangelased), kes samas mõjutavad avalikkust samamoodi nagu varasemal ajal arvamusiidrid ajalehtede või raamatute kaudu.⁸⁸ Eeltoodud väidet kinnitavad kommunikatsiooniteooria professori Imma Tubella empiirilised uuringud interneti mõjust katalaani identiteedi kinnistumisel.⁸⁹ Pärast 2001. a septembris USA vastu toime pandud terrorirünnakuid avaldati arvamust, et üks aspektidest, mis nimetatud terrorirünnaku

⁸³ P. Bourdieu. Televisioonist. Perioodika 1999, Tallinn, lk 24.

⁸⁴ *Ibid.*, lk 31.

⁸⁵ *Ibid.*, lk 40–41.

⁸⁶ Kennedy 2006, lk 16–19; 81.

⁸⁷ P. Bourdieu. Televisioonist. Perioodika 1999, Tallinn, lk 67.

⁸⁸ M. Poster. Information please. Durham and London: Duke University Press 2006, lk 41.

⁸⁹ I. Tubella. Television and Internet in the Construction of Identity – Castells, M.; Cardoso, G. (toim). The Network Society: From Knowledge to Policy. John Hopkins Centre for Transatlantic Relations 2006, lk 264–265 (teadlase peamine uurimisvaldkond on interneti ja identiteedi vastastikune mõju).

kavandajaid muude küsimuste seas enim ärritas, oli USA popkultuuri mõju islamimaades.⁹⁰ Terroriste teatavasti juhivad sageli ideoloogilised veendumused. Seetõttu on sotsiaalsete grupisuhete juhtimisel olulisel kohal ideoloogiaga seonduvad küsimused.⁹¹ Ideoloogiast ajendatud terroriste paneb tugeva võimu vastu võitlema püüdlus võitlusvahendite ebavõrdsust terrori abil vähendada. Terrori legitimeerimisena kasutatakse ideoloogiat, seega antud juhtumitel on tegemist mitteriikliku mõjutustegevusega. Siit omakorda tuleneb asjaolu, et grupiideoloogiat taastoodetakse institutsionaliseeritult ning korraldatakse poliitika ja meedia toetusel, seega mõjutustegevuse vahendite ja meetoditega.⁹²

Sõjaliste eesmärkide saavutamiseks võib mõjutustegevus olla suunatud teise poole provotseerimisele, et legitimeerida – vähemalt näiliselt – sõja alustamist. Selliseid sõjalisi näiteid on ajaloos arvukalt: NSV Liidu rünnak Soome Vabariigi vastu 30.11.1939, millele järgnes Talvesõda; kaasaegsem näide on pikemaajalisest Venemaa Föderatsiooni tegevusest Gruusia Vabariigi vastu, mis kulmineerus 2008. a augustis Venemaa agressiooniga Gruusia vastu (nn Tagliavini ettekanne jätab küll agressori küsimuse lahtiseks; käsitletlen seda oma töös tagapool).⁹³ Majanduslikuks eesmärgiks võib olla näiteks turusituatsiooni muutumine või ka konkurents ressursside pärast; meenutamist väärivad mitmed „kalasõjad“.⁹⁴

2008. a augustis toimunud Vene-Gruusia konfliktile eelnes mõni aasta varem nn „veinisõda“.⁹⁵ Vene-Gruusia konflikti kirjeldanud ajakirjanik avaldas arvamust, et paralleelselt sõdivate vägedega tegutses nimetatud sõjategevust kajastav infoarmee.⁹⁶ Gruusia-Vene konfliktile eelnenud keerukaid suhteid on oma teoses põhjalikult analüüsinud USA politoloog Ronald D. Asmus.⁹⁷ Mõjutustegevuse abil on teostatav investorite hirmutamine kavandatavate üldstreikide ja muude sarnaste ühiskonnas ebastabiilsust põhjustavate sündmustega. Mõeldav on näiteks mõjutustegevuse meetodeid kasutades luua mõnes konkreetsetes riigis olukord, kus finantsinvestorid viivad raha välja mõnest konkreetsest ettevõttest, mõnest

⁹⁰ Poster 2006, lk 11.

⁹¹ T. A. van Dijk. Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2005, lk 371;373.

⁹² *Ibid.*, lk 371.

⁹³ Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), International Court of Justice, 12 August 2008, Application Instituting Proceedings. Gruusia põhjendas, et konflikt algas 1989. a, kui eksisteeris NSV Liit. Samuti on Gruusia põhjalikult kirjeldanud ning põhjendanud 08.08.2008. a agressioonile eelnenud sündmusi ja nõudnud kohtult 1965. a rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise rahvusvahelise konventsiooni rakendamist.

⁹⁴ Artikkel nn 1995. a „kalasõjast“ Kanada ja Hispaania vahel. J. DeMont; E. K. Fulton. Fish War Ends. The Canadian Encyclopedia.

⁹⁵ M. Corso. To Georgia, Wine War with Russia a Question of National Security. 13.04.2006 artikkel *Eurasiant*'is, milles käsitletakse Venemaa kehtestatud veiniembargot.

⁹⁶ I. Taro. Kes ja kuidas võitles Gruusia-Vene infosõjas? Diplomaatia nr. 12 (64), detsember 2008.

⁹⁷ R. D. Asmus. A Little War that Shook the World. Georgia, Russia, and the Future of the West. London, New York: Palgrave Macmillan 2010, lk 53–85, kus on kirjeldatud, kuidas nn „külmast sõjast“ sai „kuum sõda“.

tootmisharust või miks mitte riigist tervikuna. 2007. a veebruaris liikusid kuuldused lati devalveerimisest, inimesed ostsid kokku hulgaliselt valuutat ja kõige aluseks oli vaid üks artikkel Läti ajalehes.⁹⁸ Eesti kontekstis võib meenutada teatud määral sarnast paanikat 2007. a novembris, kui valdavalt vene keelt kõnelnud isikud vahetasid kroone teisteks valuutadeks.⁹⁹ Sageli püütakse mõjutustegevust rakendada üheaegselt nii poliitiliste kui ka sotsiaalsete protsesside kujundamisel.¹⁰⁰

Oluline osa kommunikatsioonist on visuaalne. Milline on fotode mõju sündmuste kajastamisele, on igal inimesel teada oma kogemustest. Fotodega saab seega ka mõjutada avalikkust ning võltsimine ja fotode töötlemine on tuntud nähtused. Avalik võim on üritanud sellesse protsessi sekkuda. Näiteks nii II maailmasõja ajal kui 2003. a, mil USA tungis Iraaki, oli USA valitsuse nõudmine, et avalikkusele ei näidataks hukkunud sõdurite kirstude saabumist kodumaale.¹⁰¹

Milline regulatsioon on mõjutustegevusel rahvusvahelises õiguses? Kas selle pidamisele seab rahvusvaheline õigus mingid piirid? Sõjakavalusest oleme kõik kuulnud. Kas propaganda on teatud tingimustel lubatud sõjakavalus või lubamatu pettus rahvusvahelise õiguse järgi või on hoopiski tegemist uue sõjapidamisviisi või -vahendiga ja kas selliseid nähtusi on alati võimalik piiritleda ja teineteisest eristada? Kuni lennuki leiutamise ja kasutuselevõtmiseni pidas vaevalt keegi vajalikuks õigusliku reeglistiku loomist õhusõidukitele. Vennad Wrightid valmistasid lennuki ja tulemuseks on tänapäeval rahvusvahelist lennundust sätestavad arvukad konventsioonid. Aastakümneid hiljem jõuti sarnasel teel avakosmose reguleerimiseni rahvusvahelise õigusega.

Mõjutustegevus võib olla meid ümbritsevas maailmas tuvastatav või otseselt ka mittetuvastatav. Spetsialistide arvates on hea propaganda tunnuseks asjaolu, et see pole tajutav.¹⁰² Näiteks rünnak arvutivõrgule on tuvastatav logifailide näol. Psühholoogiliste operatsioonide puhul ei pruugi mõõdetavat–kaalutavat, konkreetselt tuvastatavat tagajärge esmapilgul avastada. Psühholoogiliste operatsioonide puhul on sageli tegemist vaid asjaomastele, rünnaku korraldanud isikutele teada ja kogemuslikult hinnatava tulemusega. Sageli saab sellise ründe tulemuslikkust hinnata mõne konkreetse isiku või isikute grupi käitumise näitel. Pean silmas olukorda, kus näiteks mõne riigi sõjaline agressioon teise riigi vastu võib tuua kaasa eksistent-

⁹⁸ V. Toomet. Lätlased kardavad lati devalveerimist ning ostavad valuutat kokku. Eesti Päevaleht, 20.02.2007.a.

⁹⁹ H. Riikoja. Paanika tõi rahavahetustesse üle 30 miljoni krooni. Postimees, 28.11.2007. Kuigi avalikes allikates pole tuvastatud välisriigi sekkumist, ei ole võimatu, et aastate pärast avanevad arhiivid võivad sellistele sündmustel uut valgust heita, nii nagu varem korduvalt on ajaloos juhtunud.

¹⁰⁰ Vene Riigiduma väliskomisjoni esimehe Konstantin Kossatšovi intervjuu Eesti internetiportaalile Delfi (venekeelne) 02.11.2008, kus K. Kossatšov väljendas, et ta loodab Eestis elavate Vene kaasmaalaste aktiveerumist seoses 2007. a nn aprillisündmuste järgse transiidi vähenemisega. Косачев, Константин: Эстония должна учитывать права русскоязычного населения.

¹⁰¹ Macdonald 2007, lk 8.

¹⁰² Ibid., lk 34, 50.

siaalse hirmu kolmanda riigi elanikes, keda sõjategevus füüsiliselt kuidagi ei mõjuta, küll aga võib viia inimesed justkui spontaanselt tänavatele meelt avaldama.

I.6. Ajalooline lühiülevaade mõjutustegevusest

Kui rääkida mõjutustegevusest, siis ajaloost saab tuua hulgaliselt näiteid propaganda kasutamisest ning võib asuda seisukohale, et mõjutustegevuse puhul ei ole tegemist uue nähtuse, vaid ajaloost tuttava fenomeniga, mis tehnoloogia ja ühiskonna arenedes on omandanud uued väljundid ning võimalused. Võiks isegi öelda, et tegemist on vaid vana nähtuse uue vormiga. Ajaloolist ülevaadet on paslik alustada USA Marylandi Ülikooli kunagise ajakirjanduse professori L. John Martini kirjeldatuga, kes jagab seisukohta, et propaganda näol on tegemist vana nähtusega. L. John Martin kajastas rahvusvahelise propaganda õiguslikku ja diplomaatilist kontrolli, tegi sissejuhatuses ajaloolise tagasivaate ning näitas, et propaganda on sama vana kui ajalugu.¹⁰³ L. John Martin tõi näite Vana Testamendi Joosua raamatust: gibeonlased, saanud aru, et jumal on israeliitidele andnud kogu nende maa (tulevase vallutatava Iisraeli ala), loobusid võitlusest, sest mõistsid, et tingimustes, kus jumal toetab selgelt ühte poolt, on võitlus asjatu.¹⁰⁴ Asjakohane on märkida, et L. John Martin töötas 9 aastat United States Information Agency's (edaspidi USIA), mis loodi külma sõja ajal, seismaks vastu Nõukogude Liidu propagandale.¹⁰⁵

6. sajandil eKr elanud Hiina sõjandusspetsialist Sun Zi arusaamad on üpris lähedased mõjutustegevuse eesmärkidele: „Sõja seadus on selline. Võtta riik üle tervena on parem, lüüa riik puruks on halvem. ... Sellepärast, sajast lahingust sada võitu ei ole sugugi parimast parim. Sundida teine armee ilma lahinguta alla andma on parimast parim.”¹⁰⁶

Henriku Liivimaa kroonika 25. raamatu 4. salmis on toodud näide omalaadsest propagandast/sõjakavalusest. Nimelt kasutasid lätlased sakslaste sõjakisa leedulaste vastu, mis pidi vastast hirmutama.¹⁰⁷ Sõjakavalus on rahvusvahelises õiguses lubatud. Kuidas tõlgendada sõjakavalust mõjutustegevuse prisma – kas konventsionaalses sõjas keelatud pettus on lubatud mõjutustegevuse puhul?

Euroopa kultuuriruumis on mõjutustegevust käsitlenud kuulus sõjaajaloolane ja -teoreetik Carl von Clausewitz, kes jäädvustas oma teoses „Sõjast” järgmise mõtte: „...et sõda on vaid poliitilise suhtlemise üks osa, seega mitte midagi iseseisvat.”¹⁰⁸ C. v Clausewitzi eluajal (1780–1831) ei omanud ajakirjandus ühiskonnas sellist mõju kui kaasajal. Kui C. v Clausewitz oleks kirjeldanud sõda XXI sajandil, oleks ta tõenäoliselt arvanud propaganda ja sellega kaasneva manipulatsiooni sõja

¹⁰³ L. J. Martin. Effectiveness of International Propaganda. The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, November, Vol 398. 1971, lk 61.

¹⁰⁴ Martin 1969, lk 5. Vt pikemalt Vana Testamendi Joosua raamat, ptk. 9: 24–27.

¹⁰⁵ USIA kodulehekül: <http://dosfan.lib.uic.edu/usia/> (11.10.2008).

¹⁰⁶ Sun Zi; Sun Bin. Sõja seadused. Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused 2001, lk 134–135.

¹⁰⁷ Henriku kroonika. Tallinn: Eesti Raamat 1982, lk 227.

¹⁰⁸ C. Clausewitz. Sõjast. Tallinn: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused ja Eesti Keele Sihtasutus 2004, lk 845–846.

lahutamatuks osaks ning nimetanud infosõda tänapäeva terminite kohaselt mõjutustegevuseks. C. v Clausewitz lisab osundatud teoses vaid mõned read allpool, et „sõda ei ole midagi muud kui poliitilise suhtluse jätkumine teistsuguste vahenditega”.¹⁰⁹ Tänapäeva maailmas võib öelda, et need teistsugused vahendid on infotehnoloogia ja massikommunikatsioon. Virtuaalses maailmas, s.o televisioonis, trükimeedias, raadios ja internetis ning muude kommunikatsioonivahendite puhul kasutatakse teavet sageli ühiskonna või mõne sotsiaalse grupi mõjutamiseks.

C. v Clausewtzi ja Sun Zi osundatud seisukohad võtavadki väga üldistatult kokku infosõja põhimõtted – poliitiliste eesmärkide saavutamiseks vastase allutamine oma eesmärkide täitmisele, pidamata sõda konventsionaalses tähenduses.

Sotsioloog ja harrastuspsühholoog Gustave Le Bon kirjutas XIX sajandi lõpus inspireeriva teose masside psühholoogiast, kus rõhutas illusioonide tähtsust. Just seoses illusioonidega, märkis autor, muutuvad masside isandaks need, kes annavad inihulkadele illusioone, aga need, kes üritavad neid illusioonidest vabastada, muutuvad sama massi ohvriks.¹¹⁰ XIX ja XX sajandi sõdadele eelnenud inim-masside liikumapanemisel etendasid just illusioonid suurt rolli. Illusioonide nimel läks I maailmasõjas sõtta terve põlvkond noori inimesi. I maailmasõjale järgnenud pettekujutelmade purunemise tõttu alustati II maailmasõda, et revideerida eelnenud maailmasõja tulemusi. Väidetavalt mõjutasid just G. Le Bon'i ideed oluliselt natsi-diktaator A. Hitleri tegevust. Uurijad pole aga kuigi kindlad, kas ta nimetatud autorit ise uuris või omandas diktaator oma teadmised vahendatult.¹¹¹ Massiliikumiste olemust uurides asus Eric Hoffer sarnasele seisukohale G. Le Bon'iga: tõhus doktriin ei pea olema ratsionaalselt mõistetav, pigem peab olema võimalik sellesse õpetusse uskuda, mis näitab illusioonide tähtsust liikumapaneva jõuna.¹¹²

1.7. Filmikunst ja totalitaarrežiimid

Kahe maailmasõja vahel löid nii NSV Liidu kui ka natsionaalsotsialistliku Saksamaa diktaatorid inimmasse mõjutades arvukalt illusioone: ühed lubasid ülemaailmset revolutsiooni töörahva juhtimisel ja kommunismi võitu ning teised kõigi sakslaste ühendamist Saksamaa alla ja ebaõiglase Versailles'i lepingu revideerimist. Selleks kasutati kõiki tollel ajal teadaolevaid vahendeid ja argumente, vaenu õhutavat propagandat raadios ja ajakirjanduses ning avalikel koosolekutel. Sageli loodi filmidega poliitilise režiimi huvides inimmassides vajalikke meeleolusid, eesmärgiga legitimeerida kindlat liiki tegevust. Legitimeerimise eesmärk võis olla näiteks agressioon teiste riikide vastu või ka teatud inimgruppide represseerimine. Üldjuhul vastandusid diktatuurid mingitele kindlatele gruppidele. Natside propaganda oli enne võimuletulekut peamiselt suunatud kommunistide ja juutide, kosmopoliitide ja mitteaarialaste ning seksuaalvähemuste vastu. Nõukogude Liidus

¹⁰⁹ *Ibid.*, lk 846.

¹¹⁰ G. Le Bon. Hulkade psühholoogia. Tallinn: Loomingu Raamatukogu 1991 nr. 11–13, lk 58.

¹¹¹ I. Kershaw. Hitler 1889–1936: Hubris. Penguin Books 1998, lk156. I. Kershaw on Sheffieldi ülikooli kaasaja ajaloo professor, kirjutanud põhjalikud teosed A. Hitlerist ja natsirežiimist.

¹¹² Hoffer 2002, lk 80–81.

õhutati vaenu n-ö riigi sisemiste sotsiaalsete vaenlaste vastu. Peamiselt vastandati nn kulakuid ja talupoegi-töölisi, teisalt vastandati monarhiste ja valgeid maarahvale. Filmikunsti eelistati nii endises NSV Liidus kui ka natsi-Saksamaal. Nimetatud riikide režisööride seast tuleb meenutada kahte olulist isikut – Leni Riefenstahli ja Sergei Eisensteini, kelle filmid kuuluvad küll maailma kinoklassikasse, kuid kannavad endas samaaegselt tugevat propagandistlikku autoritaarse riigi mõju. L. Riefenstahli kuulsaimad filmid „Tahte triumf” (1934)¹¹³ ja „Olümpia” (1938)¹¹⁴ ning S. Eisensteini filmid „Soomuslaev Potjomkin” (1925)¹¹⁵, „Aleksander Nevski” (1938) ja aastatel 1944–1946 filmitud kolmeosaline „Ivan Julm”¹¹⁶ mõjutasid suurt osa nimetatud riikide elanikest.

I.8. Islamifundamentalism

Viimastel aastatel on mõnedes Euroopa riikides ajendatuna islamifundamentalismist aset leidnud mitmeid traagilisi juhtumeid. Mõnel korral on põhjuseks olnud Euroopa sõnavabadust väärtustava kultuuri ja islami kui religiooni kokkupõrge, mis kandus massimeediasse.¹¹⁷ Veidi teistsugune on näide 2005. a lõpust, mil Taani päevalehes Jyllands-Posten avaldatud Muhamedi karikatuurid avastati peagi islamifundamentalistide poolt. Selle tagajärjeks olid rahutused nii Taanis kui Lähis-Idas ja teistes islamiriikides ning oli ka hukkunuid.¹¹⁸ Taani riik nägi suurt vaeva olukorra rahustamisega.¹¹⁹ Sellest nähtub hästi, kui seotud on globaalne uudistevõrk. Sisuliselt pole enam kohaliku tähtsusega uudiseid. Eelkirjeldatud karikatuuride näitel võib väita, et teatud tingimustel võivad tagajärjed saabuda suhteliselt kiiresti ja mitte tingimata teo algses asupaigas või riigis. Kui algne uudis põhjustab avalikkuses aktiivset vastukaja ja kultuurikontekst on erinev, ei pruugi tagajärjed olla ettearvatavad. Oluline roll konflikti tekkimisel on kirjeldatud tingimustes massimeedial, mille adekvaatsusest võib sõltuda konflikti kandumine virtuaalsest meediamailmast füüsilisesse maailma ja tulemuseks on füüsilised konfliktid inimeste vahel, nagu näitas Taani kogemus.

I.9. Eesti ja mõjutustegevus

Eesti riigi kokkupuude vaenuliku propagandaga on sama vana kui meie riik. Nii iseseisvuse saavutamisel kui ka sellele järgneval ajal oli vaenulik propaganda

¹¹³ S. J. Schneider jt. 1001 filmi, mida elu jooksul peab nägema. Tallinn: Varrak 2004, lk 118.

¹¹⁴ *Ibid.*, lk 147.

¹¹⁵ *Ibid.*, lk 58–59.

¹¹⁶ *Ibid.*, lk 203.

¹¹⁷ 2004. a tapeti Hollandis mosleminaiste olukorda kajastanud filmirežissöör Theo van Gogh. Vt pikemalt Gunman kills Dutch film director. BBC, 02.11.2004.

¹¹⁸ Danish Muhammad cartoon reprinted. BBC, 14.02.2008.

¹¹⁹ T. Aug. Märl ja süütamised Taani linnades jätkuvad. Eesti Päevaleht, 16.02.2008.

lahutamatult seotud riigi eksistentsiga.¹²⁰ 1924. a avaldas tol ajal kolonel-leitnandi auastmes H. Kauler teose propagandast, mille sissejuhatavast osast on näha, et meie riigi loojatele olid tuttavad nii C. v. Clausewitz kui ka paavst Gregorius XV.¹²¹ H. Kauler on kirjeldanud tehnoloogia arengust tulenevaid muudatusi ja märkinud, et propaganda levitamise moodsaimaks ja tähtsaimaks vahendiks on kino. H. Kauler põhjendas oma väiteid näidetega I maailmasõjast ja sellele eelnevast ajast.¹²² Kõnealune teos koostati enne 01.12.1924 aset leidnud ja Venemaa toetatud riigipöördekatset, kuid avaldati pärast nimetatud sündmust. Eeltoodud põhjustel on üsna kõnekas väljaandja järelsõna, milles rõhutatakse propaganda tähtsust noore riigi iseseisvuse kindlustamisel.¹²³ 1930. aastate alguses, kui Eestis kehtestati autoritaarne riigikord, moodustati Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus, mis oli sisuliselt tsensuuri ja propaganda eesmärkide teostamise asutus.¹²⁴

Võttes kokku varemkirjeldatud sõjaajaloo klassikute Sun Zi ja C. v. Clausewitzi ning tänapäeva teoreetikute tõlgendused, võib 1939.–1940. a sündmusi Eestis vaadelda ka selles prisma, et 1939. a sügisel arendas NSV Liit Eesti Vabariigi suhtes mõjutustegevust, mis tõi Nõukogude Liidule kui mõjutajariigile soovitud tulemused – Eesti alistus Nõukogude Liidu nõudmistele, osutamata sõjalist vastu-panu.¹²⁵

Veel enne Eesti taasiseseisvumist kavandati tollaegse Nõukogude Liidu Riikliku Julgeolekuteenistuse – KGB (*Komitet Gossudarstvennoi Bezopasnosti*, siin ja edaspidi lühendina KGB¹²⁶) meetmeid Balti riikide taasiseseisvumise vastu just mõjutustegevuse meetoditega. Nii peeti KGB-s kõige olulisemateks ülesanneteks luua USA ja Lääneriikide avalikkuses vastumeelsust rahvuslike liikumiste suhtes NSV Liidus, eriti Balti vabariikides. Avalikkus tulnuks viia veendumusele, et NSV Liidu lagunemine viib ennenägematute tagajärgedeni ning rahvusvaheliste suhete katkemiseni.¹²⁷

¹²⁰ A. Piip (koostaja P. Pärna). Õiguse jõud. Tartu: Ilmamaa 2007, lk 210, 212, 203–213; 272–273.

¹²¹ H. Kauler. Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tema organiseerimine rahu ja sõja ajal, Ilmasõja ning Vene revolutsiooni kogemuste varal. Tallinn: Väljaanne Sõdur 1924, lk 8–13.

¹²² *Ibid.*, lk 11.

¹²³ *Ibid.*, lk 75–76.

¹²⁴ L. Vaan. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2005.

¹²⁵ Luttwak 2006, lk 102 – „Niivõrd, kuivõrd riigid tegutsevad sõja ettevalmistamise ja ärahoidmise nimel või pressivad hirmutamise abil oma sõjalise võimsusega teistelt riikidelt mõõndusi välja, kasutamata seejuures tegelikku jõudu, paneb strateegia loogika sarnaselt sõjalistele tulemustele paika ka mittesõjalised, sõltumata sellest, milliseid vahendeid või riigimehekunsti tegelikult kasutatakse. Seega alluvad diplomaatia, propaganda, salaoperatsioonid ning konfliktsete motiividega majanduskontrollid ja algatused (geo-ökonomika) kõik täpselt samale strateegia loogikale.”

¹²⁶ C. Andrew; V. Mitrokhin. The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB. New York: Basic Books 1999. Teos sisaldab pikemat ülevaadet nimetatud organisatsiooni ajaloost.

¹²⁷ *Ibid.*, lk 245–246.

Eesti Vabariik on pidanud 1991. a järgsel ajal jälle vastu panema idanaabri süüdistustele, mis hõlmavad kõiki meetodeid, mida võib pidada mõjutustegevuseks. Venemaa välisministeeriumi endised töötajad on jõudnud anda tõlgenduse, et Eesti õigusliku järjepidevuse nõue tingib Eesti tunnistamise vaenlasriigiks ja tema suhtes tuleb rakendada ÜRO harta artikli 107 alusel (viide art 53) sunnimeetmeid, sest nõudes õigusjärgluse tunnistamist ennesõja-aegse riigiga, asetab Eesti end natsistliku Saksamaa liitlaseks koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega.¹²⁸ Balti riikidest kirjutatud teoses seletatakse, et kleepides Balti riikidele külge natsismi silti, püütakse Venemaal luua õigustust 1949. a küüditamistele.¹²⁹

Mõjutustegevuse meetmeid rakendades võib üks pool peale suruda oma tahet poliitilisel eesmärgil. Näiteks keerulistest suhetest toon 18.05.2005. a Moskvast Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahel sõlmitud riigipiiri lepinguga seonduvad sündmused. Riigikogus 20.06.2005. a vastu võetud lepingu ratifitseerimisseaduse tõttu võttis Venemaa välisminister 22.06.2005. a oma allkirja lepingult tagasi.¹³⁰ Lepingu ratifitseerimiseks Vene Föderatsiooni Dumas seatud eeltingimust, mis nõudis preambuli eemaldamist Eestis vastuvõetud ratifitseerimisseaduselt, võib vaadelda kui poliitilist sündi, mis on vastuolus 1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsiooni artikli 52 vastuvõtmisel tehtud deklaratsiooniga.¹³¹ Nimetatud deklaratsiooni kohaselt on igasuguses vormis sund või sellega ähvardamine, olgu see poliitiline, majanduslik või sõjaline, üheselt hukkamõistetav. Kuigi kohe tuleb tõdeda, et õiguslikult ei ole kõnealune deklaratsioon siduv.

Eespool märgitud mõttekoja RAND uuring, mis avaldati enne Baltimaade liitumist NATO-ga, toob välja Balti riikide sõjalise haavatavuse mõningad aspektid. Muuhulgas mainitakse, et nimetatud riikide suurim mure on Venemaa info- ja psühholoogilised operatsioonid.¹³²

I.10. Mõjutustegevuses kasutatavad peamised meetodid ja mõisted

Alljärgnevalt on loetletud enimkasutatavad teemakohased mõisted ja meetodid. Sageli on nimetatud mõisted kasutusel sünonüümidenä või paralleelselt, kuid väga- gi erineva sisu ja ulatusega. Selline segadus tekitab uusi probleeme ja pole rahvusvahelise õiguse arengu seisukohalt mõistlik. Mõnede mõistete sisu erineb riigiti ja sõltub sellest, kas neid kasutatakse militaar- või tsiviilkeskkonnas.

¹²⁸ М. Демури́н. Эстония может быть признана „вражеским государством” по Уставу ООН, ИА REGNUM, on-line 12:56, 10.12.2006.

¹²⁹ Rislakki 2007, lk 169.

¹³⁰ Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti–Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seadus, RT II, 18, 59, 11.07.2005.

¹³¹ M. E. Villiger. Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. Martinus Nijhoff Publishers, Int. Ed. 2009, lk 654–655.

¹³² E. V. Larson; *et al.*. Assuring Access in Key Strategic Regions. Toward a Long-Term Strategy. RAND, Santa Monica 2004, lk 75–76; 84.

Erialases kirjanduses tunnistatakse, et mõistete kasutamisel on suur segadus.¹³³ Veel keerulisemaks teeb olukorra asjaolu, et ühe eesmärgi saavutamiseks võidakse kasutada üheaegselt mitut tegevust. Vaenuliku propaganda levitamiseks võidakse korraldada näiteks varjatud e salaoperatsioon, milleks kasutatakse oponendi arvutivõrku, kuhu sisenetakse võrku sisse murdes ning sisestatakse informatsioon, mis levib näiteks tavalise e-kirjaga.

1.10.1. Propaganda

Infosõjaga seondub üldjuhul propaganda mõiste. Ajaloost on teada fakt, et propaganda mõistet hakati kasutama 17. sajandi alguses, kui paavst Gregorius XV¹³⁴ asutas 1622. a roomakatoliku kiriku misjonäridele mõeldud organisatsiooni *Sacre Congregatio De Propaganda Fide*.¹³⁵ Siinjuures on huvitav märkida, et Leedsi ülikooli rahvusvahelise kommunikatsiooni professor Philip M. Taylor, kes kirjutas teose propaganda ajaloost, avaldas arvamust, et protestantlikele ühiskondadele on propaganda mõiste ajaloolise tausta tõttu veel tänapäevalgi vastu-meelne.¹³⁶ Eestis defineeritakse propagandat kui vahendit ideede, vaadete ja õpetuste ning teadmiste sihikindlaks levitamiseks.¹³⁷ Linnar Priimägi on kaasaja Eestis määratlenud propagandat reklaami põhiliigina, mille eesmärgiks on inimeste mobiliseerimine üheaegseks ja ühtmoodi käitumiseks.¹³⁸ Encyclopædia Britannica määratleb propagandat kui faktide, argumentide, kuulujuttude ja pooltõdede ning valeinformatsiooni jagamist, eesmärgiga mõjutada avalikku arvamust.¹³⁹ Nõukogude ideoloogia kohaselt oli propaganda mõeldud massides teatava maailmapildi kujundamiseks, samal ajal nn Lääne propaganda oli mõeldud masside sidumiseks valitseva ideoloogia, teooria ja informatsiooniga valitseva klassi poolt.¹⁴⁰ Tänapäeval käsitletakse Venemaal propaganda mõistet erinevalt nõukogulikust. Kehtiv määratlus on segu mõlemast ülalmainitud ideoloogiast, enam ei eristata kapitalistlikku

¹³³ W. Rosenau. Waging the “War of Ideas” – D. G. Kamien (toim), The McGraw-Hill Homeland Security Handbook, New York: The McGraw-Hill Companies 2006, lk 1133–1134. Autor märgib, et kasutusel on terminid, mis ei kattu sisult, ent on ometigi samatähenduslikult kasutusel, tuues näitena terminid nagu *political warfare, strategic influence, propaganda, mind control*.

¹³⁴ Encyclopædia Britannica andmetel oli paavst Gregorius XV (kodanikunimega Alessandro Ludovisi, eluaastad 1554–1623, paavst aastatel 1621–1623) Bologna ülikooli õigusteaduste doktor; vt Gregory XV – Encyclopædia Britannica, kättesaadav: <http://search.eb.com/eb/article-9038033> (08.08.2011).

¹³⁵ Martin 1969, lk 5.

¹³⁶ P. M. Taylor. Munitons of the Mind. Manchester and New York: A History of propaganda from the ancient world to the present era. Manchester University Press 2006, lk 3.

¹³⁷ Propaganda – Väike entsüklopeedia, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS 2001, lk 756.

¹³⁸ L. Priimägi. Propagandasõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2011, lk 193.

¹³⁹ Propaganda – Encyclopædia Britannica. Kättesaadav: <http://www.britannica.com/ebc/article-9375985> (27.04.2008).

¹⁴⁰ *Пропаганда – Советский Энциклопедический Словарь. Москва 1989, IV издание, lk 1080.*

ja nõukogulikku propagandat.¹⁴¹ Nõukogude propaganda uuris hoolikalt oma sihtgruppe. Näiteks jõuti uuringutega üldistusteni, et sakslastest ajakirjanikud usuvad dokumente isegi siis, kui need on võltsitud, inglased aga tahavad veenduda infoallika usaldusväärsuses ning India ja Egiptuse ajakirjanikud kalduvad uskuma vandenõuteooriaid.¹⁴² Rahvusvahelises õiguses kasutatakse propaganda (kui osa psühholoogilisest sõjast) mõistet üldjuhul mõjutustegevuse kui kogumi iseloomustamisel ning nenditakse, et mõjutustegevus infosõja tähenduses on tunduvalt laiem valdkond kui pelgalt propaganda.¹⁴³ Aastakümneid Princetoni ülikoolis rahvusvahelist õigust õpetanud John B. Whitton avaldas, et vaenulik ja laimav propaganda ohustab rahvusvahelist ühiskonda ja vajab rahvusvahelises õiguses reguleerimist, sest XX sajandil on propaganda muutunud rahu ohustavaks teguriks.¹⁴⁴

Defineerides propagandat, märkis D. McQuail, et seda tehakse allika või saatja, mitte vastuvõtja huvides. Nimetatud autor leidis, et peaaegu alati on propaganda eksitav või mitte päris tõene või siis ka täiesti vale, võttes seega desinformatsiooni kuju. Desinformatsioonina on propaganda psühholoogiliselt agressiivne ja moonutab reaalsust.¹⁴⁵ Spetsialistide arvates võib märkida, et kui propaganda on õnnestunud, siis räägitakse haridusest ja koolitusest, kui aga sõnaline veenmine ehk mõjutustegevus ebaõnnestub, kutsutakse sellist tegevust propagandaks.¹⁴⁶ Samuti ollakse seisukohal, et kõige tõhusam ja tulemuslikum on propaganda, mis on seotud sõnalise veenmise, vaatemängulisuse ja koolitusega.¹⁴⁷

Vaadeldes propagandat mõjutustegevuse kontekstis, märgivad massiliikumiste uurijad, et tihti teenib propaganda oma eesmärgi eelkõige eneseõigustuse kui teiste veenmisena. Mida rohkem mingi liikumine tunnetab end süüdlasena, seda kirglikum ja tulihingelisem on propaganda.¹⁴⁸ Propaganda ajalugu ja kaasaega uurinud teadlased on tulnud arvamusele, et tänapäeval levinud arvamus, justkui suudaksid inimesed oma eelkäijatega võrreldes paremini propagandat tuvastada, ei vasta tõele.¹⁴⁹ Teadlased, uurides propaganda mõju avalikule arvamusele 2003. a Iraagi sõja eel, tulid järeldusele, et ehkki massimeedia ei põhjustanud sõda Iraagis, aitas see vormida konteksti, avalikkuse ootusi ja lõi diskursuse ning tootis sümbolseid tähendusi ehk mängis olulist rolli sõja toetuseks.¹⁵⁰ Kõnealuse uuringu korraldanud

¹⁴¹ *Пропаганда – Толковый словарь русского языка конца XX в. Санкт Петербург, Фолио-Пресс 1998. lk 516.*

¹⁴² Macdonald 2007, lk 49.

¹⁴³ C. Joyner; C. Lotrionte. Information Warfare as International Coercion: Elements of a Legal Framework. *European Journal of International Law*, Vol 12, No 5 2001, lk 826–827.

¹⁴⁴ J. B. Whitton. Hostile International Propaganda and International Law. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, November, Vol 398, Propaganda in International Affairs, Philadelphia 1971, lk 15.

¹⁴⁵ McQuail 2000, lk 451.

¹⁴⁶ Macdonald 2007, lk 32.

¹⁴⁷ *Ibid.*, lk 32.

¹⁴⁸ Hoffer 2002, lk 107.

¹⁴⁹ Macdonald 2007, lk 50.

¹⁵⁰ D. L. Altheide; J. N. Grimes. War Programming: The Propaganda Project and the Iraq War. *The Sociological Quarterly* 2005, Vol 46, No 4, September 2005, lk 617–643.

teadlased tulid järeldusele, et õppetund, mis nn sõja programmeerimisest saadi, seisneb selles, et tuleb ümber hinnata propaganda roll kommunikatsioonis ja konfliktide kujundamisel, sest just propaganda võib muuta konflikti põhjendatuks. Samuti jõuti seisukohale, et sotsiaalteadlased peavad koostöös ajakirjanikega õppima tundma massimeedia ja valitsusvõimu vastastikust mõju konfliktide kujundamisel.¹⁵¹

I.10.2. Varjatud e salaoperatsioonid

Suurbritannias ja USA-s kasutavad tsiviilteenistused mõjutustegevuse mõiste asemel terminit *covert action/covert operations* (julgeoleku või eriteenistuse, aga ka sõjavägede sala- või varjatud või ka erioperatsioon).¹⁵² Samas märgitakse, et antud juhul on tegemist veidi piiratuma sisuga mõistega, kui seda kasutatakse nõukogulike aktiivsete meetmete puhul.¹⁵³ On ka arvamusi, et Lääneriikide salaoperatsioonid ja nõukogude aktiivsed meetmed on täiesti võrreldavad.¹⁵⁴ Sarnasus peitub meetodites ja taktikas. *Covert actioni* rakendamisel on kasutusel propaganda, sõjalised ja rahalised vahendid, mida tihti kasutatakse teise riigi valitsuse kukutamiseks viisil, mil kampaania algatanud riigi tegevus poleks avalikult nähtav või tõestatav.¹⁵⁵ *Covert action* on sünonüüm sellistele terminitele nagu „*special operation*” ja „*disruptive action*” ning „*black operation*”. Kokkuvõtvalt kirjeldatakse nimetatud terminitega õõnestustegevust nende riikide poliitiliste režiimide vastu, keda peetakse vaenulikeks. Selliste eesmärkide saavutamiseks rakendatakse propagandat, majanduslikku võitlust ja ka sabotaaži.¹⁵⁶ Samas on kriitikud ja skeptikud kõiki selliseid tegevusi hakanud kirjeldama räpaste trikkidena (ingl k *dirty tricks*).¹⁵⁷ On ka arvamusi, et kirjeldatud operatsioonid on salajased just seetõttu, et rahvusvahelise õiguse piiravatest koidikutest vabaneda; erandiks on vajalikud erioperatsioonid, milles osalevad eriväed jne.¹⁵⁸ Selliste varjatud operatsioonide tõttu on USA-s seoses Iraagi sõjaga palju diskuteeritud, kes olid sõjategevuse algatamise taga.¹⁵⁹ Teadmatus varjatud operatsioonide suhtes külvab mistahes ühiskonnas vandenõuteooriaid. Teadmatus sellistes küsimustes rahvusvahelises õiguses lubatu ja lubamatu suhtes võimaldab avaliku arvamusega manipuleerida. Arvatakse

¹⁵¹ *Ibid.*, lk 637.

¹⁵² M. Eyth. The CIA and Covert Operations: to Disclose or not to Disclose – that is the Question. 17 BYU J. Pub. L. 45 2002, lk 45–72.

¹⁵³ L. V. Scott. Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy – L. V. Scott; P. D. Jackson (toim). Understanding Intelligence in the Twenty-First Century. Journeys in Shadows. Routledge 2004, lk 163. Teose autori arvates ei hõlma Läänes kasutusel olev termin *covert action* avalikke propagandakampaaniaid, erinevalt nõukogulikust aktiivsete meetmete mõistest.

¹⁵⁴ F. Schreier. Intelligence Management and Oversight – W. F. van Eekelen; P. H. Fluri (toim). Defence Institution Building. Vienna and Geneva 2006, lk 348–349.

¹⁵⁵ *Ibid.*, lk 348–349.

¹⁵⁶ Scott 2004, lk 163.

¹⁵⁷ *Ibid.*, lk 163.

¹⁵⁸ Kennedy 2006, lk 42, 151.

¹⁵⁹ *Ibid.*, lk 150.

samuti, et varjatud operatsioonid ja salajane teabekogumine on meetmed, mis on küll vastuolus liberaalse demokraatia avalikkuse printsiibi põhimõttega, ent sellised tegevused vajavad salajasust, mis välistab teatud juhtudel parlamentaarse järelevalve riigi valitsuse üle.¹⁶⁰ Kui avalikkus on lihtsalt manipuleeritav, on kerge kodanike jaoks sõjategevust legitimeerida. Selline riigipoolne tegevus ei ole aga samal ajal kuidagi kooskõlas ÜRO hartas seatud eesmärkidega, milleks on eelkõige rahu tagamine. Viimastel aastatel on rahvusvahelises suhtluses sageli kasutatud mõistet „režiimi muutus”, olgu siis tegu nn oranži revolutsiooniga Ukrainas, sellele eelnenud nn rooside revolutsiooniga Gruusias, varasemate külma sõja aegsete sündmustega Aasias ja Aafrikas või vahetult II maailmasõja eelsete ja järgsete sündmustega Kesk- ja Ida-Euroopas. Üldjuhul jätab riigi poliitiline juhtkond märkimata, et sageli kaasnevad režiimimuutusega varjatud või salaoperatsioonid, combineerituna mõjutustegevuse muude meetoditega.¹⁶¹ Salaoperatsioone võib pidada ka asümmeetriliseks sõjaks, mille hulka arvatakse nii terrorism, enesetapu- ehk suitsiidirünnakud kui ka rünnakuid arvutivõrkude vastu.¹⁶² Samuti peetakse asümmeetriliseks sõjaks eriteenistuste ja sõjavägede poolt kasutatavaid suunitletud rünnakuid konkreetsete sihtmärkide tapmiseks (terroristid või muud riigi julgeolekut ohustavad isikud).¹⁶³ Seoses asümmeetrilise terrorismivastase sõjaga on esitatud küsimus, mida teha siis, kui terroristid nn räpase pommiga (ingl k *dirty bomb* – tegemist on isevalmistatud lõhkeseadeldisega, milles kasutatakse tavapäraseid lõhkematerjale koos radioaktiivsete ainetega) ründavad mingit riiki – kas rahvusvahelise õiguse kohaselt tekib õigus enesekaitsele ja milline on proportsionaalne vastumeede.¹⁶⁴

I.10.3. Aktiivsed meetmed

Oluline on selgitada seoses mõjutustegevusega sellist mõistet nagu „aktiivsed meetmed”, mis on pärit endise NSV Liidu julgeolekuteenistuse KGB pika aja jooksul arenenud erialasest sõnavarast.¹⁶⁵ NSV Liidus määratleti mõjutustegevusena aktiivseid meetmeid järgmiselt: luure- ja vastuluureteenistuste operatiivtegevust, mis on suunatud mõjutama sihtriigi poliitilist tegevust, et haarata vastaselt

¹⁶⁰ Bobbitt 2003, lk 235.

¹⁶¹ Kennedy 2006, lk 162–164.

¹⁶² M. N. Schmitt. Asymmetrical Warfare and International Humanitarian Law – W. Heintschel von Heinegg (toim) International Humanitarian Law Facing New Challenges. Symposium in Honour of Knut Ipsen. Springer, Volker Epping 2007, lk 11–48.

¹⁶³ M. N. Schmitt. Targeted Killings and International Law: Law Enforcement, Self-defense and Armed Conflict – R. Arnold; N. Quéniwet (toim), International Humanitarian Law and Human Rights Law: Towards a New Merger in International Law. Nijhoff 2008, lk 525–553.

¹⁶⁴ Schmitt 2007, lk 34. (sarnane juhtum leidis aset 2006. a Londonis, kui polooniumimürgituse tagajärjel hukkus endine Vene Föderatsiooni julgeolekuteenistuse töötaja Aleksandr Litvinenko).

¹⁶⁵ Andrew; Mitrokhin 1999, lk 224-245 sisaldab pikemat kirjeldust KGB aktiivsetest meetmetest.

initsiatiiv, kasutades pettust ja vaenlase positsioonide nõrgestamist ning tema plaanide muutmist viisil, mis on vajalik mõjutust korraldava riigi välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks.¹⁶⁶ Artiklis, kus kajastatakse Venemaa ja endise NSV Liidu mõjutustegevust, on USIA 1992. a ettekanne USA esindajatekojale, milles antakse ülevaade aktiivsetest meetmetest. Defineeritakse, et tegemist on nõukogude terminiga, mis kujutab endast manipulatiivsete tehnikate kasutamist info jagamisel, sisaldades nn sloganite ehk loosungite¹⁶⁷, desinformatsiooni ja tõese teabe valikulist kasutamist oma seisukohtade põhistamisel selliste isikute poolt, kes kas otseselt või enda teadmata soovivad mõjutada isikute seisukohti ja otsustusprotsessi, kellel on määrav mõju asukohariigi avalikkusele ja seeläbi ka riigi poliitika kujundamisele.¹⁶⁸ Selgitatakse nimetatud mõjutustegevuse kolme peamist meetodit, mida kutsutakse vastavalt kas „valgeks”, „halliks” või „mustaks” kasutatavate vahendite ja taktika omapärasest lähtuvalt.¹⁶⁹ Valgete ehk avalike meetmete all peetakse artiklis silmas avalike pressiteenistuste ja infoteenistuste teabekorraldust nii NSV Liidus kui välisriikides asuvate saatkondade teavitustöö kaudu.¹⁷⁰ Hallide ehk poolavalike meetmete all saab mõista tegevust, kus mittetulundusühingute ja erakondade ning mõjutustegevuse kaudu korraldatakse teabe liikumist.¹⁷¹ Mustade ehk salajaste meetmete all saab mõista eriteenistuste ametnike varjatud töötamist uudisteagentuurides.¹⁷² Tänapäeva tehnoloogia areng võimaldab mõjutustegevust, mida 20 aastat tagasi polnud võimalik lihtsalt korraldada; digitaaltehnoloogia võimaldab panna inimestele „sõnu suhu” ja näidata neid tegemas midagi, mida nad pole reaalselt teinud, luua virtuaalset reaalsust.¹⁷³

¹⁶⁶ *Активные мероприятия – Контрразведывательный словарь. Москва 1972, lk 161–162.* Vt sama ka kommenteeritult ja inglise keelde vahendatult: V. Mitrokhin. KGB Lexicon. The Soviet intelligence Officer's Handbook. London: Frank Cass 2002, lk 13 – luuremeetodid, lk 251 – vastuluuremeetodid.

¹⁶⁷ Slogan: tänapäeval valdavalt kasutusel kui meeldejääv kommertstekst või moto, mis oli oma algtäenduselt Šoti klannide kogunemis- ja sõjahüüd, vt Slogan – Webster's New Collegiate Dictionary. A Merriam-Webster. Springfield: G. & C. Merriam Company 1979, lk 1085.

¹⁶⁸ A Report Prepared at the Request of the United States House of Representatives Committee on Appropriations by June 1992 by the United States Information Agency, June 1992, kättesaadav: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm#Contents (27.04.2008).

Täpsemalt vt http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/exec_sum.htm (27.04.2008).

¹⁶⁹ A Report *op. cit.*, vt lähemalt http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_01.htm (27.04.2008) ja http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/exec_sum.htm, (27.04.2008) ning http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_01.htm (27.04.2008).

¹⁷⁰ A Report *op. cit.*, „White” or overt active measures – vt pikemalt http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm#White (27.04.2008).

¹⁷¹ A Report *op. cit.*, „Gray” active measures operations – vt pikemalt: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm#Gray (27.04.2008).

¹⁷² A Report *op. cit.*, „Black” or covert active measures – vt pikemalt: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm#Black (27.04.2008).

¹⁷³ *Computer generated images* tehnoloogiast, vt pikemalt: Macdonald 2007, lk 24–25.

I.10.4. Psühholoogilised operatsioonid

Sisuliselt sama tähendus, mille kirjeldamiseks tsiviilteenistustes kasutatakse mõistet *covert action*, on militaarsfääris terminil „psühholoogilised operatsioonid” (ingl k *psychological operation*, lühend PSYOP). 2003. a septembris avaldas USA kaitseministeerium uue psühholoogiliste operatsioonide doktriini, mille sissejuhatavas eessõnas märgitakse, et eelnevalt valitud sihtgrupile edastatakse vajalik teave psühholoogiliste operatsioonide abil. Psühholoogilised operatsioonid on suunatud välisriikide elanike emotsioonide, motiivide ja otsustusprotsesside mõjutamisele ning selline tegevus on lahutamatu osa USA diplomaatilisest, sõjalisest, majanduslikust ning informatiivsest teavitustegevusest.¹⁷⁴ PSYOP-i ei suunata kunagi terve auditooriumi, vaid kindla sihtgrupi vastu, sest ei ole mõtet üritada veenda näiteks tõsiusklikke.¹⁷⁵ Lisaks selgitatakse mainitud doktriinis, et nimetatud meetodikat kasutatakse nii sõja kui rahu ajal ning selle õigel kasutamisel saavutatakse mõju vaenlase üle viisil, mis püsib vastase soovi agressiooniks või nõrgendab vaenlase vastupanu ning peaks sõjategevuse puhul viima vastase desorienteerimise ning allaandmiseni.¹⁷⁶ Kõigi eelnimetatud eesmärkide saavutamiseks peab meetmeid rakendav riik kavandama tegevusi kolmel tasandil: strateegilisel, taktikalisel ning operatiivsel. USA doktriinil on sarnasusi nõukogude aktiivsete meetmete osas ülalkirjeldatud mõiste selgitamisel. Nimelt strateegilisel tasandil peavad USA riigiasutused toetama kaitseministeeriumi eesmarke nii sõja kui rahu ajal, et avaldada vajalikku mõju teise riigi või riikide elanikele valdavalt mittesõjalistes valdkondades, mis kujundaksid positiivset suhtumist Ameerika Ühendriikidesse.¹⁷⁷ Operatiivsel tasandil osutatakse toetust üldjuhul sõjaliste eesmärkide saavutamiseks militaarkonflikti eel ja konflikti ajal väejuhatusele.¹⁷⁸ Taktikalisel tasandil rakendatakse psühholoogilisi operatioone konkreetse väeüksuse vastu tegutsevate vastase üksuste või isikute suhtes.¹⁷⁹ PSYOP kontseptsioon lähtub järgmistest elementidest:

1. veenev, sisendusjõuline kommunikatsioon (*persuasive communication*), mis on suunatud üksikisikute veendumuste ja seisukohtade tugevdamisele, rõhutamisele või muutmisele;
2. sõjalise juhtimisahela rikkumine (*command disruption*), mis lähtub nii moraalse vastupanu allasurumisest, avalikkuse toetuse hävitamisest või vähendamisest ning vahetust tehnoloogilisest sekkumisest kommunikatsiooni rikkumiseks või raskendamiseks;
3. valeinformatsiooni edastamine (*counterinformation*) vastase infotehnoloogilistele seadmetele, et mitte võimaldada vastasel õigete otsuste langetamist. Seisneb oma tegevuse ja kavatsuste varjamises, milleks näidatakse vastasele oma IT-seadmetes eksitavaid tehnilisi näitajaid;

¹⁷⁴ JP 3–53, Doctrine for Joint Psychological Operations, Washington D.C. 2003, lk ix.

¹⁷⁵ Macdonald 2007, lk 49.

¹⁷⁶ JP 3–53, *Ibid.*

¹⁷⁷ JP 3–53 *op cit*, lk I–4.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Ibid.*

4. luureinformatsiooniga manipuleerimine (*intelligence shaping*) – vastasele valeteabe ettesöötmine, mis võimaldaks vastase analüütikutel jõuda manipuleerija huvides tehtavate otsusteni.¹⁸⁰

PSYOPS-i üks viimaste aastate paljastatud meetmetest oli rõõmustavate rahvamasside näitamine TV otseülekandes seoses Iraagi diktaatori skulptuuri eemaldamisega linna keskväljakult 2003. a aprillis, kui USA väed sisenesid Bagdadi.¹⁸¹ Võib ju nentida, et jah, oli selline sündmus ja mis siis? Kui vaadelda seda aga rahvusvahelise õiguse seisukohast ja küsida, milleks selline lavastus vajalik on, siis võib vastata, et oma tegevuse legitimeerimiseks oli ameeriklastel tõenäoliselt kasulik näidata Iraagi inimeste toetust USA-le ja viha oma riigi diktaatori vastu. Psühholoogiline mõjutustegevus võib olla ka kahe teraga mõök. Ajaloost on teada, et totalitaarne riik võib ise oma poliitilise juhtkonna psühholoogilise mõjutustegevusega eksitusse viia, luues mulje ülevõimendatud sõjalisest potentsiaalst, mis tegelikkusele ei vasta.¹⁸² Sõjaõiguse spetsialistid peavad psühholoogilisi operatsioone täiesti legitiimseteks ja märgivad, et näiteks ka vaenlase juhtidele altkäemaksu andmine selleks, et väeosa alla annaks, on lubatud.¹⁸³

1.10.5. Kübersõda – rünnak arvutivõrkudele

Sarnaselt eelnevate mõistetega on ka kübersõja (mida sageli nimetatakse rünnakuteks arvutivõrkudele või ka siis lihtsalt määratletakse võrgusõjana) defineerimisel erialakirjanduses raskusi, sest spetsialistid käsitlevad nimetatud mõisteid erinevalt ja märgivad, et mõisteid kasutatakse läbiseigi.¹⁸⁴ Suurem osa seda valdkonda kajastavatest autoritest lähtub eeldusest, et konflikt või sõjapidamine, kuidas seda ka ei nimetataks, leiab aset arvutite ja arvutivõrkude vahel ning suhtes. Mõned jäävad arvamusele, et traditsiooniliselt mõistetakse kübersõjana siiski elektroonilist sõjategevust ja arvutivõrkude füüsilist hävitamist ning psühholoogilist mõjutustegevust.¹⁸⁵ Samas võib rünnak arvutivõrgule leida väljundi konventsionaalses sõjas. Näiteks on võimalik arvutivõrke rünnates hävitada vaenlase kaitse-süsteeme või blokeerida juurdepääs arvutivõrgule või takistada teabevahetust (sama kehtib rünnakutes radarite, juhtimissüsteemide jne. vastu).¹⁸⁶ Samuti märgitakse, et võrgusõda on eriti tõhus ühendatuna kaasaegse PSYOP-iga ning seda eriti riikide suhtes, mille valitsemine on tugevas sõltuvuses avalikust arvamusest.¹⁸⁷ Rünnak

¹⁸⁰ *Ibid.*, lk IV–3 ja IV–4.

¹⁸¹ Macdonald 2007, lk 15

¹⁸² Luttwak 2006, lk 258–259.

¹⁸³ A. P. V. Rogers. Law on the Battlefield. Manchester University Press 2004, 2nd ed, lk 47.

¹⁸⁴ J. Barkham. Information warfare and international law on the use of force. 34 N.Y.U. J. INT'L L. & Pol'y 2001, lk 57.

¹⁸⁵ Joyner; Lotrionte 2001, lk 826–827.

¹⁸⁶ J. Barkham 2001, lk 60–69.

¹⁸⁷ *Ibid.*, lk 61.

arvutivõrgule võib olla üks komponent (varem kirjeldatud erioperatsioon) asümmeetrilisest sõjast.¹⁸⁸

Ülalpool tsiteeritud I. Detteri sõdade tüpoloogia ei sisaldanud võrgusõja/kübersõja mõistet. Samas oli nimetatud mõistet kasutatud seoses relvastuspiirangutega, mida iseloomustati kaasaegse infotehnoloogilise sõjategevusena. Nimetatud autor lähtus antud mõiste (rünnakutest arvutivõrkudele ja sellest tuleneda võivatest ohtudest) sisustamisel asjaolust, et tegemist on lihtsalt modernse relvastuse uue alatüübiga.¹⁸⁹ Ettepanek reguleerida rahvusvahelise konventsiooniga infosüsteemide kasutamist relvastatud konfliktides ei ole samuti väga ammune. Esitatud on suhteliselt põhjalik lepinguprojekt, milles sätestatakse arvutirünnaku, sõdivate poolte (muuhulgas tehakse ettepanek käsitleda mitteriiklikke tunnustamata subjekte konventsiooni subjektidena) ning võitlejate mõisted.¹⁹⁰ Vene teadlane Aleksandr V. Feodorov, tõlgendades Genfi ja Haagi konventsioone, asus seisukohale, et võrgusõja meetodite kasutamine tuleks võrdsustada massihävitusrelva kasutamisega, ehkki ta mõonis samas, et selline tõlgendus on problemaatiline.¹⁹¹ Osaliselt Eesti 2007. a aprillisündmustest ajendatuna tehti ettepanek reguleerida rahvusvahelise õigusega infooperatsioonid, mis hõlmaksid nii propaganda kui ka küberrünnakud.¹⁹² Nimetatud uurimistöö üks järeldusi oli tõdemus, et tulevik näitab, kas riigid lähevad küberkuritegevuse rahvusvahelise kriminaliseerimise teed või lähtuvad kollektiivse kaitse vajadusest ning üritavad tulevikus reguleerida rahvusvahelist õigust sellest aspektist johtuvalt.¹⁹³ Analüüsides jurisdiktsiooni internetis, tuldi järeldusele, et ülemaailmses veebis ei saa rääkida territoriaalsusest, vaid „serveri õigusest”. Sellise tõlgenduse aluseks on analoogiana Genfi avamere konventsioonist ja avakosmose lepingust tulenev rahvusvaheline õigus.¹⁹⁴ Ehkki viimatinimetatud uuringust on möödunud rohkem kui 10 aastat, ei saa märkida, et rahvusvaheline õigus on selles valdkonnas märkimisväärt progressi saavutanud. Muidugi võib mainida, et piirkondlikul tasandil on edasimineku olemas. Nimelt jõustus Euroopa Nõukogu arvutikuritegevusvastane konventsioon, milles lähtutakse printsibist, et rünnakuid arvutivõrkude vastu tuleb reguleerida karistusõiguslike meetmetega.¹⁹⁵ Konventsioon on ühinemiseks avatud kolmandatele riikidele. Euroopa Liit on 2007. a ohu tõttu küberjulgeolekule kutsunud ÜRO relvastuspiirangu- ja julgeolekukomitees liikmesriike nimetud konventsiooniga liituma.¹⁹⁶ Kokkuvõttes võib märkida, et

¹⁸⁸ Schmitt 2007, lk 33.

¹⁸⁹ Detter 2000, lk 272–274.

¹⁹⁰ D. Brown. A Proposal for an International Convention To Regulate the Use of Information Systems in Armed Conflict. Harvard International Law Journal, Vol 47, No 1, Winter 2006, lk 179–221.

¹⁹¹ *Федоров* 2006, lk 103–110.

¹⁹² Hollis 2007, lk 1023–1061.

¹⁹³ *Ibid.*, lk 1061.

¹⁹⁴ D. C. Menthe. Jurisdiction in Cyberspace: A Theory of International Spaces. Michigan: Michigan Telecommunications and Technology Law Review, Vol 4 1998, lk 79–83.

¹⁹⁵ Arvutikuritegevusvastane konventsioon. RT II, 2003, 9, 32.

¹⁹⁶ Välisministeeriumi pressiteade 02.11.2007. a. UN Approves Resolution Related to Cyber Attacks.

vaatamata eelnimetatud konventsioonile jääb lähiajal valdkonna suurimaks probleemiks määramatus terminites – nii õiguslikes kui ka infotehnoloogiavaldkonnas tervikuna.¹⁹⁷

1.10.6. Pehmed väärtused/pehme jõud

Üheks strateegilise tasandi võitlustandriks on mõjutustegevuse alavaldkonnas, psühholoogiliste operatsioonide korraldamisel nn pehmed väärtused/pehme jõud (*soft power*). Pehme jõuga üritatakse mõjutada vastaste või ka neutraalsete riikide avalikku arvamust ja seeläbi sihtgrupiks valitud riigi poliitilise juhtkonna otsustusprotsesse.

Rahvusvaheliste suhete teoorias peetakse pehme jõu teooria loojaks Harvardi Ülikooli professor Joseph Nye Jr. Tegemist on neoliberalistiga, kes arwab pehme jõu poliitika põhinevat kolmel komponendil: esiteks teistele riikidele ja individidele atraktiivne kultuur, teiseks riigi poliitilised väärtused – eeldusel, et neid rakendatakse võrdselt nii oma riigis kui ka välismaal – ning kolmandaks riigi välispoliitika legitiimsus ja moraalne autoriteet.¹⁹⁸ J. Nye oletab, et globaalse informatsiooni ajastul kasvab pehme jõu tähtsus nii poliitikas kui ka majandus- ning sotsiaalpoliitikas, viimast kahte aga ei korralda riigid, vaid eraettevõtlus. Näiteks on relvastuskontrollile tuntavat mõju avaldanud mittetulundusühingud (edaspidi MTÜ, inglisekeelses kirjanduses *non-governmental organization* ehk NGO) ja juhtumil, kui sõlmiti Ottawa maamiinide keelustamise leping, märgitakse MTÜ-de otsustavat rolli lepingu ettevalmistamisel ja sõlmimisel.¹⁹⁹ Mõjutustegevuse kontekstis on oluline märkida, et nii mõnedki riigid on asutanud võltsühendusi või nn libaühendusi mitteriiklike organisatsioonidena (ingl k *government organized non-governmental organisation* ehk akronüümina GONGO). Seetõttu võib olla sageli keeruline mõista mingi organisatsiooni tegevust, teadmata asutajate tegelikku tausta.

J. Nye märgib, et iseenesest ei ole pehme jõu poliitikas midagi uut, seda pole varem sellisel kujul teadvustatud. Ta toob näitena Prantsusmaa püüded XIX sajandist parandada oma kuvandit välisriikides pärast luhtunud sõdu, populariseerides prantsuse keelt ja kultuuri.²⁰⁰

Mittetulundusühingute-laadsed institutsioonid võivad oluliselt mõjutada riikide tegevust ja takistada mõningaid toiminguid pelgalt pehme jõuga. Seetõttu on oluline oskus iga riigi jaoks tavapärase jõu ning pehme jõu ja väärtuste poliitika rakendamine koostoimes.²⁰¹

¹⁹⁷ E. Tikk; K. Kaska; L. Vihul. *International Cyber Incidents: Legal Considerations*. Tallinn: CCD COE 2010, lk 101–102.

¹⁹⁸ J. S. Nye Jr. *Soft power. The means to success in world politics*. New York: Public Affairs 2004, lk 11.

¹⁹⁹ E. Dahinden. *The Future of Arms Control Law: Towards a New Regulatory Approach and New Regulatory Techniques*. JCSL, 10, 263, Summer 2005, lk 269.

²⁰⁰ Vt pikemalt: Nye 2004, lk 100–104.

²⁰¹ *Ibid.*, lk 31–32.

Nüüdseks on ka teised suurriigid mõistnud pehme jõu olulisust. Teooria rakendatavust kinnitab politoloog Ivan Krastevi analüüs seoses Ukrainas toimunud nn oranži revolutsiooniga. Kirjeldatud juhtumil kasutas opositsioon otsustavalt pehme jõu poliitikat, mis hiljem viiski võimu vahetumiseni riigis. I. Krastev selgitab Venemaa hilisemaid reaktsioone Ukraina sündmustele ning Venemaa vastu-tegevuse meetodeid ja vahendeid, näidates panustamist samadele pehme jõu vahenditele. Venemaa korraldab ja juhib mõttekodade, meediaettevõtete ja teiste institutsioonide tegevust, mille keskmeks on nn. postsovetlikus ruumis demokraatia eksport.²⁰² Hiina Rahvavabariik kasutab samuti MTÜ-de kaudu pehmet jõudu oma kultuuri ja poliitilise korra propageerimiseks.²⁰³ Kõige tuntumad Hiina Rahvavabariigis asutatud organisatsioonid on nn Konfutsiuse instituudid.²⁰⁴

Mõnede USA ekspertide arvates on just pehme jõu ja väärtuste unarussejätmise tagajärjeks Araabia maades kasvanud vastuseis USA poliitikale ning osalt seetõttu on põhjustatud al-Qaida terrorirünnakud.²⁰⁵ Pärast 2001. a sündmusi Ameerika Ühendriikide juhtimisel toimuv terrorismivastane võitlus on eelkõige lahing „südame ja mõtete eest”. Teisiti öeldes on tegemist võitlusega, kus konfliktis osalevad pooled üritavad pehme jõu abil avalikkuse poolehoidu enda poole kallutada ja seeläbi legitimeerida oma tegevust ning eesmärgi. Väljend „südame ja mõtete eest”, mida sageli käesoleval ajal tarvitatakse, on kasutusel juba 1950. aastatest seoses Suurbritannia-vastase ülestõusuga Malaisias, millel olid ilmsed terrori tunnused.²⁰⁶

I.I.I. Tsiviliseerumisprotsess

Käesolevas töös on korduvalt kasutatud mõistet „tsiviliseerumisprotsess”. Järgnevalt selgitatakse, mida on silmas peetud. Uue rahvusvahelise õiguse loomine seoses mõjutustegevusega on paratamatu ja see on osa globaalsest tsiviliseerumisprotsessist. Mida ma silmas pean? Tsiviliseerumisprotsessiga kaasneb üldjuhul inimtungide kammitsemine. Sellise protsessi iseloomulikuks näiteks on kuulsa sotsioloogi Norbert Eliase kirjeldus 16. sajandi Pariisist, kui Johannese päeva (Eestis jaanipäev) peorõõmude hulka käis tosina või paari tosina kassi elusalt põletamine. Tavaliselt olid kohal ka kuningas ja õukond ning mõnikord jäeti tuleriida süütamise au kuningale või troonipärijale.²⁰⁷ Tänapäeval ei kujutaks me ette, et sellisel üritusel võiksid osaleda riigipea või kes tahes muu „normaalselt” käituv isik. Taolise teo toimepanija võetaks loomapiinajana kriminaalvastutusele.

²⁰² I. Krastev. Russia's Post-Orange Empire. OpenDemocracy, 20.10. 2005.

²⁰³ Vt pikemalt: T. L. Thomas. The Dragon's Leap. Transforming from a Mechanized to an Informatized Force. Kansas City: Foreign Military Studies Office 2009, lk 49–53; 66–87; 219–224.

²⁰⁴ *Ibid.*, lk 245–246. 2009. a tegutses nimetatud teose andmetel 88 riigis kokku 282 instituuti.

²⁰⁵ Rosenau 2006, lk 1137–1139.

²⁰⁶ M. Howard. Rahu leiutamine. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2006, lk 94.

²⁰⁷ N. Elias. Tsiviliseerumisprotsess. Käitumise muutused Öhtumaa ilmalikes ülemkihtides. I kd., Tallinn: Varrak 2005, lk 352.

Usun, et selline areng toimub ka rahvusvahelises õiguses käsikäes riikide arenguga. Rahvusvahelises õiguses on tsiviliseerumise näide 1899. a Friedrich Fromhold von Martensi poolt I Haagi rahukonverentsil sõnastatud maasõja seaduste ja tavade konventsiooni preambulis sätestatud põhimõte: „...kuni täpsema ja täielikuma konventsiooni või lepingu sõlmimiseni jäävad nii elanikkond kui sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla, nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest”.²⁰⁸

Sama F. F. v. Martensi mõtet toetab N. Elias oma teose kokkuvõttes, märkides, et ükski ühiskond ei saa eksisteerida ilma üksikisikute tunde ja afekte kanaliseerimata, ilma inimeste käitumist kindlalt reguleerimata.²⁰⁹ Sama protsess toimub minu arvates ka rahvusvahelises õiguses ja riikluse arengus. Briti diplomaat ja rahvusvaheliste suhete teoreetik Robert Cooper on hästi kokku võtnud tänapäevased arengud maailmas ja liigitanud riigid oma käitumiselt kolme kategooriasse: esiteks tüüpiline riigieelne või impeeriumijärgne kaos (tuues esile kaasaegse Afganistani ja keskaegse Euroopa), teiseks moodne ehk modernne maailm (näiteks sellised riigid nagu USA, Venemaa ja Hiina ning Euroopa enne II maailmasõda) koos klassikalise riikide süsteemi jõumonoopoli ja suveräänsusega, kolmandaks aga postmodernne maailm (tänapäeva Euroopa), mida iseloomustab suveräänsuse jagamine ja otsese jõu kasutamisest keeldumine.²¹⁰ Just selline jaotus iseloomustab minu arvates kõige paremini tsiviliseerumist kui protsessi, mis kulgeb paralleelselt nii riikide arengus kui ka rahvusvahelise õiguse edasisel arenemisel.

Eeltoodud F. F. Martensi klausel ja N. Eliase tsiviliseerumisprotsessi idee ning R. Cooperi riikide jaotus iseloomustavad ajas kulgevat nähtust, millest minu arvates lähtubki kaasaegne tsiviliseerumisprotsess. Just sellisest tsiviliseerumisprotsessi ideest lähtun, kui märgin, et on vaja luua uut õigust mõjutustegevuse valdkonnas. Rahvusvahelise õiguse edendamist on vaja selleks, et jätkata tsiviliseerumisprotsessi ja arendada inimsivilisatsiooni. Ühinen N. Eliase väitega, et tsiviliseerumine ei ole veel lõppenud, see alles toimub.²¹¹

I.12. I osa kokkuvõte

I osas andsin ülevaate uurimisobjekti olemusest, näidates, milles seisneb mõjutustegevus, et edasi uurida, kuidas kohaldub rahvusvaheline õigus selle valdkonna reguleerimiseks. Jõudsin järeldusele, et mõjutustegevus on mitmetähenduslik meetoodika, mida kasutavad riigid ja mitteriiklikud institutsioonid rahvusvahelistes suhtes, rakendades teatud protsesse ja meetodeid, taktikaid ning strateegiaid, et

²⁰⁸ H.-J. Uibopuu. Friedrich von Martens kui õigusteadlane, jurist, poliitik ja humanist: tema tähtsus tänapäeva rahvusvahelises õiguses ja rahvusvahelistes suhetes. Acta Societatis Martensis. Vol 2, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2006, lk 26–47.

²⁰⁹ N. Elias. Tsiviliseerumisprotsess. Ühiskonna muutused. Ühe tsiviliseerumisteooria visand. II kd. Tallinn: Varrak 2007, lk 380.

²¹⁰ R. Cooper. Riikide murdumine, kord ja kaos 21. sajandil. Fontes 2004, lk 19–56.

²¹¹ Elias 2007, lk 385.

suruda valdavalt mittesõjaliste vahenditega potentsiaalsele vastasele peale oma tahe või murda vastase vastupanutahe, saavutamaks poliitilisi, sõjalisi, majanduslikke või sotsiaalseid eesmärke.

Informatsiooniühiskonnas on mõjutustegevuse peamiseks objektiks teave, mida kujundatakse massimeedias, kus eksisteerivad omalaadsed toimemehhanismid, mis kujundavad poliitilisi otsustusprotsesse. Üheks selliseks mehhanismiks on nn CNN-i efekt. Avaliku võimu ja massimeedia suhe kujundab isikute suhtumist, mille põhjal võim legitimeerib oma tegevust. Iseenesest võib ka väita, et mõjutustegevus omab ajaloolisi juuri ja seda on soositud filmikunstis totalitaarrežiimide poolt. Terroristid kasutavad samuti tänapäeval oma tegevuse legitimeerimiseks propagandat, mis on eriti levinud islamimaailmast pärit terroristide seas.

Andsin ülevaate mõjutustegevuses kasutatavatest peamistest meetoditest ja mõistetest, milleks on propaganda, riikide julgeoleku ja eriteenistuste varjatud e salaoperatsioonid ning aktiivsed meetmed ja psühholoogilised operatsioonid ning samuti kübersõda (rünnakud arvutivõrkudele). Kaasajal on propagandale lisandunud nn pehmete väärtuste ehk pehme jõu kontseptsioon, mis on samuti mõjutustegevuse vahendiks.

Eeltoodud uurimisobjekti olemuse selgitamiselt tuleb minna edasi õiguslikule analüüsile ja selle põhjalt jõuda sünteesini kehtiva sõjaõiguse (*ius in bello* ja *ius ad bellum*) kohaldatavusest mõjutustegevusele. Uurimisprobleemi lahendamiseks ja esitatud väidete kaitsmiseks ongi II osas uuritud mõjutustegevuse reguleerimise võimalusi sõjaõiguses.

II OSA – MÕJUTUSTEGEVUSE PIIRID SÕJAÕIGUSES

2.1. Sissejuhatus

Oma töö sissejuhatuses püstitasin hüpoteesi, et kehtivas sõjaõiguses *ius ad bellum*’i ja *ius in bello* sätestatud normid ei ole otseselt kohaldatavad mõjutustegevusele, kuid sõjaõiguse printsiibid on mõjutustegevusele kaudselt kohaldatavad.

Väite tõestuseks on vajalik kontrollida *ius ad bellum*’i ja *ius in bello* normide kohaldatavust. Rahvusvaheline humanitaarõigus on suhteliselt arenenud osa rahvusvahelisest õigusest ning selle alusel on reguleeritud ka sõjaga seonduv. Sõda on rahvusvahelise avaliku õiguse üks kesksemaid institute. Nimetatud mõiste on tänapäeval tsiviliseeritud maailmas nii sõjaväelastele kui ka tsivilistidele üheselt arusaadav, nad n-ö räägivad sama keelt, kui väitlevad sõjaga seonduva üle, ent samas tõlgendavad eelnimetatud isikud samade mõistete ulatust küllaltki erinevalt.²¹² Sama probleem kaasneb seetõttu paratamatult mõjutustegevuse mõistega. Veelgi keerulisemaks muudab eelneva mõistmise ka fakt, et rahvusvaheline õigus ise pole küllaltki ühtne. Seda kinnitab tõsiasi, et isegi sellises valdkonnas nagu inimõigused on Aasia päritolu rahvusvahelise õiguse teadlaste arvates valitsemas liialt Lääne-keskne diskursus.²¹³

Sean P. Kanuck avaldas 1996. a artikli, milles uuris mõjutustegevuse seoseid rahvusvahelise õigusega. Autor oli seisukohal, et infotehnoloogia areng esitab väljakutse kehtivale rahvusvahelise õiguse paradigmat. Valdkondi, mis õiguslikult määratlevad territooriumi, agressiooni ja interventsiooni probleemistiku, pole enam võimalik kehtiva rahvusvahelise õigusega adekvaatselt reguleerida.²¹⁴ Autor püstitas küsimuse, kuidas defineerida territooriumi kübermaailmas arvutiserverite puhul, sest meetod, mis kehtis lennukite, laevade ja muude kindlalt piiritletavate füüsiliste objektide puhul, ei kehti enam, kuna see lähtub riigikesksest lähenemisest ja riiklike struktuuride toimimisest. Riiklik elukorraldus on omakorda seotud suveräänsuse ja territooriumiga.

Digitaalkujul eksisteeriv info on n-ö virtuaalne, info valdajad ei ole üldjuhul riigid, vaid eraettevõtted. Senisel kujul ei toimi enam suveräänsuse ja omandi ning varaliste õigustega kaasnevad sätted, mis seni reguleerisid ühiskonna tegevust füüsilises maailmas, sest globaalne ühiskond toimib piirideta ja mõneti määratlemata kübermaailmas.²¹⁵ S. P. Kanuck mainib, et ÜRO harta sätted lähtuvad relvastatud jõu kasutamisest ja jõuga ähvardamisest ning ÜRO peaassamblee agressiooni defineerimise resolutsioon määratleb agressiooni vormid ja viisid, kuid

²¹² Kennedy 2006, lk 1–45; 165–172.

²¹³ Y. Onuma. Towards an Intercivilizational Approach to Human Rights, Asian Yearbook of International Law. Vol 7. London: Kluwer Law International 1997, lk 21–81 ja B. S. Chimni. International Institutions Today: An Imperial Global State in the Making, 15 EJIL 2004, No 1, lk 1–38 ja mainimata endise nn nõukogulik-marksistliku inimõiguste käsitlese omalaadset kontseptsiooni.

²¹⁴ Kanuck 1996, lk 286–291.

²¹⁵ *Ibid.*, lk 286–287.

kõik need kontseptsioonid lähtuvad füüsilise jõu kasutamisest.²¹⁶ Harta regulatsioon käsitleb rohkem relvastatud ehk füüsilisi rünnakuid. Küberrünnakute puhul on füüsiliselt määratletava rünnaku tuvastamine küsitav. Küberrünnakud võivad olla tuntavate ja väga tõsiste tagajärgedega. Kui mereblokaad on nähtav ja tuntav ning samaaegselt rahvusvahelise õiguse rikkumine, siis näiteks teise riigi sidevõrgu hävitamine või häirimine ei ole S. P. Kanucki arvates määratletav agressioonina.²¹⁷ Samas on antud seisukohale ka vastupidiseid seisukohti, mida käsitlen tagapool.

Kehtiv rahvusvaheline õigus lähtub konventsionaalse sõja mõistest ning püüab reguleerida just selliseid konflikte. Samas pole tänapäeval mõtet vaenlase territooriumi vallutada, sest see on kulukas ja keeruline ning märksa lihtsam on kasutada mõjutustegevust, sest vastase teadmisi ja otsustusprotsesse rünnates on võimalik saavutada kasulikumaid tulemusi. Mõttekäigu kokkuvõtteks nendib S. P. Kanuck, et rahvusvaheline õigus reguleerib eelse päeva konflikte.²¹⁸ Ülalnimetatud autor jätkab interventsiooni küsimustega ja väidab, et kuigi valdav osa õigusteadlasi on samal seisukohal, et üldjuhul on interventsioon rahvusvahelises õiguses keelatud, sest iga riigi poolt ja iga riigi vastu on võimalik konstrueerida põhjustused interventsiooniks. Vaatamata sellele lisandub pidevalt uusi teooriaid põhireegli ehk interventsioonikeelu ületamiseks ja rahvusvaheline õigus ei anna vastust, kuidas sobitub moodsa mõjutustegevuse kontseptsioon (*elements of information warfare*) rahvusvahelise õiguse printsiipidega, mis reguleerivad relvastatud jõu kasutamist ja jõuga ähvardamist, sest kehtiv regulatsioon on vanamoodne.²¹⁹

S. P. Kanuckile võib vastu vaielda ja nimelt üaltoodud väite osas, et info- tehnoloogia areng on esitanud rahvusvahelisele õigusele väljakutse. Uue tehnoloogia või meetodika areng põhjustab aeg-ajalt ühiskondlikke ja seeläbi ka maailmakorralduslikke muutusi, mida püütakse õiguslikult reguleerida, mistõttu väljakutseid õigusteadusele esineb sagedamini kui esmapilgul tundub. Ajaloolise kõrvalepõikena võib esile tuua, et just 18. sajandi Prantsuse revolutsiooni üheks tunnuseks oli ulatuslik propagandategevus. John B. Whittoni väitel tõusis rahvusvahelises õiguses pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni päevakorda vaenulik propaganda. Selle põhjustas asjaolu, et prantslased agiteerisid belglasi kukutama riigis kehtivat korda.²²⁰

Viini kongressi (01.10.1814 – 08.06.1815) tulemuseks loetakse fakti, et Prantsuse põhiseadusest eemaldati klausel, mis lubas revolutsioonilistele liikumistele abi; selline abi olnuks rahvusvahelise õiguse rikkumine.²²¹ Samas on teadlasi, kes arvavad, et revolutsiooni vältimine oli Püha Liidu moodustamise eesmärk ja põhjus,

²¹⁶ Definition of Aggression, General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12. 1974, A/RES/29/3314.

²¹⁷ Kanuck 1996, lk 288–289.

²¹⁸ *Ibid.*, lk 290.

²¹⁹ *Ibid.*, lk 290–291.

²²⁰ Whitton 1971, lk 14–25.

²²¹ A. Larson. The Present Status of Propaganda in International Law. Law and Contemporary Problems, Vol 31, No 3, Summer 1966, lk 442; 445 (Viini kongressi puhul kasutatakse sageli ka väljendit „Viini kontsert”).

mis järgnes Viini kongressi tegevusele.²²² Revolutsiooniliste ekstsesside vältimine polnud samuti mõeldav propaganda välistamiseta ning kasutusele tuli poliitilise interventsiooni mõiste, millega püüti välistada või takistada revolutsioonilise ideoloogia levikut.²²³

Haagi ja Genfi õiguse areng on kõige otsesemas mõttes kulgenud teatud ajalises nihkes sõjatehnika arenguga (on ju väidetud, et Genfi õiguse areng oli 1859. a metsiku Solferino lahingu tulemus).²²⁴ Versailles' rahu järgselt moodustatud Rahvasteliit püüdis reguleerida raadiolevi rahumeelset kasutamist. Mis oli selle ajendiks: meenutagem raadiolevi arengut ja sellega kaasnenud propaganda levitamist raadio kaudu.

Raadio teel ja n-ö üle valitsuste peade propaganda korraldamise leiutajateks peetakse L. Trotskit ja V. Leninit.²²⁵ Taolisel viisil korraldatud inglisekeelne raadiopropaganda Nõukogude Venemaalt põhjustas Ühendkuningriigi noodi NSV Liidule.²²⁶ Sellise ilmingu ja muude sarnaste arengute tulemusena, mis kaasnesid piiriülese raadioleviga, loodi 1936. a Rahvasteliidu eestvõttel raadiolevi rahumeelse kasutamise konventsioon, mis jõustus 1938. a.²²⁷ ÜROs uuriti 1960ndatel võimalust konventsiooni uuendada ja see vastu võtta ÜRO õigusaktina, kuid huvi puudusel jäi see katki.²²⁸ Samas on märkimist vääriv, et konventsiooniga on liitunud ka pärast II maailmasõda ning viimane liituja oli 1998. a Zimbabwe, kuid samas on mitmed Euroopa suurriigid tühistanud oma osaluse konventsioonis.²²⁹ Kokkuvõtvalt märgitakse, et ehkki II maailmasõja järgselt loodud sõjatribunalides ei kohaldatud konventsiooni isikute süüdimõistmisel, muutus konventsioon oluliseks diskussiooniobjektiks ÜRO Peaassambleel ja Inimõiguste Komisjonis.²³⁰

Mingis mõttes ülaltoodud näited kinnitavad, et ajaloos paljud olukorrad korduvad. Tehnoloogia murrangulise arenguga kaasnenud muudatusi püüavad õigusega reguleerida juristid ning uued muudatused toovad kaasa uue spiraali, mis nõuavad uut regulatsiooni, mille tõttu õigus jääb sageli muudatustest sammu või kaks maha. Antiikajast pärit õiglase sõja teooria on leidnud õigustust tänapäevase terrorismivastase võitlusega ning õiglase sõja käivitajaks võiks ühe arvamuse kohaselt olla ka ÜRO Julgeolekunõukogu.²³¹ Martensi klausli loomise ajal oli maailm mõneti sarnases olukorras tänapäevaga, mil kiire infotehnoloogia arenguga kaasas käivad muutused on sellised, et nende reguleerimine kehtiva rahvusvahelise õigusega pole võimalik. Vahe on siin selles, et tänapäeva tehnika

²²² Hannikainen 1988, lk 38.

²²³ S. C. Neff. War and the Law of Nations: A General History. Cambridge University Press 2005, lk 219.

²²⁴ J. H. Dunant. Solferino mälestus. Tallinn: Martensi Selts 2009.

²²⁵ Martin 1969, lk 7.

²²⁶ *Ibid.*, lk 9.

²²⁷ International Convention Concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace. Am. J. Int'l. L., Vol 32, No 3, Jul. 1938, lk 113–120.

²²⁸ Kearney 2007, lk 32.

²²⁹ *Ibid.*, lk 32–33.

²³⁰ *Ibid.*, lk 32–33 (tänapäeval on antud komisjoni nimeks Inimõiguste Nõukogu).

²³¹ Neff 2005, lk 395.

arenguga kaasnevad tihti esmapilgul nähtamatud muudatused küber-virtuaalmaalmas, tol ajal aga olid muudatused nähtavad tehnoloogia arengus ja tagajärgedes lahinguväljal otseste ning suurenevate inimkaotuste tõttu, mille tõttu peeti vajalikuks vastava klausli (Martensi klausel) loomist, mida käsitlen allpool (vt 2.11.). Mõjutustegevus ja selle kasutamise metoodika ei saa samuti olla erandiks rahvusvahelise õiguse arengu kontekstis, vaid see vajab reguleerimist. Siiski näitab rahvusvahelise õiguse aeglane areng, et põhimõttelised muudatused on tulnud suurte vapustuste kaudu, olgu selleks juba eelmainitud Solferino lahing või I ja II maailmasõjaga kaasnenud metsikused. Enne kui reguleerida, tuleb muidugi selle nähtuse toimimist mõista ja kirjeldada ning näha probleeme, otsutamaks, mida konkreetselt on vaja õiguslikult reguleerida ja mida mitte.

Mõjutustegevuse kasutamisega võib kaasneda rahvusvahelise õiguse rikkumisi, kuid eelkõige tekivad konfliktid riikide võrdsuse ja suveräänsuse ning mittekäsitamise printsiibi (mitte)järgimisest. ÜRO hartas sätestatud rahvusvahelise õiguse printsiipide rikkumine on mõjutustegevuse rakendamisel mõneti isegi paratamatu, sest harta alusel toimiv rahvusvaheline õiguskord peaks oma olemuselt paljudel juhtudel välistama sellise mõjutustegevuse, millega riivatakse kehtivat õiguskorda. Samuti võib mõjutustegevus rikkuda siseriiklikku õigust – kodanike arvamuse- ja tegevusvabadust. Kujutlegem olukorda, kus riigi tegevus õhutab sõda naaberriigi vastu – siinjuures pole tähtis, millisel viisil ja kui ulatuslikult toimub näiteks sõjapropaganda või vaenu õhutamine. Oluline on see, et vaenu- või sõjapropaganda riivab paratamatult kodanike põhivabadusi.²³² Riive võib aset leida mitte ainult siseriiklikult, sest piiriülene massimeedia kandub ka sihtriiki, mille suhtes siseriigis vaenu õhutatakse.

Eelnevalt analüüsitust tuleneb loogiliselt küsimus, et kui mõjutustegevus on oma olemuselt ja metoodikalt seotud sõja mõistega (ehkki selle termini kasutamine on sageli väärkasutatud või metafoorne), siis mis on sõda ja kuidas seda määratletakse rahvusvahelises õiguses? Nimetatud küsimuse alusel saab tõlgendada mõjutustegevuse olemust, tunnuste sarnasust ja erinevust võrreldes konventsionaalse sõjaga. Kui analüüsi põhjal selgub, et mõjutustegevus ei ole sõda sõjaõiguse tähenduses, siis tuleb edasi uurida, kas ja millisel määral seab mõjutustegevusele piirid ÜRO harta. Ehk kokkuvõttes küsin, kui paindlik on kehtiv õiguskord sellise nähtuse reguleerimiseks sõjaõiguse või siis ÜRO harta alusel. Siinjuures olgu märkusena lisatud, et ÜRO ei pea ennast seotuks rahvusvahelise humanitaarõiguse normidega.²³³ Pretoria Ülikooli rahvusvahelise õiguse professor Erika de Wet on selle seisukoha alusel selgitanud, miks on ÜRO sageli pidanud relvajõudude kasutamist nn politseiliseks rahutagamise missiooniks.²³⁴ Põhjus peitub selles, et riigid, mille vägesid kasutatakse nimetatud missioonidel, ei soovi vastutust

²³² Selliselt tõlgendab õigluse teoorias rahvusvahelise õiguse rolli John Rawls; vt pikemalt Rawls 1973, lk 378–382.

²³³ Question of the Possible Accession of Intergovernmental Organizations to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims. Legal opinions of the Secretariat of the United Nations. United Nations Yearbook 1972, lk 5–6.

²³⁴ E. De Wet. The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council. Oxford and Portland Oregon: Hart Publishing 2004, lk 208.

humanitaarõiguse rikkumisel.²³⁵ Eeltoodud tõsiasi näitab, kui killustunud on rahvusvaheline õigus isegi sellistes põhimõttelistes küsimustes nagu humanitaarõigus ja ÜRO harta alusel rakendatavad rahutagamise missioonid. Mingis mõttes võib sellist olukorda pidada isegi absurdseks, sest see läheb ju otseselt vastuolla sama harta eesmärkidega, mille kohaselt peab rahvusvahelisi tülisid lahendama rahulike vahenditega ja vastavalt rahvusvahelise õiguse põhimõtetele (vt töö III osa).

Rahvusvahelises õiguses on sõda õiguslikult vaid piiritletud, kuid mitte üheselt määratletud. Sõja kui nähtuse mõistest tulenevad rahvusvahelise õiguse subjektidele *erga omnes* õigused ja kohustused. Teades sõja mõiste sisu, on võimalik analüüsida kehtivat rahvusvahelist õigust ÜRO peamiste printsiipide kaudu, mis keelustavad jõu kasutamise ja seega ka sõja kui vahendi rahvusvahelistes suhetes.

2.2. Sõja mõiste ja üldprintsipiidid

Mida peetakse rahvusvahelises õiguses sõjaks? Sõda on õigusteadlased defineerinud mitmeti. Öeldakse, et oma mitmetähenduslikkuses on sõda sageli pigem metafoor kui õiguslik termin.²³⁶ Sõja mõiste kirjeldamisel saab lähtuda paljude erinevate rahvusvahelise õiguse teadlaste definitsioonidest. Ühte teisele eelistada on keeruline ja tulemus on seetõttu paratamatult subjektiivne. Ühe põhjalikuma ja kaasaegsema sõja käsitluse on andnud Ingrid Detter, kes defineeris koos vastavate alaliikidega kokku nelja erinevat tüüpi sõda. Nendena määratles autor geograafilise sõja, programmilise sõja, ebavõrdsete sõja ning metodoloogilise sõja (gerilja- ehk partisanisõda).²³⁷ Nimetatud tüpoloogia ei sisalda eraldi infosõda, meie mõistes mõjutustegevust. Küll on aga nimetatud autor relvastuspiirangute selgitamisel määratlenud infosõja ja käsitlenud seda kaasaegse infotehnoloogilise sõjategevusena. I. Detter tõlgendas rünnakuid arvutivõrkudele ja sellest tulenevaid ohtusid relvastuse uue tüübina.²³⁸ Pean infotehnoloogilist sõjategevust mõjutustegevuse üheks meetodiks. Sõda defineeris I. Detter järgnevalt: sõda on konventsionaalses tähenduses teatud intensiivsusega sihikindel relvastatud võitlus vastaspoolte relvajõudude vahel ja inimgruppide poolt, kes kannavad vastavaid eraldusmärke ja on allutatud sõjaväelisele distsipliinile ning vastutusvõimelisele juhtkonnale.²³⁹ I. Detteri sõja definitsiooni on korduvalt kritiseeritud. Selle peamiseks puuduseks peetakse sõna „intensiivsus” kasutamist, mis tekitab kriitikutel küsimusi, milline nimelt peab konflikti ajal olema lahingtegevuse intensiivsus, mis võimaldaks öelda, et tegemist on „relvastatud konfliktiga”. Kokkuvõttes võib I. Detteri definitsioon kriitikute arvates põhjustada nn „halli tsooni” ehk määramatuse suurenemist huma-

²³⁵ *Ibid.*, lk 207–211.

²³⁶ Dinstein 2005, lk 3.

²³⁷ Detter 2000, lk 38–58.

²³⁸ *Ibid.*, lk 272–274.

²³⁹ *Ibid.*, lk 26.

nitaarõiguses.²⁴⁰ Tulles tagasi I. Detter definitsiooni juurde, peab ära märkima ka lihtsustatud definitsiooni, mille kohaselt rahu saab eristada sõjast sellega, et sõja tingimustes on riikide vahel igasugused rahumeelsed kontaktid katkenud.²⁴¹ Muidugi võib vastu väita, et igasuguste rahumeelsete kontaktide katkemine ei tähenda suhtluse puudumist vaenlaste vahel näiteks vahendajate kaudu või muul viisil nn saladiplomaatia abil. Just viimane definitsioon on minu arvates mõjutustegevuse kontekstis huvitav, ent sellest allpool.

Sõja defineerimise kohta on öeldud ka seda, et põhimõtteliselt on õiguslikult võimalik lõputult vaielda igasuguse sõja mõiste üle. Selle olukorra on veelgi keerulisemaks teinud II maailmasõja järgne „relvastatud konflikti” mõiste kasutuselevõtmine. Konflikti osapooled võivad kasutada relvastatud konflikti mõistet väga erinevate tegevuste kattevarjana. Selleks võib olla nii enesekaitse kui ka rahu jõustamiseks rakendatav politseiline relvastatud operatsioon, mille puhul välditakse sõja mõiste kasutamist.²⁴²

Mõjutustegevuse puhul on ilmne, et sõja ja relvastatud konflikti määratluste alla ei mahu eriteenistuste korraldatud varjatud ehk erioperatsioonid, vaenuliku propaganda levitamine ja ka psühholoogiline mõjutustegevus. Riiklike julgeoleku või eriteenistuste tegevus on valdavalt salajane. Seetõttu ei saa üldjuhul kohe nähtavaks ega teatavaks eraldusmärgid ja vahendid ning meetodid, mida kasutatakse, sest loomult salajase tegevusega üritatakse varjata riigi osalust, et omakorda välistada rahvusvahelise õiguse rikkumisest tulenevat vastutust või ka vastumeetmeid. Sellised meetodid ja vahendid ei ole sõjale ega relvastatud konfliktile iseloomulikud, kuid võivad viia perspektiivis riikide vahel vaenuliku tegevuseni, mis omakorda võib üle kasvada sõjaks selle konventsionaalses tähenduses. Samas on arvukalt näiteid, kus rahvusliku või rassilise või ka religioosse vaenu õhutamine viib genotsiidi või sõjani. Tasub vaid meenutada konflikte endises Jugoslaavias, Rwandas, Sierra Leones ja endises Nõukogude Liidus või endiste NSV Liidu riikide vahel (Armeenia-Aserbaidžaan, Gruusia-Venemaa).

Nii nagu muude õiguse harude puhul, kehtivad ka sõjaõiguses teatavad üldprintsüübid. Peamised põhimõtted ja mõisted, millest tuleb lähtuda mõjutustegevuse hindamisel sõjaõiguse legaalsuse ja toimivuse kontekstis, tuleb ära märkida ja nendeks on:

1. Sõjaline vajadus/vajalikkus (ingl k *military necessity*), printsüüp, mis lähtub põhimõttest, mille kohaselt tohib hävitada vaid sõjalisest vajadusest lähtuvalt, mitte aga näiteks kättemaksuks. Märgitakse, et tegemist on printsüübiga, mille defineeris 1863. a Francis Lieber.²⁴³ Sõjalise vajalikkuse kohta märgitakse, et tegemist on mõistega, millel pole ühest definitsiooni ja on palju erinevaid

²⁴⁰ M. Odello. The Law of War, Books and Review, IRRC, No 846 2002, lk 496–497 (Samuti kritiseeritakse I. Detterit selle eest, et ta kasutab siseriiklike relvakonfliktide kohta vanamoodsat mõistet „kodusõda” või „riigisisene sõda”).

²⁴¹ Detter 2000, lk 6.

²⁴² J. S. Pictet (toim). The Geneva Conventions of 12 August 1949, Commentary. I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, International Committee of the Red Cross 1995, lk 32.

²⁴³ Rogers 2004, lk 3–7.

tõlgendusi, kuid üldiselt on spetsialistid arvamusel, et see koosneb neljast peamisest komponendist, milleks on: kiireloomulisus, kasutatavate vahendite asendamatus, kontroll rakendatava sõjalise jõu üle ajas ja ruumis ning vahendite valik, mille kasutamine ei ole selgelt keelustatud.²⁴⁴ Teisalt märgitakse samas, et sõjalist vajadust võib kirjeldada kui olukorda, kus on õigustatud teatavas koguses vajaliku sõjalise jõu kasutamine selleks, et allutada vaenlane oma tahtele minimaalsete rahaliste vahendite, vähima aja ning vähima inimelude kaotusega.²⁴⁵ Võib sõnastada ka nii, et sõjaline vajalikkus lähtub eesmärgist hävitada sõjaline sihtmärk, mille legaaldefiniitsioon on sätestatud Genfi I lisaprotokolli art 52 lg 2.²⁴⁶ Sõjalise vajalikkuse põhimõtte eiramise iseloomulikuks tunnuseks on sõnastus „Vange ei võeta!”, mille puhul ei jää mingit ruumi kaalutlusteks, otsutamaks mingi tegevuse õigustatuse üle lähtuvalt sõjalisest vajadusest. Sellise negatiivse sõjalise vajalikkuse defineerimise kaudu iseloomustab antud põhimõtet USA armee teenistuses olev jurist Brian J. Bill.²⁴⁷ Veelgi küünilisem on sama autori sedastus, mille kohaselt sõjaline vajalikkus on parim kaitse ja õigustus sõjakuritegude puhul.²⁴⁸

2. Humaansuse printsiip arenes koos Genfi õigusega ning algselt sätestati nõue sõjas osalenud pooli, eriti haavatuid ja haigeid, kohelda austusega – respektierida nimetatud isikuid.²⁴⁹ Haagi õiguses sätestatud Martensi klausel (vt 2.11) on tuntuim sõjaõiguses sätestatud humaansusprintsiip.²⁵⁰ Kõnealuse printsiibi kordamine 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokollis rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta näitab eelkõige seda, et selle printsiibi järgimine on mõõdapääsmatu tsivilisatsiooni ja inimkonna säilimise huvides ning selles osas ei ole võimalik sõjaõiguselt nõuda kõigi huvide allutamist totaalsetele sõjapüüdlustele.²⁵¹ Üks humanitaarõiguse seletustest lähtub ideest, et sõja seadused teenivad üldinimlikke eesmärke nagu näiteks sõja lõpetamine võimalikult ruttu, sest piiratud sõjategevus ei pruugi tulemust anda, kuid samas võib see hetkeliselt tähendada suuri kannatusi ja

²⁴⁴ Y. Sandoz; C. Swinarski; B. Zimmermann (toim). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers 1987, lk 396.

²⁴⁵ *Ibid.*, lk 396.

²⁴⁶ Art 52 lg 2 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121 –, /.../ Sõjalised sihtmärgid on sellised objektid, mis oma olemuse, asukoha, eesmärgi või kasutamise tõttu soodustavad oluliselt sõjalist tegevust ning mille osaline või täielik hävitamine, hõivamine või neutraliseerimine tähendab valitsevas olukorras kindlat sõjalist eelist.”

²⁴⁷ B. J. Bill. The Rendulic 'rule': Military Necessity, Commander's Knowledge, and Methods of Warfare. YIHL, Vol 12 2009, lk 131.

²⁴⁸ *Ibid.*, lk 129, milles artikli autor viitas Saksa sõjakurjategijate protsessile, kes argumenteerisid, et sõjaline vajalikkus seisab kõrgemal sõjapidamise reeglitest.

²⁴⁹ Pictet 1995, lk 52–53; 134–136.

²⁵⁰ Rogers 2004, lk 7.

²⁵¹ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 392.

purustusi.²⁵² Humaansuspõhimõtte ja sõjalise vajalikkuse printsiibi ühitamine on ülimalt keeruline probleem ning käesoleval ajal aktuaalne küsimus rahvusvahelises õiguses.²⁵³

3. Eristamise printsiip (ingl k *rule of distinction*), mis nõuab sõjaliste ja tsiviilobjektide eristamist (ehk rünnakuid lubatakse vaid sõjaliste sihtmärkide vastu) ning sõjavägede koosseisus olevate isikute ja sõjas mitteosalevate tsiviilisikute eristamist, aga ka võitlusvõimetute vaenlaste kaitsmist.²⁵⁴ Eristamise põhimõttest lähtuvalt tuleb selgelt vahet teha isikutel, kes osalevad otseselt sõjategevuses ning nendel isikutel, kes kaudselt toetavad oma tegevusega sõjalist tegevust kui sellist.²⁵⁵ Kaudse sõjategevuse toetamise arvele tuleb nüüdismaailmas märkida ka üldise moraali toetamine, mis on kaasaegses sõjategevuses oluline tahk.²⁵⁶ Eristamise printsiibist lähtuvad hospitaaltsoonid ja -punktid, mille konfliktis osalevad pooled võivad luua nii rahu ajal kui ka pärast konflikti algust sõjategevuse ajal.²⁵⁷
4. Proportsionaalsuse printsiip, mis peaks leidma tasakaalu humanitaarõiguses sätestatud printsiipide ja sõjalise vajalikkuse vahel. Nimetatud printsiipi on peetud rahvusvahelise tavaõiguse normiks sõjaõiguses.²⁵⁸ Proportsionaalsusest peab lähtuma ka enesekaitse teostamisel ja sellest lähtuvalt tuleb valida ka relvastus, mida enesekaitseks kasutatakse.²⁵⁹ Proportsionaalsusest peab lähtuma ka vaenlase ründamine. Õigusteadlased on tõstatanud küsimuse, kuivõrd õigustatud ja proportsionaalne oli II maailmasõja ajal nn vaippommitamine lennukitelt ja kas tänapäeval suurelt kõrguselt pommitamine, mis muudab lendurid kaitstuks õhutõrje eest, vastab proportsionaalsuse printsiibile.²⁶⁰ Lubamatu on vaenlase võitlejate valikuta hävitamine, eriti tingimustes, kui nad on asunud kaitsele ja ründaja on oma õigustatud eesmärgi saavutanud.²⁶¹ Proportsionaalsuse puhul on eristatud printsiibi ulatust *ius ad bellum* ja *ius in bello* puhul.²⁶² Sama

²⁵² Skeptilised seisukohad seoses humaansuse printsiibiga on samuti loogilised, vt artiklist: E. Posner. A Theory of the Laws of War. The University of Chicago Law Review, Vol 70, No 1, Winter 2003, lk 299; 305–306. E. Posner märgib, et sellistel kaalutlustel kasutati aatompommi II maailmasõja ajal ning sarnasest põhimõttest lähtus tuumaheidutus külma sõja ajal – see muudab humaansuse printsiibi küsitavaks ning sõltuvaks pigem poliitilistest otsustest kui humaansusest. E. Posneri arvates jäid just nn heidutusteooria tõttu tuumarelvad Rahvusvahelises Kohtus (nn *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* 1996 ICJ) ebaseaduslikuks tunnistamata.

²⁵³ M. N. Schmitt. Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance. Va. J. Int’l., Vol 50, Issue 4 2010, lk 795–839.

²⁵⁴ Rogers 2004, lk 7–17.

²⁵⁵ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 619.

²⁵⁶ *Ibid.*, lk 619.

²⁵⁷ Pictet 1995, lk 206–216.

²⁵⁸ Rogers 2004, lk 17–23.

²⁵⁹ Shaw 2005, lk 1066.

²⁶⁰ Posner 2003, lk 297–298.

²⁶¹ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 477.

²⁶² T. M. Franck. On Proportionality of Countermeasures in International Law. Am. J. Int’l. L., Vol 102, No 4, Oct. 2008, lk 719–722; 723–734.

oluline kui vastumeetmete legitiimsus on *ius ad bellum* olukorras tarvilik enesekaitse kaalumisel arvestada vastumeetmete rakendamise vajalikkust ja proportsionaalsust.²⁶³ Näiteks konflikti eskaleerumise vältimiseks on tihti *ius in bello* puhul kõige olulisem lähtumine vastumeetmete proportsionaalsusest.²⁶⁴

5. Valimatute rünnakute keeld (ingl k *indiscriminate attack*) on printsiip, mille olemus seisneb selles, et keelatud on rünnakud, mis ei ole suunatud kindla sõjalise sihtmärgi vastu ja milles kasutatakse selliseid võitlusviise ja -vahendeid, mida ei saa suunata kindla sõjalise sihtmärgi vastu või milles kasutatakse võitlusviise ja -vahendeid, mille kasutamise tagajärgi ei saa piirata.²⁶⁵ Sedastatakse, et põhimõtteliselt ei seendu valimatu rünnaku keeld relvastuse kui sellise kasutamisega, vaid tegemist on teatud juhtudel pigem meetodi valikuga, kuidas konkreetset relva kasutada ja milliseid tagajärgi see võib põhjustada. (Näiteks kuigi bakterioloogiline relvastus on keelustatud, on selge, et sellise relvastuse kasutamisel ei ole kõnealust printsiipi võimalik jälgida).²⁶⁶ Täheldatud põhimõtted on sätestatud artiklis 51 lg 3, 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokollis rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta.²⁶⁷ Kaasaegse tehnoloogia areng on mõne õigusteadlase arvates tekitanud inimõiguste liiga suured ootused humanitaarõiguse võimaluste suhtes. Rünnakud täppisrelvade abil ei saa sõda oma olemuselt kuidagi humansemaks muuta, sest selline nõudmine oleks absurdne.²⁶⁸
6. Rünnaku mõiste, mida on ajaloos varem määratletud vägagi erinevalt, on leidnud rahvusvahelises sõjaõiguses kindla definitsiooni nn Genfi õiguses, täpsemalt nn I lisaprotokollis artiklis 49, kus on sätestatud ka rünnaku kohaldamise ulatus. Rünnak tähendab vastaspoole vastu suunatud vägivallategusid nii pealetungil kui kaitses ja kõnealust määratlust kohaldatakse rünnakutele mistahes territooriumil, sealhulgas konfliktiosalisele kuuluval, kuid vastaspoole kontrollitaval territooriumil toimuvate rünnakute puhul.²⁶⁹ Mida rünnaku mõiste sisaldab ja mida ta ei hõlma, on vaieldav küsimus ehk rünnaku mõistet võib käsitleda nii kitsamas kui laiemas tähenduses. Veelgi keerulisemaks teeb selle mõiste kasutamise kõnealuse konventsiooni rakendamine praktikas, sest mitte kõik riigid pole nimetatud lepinguga ühinenud või on teinud ratifitseerimisel teatud reservatsioone.²⁷⁰ Seoses rünnakuga peab selgitama veel ühte mõistet – „operatsioon”. Sedastatakse, et nn I lisaprotokollis artiklis 48 täheldatud sõna

²⁶³ *Ibid.*, lk 720–721.

²⁶⁴ *Ibid.*, lk 734.

²⁶⁵ Rogers 2004, lk 23–27.

²⁶⁶ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 623.

²⁶⁷ Art 51 lg 3 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

²⁶⁸ M. N. Schmitt. Precision Attack and International Humanitarian Law. IRRC, Vol 87, No 859 2005, lk 445–466. Eelkõige pidas artikli autor absurdsuse all silmas, et sõda ei saa oma olemuselt olla humanne.

²⁶⁹ Art 49 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

²⁷⁰ Rogers 2004, lk 27–29.

„operatsioon” tuleb mõista konkreetse protokolliga ja peatüki raames. Tegemist on vaid sõjalise operatsiooniga, mitte ideoloogilise, poliitilise või religioosse kampaaniaga ning see viitab regulatsioonis esinevale puudusele.²⁷¹ Eelnimetatud konventsiooni artiklis 51 lg 1 on operatsioon paaris sõnaga „sõjaline” ja sellest lähtuvalt tuleb eelnevalt märgitud mõistet ka tõlgendada.²⁷²

Sõja või relvastatud konflikti definitsiooni on eeltoodud printsiipe ja mõisteid arvestades tõesti keeruline kõiki asjast huvitatuid pooli rahuldaval viisil määratleda. Katseid jõuda kokkuleppele relvastatud konflikti mõistes on tehtud suhteliselt hiljuti.²⁷³ USA rahvusvahelise õiguse professor Mary Ellen O’Connell on kokkuvõtlikult sedastanud, et rahvusvahelise õiguse põhjal võib leida kinnitust kahele iseloomulikule relvastatud konflikti tunnusele – esiteks peab eksisteerima organiseeritud relvastatud grupp ja teiseks peab see relvastatud grupp osalema või olema hõivatud teatud intensiivsusega relvastatud võitluses.²⁷⁴ Selline napp sõnastus tõmbab selgemad piirid mõjutustegevusele rahvusvahelises sõjaõiguses. Ilma relvastatud grupi ja osalemiseta relvastatud võitluses ei saa tegemist olla millegagi, mida võiks määratleda tegevusena, millele laieneb sõjaõiguse regulatsioon. Samas näib kaasaegse riikide tegevuse ja praktika põhjal, et arvutivõrkude ja muude nn massikommunikatsiooniseadmete vastaste või nende abil toimepandavad rünnakud võivad teatud oludes olla ka sõjaõiguse reguleerimise objektiks (vt 2.5.). Seega eelkirjeldatud järeldused mõjutustegevuse reguleerimisele oluliselt kaasa ei aita, kuid piiritlevad selgemalt uurimistalust valdkonda.

2.3. *Status mixtus*

Enne sõja ja mõjutustegevuse seoste otsinguid on otstarbekas vaadelda, kas eksisteerib mingi muu seisund, mida ei saa veel sõjaks pidada ega enam rahuna käsitleda.

Üldiselt aktsepteeritakse rahvusvahelises õiguses seisukohta, et rahu ja sõja vahel ei eksisteeri mingit muud, n-ö kolmandat seisundit. Nimetatud positsioon pärineb juba Hugo Grotiuselt, kes omakorda võttis üle Cicero doktriini *inter bellum et pacem nihil est medium*.²⁷⁵ Samas on rahvusvahelises õiguses tähistatud sellist olukorda, mis jääb sõja ja rahu vahele, ladinakeelse mõistega *status mixtus* (inglisekeelses õiguskirjanduses on sellist n-ö kolmandat seisundit tähistatud ka

²⁷¹ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 600.

²⁷² Art 48 ja art 51 lg 1 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

²⁷³ 2008. a International Law Associationi konverentsi pikem ülevaade sisaldab kirjeldust relvastatud konflikti olemusest ning esialgset resolutsiooni: M. E. O’Connell. Defining Armed Conflict. JCSL 2009, Vol 13, No 3, lk 393–400.

²⁷⁴ *Ibid.*, lk 398. Antud järeldustes on palju sarnast eespool tsiteeritud I. Detteri definitsiooniga.

²⁷⁵ Dinstein 2005, lk 15.

mõistega *state of intermediacy* või *third status intermediate between war and peace*^{276, 277}).

II maailmasõja ajal avaldatud artiklis näitas õigusteadlane Georg Schwarzenberger, et õiguslikult võib kahe riigi vahel olla tegemist sõjaseisukorraga, ent sisuliselt relvastatud konflikt sõjavägede vahel puudub. Selle põhjuseks võib olla lihtne tõsiasi, et need riigid asuvad geograafiliselt teineteisest liiga kaugel. Näiteks võib tuua Saksamaa ja Ladina-Ameerika riikide vahel kehtinud sõjaseisukorra II maailmasõja ajal, mis piirdus näiteks vaenlasriigi varade külmutamisega pankades vms.²⁷⁸ G. Schwarzenberger toob oma teooria näitlikustamiseks 1928. a Pariisi pakti (rohkem tuntud Briand-Kelloggi paktina ehk sõja kui rahvusvahelise ja riigisisese poliitika vahendi keelustamise lepinguna²⁷⁹), mis jätab osapooltele vabad käed, tõlgendamaks seda, mida käsitleda sõjana ehk see peaks kinnitama tema väidet, mille kohaselt ei ole alati selget dihhotoomiat sõja ja rahu vahel.²⁸⁰ Kokkuvõtvalt väitis G. Schwarzenberger, et kui lähtuda tõsiasiast, et sõda võidetakse jõuga ning seeläbi saavutatakse rahu, on rahu tagamiseks vaja vähemalt samasugust jõudu. Sellise jõupoliitika domineerimise tõttu on maailmas loomuosalt raske eristada rahu ja sõda, sest kui uurida rahulepinguid alates Vestfaalist Pariisini (s.o Versailles' 1919. a rahuleping), käib pidev olukorra hindamine ja jõupoliitika kujundamine, sest rahu on jõupoliitika tulemus.²⁸¹ Ajaloolist konteksti arvestades on ilmne, et teadlane lähtus II maailmasõja realiteetidest, kui sõjaline jõud oli otsustav ja peamine vahend oma tahte kehtestamiseks. Õiguslikud argumentid pääsevad sõjas vähem maksvusele kui jõud.

Antiikne sõja ja rahu eristamise printsiip hakkas kohe pärast II maailmasõda lagunema ja viimased 20 aastat võib täheldada erinevate õiguslike režiimide segunemist, kuid kokkuvõttes pole sellisest kokkusulamisest tekkinud rahuldavat tulemust.²⁸² Ent milline oli rahvusvahelise õiguse areng pärast II maailmasõda *status mixtus* 'e küsimuses?

G. Schwarzenbergeri eelnevalt selgitatud küsimuse asetust ei unustatud ka II maailmasõja järgses rahvusvahelise õiguse teoorias. Professor Philip C. Jessup, keda on peetud *status mixtus* 'e koolkonna peamiseks eestkõnelejaks (oli hilisem Rahvusvahelise Kohtu kohtunik) ongi püstitanud küsimuse selliselt: kas rahvusvaheline õigus peaks tunnistama niiõelda sõja ja rahu vahepealset staatust.²⁸³ Enamgi veel, seisund sõja ja rahu vahel tõstatab uusi küsimusi, seda eriti ÜRO harta

²⁷⁶ M. S. McDougal. Peace and War: Factual Continuum with Multiple Legal Consequences. Am. J. Int'l. L., Vol 49, No 1, Jan. 1955, lk 63.

²⁷⁷ G. Schwarzenberger. Jus Pacis Ac Belli? Prolegomena to a Sociology of International Law. Am. J. Int'l. L., Vol 37, No 3, Jul. 1943, lk 460–479.

²⁷⁸ *Ibid.*, lk 472.

²⁷⁹ Shaw 2005, lk 1017.

²⁸⁰ Schwarzenberger 1943, lk 476–477.

²⁸¹ *Ibid.*, lk 479.

²⁸² Vt pikemalt artiklist: C. Garraway. „To Kill or Not to Kill?”-Dilemmas on the Use of Force. JCSL 2010, Vol 14, No 3, lk 499–510.

²⁸³ P. C. Jessup. Should International Law Recognize an Intermediate Status between Peace and War? Am. J. Int'l. L., Vol 48, No 1, Jan. 1954, lk 98–103.

osas. Kuidas tõlgendada mõisteid „sõda” ja „rahu”, kas need mõisted on evolutsioonilisele arengule vastu pidanud, kas rahu on õigluseta võimalik – kõik need küsimused esitas P. C. Jessup vähem kui kümme aastat pärast harta jõustumist.²⁸⁴ *Status mixtus*’t kirjeldades arvas P.C. Jessup selle nähtuse hulka külma sõja.²⁸⁵

Kokkuvõtvalt väljendas P.C. Jessup, et kui lähtuda kehtivast paradigmast, et on vaid sõda ja rahu, on oht uue totaalse sõja puhkemiseks suurem, kui aga aktsepteerida kõnealust teooriat, siis see pigem vähendab sõja puhkemise tõenäosust, sest tuumarelvastuse ajastul on oluline vahe, kas kasutada mõistet „sõda” koos omadussõnadega „totaalne” või „külm”.²⁸⁶ Mina näen eeltoodud autori seisukohas pragmaatilist lähenemist kehtivale õigusele, mis tunnistab, et ÜRO harta ei suuda lahendada muutunud rahvusvaheliste suhete iseloomust tulenevaid ja eksisteerivaid tülisid ning dispuute. Teisiti öeldes – kujunenud õigusliku keskkonna realiteete peaks käsitlema mitmepalgelisemalt kui vaid sõja ja rahu prisma, on P. C. Jessupi positsioon.

P. C. Jessupi teooria seisukohti toetas Myres S. McDougal, tunnustatud Ameerika rahvusvahelise õiguse teadlane, kuid oli ise arvamisel, et selliseid sõja ja rahu vahelisi seisundeid on arvukamalt.²⁸⁷ M. S. McDougali väitel on kirjeldatud olukordi lugematu arv, sest jõu ja sunniga ähvardamine on situatsioonid, mis tuleb paigutada just eelkirjeldatud sõja ja rahu vahelisse raamistikku.²⁸⁸ M. S. McDougal pakkus välja nn testi *status mixtus*’e kategooriate määratlemiseks, et vähendada rahvusvahelises õiguses irratsionaalsust ja vastuolusid just jõu ja sunni küsimustes, selleks et jõuda rahvusvahelises õiguses uute protseduuride loomisele ja aidata kaasa mõistlike otsuste tegemisele.²⁸⁹

M. S. McDougal arendas oma teooriat edasi ja asus koos Florentino P. Felicianoga seisukohale, et kehtiv dihhotoomia ei lahenda kaasaegses maailmas probleeme riikide vahel olukorras, kui toimub jõuga ähvardamine või jõuga sundimine.²⁹⁰ Eeltoodud autorite arvates pole võimalik suruda õiguslikesse raamidesse samaaegselt fakte ja õiguslikke tagajärgi, just seda aga teeb dihhotoomne sõja ja rahu seisund rahvusvahelises õiguses.²⁹¹ M. S. McDougal ja F. P. Feliciano põhistasid oma seisukohti analüüsis, milles selgitasid, kui olulist rolli jõuga ähvardamisel ning sunni kasutamisel mängivad kõikvõimalikud vahendid ja meetodid, mida omavahel kombineeritakse ja koosmõjus rakendatakse ning seetõttu on moodsas maailmas võimatu eristada diplomaatiliste, ideoloogiliste ja majanduslike ning sõjaliste instrumentide kasutamist.²⁹² Selline järeldus kirjeldab ilmekalt dissertatsiooni väidet

²⁸⁴ *Ibid.*, lk 102–103.

²⁸⁵ *Ibid.*, lk 100.

²⁸⁶ *Ibid.*, lk 102.

²⁸⁷ McDougal 1955, lk 67.

²⁸⁸ *Ibid.*, lk 67.

²⁸⁹ *Ibid.*, lk 67–68.

²⁹⁰ M. S. McDougal; F. P. Feliciano. International Coercion and World Public Order: The General Principles of the Law of War. The Yale Law Journal, Vol 67, No 5, Apr. 1958, lk 771–845.

²⁹¹ *Ibid.*, lk 775–776.

²⁹² *Ibid.*, lk 729.

mõjutustegevusest kui mitmetähenduslikust vahendist, mis on suunatud mõjutatava riigi poliitiliste otsustusprotsesside kujundamisele. Mil viisil parasjagu mõjutustegevus toimib ja kas selle toimet tuleb käsitleda sõjaõiguse või ÜRO loodud ja kehtestatud õiguskorra alusel, sõltub konkreetsetest faktidest ja sündmuse eripärast (võib ju lahutada riikidevahelise relvakonflikti või ideoloogilise võitluse, ehkki need on omavahel sageli seotud).

M. S. McDougal ja F. P. Feliciano jõudsid oma analüüsis järeldusele, et kehtivat sõjaõigust tuleb revideerida kahest aspektist lähtuvalt.²⁹³ Esiteks tuleb määratlada, millises ulatuses ja millistel juhtumitel on maailma riikide kogukond õigustatud sekkuma maailmakorra tagamiseks ja teiseks peab seega otsustama, millises ulatuseni on mittesekkumine lubatud, ehk teisiti öeldes tuleb sätestada sekkuvate võitlejate õigused ja kohustused nagu ka mittesekkujate õigused ja kohustused.²⁹⁴

M. S. McDougali teooriat toetas samuti USA rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste suhete teadlane William V. O'Brien, kelle arvates on propaganda puhul tegemist ideoloogilise instrumendiga, mille kasutamine n-ö ähvardamiseks on rahvusvahelistes suhetes keelatud vastavalt ÜRO harta art 2 lg 4 järgi.²⁹⁵ Samas on selline seisukoht W. V. O'Brieni arvates vaid teoorias lihtne, sest riikide tegevuspraktika põhjal on ebaselge, kuidas defineerida propagandaga seotud kaudset agressiooni ja õõnestustegevust rahvusvahelises õiguses.²⁹⁶ Nimetatud õigusteadlase arvates peaks põhimõtteliselt olema võimalik saada ÜRO Julgeolekunõukogult õigus vastumeetmete kasutamiseks, kuivõrd kaudne agressioon tekitab õiguse enesekaitseks.²⁹⁷ Hoopis teine küsimus on sarnases olukorras realselt saada samalt nõukogult õigus vastumeetmete kasutamiseks – eriti siis, kui üheks osapoolteks on Julgeolekunõukogu alaline liige. M. S. McDougali teooria kaudseks kinnituseks võib tuua Eesti päritolu õigusfilosoofi Ilmar Tammelo seisukoha, et esineb relvastatud konflikte, mis rahvusvahelises õiguses sõja mõiste alla ei käi ja et tegemist on „sõjalaadsete seisunditega”, mis on ülemaailmse rahu vastandid.²⁹⁸

1971. a avaldasid Alan N. Salpeter ja Jonathan C. Waller artikli, milles väljendasid seisukohta, et *status mixtus*-e teooriat toetab riikide tegevuspraktika, mis lähtub asjaoludest, et riigid püüavad toimida viisil, mis võimaldaks hoiduda rahvusvahelise konflikti sõjaks nimetamisest. Eelnimetatud autorid tõdesid, et samas on nn kolmas seisund märksa täpsem kajastus riikide tegelikust käitumisest.²⁹⁹ Arendanud edasi kõnealuse teooria pooldajate töid, jõudsid A. Salpeter ja J. Waller seisukohale, et *status mixtus* võimaldab kasutada repressaaile relvastatud jõudude abil, kuid selleks on vajalik mitmete tingimuste täitmine:

1. *status mixtus* situatsioon riikide vahel;

²⁹³ *Ibid.*, lk 823 jj.

²⁹⁴ *Ibid.*, lk 823 jj.

²⁹⁵ W. V. O'Brien, International Propaganda and Minimum World Public Order. Law and Contemporary Problems, Vol 31, No 3, Summer 1966, lk 590.

²⁹⁶ *Ibid.*, lk 591–592.

²⁹⁷ *Ibid.*, lk 592.

²⁹⁸ I. Tammelo (koostajad: R. Narits; M. Luts). Õiglus ja hool. Tartu: Ilmamaa 2001, lk 87.

²⁹⁹ A. N. Salpeter; J. C. Waller. Armed Reprisals During Intermediacy – A New Framework for Analysis in International Law. Vill. L. Rev. Vol 17, December 1971, lk 271.

2. ühe poole provokatsioon, mis ohustab olulisi riiklike huve;
3. põhjusliku seose olemasolu sooritatud õigusrikkumise ja selle toime pannud riigi vahel;
4. ÜRO kaudu ei ole võimalik vajalikku õiguskaitset tagada;
5. proportsionaalne vastutegevus;
6. sobilik sihtmärk repressaalile.

Kui kõik ülaltäheldatud tingimused on täidetud, on repressaalide kasutamine *status mixtus*'e olukorras õigustatud, sest ÜRO harta lubab jõu kasutamist vaid vastumeetmena, kuid teatud olukordades ei ole võimalik oodata, kuni vastane tekitab riigi elulistele huvidele korvamatut kahju ning seetõttu on *status mixtus*'e puhul enesekaitseks jõu kasutamine lubatud.³⁰⁰

Kuivõrd *status mixtus*'e teooria oli aktiivseks aruteluobjektiks külma sõja ajal, on huvitav käsitleda teise poole argumente. Teise poolena pean silmas nn kommunistliku ehk nõukogude rahvusvahelise õiguse teoreetilisi seisukohti. Üks tuntumaid nõukogude rahvusvahelise õiguse teoreetikuid Grigori Tunkin arvas nn kolmanda seisundi, s.o *status mixtus*'e teooria külma sõda toetava võidurelvas-
tuspoliitika hulka ning luges seda tagasiminekuks rahvusvahelise õiguse arengus, kuna see soosib riikidevahelisi konflikte ja seadustab jõupoliitika.³⁰¹ Eriti tugeva kriitika osaliseks saab M.S. McDougal, keda G. Tunkin peab rahvusvahelise õiguse eitajaks, sest kritiseeritav on ühendanud poliitika ja õigusteaduse, kuid selline süntees on G. Tunkini arvates õiguslikult täiesti põhjendamatu.³⁰² Minu meelest on G. Tunkini argumentide kõige suurem miinuseks just väide, et poliitika ja õiguse süntees on õiguslikult põhjendamatu. Ilmselt oli neil teadlastel vastandlik arusaamine rahvusvahelise õiguse poliitikast. Kogu rahvusvahelise õiguse areng on kulgenud käsikäes poliitikaga, alates Vestfaalist ja lõpetades II maailmasõjaga, sest pigem on õigus reageerinud poliitikale kui vastupidi. Rahvusvahelise Kohtu mõningad lahendid, mis on poliitikat mõjutanud, on ju samuti reageeringud poliitilistele sündmustele (esmalt kuulutas Kosovo end iseseisvaks ja sellele järgnes Serbia reaktsioon – ÜRO Peaassambleed kasutades – minna Rahvusvahelisse Kohtusse nõuandva arvamuse järele seoses ühepoolse iseseisvuse deklaratsiooniga Kosovo poolt). G. Tunkini seisukohas võib tuvastada ka tahtmatust või suutmatust näha *iseenda* seisukohtades sisalduvat poliitikat.

Valdav osa õigusteadlasi leiab siiski, et *status mixtus*'t ei kinnita riikide praktika ja sellel teorial pole olulist toetust rahvusvahelise õiguse teadlaste seas. Enamgi veel, väidetakse, et ei eksisteeri nn keskväljakut sõja ja rahu vahel – on kas üks või teine seisund ja ei midagi vahepealset.³⁰³

Mulle paistab fakte uurides, et need pigem toetavad sellise vahepealse seisundi – ei rahu ega sõja ehk kolmanda seisundi – olemasolu. Märgivad ju mõned

³⁰⁰ *Ibid.*, lk 312.

³⁰¹ Г. И. Тункин. Вопросы теории международного права. Москва: Государственное издательство юридической литературы 1962, lk 198–203.

³⁰² *Ibid.*, lk 248.

³⁰³ Dinstein 2005, lk 16.

õigusteadlased, et toimuvad „relvastatud dispuudid” riikide vahel, sest õigusliku staatuse mõttes sõda ei eksisteeri ja konflikti osapooled käituvad viisil, nagu nende vahel sõda ei toimukski. (Teatud mõttes väljendab sama tendentsi ingliskeelne sõnamäng „warfare”-„lawfare”, st intensiivne juriidiline „lahingutegevus” teise riigiga.) Samas võib sellises relvastatud dispuudis olla arvukalt inimohvreid nagu seda oli Mandžuuria sõjas NSV Liidu ja Jaapani vahel või relvastatud rünnakutes Iraani vastu ja sellele järgnenud okupatsiooni ajal Suurbritannia ja Nõukogude Liidu poolt 1941. a. Samuti võib siia arvata Saksamaa ja Itaalia rünnakud USA laevade vastu Atlandi ookeanil 1941. a, ehkki sõda nimetatud riikide vahel polnud välja kuulutatud.³⁰⁴

Mis on selle põhjuseks, et kõnealune teooria ei ole toetust leidnud? Vaevalt on see mõttelaiskuse tagajärg. Kui arvestada teadlaskonna suurust rahvusvahelise õiguse valdkonnas, siis ei tundu mõttelaiskus tõsise argumendina. Pigem tundub mulle, et siin on tegemist harjumuspärase paradigmat, mille muutmine sunnib paljut ümber hindama ja väljuma kehtivast teooriast ning tõdema, et maailm on keerulisem ja mitmetahulisem kui pelgalt dihhotoomia määratletud sõda ja rahu, mis kajastavad valdavat seisukohta rahvusvahelises õiguses. Kokkuvõtvalt võib öelda, et uue paradigma tekkimiseni prevaleerib inertsist olemasolev, mis on teadlastele harjumuspärane ja selge ning ei muuda kehtivate kontseptsioonide jaotust.

Loomulikult muudaks *status mixtus*’e seisundi tunnistamine rahvusvahelist õigust veelgi fragmenteerumaks, kuid ei muudaks faktiliselt maailmas toimuvat ebamäärasemaks. Pigem võimaldaks sellise rahu ja sõja vahepealse seisundi tunnistamine luua uut õigust ja regulatsioone, mis saaksid selgemini määratleda riikide õigused ja kohustused ning mitte mööda vaadata nn. külmunud või külmutatud konfliktidest. Sarnast seisukohta paistavad toetavat sõjandusspetsialistid. Kirjeldades 1990. aastate sõjalisi operatsioone Balkanil, jõudis operatsiooni juhtinud kindral Wesley K. Clark järeldusele, et tegemist oli raskesti määratletava olukorraga, mis ei olnud sõda ega rahu ja et selliste situatsioonide hulka kuuluvad nii piiratud sõjaline tegevus kui ka konfliktieelsed ja konfliktijärgsed operatsioonid, aga ka riikluse ülesehitamine.³⁰⁵ Teiste sõnadega kirjeldas sõjandusekspert just ülaltoodud *status mixtus*’e situatsiooni. Selliselt määratletud olukordade õiguslik regulatsioon on aga pigem ÜRO hartast tuleneva rahvusvahelise õiguse objektiks kui humanitaarõiguse reguleerimisala.

Arvan, et *status mixtus* on oluline ja pädev teooria (ehkki võib-olla piisava tähelepanuta jäänud ning vajab edaspidi põhjalikumat käsitlust), mille abil on võimalik seletada kehtiva rahvusvahelise õiguse kohaldamise mõningaid probleeme. Teatud juhtumitel, nagu seda on näiteks mõjutustegevus, võimaldaks kolmanda seisundi tunnistamine sõja ja rahu vahel õiguslikult paremaid regulatsioone, aitaks rahvusvahelist rahu ja julgeolekut paremini tagada. Pean silmas olukordi, kus

³⁰⁴ I. Brownlie. *International Law and the Use of Force by the States*. Oxford University Press 2002, lk 389–390.

³⁰⁵ W. K. Clark. Tänapäeva sõda. Bosnia, Kosovo ja sõjapidamise tulevik. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2008, lk 455–456.

vaenuliku propaganda või muu mõjutustegevuse meetodi rakendamine ei pruugi tingimata kaasa tuua sõda või relvastatud konflikti, ent ei luba riikide vahel ka sõbralikke suhteid arendada, sest pinged riikidevahelistes suhtes on lahendamata. *Status mixtus* võimaldaks eristada dispuudid ja olukorrad, mis vajavad lahendamist, sest need võivad viia relvastatud konfliktini. Mõelgem NSV Liidu lagunemisele eelnenud sündmustele, mis algasid 1989. a Kaukaasias. Pean silmas nii Armeenia-Azerbaidžaaani konflikti Mägi-Karabahhias kui ka hilisemat, 1991. a alanud konflikti Gruusia föderaalsete üksuste, Lõuna-Osseetia ja Abhaasia ning kesk võimu vahel. Just selline sõja ja rahu vahepealne seisund eksisteerib nimetatud piirkonnas ja nimetatud riikide vahel.

Vene Föderatsiooni tegevus Gruusia suunal viis kokkuvõttes 2008. a augusti-sõjani Gruusia ja Venemaa vahel ning diplomaatiliste suhete katkestamiseni. Lõpptulemusena kujunenud olukord küll muutis veelgi selgemalt faktilist staatust üldnimetatud kahe Gruusia separatistliku piirkonna suhtes, kuigi seni tunnustavad vaid mõned üksikud riigid õiguslikult Lõuna-Osseetia ja Abhaasia iseseisvust. Siiski ei tähenda käesolev olukord, et nüüd on tegemist rahuga ja vaenutegevus on lõppenud. *De facto* olid nimetatud territoriaalsed üksused praktiliselt sõltumatud Gruusia kesk võimust (mõningate väikeste eranditega Abhaasias Kodori oru ning mõnede grusiinide asulate näol Lõuna-Osseetias, mis olid Gruusia valitsuse võimu all³⁰⁶) ja püsisid Venemaa rahalisel ja sõjalisel toetusel. Relvastatud konflikti hetkel ei ole, kuid Venemaa arendab mõjutustegevust, et saavutada separatistlike piirkondade õigusliku staatuse muutust ehk taotleb nende subjektsuse tunnustamist kolmandate riikide poolt (2009. a on meedia vahendusel teada fakt, et Venemaa poolt Naurule antud majandusabile järgnes nimetatud riigi õiguslik tunnustus kahele üldnimetatud separatistlikule moodustisele. 2011. a tunnustas neid riikidena Tuvalu.). Isegi kui lähtuda sellest, et Gruusia rikkus mitmetes punktides rahvusvahelist õigust ja alustas sõjategevust, mida talle ette heidetakse H. Tagliavni koostatud ettekandes, siis Venemaa tegevus kahe separatistliku piirkonna toetamisel läheb teravalt lahku Genfi nn II lisaprotokolli põhimõttest.³⁰⁷ Loomulikult on siin tõlgendamisruumi kõigile konflikti osapooltele, eriti sündmuste kulgemise ja enne konflikti puhkemist valitsenud õigusliku olukorra suhtes. Lisaprotokolli kohaselt ei tohi iseriikliku relvakonflikti korral kahjustada riigi suveräänsust ega takistada valitsusel kõigi seaduslike vahenditega säilitada või taastada seaduslikkust ja korda riigis ning kaitsta riigi territoriaalset terviklikkust.³⁰⁸ Kokkuvõttes eirati mittekumumise printsiipi, mis nimelt sätestati II lisaprotokollis, et välistada kartusi, et konventsiooni hakatakse kasutama ettekäändena, sekkumaks teiste riikide siseasjadesse.³⁰⁹

³⁰⁶ Enne 2004. a oli lisaks üldnimetatutele veel üks sarnane erisaatusega separatistlik piirkond – Adžaaia.

³⁰⁷ Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Report. Vol I. Kättesaadav: http://www.ceiig.ch/pdf/IIFMCG_Volume_1.pdf (03.08.2010).

³⁰⁸ Art 3. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (II) lisaprotokoll siseriiklike relvakonfliktide ohvrite ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 122.

³⁰⁹ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 1361–1364.

USA rahvusvahelise õiguse professor Thomas M. Franck analüüsis *ius in bello* küsimusi seoses vastumeetmete proportsionaalsusega ja esitas 2008. a Gruusia-Vene konflikti osas huvitava seisukoha.³¹⁰ Ta väitis nimelt, et valdav osa rahvusvahelisest riikide kogukonnast tunnustab Lõuna-Osseetiat seadusliku Gruusia osana ning seetõttu on Venemaa ebaproportsionaalne vastus edasise dispuudi küsimus, vaatamata sellele, kui Gruusia ka tunnistatakse konflikti põhjustajaks.³¹¹ Selline olukorra vastandlikkus näitab ilmekalt praeguse rahvusvahelise õiguskorra puudujääke *status mixtus*'e olukordades. Eeltoodud situatsioon kinnitab hästi M. S. McDougali ja F. P. Feliciano seisukohti, et kehtivat sõjaõigust tuleb korrastada ja määratleda, millistel juhtumitel on õigustatud sekkumine maailmakorra tagamiseks. Eraldi küsimus on ÜRO rahuvalvejõudude tegevus konfliktide lahendamisel ja seda enam on see küsitav *status mixtus*'e olukordades. Viimatinimetatud valdkond on aga ÜRO harta alusel toimiva õiguskorra temaatika, mida käsitletakse tagapool.

Kui lähtuda kõnealusest *status mixtus*'e teooriast, siis avaneb mingis mõttes teine vaatepilt 2007. a aprillis Tallinnas Tõnismäel asunud nn pronkssõduri teiseldamisele. Monumendi ümber toimuv hakkas koondama äärmuslasi eestlaste ja vene keelt kõnelevate isikute seast. Teineteist välistavate ajalookontseptsioonide konfliktile avaldas mõju Vene riigi poolt kontrollitav massimeedia. Monumendi teiseldamise järgselt blokeerisid Vene riigi loodud noorteliikumised Eesti Vabariigi suursaatkonna Moskvast, rikkudes sellega 1961. a diplomaatiliste suhete konventsiooni artikleid 26, 29, 30 ja konventsiooni üldisi põhimõtteid. Kui eelnevalt esitatud I. Detteri seisukoha järgi saab rahu eristada sõjast sellega, et sõja tingimustes on riikide vahel igasugused rahumeelsed kontaktid katkenud, siis antud kontekstis ei puudunud väga palju olukorrast, mida võinuks kirjeldada selliselt, et Eesti ja Venemaa vahel rahumeelsed kontaktid puudusid. Pelgalt diplomaatiliste suhete jätkumine iseenesest ei tähenda muud kui võimalust suhtluskanaleid lahti hoida – ei enam.

Eesti saatkonna piiramine ja blokeerimine oli lähiminevikus suhteliselt pretseeditud ning tsiviliseeritud riigile ebakohane.³¹² Sarnast situatsiooni kogesid USA ja Iraani suhtes 1979. a, kui Iraani üliõpilased võtsid USA Teherani suursaatkonna töötajad pantvangi. Siis püstitas USA rahvusvahelise õiguse teadlane Richard A. Falk küsimuse, kas poleks kohane Viini diplomaatiliste suhete konventsiooni täiendada, sest võib-olla peaksid olema selgemalt sätestatud saatkonna poliitiline tegevus ja asukohariigi kohustused.³¹³

Diplomaatiliste suhete Viini konventsiooni preambuli kohaselt loodi leping eesmärgil, et kaasa aidata sõbralike suhete arengule riikide vahel, hoolimata nende erinevast põhiseaduslikust ja ühiskondlikust korrast.³¹⁴ Preambuli sõnastus viitab

³¹⁰ Franck. 2008, lk 734.

³¹¹ *Ibid.*, lk 734.

³¹² R. Värk. The Siege of the Estonian Embassy in Moscow: Protection of a Diplomatic Mission and Its Staff in the Receiving State. *Juridica International* XV/2008, lk 144–153.

³¹³ R. A. Falk. The Iran Hostage Crisis: Easy Answers and Hard Questions, *Am. J. Int'l. L.* Vol 74, No 2, Apr. 1980, lk 411–417.

³¹⁴ Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, RT II, 12.09.2006, 16.

selgelt külma sõja aegsele tegelikkusele. Samas on ju selge, et konventsiooni eesmärk ei välista mingilgi viisil võimalust, et erineva ajalookontseptsiooniga riigid arendavad sõbralikke suhteid. Kuivõrd nn pronksõduri teisaldamisele järgnesid ka küberrünnakud Eesti riigi institutsioonide ja eraettevõtete vastu, kutsuti toimuvat ka infosõjaks.³¹⁵

Küberrünnakute intensiivsus ja mõju Eesti vastu põhjustas arvamuse, et rahvusvahelises õiguses on vaja uut õigust – info-operatsioonide regulatsiooni rahvusvahelise konventsioonina.³¹⁶ Duncan Hollis, kes nimetatud ideed selgitas, asus Eesti ja mõnede teiste näidete varal (Hiina Rahvavabariigi ja Hiina Vabariigi/Taiwani küberkonfliktid) tahtmatult seisukohale, et seoses küberrünnakutega kujunenud olukord ei ole rahvusvahelise õiguse kohaselt tõlgendatav relvastatud konfliktina.³¹⁷ D. Hollis avaldas samuti, et infooperatsioonid rikuvad ÜRO harta põhimõtteid, ent ka need ei kohaldu üheselt konkreetsetele juhtumitele. Seetõttu on D. Hollise arvates vajalik sarnaseid situatsioone uue konventsiooniga reguleerida; teisiti öeldes kirjeldab autor jällegi *status mixtus*’e seisundit, ehkki ta seda sõnaselgelt ei nimeta.

Kokkuvõttes asun seisukohale, et kaasaegses maailmas korraldatav mõjutustegevus toimib sageli situatsioonides, mis on sõja ja rahu vahepealsed seisundid, mida kehtiv rahvusvaheline õigus ei tunnista. *Status mixtus*’e tunnustamine võimaldaks rakendada repressaale, mille põhjendatust ja võimalikke rakendamise tingimusi kirjeldasin eelpool. Tuleb siiski märkida, et valdav osa rahvusvahelise õiguse teadlastest ei tunnista otseselt sõja ja rahu vahel eksisteerivat kolmandat seisundit ehk *status mixtus*’t. Miks, on aga eraldi uurimust vääriv küsimus.

2.4. Sõda tehnilises ja materiaalses tähenduses

Õigusteadlased on määratlenud, et sõda algab tehniliselt võttes formaalse deklaratsiooniga sõja kuulutamiseist pädeva riigi esindaja poolt, mis tehakse teatavaks vaenlasriigile või -riikidele.³¹⁸

Enne II maailmasõda peeti sõja deklareerimisel oluliseks sõja tunnuseks formaalset poolt ning sellega kaasnevaid protseduure; tänapäeval ei ole see küsimus konventsionaalse sõja puhul kuigivõrd aktuaalne. II maailmasõja järgsel ajal on järjest sagedamini välditud kasutamast sõja mõistet ning selle asemel räägitakse „relvastatud konfliktist”. Üldiselt jagatakse relvastatud konfliktid siseriiklikeks ja rahvusvahelisteks konfliktideks, aga nii üks kui teine võivad sisaldada rahvusvahelist või siseriikliku konflikti aspekti. Seoses *status mixtus*’ega esitasin näitena Jaapani-Nõukogude Liidu relvakonflikti, mida samuti konflikti osapooled sõjaks ei kuulutanud; seega iseenesest ei ole tegemist uue nähtusega, vaid õiguslikult kirjeldatakse nimetatud situatsioone tänapäeval teisiti. Sageli kõneldakse relvastatud

³¹⁵ Sinisalu 2008, lk 154.

³¹⁶ Hollis 2007, lk 1023–1061.

³¹⁷ *Ibid.*, lk 1039–1042.

³¹⁸ Dinstein 2005, lk 30.

interventsioonist inimõiguste tagamiseks, mitte aga sõjast ja seetõttu ei saa sellistes situatsioonides olla mingisugust sõjakuulutamist.

Materiaalses mõttes sõda ei nõua mingit formaalset sõjakuulutust – piisab, kui algab invasioon või kui on tegemist muu relvastatud konfliktiga.³¹⁹ Praegu valitseva arvamuse kohaselt ei kuulu rünnak arvutivõrkudele sõjategevuse hulka, küll aga peetakse seda sõjas vahendiks, mida kasutada vastase juhtimissüsteemide segamiseks, takistamiseks või hävitamiseks ning ka vastasele valeinfo ettesöötmiseks, tema eksitamiseks. Legaalse sihtmärkide hulka kuuluvad televisiooni saatejaamad ja kommunikatsioonikeskused, kui nende kaudu või abil levitatakse sõjapropagandat või õhutatakse näiteks etnilisi konflikte – selliselt läheneti 1999. a Belgradi pommitamisel telejaamadele ning ka Kosovo konflikti puhul käituti sarnaselt.³²⁰ Sõja materiaalse määratluse aspektist on oluline seisukoht, mille kohaselt on tulevikus täiesti reaalne, et rünnakud arvutivõrgule ja sellega kaasnevad inimohvrid võivad olla teatud juhtudel sõja tunnuseks.³²¹ Eksisteerib samuti veidi tagasihoidlikumaid seisukohti. Endine Kreeka armee ohvitser Dimitrios Delibasis püstitas küsimuse järgmiselt: kas suhteliselt uus nähtus nagu rünnakud kübermaailmas annab ikka alust riikidele enesekaitseks ja jõu kasutamiseks, sest kehtivad rahvusvahelise õiguse normid on vaid osaliselt rakendatavad.³²²

Eeltoodust muidugi nähtub, et mõjutustegevuse meetodite rakendamisel ei käitu ükski riik (või miks mitte ka riigi poolt palgatud mitteriiklik organisatsioon) viisil, et esmalt deklareeritakse avalikult oma kavatsused ja antakse ülevaade tegevustest. Üldjuhul üritavad riigid oma osalust või puutumust mõjutustegevusega salajas pidada. Sellisel käitumisel on mõistetavad põhjused, sest iga riik väldib üldjuhul vastumeetmeid või kahjunõudeid, mis tulenevad õigusvastasest tegevusest.

2.5. Rünnakud arvutivõrkudele ja sõja materiaalne määratlus

Kui läheneda mõjutustegevuse ühele meetodile, rünnakule arvutivõrgu abil teiste institutsioonide kommunikatsioonivahendite vastu, on oluline esmalt märkida, et sõja materiaalse määratluse kohaselt on reaalne tuvastada ründeid arvutivõrkude vastu. Paljude teiste mõjutustegevuse meetodite rakendamisel ei pruugi olla võimalik otseselt tuvastatavaid jälgi leida. Arvutivõrgu logifailidest peaks üldjuhul nähtuma rünnak arvutite võrgu või muude sarnaste side- ja kommunikatsioonivahendite vastu. Samas ei saa üheselt väita, et mingi mitteriikliku subjekti tegevus, näiteks etnilise konflikti provotseerimine vaenuliku propaganda abil, oleks üheselt ja konkreetselt omistatav riigile. Subordinatsiooniahela tõendamine ja kausaalne seos teo ning tagajärje vahel oleks ülimalt raskesti tõestatav. Eeltoodud näite puhul saab üheselt etnilise konflikti õhutamise tuvastada, kui oleks võimalik saada faktide

³¹⁹ *Ibid.*, lk 33–34.

³²⁰ Rogers 2004, lk 82–83.

³²¹ Dinstein 2005, lk 34.

³²² D. Delibasis. The Right to National Self-Defense in Information Warfare Operations. Arena Books 2007, lk 355–384. Tegemist on D. Delibasisi dissertatsiooni põhjal (käsitles mõjutustegevuse operatsioone kübervaldkonnas) koostatud teosega.

tuvastamiseks dokumendid selliste plaanide ja konkreetsete isikute tegevuskavaga, mis kinnitavad hilisemat sündmuste kulgu. Selliste dokumentide hankimine nõuaks aga omakorda väga hästi organiseeritud ja kulumahukat luuretegevust konkreetse riigi vastu, sest kirjeldatud tegevuskavad saaksid olla põhimõtteliselt vaid salastatud. Selline sündmustik on muidugi hüpoteetiline, sest pole teada juhtumeid, kus luureteave oleks aluseks riikidevahelises suhtes õiguslike vaidluste lahendamisele. Küllap jääb esialgu esitatud näite põhjal üle vaid loota, et genotsiidiks või sõjakuritegudeks paisunud konfliktide puhul luuakse *ad hoc* kohtud või teatud juhtumitel saab lahenduseks olla ka kohtupidamine Rahvusvahelises Kriminaal-kohtus ning tõdeda, et õigus võidutses.

Arvutivõrkude puhul ei ole ka õigusteadlaste vahel tekkinud ühist arvamust, kas läheneda valdkonnale n-ö kriminaal-õiguslikult või vaadelda virtuaalmaailmas toimuvat riigi julgeoleku prisma kaudu. Kõnealuse valdkonna eksperdid väidavad, et järjest rohkem suurriike kaldub positsioonile, et rünnakuid arvutivõrkudele tuleb vaadelda julgeoleku aspektist ja selliselt tuleks ka rahvusvahelist õigust kujundada.³²³ Eneken Tikk ja tema kolleegid, kes uurivad küberrünnakute õiguslikke küsimusi NATO küberkaitsekeskuses (ingl k *NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*), on mõningaid 2007.–2008. a küberrünnakuid analüüsid asunud arvamusele, et sõjaõiguses on vajalik uute reeglite kehtestamine.³²⁴ Genfi konventsioonide vastuvõtmisel ei suutnud keegi ette näha, et küberrünnakuid oleks vajalik määratleda analoogselt sõjalise rünnakuna, ehkki areng antud valdkonnas sellist suundumust toetab.³²⁵ E. Tikk ja tema kolleegid märkisid, et rünnaku mõiste ei tohiks olla seotud vaid isikute surma, vara hävinemise ja materiaalse kahjuga, vaid tagajärgedega, mida küberrünnakud võivad elanikele tekitada.³²⁶ Siit nähtub, et suurim probleem arvutirünnakute puhul on rünnaku materiaalse tagajärje raskesti-määratavus või ka puudumine. Sõjaõiguse paradigma lähtub relvastatud konfliktide toimumisel materiaalsest tagajärjest. Samas ei pruugi nn virtuaalmaailmas tekkida otsest materiaalist hävingut või kahju inimestele. Kui uurida regionaalõigust kõnealuses küsimuses, siis Euroopa Nõukogu 2001. a küberkuritegevuse konventsioon lähtub kriminaal-õiguslikust reguleerimise printsiibist.³²⁷

Mitte kõik teadlased ei ole sõda määratlenud väga detailselt, mis võimaldab seega ka oluliselt avaramat tõlgendusruumi. Näiteks kuulus Briti rahvusvahelise õiguse teadlane Lassa Oppenheim defineeris sõda kui võitlust kahe või enama riigi relvajõudude vahel, eesmärgiga vastane alla suruda ja kehtestada võitja poolt soovitud rahutingimused.³²⁸ Selline definitsioon võimaldab ka mõjutustegevust näha sõjalise tegevusena, seda eriti seoses arvutitevõrkude või nn kübermaailmaga. Paljud sellised arvutivõrgud on osaks riiklikust kriitilisest infrastruktuurist, mis

³²³ *Ibid.*, lk 354.

³²⁴ Tikk; Kaska; Vihul 2010.

³²⁵ *Ibid.*, lk 103.

³²⁶ *Ibid.*, lk 103.

³²⁷ Arvutikuritegevusvastane konventsioon, RT II, 17.03.2003, 9, 32. Kõnealune konventsioon on avatud ühinemiseks ka kolmandatele riikidele, Euroopa Liit tegi 2007. a ÜRO-s üleskutse liikmesriikidele konventsiooniga ühinemiseks.

³²⁸ Oppenheim 1952, lk 202.

tagab riigi eluliste toimetehhanismide (elektri- ja veevarustus, haiglate katkematu töö jne), aga ka kaitseotstarbeliste tehniliste struktuuride ja institutsioonide töö. Kui näiteks relvajõud kasutavad vaid arvutivõrku, et hävitada vastase infrastruktuur ja sõjalised juhtimisseadmed, ei pruugi tekkida konventsionaalset sõda, sest nõrgem pool on tehtud tegutsemisvõimetuks. Seega on ühel poolel võimalik vastane alla suruda ning kehtestada vajalikud tingimused just konkreetsetes ja vajalikus valdkonnas. Seega võitlus ilma konventsionaalsete relvadeta võib olla teatud definitsiooni kohaselt määratletav sõjana. Just selliste raskuste tõttu ei ole olnud võimalik üheselt määratleda kõiki rahuldavat sõja mõistet.

Veelgi komplitseeritumaks teeb olukorra asjaolu, et rünnak arvutivõrgule võidakse korraldada viirustest nakatatud arvutite kaudu, millel ei ole mingit tege-likku seost riigiga, mis justkui rünnaku korraldas, kuigi näiteks arvutite IP-aadress näitab konkreetsete arvutite asupaigana teatavat riiki. Hakerid võisid korraldada oma tegevust raha eest, teadmata, kes on tellija. Tegemist on omamoodi ettevõt-lusega, kuigi üldjuhul kriminaalkorras karistatava tegevusega.

Seoses relvastusega võib püstitada küsimuse, kas relvastatud jõu kasutamiseks saab lugeda selliste relvade rakendamist, mis ei tekita plahvatusle järgnevat iseloomulikku kuumust ja lööklainet. Selline küsimuseasetus on oluline just arvuti-võrkude puhul, sest arvutivõrkudes toimuv ei tekita kindlasti tavatähenduses plahvatust (kuigi kindlasti võib ka siin olla erandeid, kui arvutivõrgu kaudu kutsuda esile plahvatus näiteks energiasüsteemi ülekoormuse vms tõttu). Samas aga võib tuua näiteks paralleeli bakterrelvastuse ja keemiarelvadega: kas need peaks sellisel juhul samuti relvastuse hulgast välistama, sest nimetatud relvastus ei tekita kirjel-datud tagajärgi? Kuid viimati nimetatud relvastust loetakse massihävitus-relvadeks.³²⁹ Mõjutustegevuse aspektist lähtudes võiks püstitada küsimuse, kas teatud olukorras on võimalik küberrünnakut kvalifitseerida massihävitusrelvade kasutamiseks. Just selliselt on asjale lähenenud Venemaa teadlane Aleksandr Fedorov, kes peab kokkuvõttes küberrünnakuid arvutivõrkude kaudu massihävi-tusrelvastuse uueks alaliigiks (informatsiooni kasutamise meetodid ja taktikaid, samuti kõikvõimalikud arvutisüsteemid ning tehnoloogiad koos psühholoogilise mõjutamisega).³³⁰

Analüüsinud Genfi ja Haagi konventsioone, pidi A. Fedorov mõnma, et mõjutustegevuse meetodite ja vahendite kasutamine ei ole üheselt tõlgendatav ja kehtiva rahvusvahelise sõjaõiguse rakendamine on problemaatiline.³³¹ Lühidalt kokku võttes näeb A. Fedorov suurimaid probleeme rahvusvahelises õiguses järg-mistes küsimustes:

1. sõjaliste objektide eristamine tsiviilobjektidest, vahetegemine tsiviilelanikkonna ja võitlejate vahel ning sõjategevuse territooriumi piiritlemine (eriti selles mõttes, et keda pidada küberruumi üle kontrolli omavaks pooleks);³³²

³²⁹ Brownlie 2002, lk 362.

³³⁰ Федоров 2006, lk 103–110.

³³¹ Ibid., lk 151–173.

³³² Ibid., lk 153–155.

2. problemaatiline sõjategevuse või relvastatud konflikti alguse määratlemine ja sellega kaasnevad õiguslikud tagajärjed, mis võimaldavad sõjaõiguse rakendamist;³³³
3. keelatud vahendite ja meetodite rakendamine, mille hulka loetakse näiteks pettus, mida kübermaailmas on aga vägagi raske üheselt määretleda.³³⁴

A. Fedorovi süntees ja tõlgendus näitab, kui tõsiselt suhtutakse rünnakutesse arvutivõrkude vastu ning milliste relvadega selliseid rünnakuid võrreldakse ja teisalt, kui küsitav on kohati kehtiva rahvusvahelise õiguse rakendamine arvutitehnoloogia loodud kübermaailmas. Valgevene õigusteadlane Alena F. Douhan on küberrünnakud määratlenud ühest küljest kui telekommunikatsioonivahendeid, millega sekkutakse infovälja, teisalt aga on nende kaudu võimalik füüsiliselt mingeid objekte hävitada, mis on iseloomulikuks tunnuseks sõjategevusele.³³⁵ Kokkuvõttes pidas A. F. Douhan rünnakuid arvutivõrkude kaudu siiski sekkumise iseseisvaks vormiks, aga mitte relvastatud sõjategevuseks, sest enamikel juhtudel ei ole tegemist füüsilise hävitamise, vaid muude tagajärgedega, mis varieeruvad vaenulikest propagandast kuni elektroonilise pangandussüsteemi hävitamiseni.³³⁶

Kui lähtuda ülaltoodud I. Detteri sõja määratlusest mõjutustegevuse kontekstis, seoses küberrünnakutega arvutivõrkudele, võib püstitada mitmeid küsimusi. Ühelt poolt võib küsida, mida vaadelda relvastusena ja teisalt, kes mahuvad mõiste alla „sõjaväelisele distsipliinile alluvad ja juhitud ning vastavaid eraldusmärke kandvad isikud”. Varem tõlgendati rahvusvahelise õiguse seisukohalt olukorda, kui sõjaväelased korraldasid rünnaku arvutivõrgule, sõjalise tegevusena, aga samas mittesõjaväelaste rünnakut selliselt ei tõlgendatud. Samas – kui selline tegevus on riiklikult korraldatud näiteks julgeolekuteenistuste poolt, ent tsiviilisikuid kasutades või nende abil, ei vaadeldud seda relvastatud konflikti või sõjana. Küll on võimalik nõuda rünnaku korraldanud riigilt kahjutasu või sellise tegevuse lõpetamist – seda aga rohkem teoorias kui praktikas. Selles küsimuses töid 11.09.2001. a sündmused kaasa teatavat laadi muudatused rahvusvahelise õiguse tõlgendamises. ÜRO Julgeolekunõukogu nõustus USA argumentatsiooniga, et neid rünnati, ehkki ründajaks ei olnud riik ega ka eraldusmärke kandvad üksused, kellele võiks anda võitleja staatuse 1949. a Genfi konventsioonide tähenduses.³³⁷

Kokkuvõttes olen samal arvamusel Eesti uurijate tõdemusega, et küberrünnakute valdkonnas on vajalik leida konsensus, saavutamaks uute reeglite kehtestamist, ehkki käesoleval hetkel on ühishuvi saavutamine riikide seas äärmiselt keeruline.³³⁸ Samas on viimaste aastate arengud ja sündmused pannud valdkonna õiguslikust reguleerimisest huvituma suurriike ja globaalseid ettevõtteid, mis annab alust arvata, et piiride seadmine kübervaldkonnas võib osutuda võimalikuks lähematel

³³³ *Ibid.*, lk 158–160.

³³⁴ *Ibid.*, lk 165–171.

³³⁵ Е.Ф. Довгань. Принцип невмешательства во внутренние дела государств: современные тенденции. Минск: „Право и экономика” 2009, lk 122–123.

³³⁶ *Ibid.*, lk 123.

³³⁷ Ratner 2002, lk 905–921.

³³⁸ Tikk; Kaska; Vihul 2010, lk 104–105.

aastatel. Kas õiguslik regulatsioon lähtub Euroopa Nõukogu kriminaalõiguslikust lähenemisest või riigi julgeoleku kaalutlustest või on võimalik sümbioos kahest eelnimetatust, näitab aeg. Kindel on see, et virtuaalmaailmas toimuvatele rünnakutele on vaja seada õiguslikud piirid ja kõigile osalistele rahvusvahelistes suhetes peavad reeglid teada olema. Sõja materiaalse määratluse kaudu on võimalik arvutivõrkude rünnakuid analoogia põhjal piiritleda teatud asjaoludel sõjategevuse algusena, mille tõttu tuleb lähtuda sõjaõiguse reeglistikest vastutegevuse korraldamisel.

2.6. Sõjakavalus ja pettus

Mõjutustegevusega haakub selline mõiste nagu „sõjakavalus”, mis on nn Genfi õiguse kohaselt lubatud. Sõjakavaluseks on sellised teod, mille eesmärk on vaenlast eksitada või ajendada teda ettevaatamatult tegutsema, kuid mis ei riku relvakonflikti ajal rakendatava rahvusvahelise õiguse norme. Samuti ei tohi sõjakavalusena kasutada pettust.³³⁹ Sõjakavaluseks peetakse näiteks maskeeringu, peibutusvahendite ja petteoperatsioonide kasutamist ning valeinformatsiooni levitamist.³⁴⁰

Kuivõrd sõjakavalus on lahutamatu seotud mõistega „pettus” ja selle kaudu ka osaliselt sätestatud, vaatlen ka antud mõiste sisu. Pettuseks peetakse eelnimetatud konventsiooni kohaselt neid keelustatud tegusid, mis äratavad vaenlases usaldust ja panevad teda uskuma, et tal on õigus saada relvakonflikti ajal rahvusvahelise õiguse normide kohast kaitset.³⁴¹ Pettuseks loetakse näiteks järgmised teod: läbirääkimissoovi teesklemine; vaherahu- või alistumislipu kasutamine; võitlusvõimetuse teesklemine; tsiviilisikust mittevõitleja teesklemine; ÜRO või neutraalse või muu konfliktis mitteosaleva riigi tähiste, embleemide või vormiriietuse kasutamine.³⁴²

Millena üks või teine tegevus mõjutustegevuse prisma sees võib paista, on suuresti tõlgendamise küsimus. Võib väita, et kohtupraktika ja rahvusvahelised lepingud enne II maailmasõda on olnud väheütlevad või puudunud sootuks. Põhimõtteline seisukoht on see, et sõjakavalusega ei saa õigustada keelatud pettuse elementide kasutamist, näiteks vaenlase või Punase Risti embleemide kasutamist. Sõjakavalusega ei või legitimeerida humanitaarõiguses keelustatud tegevust.³⁴³

Õigusteadlased mõnavad, et sõjakavaluse ja pettuse vahel on hall tsoon, kus kõik sõltub tõenditest, millal sõjakavalust võib tõlgendada pettusena ja millal mitte. Aluseks tuleks võtta siiski *pacta sunt servanda* printsiibi järgimine, kuid ka selle puhul võib tegemist olla probleemiga, sest erinevate ühiskondade sotsiaalne ja kultuuriline taust võib anda võimalusi erinevateks tõlgendusteks.³⁴⁴

³³⁹ Art 37 lg 2. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

³⁴⁰ *Ibid.*, art 37 lg 2.

³⁴¹ *Ibid.*, art 37 lg 1.

³⁴² *Ibid.*, art 37 lg 1 p. a-d.

³⁴³ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 441.

³⁴⁴ *Ibid.*, lk 432–434.

Võib märkida, et rahvusvaheliste lepingute muudatustes on arvestatud praktiliste kogemustega. Näiteks kandsid II maailmasõja ajal Otto Skorzeny (läinud ajalukku B. Mussolini vangistusest vabastajana) juhtimise all olnud Saksa väeüksuse liikmed USA univormi, kuid et väidetavalt kasutasid üksuse liikmed ameeriklaste sõjaväevormi vaid vägede positsioonidele liikumisel, ei suudetud tõendada lahingu-tegevuse ajal vormi kasutamist ja süüdistusest loobuti.³⁴⁵ Osaliselt oli nn Skorzeny juhtumi läbikukkumise põhjuseks ka tollel ajal kehtinud 1907. a Haagi konventsiooni regulatsioon, mille kohaselt oli keelustatud „sobimatu” (ingl k *improper*) võõraste embleemide kasutamine.³⁴⁶ Just selliste II maailmasõja juhtumite tõttu keelustati vastaspoole lippude, sõjaväeembleemide, auastmetunnuste ja vormiriietuse kasutamine rünnakute ajal ja sõjaliste operatsioonide varjamiseks, soodustamiseks ja kaitsmiseks ning tõrjumiseks.³⁴⁷

Sõjakavaluse ja pettuse eristamiseks on mõnede riikide sõjaõiguse käsiraamatutes antud põhjalikud loetelud nii keelatud kui lubatud tegevustest, kuid nende kommentaariks lisatakse, et ükski loetelu ei saa olla lõplik, sest inimeste kujutlusvõime konfliktsituatsioonides võib olla piiritu ja seega pole mõtet sellistes loeteludes kinni olla.³⁴⁸ Mõjutustegevuse aspektist vaadates on oluline märkida, et sõjakavalusena lubatakse valeinformatsiooni levitamist ja petteoperatsioone. Sõjalistes käsiraamatutes peetakse lubatud sõjakavaluseks näiteks vaenlase võitlejate psühholoogilist mõjutamist PSYOP-i meetoditel, et neid õhutada mässama oma juhtide vastu või innustada deserteerima, aga ka vastase tsiviilelanikkonna õhutamist mässule oma riigi valitsuse vastu.³⁴⁹

Võttes kokku sõjakavaluse ja pettuse mõjutustegevuse kontekstis, võib öelda, et psühholoogilised operatsioonid ja valeinfo jagamine on sõja ajal lubatud nagu ka vaenlasriigi sõjaväelaste ja tsiviilisikute üleskutsumine oma riigivõimu vastu. Sõjaeelne ettevalmistus sõjakavaluse kasutamiseks tuleb samuti lugeda õiguslikult lubatuks, kas aga armee poolt rakendatavad meetmed enne sõjategevuse algust potentsiaalse vastase vastu on lubatud, ei ole üheselt vastatav. Kui uurida 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a I lisaprotokolli rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta, siis võib asuda seisukohale, et sõjakavalus on lubatud olukordades, kus juba on aset leidnud relvastud konflikt.³⁵⁰ Kui märkisin, et sõjakavaluse lubatavus sõja eel ei ole üheselt vastatav, pean jällegi silmas olukorda, kus tegutsetakse nn hallis tsoonis, varjatult ehk oma osalust näitamata, näiteks rahastades vastaspoole rahvusvähemusi või religioosseid grupe, kes on oma asukohariigi valitsuse suhtes negatiivselt meelestatud. Tegemist on eelkõige rahvusvahelise õiguse toimivuse küsimusega ja see omakorda seondub valdavalt tõenduslike aspektidega. Nõustun eelpool esitatud A. Fedorovi

³⁴⁵ Rogers 2004, lk 41.

³⁴⁶ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 466.

³⁴⁷ Art 39 lg 2 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

³⁴⁸ Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 444.

³⁴⁹ *Ibid.*, lk 443–444.

³⁵⁰ Art 1–3. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

seisukohtadega, et sõjakavaluse ja pettuse tänapäevatingimustele vastav regulatsioon on oluline eelkõige selleks, et vältida olukorra teket, kus rahvusvahelise humanitaarõiguse toimivus väheneb.³⁵¹

Sellest, et relvastatud konflikti ajal võib kasutada sõjakavalust, ei saa aga järeldada, et sõjakavaluse kasutamine oleks lubatud rahu ajal ja et analoogia põhjal võiksid sellist tegevust praktiseerida riikide julgeoleku- või eriteenistused rahu ajal. Andmaks ülalkirjeldatud tegevusele õiguslikku hinnangut, kas ja kuidas tsiviilteenistuste puhul sarnast tegevust vaadelda, tuleb lähtuda rahvusvahelises õiguses ÜRO harta alusel toimivast õiguskorrast, sest tsiviilteenistused ei tegutse rahu ajal eelkirjeldatud humanitaarõiguse alusel.

2.7. Võitlejate staatus

Rahvusvaheline õigus nõuab võitlejate ja mitte-võitlejate eristamist. Tegemist on rahvusvahelise tavaõiguse normiga, mis kodifitseeriti Genfi ja Haagi õiguse loomisel.³⁵² Võitlejate ja tsivilistide staatuse eristamiseks kasutatakse teatavaid kriteeriume, millele eelnimetatud peavad vastama. Juba enne 1977. a I lisaprotokollid olid sätestatud konkreetset nõudeid võitlejatele. Nende peamised tunnused olid järgnevad:

1. sellise univormi kasutamine, mis on selgete eritunnustega ja mille tunnused on arusaadavalt eristatavad teatud distantsilt;
2. allutatus sõjaliselt korraldatud ja juhitud militaarjuhtkonnale;
3. relvade avalik kandmine ja kasutamine;
4. võitlejate tegutsemine vastavalt sõjaõigusele ja sõja tavadele.³⁵³

Seega võib väita, et mingi riigi korraldatud, toetatud või vaikselt heakskiidul toimepandud küberrünnak, mille tädevijajateks on tsiviilisikud, on rahvusvahelise õiguse rikkumine. Seda, et tegemist on rahvusvahelise õiguse rikkumisega, võib väita mitmel põhjusel. Esiteks ei ole tsiviilisikutel ülalloetletud tunnuseid ja teiseks, tsivilistid ei ole allutatud militaarjuhtkonnale (mida ei saa samas välistada, ehkki allutatus võib olla kaudne või teadlikult varjatud). Miks varjatakse riigi institutsioonide poolt küberrünnakut või näiteks ka vaenuliku propaganda õhutamist ja sõjaliselt korraldatud riigipöördekatset, tuleneb jällegi Genfi õiguse põhimõtetest, sest leping nõuab võitlejate eristamist tsiviilisikutest rünnaku ajal ja ka enne rünnakut, s.o sõjalise operatsiooni ettevalmistamisel.³⁵⁴ Seega läheb eelnimetatud tegevuste toimepanek otseselt vastuollu rahvusvahelise õigusega ning, ületamaks

³⁵¹ *Федоров* 2006, lk 165–171.

³⁵² Sandoz; Swinarski; Zimmermann 1987, lk 598.

³⁵³ F. Kalshoven; L. Zegveld. Constraints on the waging of war: An Introduction to International Humanitarian Law. 3rd Ed., Geneva: International Committee of the Red Cross 2001, lk 41.

³⁵⁴ Art 44 lg 3. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

lepingust tulnevaid keelde, ongi kasutusele võetud mõjutustegevuse meetodid ja taktikad.

Teadlased on arvamisel, et näiteks avaliku konflikti korral okupatsioonivõimuga või muus relvastatud konflikti situatsioonis ei laiene nn Genfi õigus tsiviilisikule, kes kasutab näiteks nn Molotovi kokteili.³⁵⁵ Nimetatud põhimõte on sätestatud selliselt, et tsiviilisikuid tuleb kaitsta, välja arvatud ajal, mil nad vahetult osalevad sõjategevuses.³⁵⁶ Mõjutustegevuse puhul on eeltoodud sätete rakendamine keerule, sest kuidas toimida üldmääratud rünnakute puhul, kui tõendamine, et tegemist on riiklikult korraldatud tegevusega, on praktiliselt kui mitte võimatu, siis vägagi keeruline, kuigi aimatav ja nähtav. Lisaks võib mainida, et piisava sõjaõiguse-alase väljaõppe korral võiks selles peituda oht rünnaku korraldajale, sest saanud teadlikuks teo keelatusest, võib mõni tsivilist kõnealuse näite puhul keelduda rünnakust teise riigi arvutivõrgu vastu.

Samuti peab ründaja eristama lubatud ja lubamatuid rünnakuobjekte ehk eristama sõjalist tähtsust omavaid objekte kaitstud tsiviilobjektidest ja kohtadest, mida rünnata ei tohi. Samuti peab tsiviilisikutele tagama üldise kaitse sõjaliste rünnakute eest.³⁵⁷ Nende kahe sätte põhjal on tõstatatud küsimus, kas tsiviil-elanikkond võib olla näiteks psühholoogilise rünnaku objektiks, kas rahulik elanikkond saab olla näiteks strateegilise PSYOP-i objektiks ning vastatud, et sõjaõiguses on keelatud elanikkonna ähvardamine vägivallaga või vägivalla kasutamine, mis võib inimesi terroriseerida (vastavalt Genfi 1977. a I lisaprotokolli artikli 51 lg 2 järgi³⁵⁸). Üldiselt siiski jääb kehtiv rahvusvaheline sõjaõigus halvasti määratletuks küsimuses, kas PSYOP on lubatud või mitte.³⁵⁹ Olukorras, kus õhutatakse vihkamist või kutsutakse üles genotsiidile või inimsusevastastele kuritegudele ja põhjendatakse selliste tegude vajalikkust kommunikatsioonivahendite kaudu, esitades võltsitud materjale naaberriigi või vähemuste või teiste rahvaste kohta, tekib põhjendatult küsimus, kuivõrd legaalne on selline teguviis ning kas sellised teod on vastavuses sõjaõiguse üldiste printsiipidega. Kui vaenu õhutamise tagajärjeks on näiteks riigis asuvate etniliste või muude vähemuste suhtes toimepandud kuriteod, on tegemist rahvusvahelises kriminaalõiguses sätestatud kuritegudega ja teatud tingimustel järgnevad sellistele tegudele karistused. Samas on PSYOP-i abil kuritegudele kihutamise puhul tegemist ka sõjaõiguse üldiste printsiipide rikkumisega, eelkõige proportsionaalsusprintsiibi rikkumisega.³⁶⁰ Loomulikult on teoorias lihtne sellist tegevust määratleda ühe või mõne teise printsiibi rikkumisena, kuid märksa keerulisem on tõendada selliste tegude puhul konkreetse riigi,

³⁵⁵ Kalshoven; Zegveld 2001, lk 99.

³⁵⁶ Art 51 lg 3. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

³⁵⁷ *Ibid.*, art 49 lg 1.

³⁵⁸ *Ibid.*, art 51 lg 1–3.

³⁵⁹ P. M. Smyczek. Regulating the Battlefield of the Future: The Legal Limitations on the Conduct of Psychological Operations (PSYOP) Under International Law. The Air Force Law Review, Vol 57 2005, lk 227.

³⁶⁰ *Ibid.*, lk 228.

sõjaväelaste või julgeolekuasutuste operatsioone ning näidata ära põhjuslik seos konkreetsete tegude ja tagajärgede vahel.

II maailmasõja järgses õigusruumis tõusetus küsimus ennesõjaaegsete Genfi konventsioonide rakendatavusest sisekonfliktidele, kellele laieneb võitleja staatus jne. Muutmata põhjalikult eelnimetatud II maailmasõja eelseid konventsioone, lisati 1949. a Genfis kõigile konventsioonidele artikkel 3, milles sätestati samad tingimused siseriiklikele ja riikidevahelistele relvastatud konfliktidele, samas aga loobuti üheselt mõistetavast sõja definitsioonist.³⁶¹

Käesoleva töö kontekstis on oluline, et nimetatud sätetest pidanuks lähtuma Nõukogude Liit II maailmasõja järgsel ajal, surudes maha relvastatud vastupanu okupeeritud ja annekteeritud Balti riikides ning Lääne-Ukrainas.³⁶² Oluline aspekt nimetatud Genfi konventsioonide artikli 3 kohaselt seisneb selles, et see kohustab humaanselt ja diskrimineerimiseta kohtlema neid isikuid, kes sõjategevuses aktiivselt ei osale.³⁶³ Seega võib 1949. a märtsiküüditamist Eestis ja teistes riikides vaadelda kui erioperatsiooni mõjutustegevuse kontekstis, mille eesmärgiks oli relvastatud vastupanu füüsiline ja vaimne murdmine. Siin on tõlgendamiseks ruumi: nimelt tekib küsimus, kas kihutustöö ühe konfliktipoole kasuks, mis võib õhutada vägivalda ja vihkamist, laieneb nimetatud konventsiooni toimealasle. Sarnase küsimuse isikute staatusest, kes korraldavad psühholoogilisi operatsioone, püstitas India õigusteadlane Bhagevatula S. Murty, kes uuris propaganda kui ideoloogilise instrumendi kasutamist. Järeldus oli, et sõltumata sellest, kas konfliktipiirkonnas osalevad sõjaväestatud üksuse liikmed on tsiviilisiku või sõjaväelase staatuses, peab neile laienema sõjavangide staatus ja sellest printsiibist tuleb lähtuda.³⁶⁴

Rahvusvaheline humanitaarõigus on läinud sajandil teinud läbi märkimisväärse arengu, ent tänapäevase mõjutustegevuse kontekstis on palju küsitavusi vastavate lepingute toimivuse suhtes. Tsiviilisikute ja sõjaväelaste eristamine on vaid üks küsimus, humanitaarõigusest tuleneb ka printsiip, mille kohaselt peab uut relvastust, sõjapidamisviisi või -vahendit uurides või välja töötades, omandades või kasutusele võttes tuvastama, kas selle kasutamine on mõnel juhul või alati keelatud.³⁶⁵ Täheldatud olukorras aga segunevad võitlejate staatuse küsimus ja nende tegevus. Võib ju arutleda, kas vaenuliku propaganda levitamine PSYOP-i vormis on vahend või viis mingi eesmärgi saavutamiseks. PSYOP-i sisuline keelustamine pole võimalik, sest salaoperatsiooni mõtleb välja inimene sõltumata oma staatusest ehk

³⁶¹ Kalshoven; Zegveld 2001, lk 38.

³⁶² Siin peab märkima, et NSV Liit ühines Genfi konventsioonidega küll juba 12.12.1949. a, kuid need jõustusid NSVL suhtes alles 10.05.1954. a. Olles konventsioonidega ühinenud, pidanuks sellest vaimust kantuna kohtlema okupatsioonivõimule vastupanu osutavaid isikuid, kuid formaal-juriidiliselt seda kohustust ei olnud. Vt Punase Risti kodulehekülge 12.08.1949. a konventsiooniga ühinenud riikidest, kättesaadav: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/WebSign?ReadForm&id=375&ps=P> (02.10.10)

³⁶³ Kalshoven; Zegveld 2001, lk 38.

³⁶⁴ B. S. Murty. The International Law of Propaganda. The Ideological Instrument and World Public Order. New Haven: New Haven Press 1985, lk 186.

³⁶⁵ Art 36. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

kui keelustada PSYOP-ide kavandamine ja kasutamine sõjaväelaste poolt, siis võib sellisest nõudest mööda hiilida. Teenuse saab ju põhimõtteliselt sisse osta mõnelt avalike suhete ettevõttelt ja küsimus oleks siis jällegi pigem tõendamises, et konkreetse riigi konkreetsed isikud kõnealust meetodit rakendasid. Pigem on põhjust arvata, et teatud teguviiside keelustamine või taunimine ning õiguslik reguleerimine peaks olema osa jätkuvast inimkonna tsiviliseerumisprotsessist. Inimühiskonna areng peaks filtreerima lubatu ja lubamatu tegevuse ning piiritlema tsoonid eelnevate vahel. Selliselt peaks minu arvates lähenema PSYOP-i õiguslikule reguleerimisele rahvusvahelises õiguses.

2.8. Palgasõdurid

Võitlejate staatusega on lahutamatu seotud ka palgasõdurite küsimus. Arvestades mõjutustegevuse varjatud aspekti, on tegemist suhteliselt olulise küsimusega, mis seab sõjaõiguses otseselt piirid mõjutustegevuses osalevatele isikutele. Üheks selliseks näiteks võib olla olukord, kui palgasõdurid osalevad varjatud relvastatud erioperatsioonil relvakonflikti piirkonnas. Näiteks mingi riik ei soovi end otseselt siduda relvakonfliktiga, kuid on asjast huvitatud pool ning sekkub antud juhtumil varjatult. Nn Genfi 1977. a I lisaprotokoll järgi on sätestatud palgasõdurite staatus artiklis 47.³⁶⁶ Artikli 47 lõikes 2 on defineeritud palgasõduri mõiste (seda on püütud sätestada ammendava loeteluna kuues punktis). Täheldatud artikli lõikes 1 on sätestatud, et palgasõduril ei ole õigust olla võitleja ega sõjavang, mis tähendab, et sellisele isikule ei laiene lisaprotokollis sätestatud õigused (samas laienevad sama konventsiooni lisaprotokollis art 75 põhitagatised). Näiliselt lihtsa olukorra teeb keerulisemaks situatsioon, kui erioperatsioon on suunatud vaid kommunikatsiooniseadmete hävitamisele ja selleks on värvatud arvutiprogramme tundev küberspetsialist. Kas selline isik mahuks palgasõduri mõiste alla? Ühes vastust ei saa anda, sest kommunikatsiooniseadmete hävitamine võib teatud juhtumil olla legaalseks objektiks, mida rünnatakse (vt A. P. V. Rogersi käsitlus 2.4). Kas palgasõdurite osalemine üaltoodud näites küberspetsialisti turvamiseks on vahetu osalemine sõjategevuses, nagu on defineeritud eelnimetatud artikli 47 lg 2 b? Ühest vastust siin ei ole, sõltub konkreetsetest asjaoludest. Ilmselgelt ei vasta täheldatud lisaprotokoll kaasaegses maailmas toimuvatele arengutele. Mitte kõik olukorrad pole seotud relvastatud konfliktiga ja seega ei laiene neile ka nn Genfi 1977. a I lisaprotokollis regulatsioon.

Rahvusvaheline kogukond üritas palgasõdurite valdkonda õiguslikult paremini reguleerida. 1989. aastast pärineb ÜRO rahvusvaheline palgasõdurite värbamise, kasutamise ja rahastamise ning treenimise vastane konventsioon (ingl k *International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*).³⁶⁷ Nimetatud konventsioonis on sätestatud palgasõduri mõiste,

³⁶⁶ *Ibid.*, art 47.

³⁶⁷ International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries. UN A/RES/44/34, 04.12.1989. Kättesaadav: <http://www.un.org/documents/>

mõneti sarnaselt ülalkirjeldatud Genfi konventsiooni lisaprotokolliga, kuid oluliste erinevustega. Konventsiooni reguleerimisala on oluliselt laiem ja selles on püütud reguleerida ka vastutus konventsiooni rikkumise eest ning võimalus süüdlased vastastikku välja anda. Konventsiooni art 1 lõikes 2 punktis a on sätestatud, et palgasõdur on ka iga teine isik (lisaks nn Genfi lisaprotokolli loetelule), kes on palgatud selleks, et ta osaleks vägivaldses tegevuses, mis on konkreetselt suunatud valitsuse kukutamisele või igasugusele muule tegevusele, mis on suunatud riigi põhiseadusliku korra ja territoriaalse terviklikkuse õõnestamisele.³⁶⁸

Konventsioon on oma sisult rahvusvahelist õigust arendav ja annab võimaluse art 17 järgi konventsiooni kohaldamisel või tõlgendamisel tõusetunud dispuutide puhul pöörduda Rahvusvahelisse Kohtusse. Võib seega öelda, et konventsioon täidab oma tsiviliseerivat rolli, kuid pole samas leidnud laiemat kasutamist. Mis on selle põhjuseks? Endine Briti välisteenistuse õigusnõunik Anthony Aust on nimetanud seda üheks paljudest n-ö lombakatest mitmepoolsetest lepingutest, sest peamiseks probleemiks on võõrleegionide-sarnaste üksuste ja eraturvafirmade kasutamine suurriikide poolt, mistõttu paljud riigid pole konventsiooniga ühinenud.³⁶⁹ Samuti on palgasõduri ja õigusrikkumiste määratlused ebaselged ja ei võimaldaks konventsiooni rikkunud isikuid siseriiklikult karistada.³⁷⁰ A. Austi skeptilist seisukohta konventsiooni toimimise suhtes kinnitab fakt, et allakirjutanud riike on suhteliselt vähe ning konventsioon jõustus alles 2001. a.³⁷¹

Gruusia ja Ukraina on ülalnimetatud palgasõdurite konventsiooniga ühinenud. Arvestades 2003. a Gruusias ja 2004. a Ukrainas toimunud nn värvilisi revolutsioone, võib küsida, kas riigivõimul olnuks võimalik konventsiooni rakendada ka sündmuste teistsugusel kulgemisel? Pean silmas nn välismaiste nõustajate vastutuselevõtmist, kelle olid palganud värviliste revolutsioonide eel opositsiooni-parteid. Küsimused jäävad vastuseta, sest kõik sõltunuks jällegi konkreetsetest isikutest ja nende tegudest ning riigivõimu otsustavusest.

ga/res/44/a44r034.htm (20.01.2011). Käsitlesin antud konventsiooni sõjaõiguse osas seetõttu, et palgasõdurite mõju relvastatud konfliktides on olnud küllaltki suur, mistõttu antud valdkonna sätestamine on sõjaõiguse seisukohast oluline, sest riiklikult korraldatud salaoperatsioonidel on sageli kasutatud palgasõdureid.

³⁶⁸ Art 1 lg 2 p a – International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries.

³⁶⁹ A. Aust. *Limping Treaties: Lessons from Multilateral Treaty-Making*. NILR 2003, lk 260–262.

³⁷⁰ *Ibid.*, lk 261.

³⁷¹ Punase Risti andmetel on hetkel konventsiooniga liitunud 32 riiki (Eestit nende hulgas pole). Kättesaadav: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/530?OpenDocument> (20.01.2011).

2.9. Juhi vastutus (*Command Responsibility/Superior Responsibility*)

Rahvusvahelises tavaõiguses kinnistus 19. sajandi lõpus põhimõte, mille kohaselt sõjaväelise üksuse juhti peeti vastutavaks sõja seaduste ja tavade rikkumise eest.³⁷² Juba 1899. a Haagi II konventsioonis leidis nimetatud põhimõte sätestamist.³⁷³ Samuti on nimetatud printsiip sätestatud nn 1949. a Genfi konventsioonides ja selle 1977. a lisaprotokollides. Juhi vastutus on sätestatud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi artiklis 28.³⁷⁴ Eelnevat arvestades võib tõdeda, et tegemist on rahvusvahelises õiguses sätestatud õigusliku instituudiga, mida pole võimalik eirata mõjutustegevuse käsitlemisel, seda enam, et antud põhimõtet on kohaldatud *ad hoc* tribunalides nii ICTY-s kui ka ICTR-s (vt IV osa juhtumite analüüse). Just Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudis on juhi vastutus leidnud sätestamist viisil, mis väljendab antud küsimuses rahvusvahelise kriminaalõiguse hetkeseisu, kuid mitte konsensust (vt 4.7).

ICTY õigusnõunik Alexander Zahar ja Amsterdami ülikooli õigusprofessor Göran Sluiter on oma teoses märkinud, et juhi vastutus sisaldab järgmisi elemente: juhi-alluva subordinatsioonisuhe ja teadlikkus alluvate kavandatavast või kohe toimepandavast kuriteost ning juhi tegevusetus selliste alluvate poolt toimepandavate kuritegude ennetamisel või karistamatajätmine toimepandud kuritegude eest.³⁷⁵ USA õigusteadlane Jenny S. Martinez peab juhi vastutuse doktriini rahvusvahelises kriminaalõiguses keskseks tugisambaks, mille ümber toimub diskussioon seoses sõdurite toimepandud metsikustega sõjatandril ja sellest johtuva juhtide vastutusega.³⁷⁶

Juhtide vastutus sõltub muidugi mitmetest asjaoludest, alates tõenduslikest kuni materiaalsooõiguse rakendamiseni, kuid antud töö kontekstis, mis uurib rahvusvahelise õiguse kehtestatud piire mõjutustegevusele, on oluline vaadelda just vastutust üldisemalt, teisiti öeldes – millal võib tekkida kriminaalõiguslik vastutus ja millal mitte. Seetõttu on oluline ära märkida kahte pretsedenti, millest üks on aluseks paljudele hilisematele diskussioonidele juhi vastutuse küsimuses ning teine omab tähtsust antud alapunktis. Esiteks nn *Yamashita* juhtum, mille kohaselt sõjaväeline juht vastutab oma alluvate kuritegeliku käitumise eest ka siis, kui ta on

³⁷² Eesti keeles on võimalik nimetatud põhimõtet mitmeti mõista, sest tegemist on samaaegselt nii juhi kohustuste kui ülema/juhi vastutusest tulenevate kohustustega. Dissertatsioonis kasutan juhi vastutuse mõistet, sest kohustustega kaasneb vastutus. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi art 28 eestikeelses tõlkes kasutatakse „komandöri ja muu ülemuse” mõistet. Arvestades komandöri mõiste valdavalt militaarset alltooni, loobusin nimetatud termini kasutamisest. Vt art 28, Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, RT II, 2002, 2, 5.

³⁷³ I. Bantekas. The Contemporary Law of Superior Responsibility, Am. J. Int’L. Vol 93, No 3, Jul. 1999, lk 573–595 ja A. Zahar, G. Sluiter. International Criminal Law. Oxford University Press 2008, lk 259–260.

³⁷⁴ Art 28. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, RT II, 2002, 2, 5.

³⁷⁵ Zahar; Sluiter 2008, lk 258–259.

³⁷⁶ J. S. Martinez. Understanding *Mens Rea* in Command Responsibility. From *Yamashita* to *Blaškić* and Beyond. JICJ, 5 2007, lk 639.

delegeerinud mingite ülesannete täitmise ja tal hiljem puudub otsene ehk n-ö operatiivne kontroll alluvate tegevuse üle, kuid sellele vaatamata peab juht olema veendunud, et tema käsk ja korraldusi täidetakse legaalselt.³⁷⁷ Seega ilmneb siit, et juht peab olema oma alluvate puhul kindel, et nende koostöö võimaldab täita käsk ja korraldusi viisil, mis ei too kaasa sõja tavade ja reeglite rikkumisi. Kõige raskemate rahvusvahelise õiguse rikkumistena käsitletavate sõjakuritegude, inimsusevastaste kuritegude või genotsiidikuritegude ja siis ka agressioonikuritegude puhul (lähemas tulevikus seoses Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi agressioonikuriteo jõustumisega) ei ole kaasajal ilmselt võimalik vältida selliste tegude avalikustulekut ning sellega kaasnevat mingitki rahvusvahelist hukkamõistu, mõningal juhul ka õiguslikku vastutust. N-ö kergemate rikkumiste või kuritegude toimepanemisel jääb loota vaid konkreetsete juhtide õigusteadlikkusele ja siseriikliku justiitsüsteemi toimimisele ning poliitilise tahte olemasolule selliste tegude eest karistamisel.

Teiseks juhtumiks, mis juhi vastutuse puhul antud töö kontekstis tähtsust omab, on nn. Rendulici reegel, mis on kasutusel USA sõjaliste üksuste käsiraamatus. Selle kohaselt saab juhi otsuse õiguspärasust ja sellega kaasnevat vastutust hinnata vaid sellel ajal otsuse aluseks olnud teabe põhjal, mis temale konkreetsel ajahetkel kättesaadav oli või mida võis eelduslikult tollel ajahetkel juhile kättesaadavaks pidada.³⁷⁸ Samas tuleb Rendulici reeglit rakendada ka nn Genfi konventsioonide I lisaprotokolli järgi, sest art 51 lg 5 p. b ja art 57 kohaselt on juht kohustatud rünnakul kaaluma selle proportsionaalsust ja sihtmärgi kohasust ning juhi konkreetne otsus ja hilisem hinnang sellele otsusele saab lähtuda eelkirjeldatud reeglist.³⁷⁹ Sama reeglit tuleks rakendada ka teiste eelkirjeldatud sõjaõiguse printsiipide kasutamisel (vt 2.2), eelkõige aga koosmõjus sõjalise vajalikkusega. Just sõjaline vajalikkus on aluseks sõjaväelise üksuse juhile konkreetse diskretsiooniotsuse tegemisel.

II maailmasõja järgsel ajal on juhi vastutuse doktriini arendamisele palju kaasa aidanud *ad hoc* tribunaalides nii ICTY-s kui ka ICTR-s (vt IV osa D. Tadići ja T. Blaškići juhtumite analüüsi) rakendatud tõhusa ja toimiva kontrolli kontseptsioon konkreetsete isikute kriminaalvastusele võtmisel. Samas lähtusid *ad hoc*

³⁷⁷ Bantekas 1999, lk 585–586; 593–595. *Yamashita* juhtumil on tegemist n-ö Tokyo tribunali välise lahendiga, mis tehti USA sõjatribunalis seoses Tomoyuki Yamashita kui Jaapani vägede juhiga okupeeritud Filipiinidel, kelle ajal pandi toime metsikusi tsiviilelanikkonna vastu. Lahend tekitas kaasaegsete seas oma vastuolulisuse tõttu palju diskussiooni, kuid juhi vastutuse tõlgendamisel on antud lahend olnud aluseks edasisele õiguslikule diskursusele.

³⁷⁸ Bill 2009, lk 134–137. Antud juhtumil on tegemist II maailmasõja aegse Saksa kindrali Lothar Renduliciga, kes, kartes NSV Liidu vägede rünnakut, sundis Lapimaal lahkuma tsiviilelanikkonna ja kasutas nn põletatud maa taktikat.

³⁷⁹ Art 51 lg 5 p. b ja art 57. 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta, RT II, 1999, 21, 121 ja Bill 2009, lk 137–138. B. J. Bill argumenteeris lähtuvalt nimetatud reeglist, sellest lähtus ka USA tegevus 2003. a, kui puudulike luureandmete alusel võeti vastu otsus Iraaki sõjaliselt rünnata. Tegemist on suhteliselt viletsa õigustusega teise riigi sõjalise ründamise puhul. Poolik või ebausaldusväärne teave võib olla õigustuseks lahingolukorras, kuid mitte siis, kus võetakse vastu otsus alustada sõda.

tribunalid juba varem Rahvusvahelises Kohtus tehtud nn *Nicaragua* lahendist (vt III osa 3.13.3. *Nicaragua vs USA*), määratlemaks riigi vastutust paramilitaarsete sõjaliste üksuste tegevuse eest. Antud kontekstis on oluline Kreeka päritolu Suurbritannia rahvusvahelise õiguse professor Ilias Bantekase järeldus, mille kohaselt peaksid süüdistajad (rahvusvahelist süüdistusvõimu omavad institutsioonid) igal juhul püüdma vastutusele võtta neid juhte, kes hooletusest või teadliku valiku tõttu ei tee midagi, karistamaks oma alluvaid, kes panid toime kuritegusid, mis on humanitaarõiguse rikkumised.³⁸⁰

Varjatud eriteenistuslike salaoperatsioonide puhul on just sõjaväelise või muu üksuse juht käsu andja – seega isik, kes otsustab, kas mingi tegu on lubatud ja kas otsuse aluseks olevad sõjaõiguse printsiibid ja rakendatavad meetmed on konkreetses olukorras kohased ja õigustatud. Tegevusetus oma alluvate kontrollimisel võib olla piisav vastutuse alus. Näiteks saab tuua juhi, kes lubab rünnakut arvutivõrkude kaudu, samal ajal teades, et alluvate selline tegevus võib viia sõjaõiguse või inimõiguste rikkumiseni (keskkonnakahjud elektrijaamade puhul või haiglate töö seiskumine). Antud juhtumil võib tegemist olla juhi n-ö „tahtliku pimedusega” (ingl k *wilfully blind*).³⁸¹ Rahvusvahelistes tribunalides on mõned pretsedendid, mille põhjal võib väita, et selline „tahtlik pimedus” ei välista mingilgi viisil kriminaalvastutust rahvusvahelistena määratletavate kuritegude puhul (vt IV osa).

Sõjaliste üksuste juhtidega on mingis mõttes asjad selgemad kui tsiviilisikute puhul, kelle suhtes on hakatud *ad hoc* tribunalides sarnastest põhimõtetest lähtuvaid lahendeid tegema (vt IV osa Akayesu ja F. Nahimana jt. lahendeid). Nii nendivadki oma teoses A. Zahar ja G. Sluiter, et kui sõjaväelise juhi puhul on rahvusvahelises kriminaalõiguses vastutus suhteliselt selgelt sätestatud, siis märksa vaieldavam on sama põhimõtte rakendamine tsiviilisikute puhul.³⁸² Küsimus on selles, kuivõrd on võimalik, et tsiviilisikud on kohustatud juhina oma alluvate üle teostama kontrolli ning kas neil on selleks teatavates olukordades õiguslik kohustus. Teisiti sõnastades: kas kõige tõsisemates ja raskemates rahvusvahelise õiguse rikkumiste olukordades, milleks peetakse sõjakuritegusid, genotsiidikuritegusid ja inimsusevastaseid kuritegusid ning agressiooni, on ilmne kohustus teostada oma alluvate üle järelvalvet? A. Zahar ja G. Sluiter sedastavad, et ehkki võib vaielda antud doktriini rakendatavuse üle tsiviilisikutele, on fakt, et Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudis on juhi vastutus tsiviilisikute osas sätestatud sama mudeli alusel, mida kohaldatakse sõjaväeliste üksuste juhtidele.³⁸³

Kokkuvõttes võib märkida, et ehkki juhi vastutuse küsimustes on kujunenud teatav praktika ning välja on arenenud vastavad doktriinid, saab mõjutustegevusele tulevikus olema suur mõju Rahvusvahelisel Kriminaalkohtul, kelle pretsedendid seavad kindlamad piirid mõjutustegevusele ja seda just tsiviilisikute ehk siis mittesõjaliste juhtide puhul.

³⁸⁰ Bantekas 1999, lk 594–595. Oluline on antud seisukoht seetõttu, et näitab soovi karistada humanitaarõiguse rikkumise eest, mis iseloomustab tsiviliseerumisprotsessi kui sellist.

³⁸¹ Martinez 2007, lk 639.

³⁸² Zahar; Sluiter 2008, lk 260.

³⁸³ *Ibid.*, lk 267.

2.10. Valitud sihtmärkide tapmine (*Targeted Killing*)

Sõjaõiguses ja rahvusvahelises õiguses laiemalt on tekkinud huvitav diskussioon seoses terrorismivastase võitlusega ning konkreetseks aruteluobjektiks on riiklikult korraldatud erioperatsioonid terroristide tapmiseks (sageli küll kasutatakse sõna „tapmine” asemel arvukalt eufemisme nagu „hävitamine”, „likvideerimine”, „elimineerimine” vms.), tingituna riikide enesekaitsehuvidest (vt 3.7.1.³⁸⁴). Antud juhul on dissertatsiooni kontekstis tegemist mõjutustegevuse ühe meetodiga (vt 1.10.2. varjatud e salaoperatsioonid), mida kasutakse varjatud ehk salaoperatsioonidel.³⁸⁵ Muidugi on antud valdkond seotud mitmete rahvusvahelise avaliku õiguse harudega, eelkõige inimõigustega, kuid käsitletaval antud teematil on just seoses sõjaõigusega. Sellise valiku põhjenduseks on kasutatavad vahendid (relvastus), mis ei ole üldjuhul tsiviilstarbelised ning sõjarelvastuse kasutamist reguleerib sõjaõigus.³⁸⁶ Seetõttu ei ole nimetatud valdkond antud töö muudes osades laiemalt inimõiguste ja õiguskaitse eesmärgist lähtuvalt süvitsi kajastamist leidnud, sest valdkonna ulatus väärib kindlasti eraldi akadeemilist uurimist.

Käsitletav riikide tegevuspraktika on laiemalt tuntuks saanud 2001. a USA-vastastele terrorirünnakutele järgnenud ajal. Erioperatsioone terroristide tapmiseks mehitamata lennukite (ehk droonide) abil Iraagis ja Afganistanis ning Pakistani Afganistaniga piirnevatel hõimualadel on meedias piisavalt kajastatud. USA õigusteadlane Michael N. Schmitt on selliseid erioperatsioone põhjalikult käsitlenud ja nimetab antud meetodit „valitud sihtmärkide tapmiseks” (ingl k *targeted killing*).³⁸⁷ Eelnev mõiste on sobiv määratlus meetodile ja protsessile, mida on eesti keelde keeruline tõlkida. Lisaks peab silmas pidama, et antud meetodi rakendajast sõltuvalt võib tegemist olla nii sõjaõiguse valdkonnaga või siis ka õiguskaitse tegevusega, aga ka kahe eelneva sümbioosiga. Täiesti mõeldav ja praktikas rakendatav on olnud sõjalise üksuse kasutamine terroristide kinnipidamiseks madala

³⁸⁴ A. N. Guiora käsitus seoses ennetava enesekaitsega terrorismivastases võitluses ja esitatud ettepanekuid seoses võimaliku kohtuliku kontrolliga: A. N. Guiora, *Anticipatory Self-Defence and International Law. A Re-Evaluation*. JCSL, Vol 13, No 1, 2008.

³⁸⁵ Loetelu viimaste aastate tuntumatest juhtumitest: N. Melzer. *Targeted Killing in International Law*. Oxford University Press 2008, lk 436–444. Siia võiks ilmselt lisada ka endise Venemaa Föderaalse Julgeolekuteenistuse ehk FSB töötaja Aleksandr Litvinenko tapmise 2006. a Londonis radioaktiivse materjali abil. Vt UK requests Lugovoi extradition. BBC Monday, 28 May 2007, 15:56 GMT 16:56 UK.

³⁸⁶ Muidugi on militaarrelvastuse kasutamine võimalik ka õiguskaitse eesmärgil, kuid antud teematika vastuolulisus nõuab eraldi käsitlust ja ei mahu dissertatsiooni raamidesse. Vt näiteks Charles Garraway püstitatud küsimust seoses tšetšeenide poolt pantvangistatud isikute vabastamisega julgeolekujõudude poolt Moskvast 2002. a, kui kasutati gaasi ja tõstatati probleem, kas tegemist oli siseriikliku relvastatud konfliktiga, mille puhul gaasi poleks tohtinud kasutada, või korrakaitse operatsiooniga, mille puhul gaasi kasutamine oli õigustatud. Garraway 2010, lk 508–509.

³⁸⁷ Schmitt 2008, lk 525–553.; Samuti M. N. Schmitt. *Targeting and International Humanitarian Law in Afghanistan*. *International Law Studies*, Naval War College, Vol 85 2009, lk 307–339.

intensiivsusega relvastatud konflikti piirkonnas, kui eeldatakse, et kinnipidamine ei pruugi õnnestuda ning eesmärgiks võetakse terroristi tapmine.

Iisraeli rahvusvahelise õiguse teadlane David Kretzmer on sõltuvalt antud meetodi kasutamise eesmärgist jaganud valdkonna kaheks: õiguskaitseks ja relvastatud konflikti mudeliks.³⁸⁸ Õiguskorra tagamise eesmärgist lähtuv terrorismivastane võitlus põhineb inimõiguste kaitse printsiipidel ning vastavatel õigusnormidel.³⁸⁹ Riigi enesekaitse huvidest lähtuv terroristide tapmine relvastatud konflikti tingimustes põhineb sõjaõiguse reeglitest kinnipidamisel.³⁹⁰ D. Kretzmer mõonab, et üldiselt lähtutakse ühest või teisest eeltoodud määratlusest, kuid nendib, et käesoleval ajal pole kumbki antud mudelitest rahuldavaks õiguslikuks raamistikuks, mille abil võidelda ülemaailmse terrorismiga ning pigem tuleks lähtuda teatavast segamudelist.³⁹¹ Probleeme tekitab rahvusvahelises õiguses eelkõige küsimus, kellena terroriste käsitleda: kas relvastatud konfliktis osalevate võitlejatena või kurjategijatena. Sellest johtuvalt tuleb terroristide suhtes valida ka õiguslikud vahendid, kuid nagu nähtub antud valdkonna keerukusest, pole selline dualistlik lähenemine käesoleval ajal parim viis rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks. D. Kretzmeri argumendid näitavad jällegi toimiva sõjaõiguse ja rahvusvahelise inimõiguste vastastikust seotust ning kehtivate paradigmata puudulikkust ning kinnitavad *status mixtus*’e teooria arendamise vajadust.

Kuivõrd sellised eriteenistuslikud või julgeolekuasutuste operatsioonid rahvusvahelise õigusega arvestavad? Nimetatud operatsioonide puhul tuleb küsida, mis on õiguslik alus: kas sõjaõigus, täpsemalt humanitaarõigus, või peaks lähtuma inimõiguste prioriteetsusest? Kas kasutatud meetmed on proportsionaalsed ja millisel määral on võimalik täita valimatute rünnakute keeldu, aga ka eristamise printsiipi ning kas kõnealune meetod vastab humanitaarõiguses sätestatud rünnaku mõistele? Milline on võimalus, et ekslike luureandmete põhjal tapetakse sisuliselt süüta või konfliktiga vähest puutumust omavad isikud? Inimõiguste põhiprintsiipidele ei saa ilmselgelt vastata olukord, et isikud on jäetud võimaluseta ennast kohtus kaitsta. Ilmselt rikub selline tegevus mitmeid peamisi ÜRO harta alusel kehtestatud rahvusvahelise õiguse printsiipe (vt III osa). Vastuargumendina saab öelda, et sõjaõigus on eriõiguseks ÜRO harta alusel kehtestatud õigusele. Siit omakorda võib püstitada küsimuse – kas tapmiste õigustamine siseriiklikule auditooriumile pole mitte avalikkuse n-ö programmeerimine sõja toetuseks või lihtsamalt öeldes, kas riik kujundab avalikkuse toetust, legitimeerimaks ausate valitsemistavade ja

³⁸⁸ D. Kretzmer. Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Defence? EJIL, Vol 16, No2 2005, lk 171–212.

³⁸⁹ *Ibid.*, lk 176–186.

³⁹⁰ *Ibid.*, lk 186–201.

³⁹¹ *Ibid.*, lk 201–204. Antud segamudeli puhul pakub artikli autor, et riik peaks kontrollima kasutatud meetodi õiguspära ja kui selgub, et see ei vasta rahvusvahelise õiguse standarditele, süüdlased vastutusele võtma. Eeltoodud argumendi puhul on aga teatud vastuolu, sest miks peaks sama riik olema huvitatud oma institutsioonide liikmete vastutusele võtmisest, sest see vähendaks oluliselt isikute ringi, kes sooviksid antud meetodi rakendamist kasutada.

õiguskorra rikkumist?³⁹² Võib väita, et just antud meetodi rakendamisel leiab parimal viisil kinnitust tees, mille kohaselt riigid kasutavad mõjutustegevust selleks, et legitimeerida siseriikliku ja rahvusvahelise avalikkuse silmis oma tegevuse vastavust rahvusvahelisele õigusele.

Nii intrigeeriva teema puhul on kindasti küsimusi rohkem kui vaid eeltoodud.³⁹³ Punase Risti Komitee õigusnõunik Nils Melzer on antud küsimuste käsitlemisel avaldanud arvamust, et ehkki mõnede riikide õiguskord sellise meetodi kasutamist võimaldab, jäävad paljud küsimused siiski vastusteta.³⁹⁴ Üldiselt on aktsepteeritud tapmine enesekaitseks ja muudel juhtumitel, kui ründaja ohustab teiste isikute elu ning teatud riikides rakendatakse karistusena tapmist, mis on kriminaalõiguslikult põhjalikult käsitletud valdkond, kuid sellise meetodi kasutamisel ei mahu riikide tegevus mingilgi viisil kriminaalõigusliku teooria raamidesse.³⁹⁵ N. Melzer võrdleb antud meetodi rakendamist kuritegeliku käitumisega ja nendib, et sellist teguviisi ei tohiks riiklik poliitika aktsepteerida ega kasutada.³⁹⁶ Arusaadavalt (lähtuvalt N. Melzeri ametikoha taustast) on nimetatud õigusteadlase seisukoht humanistlik, samas ei pääse reaalsuse eest ja soovmõtlemisele siin ruumi pole. Paratamatult tekib kõnealuse probleemi puhul küsimus sõjaõiguse paradigmat ja rahvusvahelise õiguskorra toimivusest. Kui erioperatsioonid terroristide tapmiseks on lubatud, siis millest peaks juhinduma – inimõiguste prioriteetsusest või riikide enesekaitse vajadusest? Teisiti öeldes tekib igal juhul normide (käesoleval juhul õigemini küll rahvusvahelise õiguse harude) konflikt. Pigem näib kõik jällegi kinnitavat *status mixtus* 'e seisundi eksistentsi. Seega pole toimivus rahvusvahelises õiguskorras piisav. Dualistlik rahu ja sõja paradigma ülalkirjeldatud meetodi rakendamisel on kõigiti kahtluse alla seatav. N. Melzer võttis oma uuringu kokku kolmes peamises järelduses. Esiteks on kehtiv õiguskord selgelt määratletud ning valitud sihtmärkide tapmise õigustamine rahvusvahelise õiguse lünkadega lähtub puudulikust õiguslikust analüüsist.³⁹⁷ Teiseks peaks riikide tegevus, lähtuvalt õigusriikluse printsiipidest ning riikide rahvusvahelistest kohustustest (eelkõige lähtuvalt nn Genfi õigusest) lähtuma teatavatest protseduurilistest reeglitest ning igal juhtumil, kui valitud sihtmärgi tapmist on kasutatud, peaks riik kontrollima, kas tegemist oli võitleja staatuses isikuga, kelle puhul antud meetodi kasutamine on lubatud, või mitte.³⁹⁸ Kolmandaks märkis N. Melzer, et ehkki tema uurimus lähtus eelkõige õiguslikest argumentidest, ei saa valitud sihtmärkide tapmise puhul kuidagi kõrvale jätta moraalseid argumente, sest tõsiasi, et legaalsus pole antud juhtumil legitiimsuse ekvivalendiks, ei tohiks ignoreerida.³⁹⁹

³⁹² Altheide; Grimes 2005, lk 637.

³⁹³ Pikemalt käsitles probleemi olemust oma teoses Melzer: Melzer 2008. Teoses on lühikokkuvõtte 20 näidisjuhtumist, vt lk 436–444.

³⁹⁴ *Ibid.*, lk 9–43, käsitus hõlmab peamiselt Saksamaa, USA, Šveitsi ja Ühendkuningriigi ning Iisraeli õiguskorda.

³⁹⁵ *Ibid.*, lk 435.

³⁹⁶ *Ibid.*, lk 435.

³⁹⁷ *Ibid.*, lk 431.

³⁹⁸ *Ibid.*, lk 431–433.

³⁹⁹ *Ibid.*, lk 433–435.

Sõjaõiguse probleemistik seguneb antud juhul ÜRO harta järgse õiguskorraga. Valitud sihtmärkide vastane rünnak läheb kindlasti vastuollu riikide suveräänsuse ja inimõiguste austamise ning muude printsiipidega. *Status mixtus*'e teooria arendamine võiks olla osaliselt lahenduseks taoliste seisundite ja olukordade õiguslikul reguleerimisel. Realistina on mõistlik esialgu rahvusvaheliselt õiguskorralt teatud piiride seadmist taotleda. Kui lihtsalt nentida ülalkirjeldatud tegevuse õigusvastasust, ei vii see kuidagi edasi rahvusvahelist õiguskorda ega aita kaasa inimühiskonna tsiviliseeritusele. Vajadus terrorismivastases võitluses kiirelt tulemusi saavutada on tinginud olukorra, mille tõttu tsiviliseeritus tuuakse ohvriks toimivusele ja lähtutakse vaid riikide pragmaatilistest julgeolekuohtudest ja -huvidest. Pikemas perspektiivis seab see mõningase kahtluse alla ka näiteks võimaluse tulevikus Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudis terrorismikuritegu kriminaliseerida, sest lihtsam on antud meetodi rakendamine kui kurjategijate kohtusse toimetamine ning nende süüdimõistmiseks tõendite kogumine.

Ühendkuningriigi inimõiguste ekspert Charles Garraway parafraseeris käsitletavat küsimust hamletlikult – tappa või mitte tappa?⁴⁰⁰ Selles lihtsas küsimuses seisnebki jõu kasutamisega seotud küsimuste kokkuvõttev dilemma. C. Garraway tõdes, et rahvusvahelise õiguse harud on sedavõrd segunenud, et relvastatud konfliktides puudub võimalus rahuldaval viisil kohaldada rahvusvahelist õiguskorda, sest õigusnormide rakendamine on ebaselge ja see omakorda ongi põhjustanud õigusvastase tegevuse suurenemist viimase kahekümne aasta relvakonfliktides.⁴⁰¹ Eeltoodud seisukohad kinnitavad teesi, et sõja ja rahu vahepealseid seisundeid on vajalik õiguslikult määratleda. Teisiti öeldes on rahvusvahelise õiguskorra huvides *status mixtus*'e teooria edasine käsitlemine ja võimalusel lepinguline sätestamine.

Mitmete sõjaõiguse printsiipide täitmine valitud sihtmärkide tapmisel on suhteliselt keeruline, et mitte öelda: sageli ka võimatu. Vaenlase võitlejal (kõige laiemas tähenduses) ei ole kõnealuse meetodi ohvriks langedes võimalik mingilgi määral end õiguslikult kaitsta. Arvestades, et nimetatud erioperatsioonid toimuvad üldjuhul relvastatud konfliktide piirkonnas, võiks selle tõdemusega ka piirduda. Kui aga selline rünnak leiab aset väljaspool konfliktipiirkonda? Kuidas sellisel juhul vältida kaasnevaid kahjusid? Millist relvastust võib kasutada? Kas näiteks mürgitamine on lubatud? Milline relvastus on proportsionaalne ja millised meetodid on varjatud operatsioonidel lubatud?⁴⁰² C. Garraway kirjeldab sõjaõiguse ja inimõiguste dilemma faustiliku lepinguna humaansuse ja sõjalise vajalikkuse vahel – see on olukord, kus püütakse leida tasakaalu ühitamatute asjade vahel.⁴⁰³

Terroristliku organisatsiooni Al-Qaida liidri Osama bin Ladeni tapmine USA eriüksuse poolt 2011. a mais Pakistanis toob arvatavasti kaasa põhjalikke uurimusi rahvusvahelises õiguses. Juba enne nimetatud sündmust arutles USA rahvusvahelise õiguse professor Sean D. Murphy Ameerika vägede tegevuse

⁴⁰⁰ Garraway 2010, lk 499–510.

⁴⁰¹ *Ibid.*, lk 499.

⁴⁰² Melzer 2008, lk 394–419.

⁴⁰³ Garraway 2010, lk 508–509.

seaduslikkuse üle seoses piiriüleste rünnakutega Afganistani ja Pakistani vahel.⁴⁰⁴ S. D. Murphy seisukohast on USA vägede tegevus terrorismivastases võitluses mitteriiklike organisatsioonide vastu, mida õigustatakse nn laiendatud enesekaitse teooriaga (ingl k *broader right to self-defense*), ilma asukohariigi teadmata ja nõusolekuta vastuolus rahvusvahelise õigusega.⁴⁰⁵ Võib oletada, et lisaks ülaltoodutele tekib mitmeid sarnaseid küsimusi ja ehk seejärel ka mõningaid vastuseid.⁴⁰⁶

2.1.1. Martensi klausel

Eesti päritolu rahvusvahelise õiguse teadlane Friedrich Fromhold von Martensi initsiatiivil lisati 1899. a I Haagi rahukonverentsil maasõja seaduste ja tavade konventsioonile preambul, milles sätestati, et „... kuni täpsema ja täielikuma konventsiooni või lepingu sõlmimiseni jäävad nii elanikkond kui sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla, nii nagu need tulenevad tsiviiliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest”.⁴⁰⁷ Nimetatud preambul sai hiljem tuntuks Martensi klauslina.

Milles seisneb selle preambuli tähtsus ja milline oli ajalooline kontekst? I Haagi konventsioon võttis üle 1868. a Peterburi deklaratsiooni põhimõtte, mille kohaselt tuleb uusi relvastusalaseid arenguid hinnata selliselt, et säiliks varem sätestatud põhimõtted – ehk sätestati humaansuse põhimõtte respektseerimine.⁴⁰⁸ Sõjanduseksperdid soovisid kiirelt areneva sõjatehnika tõttu algselt konventsiooni kehtivuseks vaid viit aastat.⁴⁰⁹

Martensi klauslit uurides on astunud seisukohale, et tegemist on kompromissiga loomuõiguse ja positivismi vahel.⁴¹⁰ Rahukonverentsil ei paistnud sündivat kokkulepet tsiviilisikute staatuses. Peamise vaidluse põhjustas okupatsioonivõimule vastupanu osutavate tsiviilisikute staatus, selles osas lahknesid teravalt suur- ja väikeriikide seisukohad.⁴¹¹ Just nimelt selliste konventsiooni loomisega kaasnenud

⁴⁰⁴ Pikem käsitlus: S. D. Murphy. The International Legality of US Military Cross-Border Operations from Afghanistan into Pakistan. *International Law Studies*, Naval War College, Vol 85 2009, lk 109–139.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, lk 133.

⁴⁰⁶ Juba 2010. a esitas Lähis-Ida konfliktidele keskendunud Vene analüütik A. Šumilin ajakirjanduses ettepaneku, et eriteenistused peaksid kokku leppima reeglites, mis sätestaksid terroristide tapmise ehk „likvideerimise” võõral territooriumil. Vt A. Шумилин. *Предъявите лицензию 007*, *Новая Газета*, No 33, 31.03.2010.

⁴⁰⁷ Uibopuu 2006, lk 26–47.; vt samuti T. Meron. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 94, No 1, Jan. 2000, lk 78–89.

⁴⁰⁸ Kalshoven; Zegveld 2001, lk 22–23.

⁴⁰⁹ G. Best. Peace Conferences and the Century of Total War: The 1899 Hague Conference and What Came After. *International Affairs*, Vol 75, No 3 Jul. 1999, lk 626.

⁴¹⁰ K. Valk Martensi klausel rahvusvahelises õiguses – loomuõiguse ja positivismi kompromiss. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2009.

⁴¹¹ Kalshoven; Zegveld 2001, lk 22.

vaidluste tulemusena lisati F. F. Martensi ettepanekul preambulile ülaaltäheldatud lõik. Ehkki nimetatud fraas sõnastati algselt, pidades silmas okupeeritud aladel vastupanu osutavaid isikuid, omandas nimetatud Martensi klausel palju suurema ja olulisema tähenduse rahvusvahelises õiguses.⁴¹²

Analüüsides I Haagi konventsiooni põhimõtteid ja selles sisalduvat Martensi klauslit mõjutustegevuse prismast lähtuvalt, on kaks kõige olulisemat tahku esiteks nimetatud tsiviliseerituse printsiip ja teiseks sõjaõigusesse lisandunud põhimõte, et tehnika arenedes peab uut relvastust esmalt uurima lähtuvalt varem kehtestatud reeglitest ja humaansuse printsiipidest. Mitte igasugune tegevus, mis lepingutes ei kajastu ja pole otseselt keelustatud, ei ole Martensi klausli tõttu õiguslikult lubatud. Rahvusvaheline tavaõigus tagab eelnimetatud klausli toime ja humanitaarõiguse rakendamisel, mis seostub lubatud relvastuse tõlgendamisega, peab arvestama Martensi klausli nõudeid, eriti juhtumitel, kui tuleb kaaluda uue relvastuse ja meetodite legaalsust.⁴¹³ Seega on Martensi klausel eriti aktuaalne näiteks küberrünnakute puhul, kus sageli väidetakse, et kõik on lubatud, sest rahvusvaheline õigus ei reguleeri nimetatud valdkonda piisavalt selgelt.

Klauslil oli oluline roll õiguslikus argumentatsioonis II maailmasõja järgsetel sõjakuritegude protsessidel nii Nürnbergis kui hiljem Rwandas ja endise Jugoslaavia sõjatribunalis.⁴¹⁴ Martensi klausel võimaldas tõlgendada olemasolevaid humanitaarõiguse norme laiamalt ja paindlikumalt.⁴¹⁵ Vahetult pärast Nürnbergi otsust avaldas ameeriklasest õigusteadlane George A. Finch artikli Nürnbergi tribunalist ja selle seosest rahvusvahelise õigusega.⁴¹⁶ Tähelepanuväärne on kirjutis seetõttu, et teadlane alustas artiklit, kantuna Martensi klausli mõttest (ehkki ta sellele ei viita), et kogu tsiviliseeritud maailma avalikkuse südametunnistus oli see, mis nõudis kohtupidamist ja karistamist nende kuritegude eest.⁴¹⁷ Selline argumentatsioon näitab ilmselgelt klausli juurdumist omaaegsete õigusteadlaste mõttemaailmas. Skeptiliselt lähenedes võib esitada väite, et ülaltoodud G. A. Finchi argumentatsioon püüdis õigustada tribunaliga kaasnenud õiguslikke probleeme loomuõiguslike meetoditega (võib ka arvata, et küllap jäi viide Martensi klauslile ära, sest selle nimetamine olnuks tolle aja kontekstis liiga elementaarne).⁴¹⁸ Just nimetatud põhjustel on klauslil oma kindel roll mõjutustegevuse konteksti käsitlemisel ja tõlgendamisel. Sageli esitatakse argumendina väide, mille kohaselt konkreetse sätte puudumine rahvusvahelises õiguses tähendaks justkui igasuguse tegevuse lubatavust. Just tõlgendusprobleemide ja õiguse lünkade puhul rahvusvahelises õiguses on kõnealusel klauslil kande roll. Arvan, et võib öelda isegi

⁴¹² *Ibid.*, lk 22.

⁴¹³ T. Meron. *The Humanization of International Law*. Leiden-London: Martinus Nijhoff Publishers 2006, lk 27.

⁴¹⁴ Valk 2009, lk 20–36.

⁴¹⁵ *Ibid.*, lk 84.

⁴¹⁶ G. A. Finch. *The Nuremberg Trial and International Law*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 41, no 1, Jan. 1947, lk 20–37.

⁴¹⁷ *Ibid.*, lk 20.

⁴¹⁸ Järelhüüe nimetatud õigusteadlasele: L. H. Woolsey. George A. Finch September 22, 1884 – July 17 1957, *Am. J. Int'l. L.*, Vol 51, No 4, Oct. 1957, lk 754–757.

nii, et Martensi klausel on üldnormiks, mille abil tuleks ja peaks tõlgendama mõju-
tustegevust rahvusvahelises õiguses. Humanitaarõiguse kontekstis on Gruusia
päritolu Briti õigusteadlane Alexander Orakhelashvili rõhutanud Martensi klausli
olulisust argumendiga, mille kohaselt sellega inkorporeeriti õigusesse moraalsuse
kontseptsioon.⁴¹⁹

Nimetatud klausli põhimõtted on sätestatud 12.08.1949. a Genfi konventsiooni
08.06.1977. a I lisaprotokollis rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta,
artiklis 36 – uued relvad, mille kohaselt uut relva, sõjapidamisviisi või -vahendit
uurides, välja töötades, omandades või kasutusele võttes on lepinguosaline kohus-
tatud tuvastama, kas selle kasutamine on mõnel juhul või alati keelatud kõnealuse
konventsiooniga või muu lepingupoolele kohustusliku rahvusvahelise õiguse
normiga.⁴²⁰

Võib öelda, et Martensi klausel võttis kokku aastakümnete pikkuse püüdluse
muuta sõda tsiviliseeritumaks ja humansemaks, et vältida sõjaga põhjustatavaid
asjatuid kannatusi, mis suuresti tulenesid tehnilisest progressist ja tõid kaasa roh-
kem kannatusi ja purustusi kui varasematel ajaloootappidel. 1948. a kasutas
Martensi klauslit USA Sõjaväe Tribunal nn Kruppi kohtuasjas, märkides, et selle
klausli puhul on tegemist rohkema kui vaid deklaratsiooniga Haagi konventsioonis,
mida tuleks vajadusel rakendada ka siis, kui sõjategevuses ilmnevad uued, varem
esilekerkimata asjaolud.⁴²¹ Martensi klausel on jätkuvalt õigusteadlaste ja
-praktikute huvi objektiks, seda on kasutatud *ad hoc* kohtutes ning sellel on keskne
roll humanitaarõiguse normatiivses arengus.⁴²² Samas on teadlased ka möönnud,
et vaevalt on Martensi klausel mingitki mõju avaldanud lahinguvälja julmustele
(milleks klausel oli loodud), eriti kodusõdades nagu Sierra Leones, Kongos ning
Alžeerias.⁴²³ XX sajandil toimunud sõjad tõestasid, et klausli sõnastamise ajal n-ö
õhus olnud unistused ei täitunud, kuid progressi eesmärk ja ideaal on tulevikus ning
see pole mõeldav arenguta.⁴²⁴

2001. a alanud sõjaga Afganistani Talibani valitsuse vastu on USA pidanud
kinni ja toimetanud Kuubale Quantanamo sõjaväelaagrisse terroristliku rühmituse
Al-Qaida liikmeid ning jätnud nad ilma Genfi konventsioonide järgsest võitlejate
staatusest. USA pole nimetatud vangilaagris kinnipeetavatele rakendanud krimi-
naalkuritegude menetlemisel kinnipeetavate õigusi. Seetõttu on mõned teadlased
viidanud Martensi klausli sätete põhimõtetele ning maininud, et 1899. a oli rah-
vusvaheline avalikkus suuremeelsem kui USA valitsuse käitumine seoses nimetatud
sõjaga.⁴²⁵ Samas on õigusteadlane Steven R. Ratner selgitanud, et USA käitumine

⁴¹⁹ Orakhelashvili 2006, lk 61.

⁴²⁰ Art 36 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll
rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121.

⁴²¹ D. Fleck. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. Baltic Defence
Review No 10 2003/2, lk 23.

⁴²² Meron. The Humanization... 2006, lk 5–29.

⁴²³ *Ibid.*, lk 28.

⁴²⁴ F. F. Martens. Sõda ja õigus. Vol 2, Acta Societatis Martensis, Tartu: Tartu Ülikooli
kirjastus 2006, lk 25.

⁴²⁵ Neff 2005, lk 392.

11.09.2001. a järgsel ajal on põhjustatud nn „Eiffeli torni efektist” ja iga teine suurriik, keda oleks tabanud sarnane rünnak, oleks tegutsenud samamoodi, kui neil oleks vaid samasugune võimekus.⁴²⁶ 2003. a alustatud sõda Iraagi vastu on samuti põhjustanud palju kriitikat USA käitumise osas. Kuivõrd lähtub USA tegevus humanitaarõiguse printsiipidest ja laiemalt ka Martensi klausli ideest? Rahvusvahelisse meediasse on jõudnud teated vangide mõnitamisest ja alandamisest ning piinamisest kurikuulsas Abu Ghraibi vanglas. Sõjaõiguse reegleid ei ole sellistel juhtumitel kindlasti järgitud ning vangide piinamise kaudu saadud teave võib muutuda pigem pyrrhoslikuks võiduks – nii ennustas oma artiklis USA teadlane W. Michael Reisman.⁴²⁷ Martensi klausli võtangi kokku eeltoodud W. Michael Reismani artiklis esitatud mõttega, mille kohaselt need, kes usuvad loomuõigusesse ja kehtestatud inimõigustesse, peaksid meeles pidama, et ükski seadus ei toimi iseenesest – seadused vajavad seetõttu kestvalt poliitilist toetust ning sama printsiip kehtib ka rahvusvahelise õiguse reeglite puhul, sest tihti rikutakse reegleid ilmselgelt vaid kitsastest riiklikest huvidest lähtuvalt.⁴²⁸

2.12. II osa kokkuvõte

Eeltoodud õiguslik analüüs ja selle põhjalt tulenev süntees võimaldavad asuda seisukohale, et kehtiv sõjaõigus (*ius in bello* ja *ius ad bellum*) ei ole otseselt kohaldatav kaasaegsele mõjutustegevusele. Keskne probleem on sõja ja relvastatud konflikti mõiste küsimus, mida pole sõjaõiguses olnud võimalik valdkonna ulatuslikkuse tõttu üheselt defineerida. Samas jõudsin järeldusele, et sõjaõiguse printsiibid on mõjutustegevusele kaudselt kohaldatavad (sõjalise vajaduse, humaansuse ja eristamise printsiibi ning proportsionaalsuse printsiibi kaudu, aga ka valimatute rünnakute keelu, samuti rünnaku mõiste kaudu ning läbi juhi vastutuse doktriini). Pessimistlikult meelestatud õigusteadlaste seisukohad sõjaõiguse suhtes on isegi sellised, et on raske öelda, kas sõjaõiguse fundamentaalsed põhimõtted on Cicero ajast saadik kuigipalju edasi arenenud.⁴²⁹

Pessimismi põhjuseks on mitmeid asjaolusid. Peamiseks probleemiks on sõja mõiste mitmetitõlgendatavus. Selline olukord ei võimalda määratleda sõja kui konkreetse nähtuse raamistikku. Rahvusvahelises õiguses on valitsev teooria, mille kohaselt eksisteerivad sõda ja rahu ning nende kahe mõiste vahel ei ole muud

⁴²⁶ Ratner 2002, lk 919. S. R. Ratner kirjeldab nn „Eiffeli torni” efekti kui riigile olulist sümbolit, mis on olemas nii Prantsusmaal, Venemaal, Hiinas kui Indias ning sellise objekti ründamine annab kõik õigustused enesekaitseks, mille piiramine oleks anakronistlik.

⁴²⁷ W. M. Reisman. Holding the Center of the Law of Armed Conflict. Am. J. Int'l. L., Vol 100, No 4, Oct. 2006, lk 853; 855–856. W. M. Reisman kirjeldab oma artiklis, et sõltumata sellest, kas piinamist Abu Ghraibis ametlikult soositi või mitte, on sellisel tegevusel oht n-ö oma elu elada ja kuritarvitusi on edaspidi raske peatada, sest kui see muutub rutiiniks, hakatakse piinamist igapäevaselt kasutama. Vastaspool saab samas avalikkuse silmis vastupanuks legitiimsust juurde.

⁴²⁸ *Ibid.*, lk 860.

⁴²⁹ Neff 2005, lk 395.

staatust. Selline kontseptsioon ei võimalda õiguse paindlikku kohaldamist. Just kaasaegse mõjutustegevuse kontekstis oleks oluline lähtuda nn kolmanda seisundi olemasolust sõja ja rahu vahel, mida teoorias tuntakse *status mixtus*'ena. Nimetatud teooria omaksvõtt tähendaks samas ulatuslikku rahvusvahelise õiguse korrastamist ja seda mitte ainult sõjaõiguses, vaid eelkõige ÜRO hartast tuleneva õiguskorra osas. Viimaste aastate arengud terrorismivastases võitluses, kui rahvusvahelises praktikas on mõned riigid kasutusele võtnud nn valitud sihtmärkide tapmise doktriini, on üha selgem kehtiva sõjaõiguse ja ÜRO harta alusel toimiva õiguskorra lünklikkus, mis nõuab paradigma vahetust. Kumbki eelnimetatud rahvusvahelise õiguse haru ei vasta üheselt olukorrale, millest lähtub mõnede riikide tegevuspraktika terrorismivastases võitluses. Samas ei ole märke sellest, et suurriikidel oleks soov kehtivat õiguskorda lähiajal muuta. Selline olukord soosib jõupoliitikat ning ei aita kaasa tsiviliseerumisprotsessile.

Samas aga ei saa öelda, et tsiviliseerumisprotsessi jätkumiseks pole konkreetses valdkonnas optimismile kohta. ÜRO rahvusvaheline palgasõdurite värbamise, kasutamise ja rahastamise ning treenimise vastane konventsioon on samuti osa üldisest humaniseerumis- ja tsiviliseerumisprotsessist ja märk arengust, olgugi et arengu kulg on seni olnud suhteliselt vaevaline ja aeglane. Teise positiivse näitena võib tuua asjaolu, et ei saa üheselt asuda seisukohale, mille kohaselt tänapäeval tekkinud olukordade õiguslikuks lahendamiseks puudub sõjaõiguses üldse paindlikkus. Muidu ei oleks võimalik väita, et sõjaõiguse printsiibid kohalduvad mõjutustegevusele kaudselt. Minu järeldus rajaneb Martensi klauslil, mis võimaldab tõlgendada kehtivat sõjaõigust paindlikult ja täita rahvusvahelises õiguses eksisteerivad lüngad. Õiguse lünkade all pean antud kontekstis silmas situatsioone, kui õigusteadlased väidavad, et see, mis pole rahvusvahelises õiguses otseselt keelustatud või selgelt sätestatud, on lubatud. Martensi klausli tähtsus on kaasajal eriti oluline kübervaldkonna kontekstis ning antud printsiibist peaks lähtuma ka valitud sihtmärkide tapmise doktriini rakendamisel. Füüsiliste isikute rahvusvaheline kriminaalvastutus on oluline sõjaliste juhtide tegevuse õiguslikul piiramisel mõjutustegevuse kontekstis, mis on käesoleva töö IV osa uurimisküsimuseks.

Sõja õigusliku määratlemise järel jõuame järgmise küsimuseni: milline on n-õ sõjaväeline ehk rahuaegne kehtiv rahvusvaheline õiguskord ja mis tuleneb sellest mõjutustegevuse suhtes? Seega tuleb uurida Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni hartat ja selles sätestatud kehtiva rahvusvahelise õiguse printsiipe.

III OSA – ÜRO HARTAST TULENEVAD PIIRANGUD MÕJUTUSTEGEVUSELE

3.1. Sissejuhatus

Mõjutustegevuse puhul võib olla tegemist nii rahvusvahelise õiguse rikkumisega kui ka ettekäändega ÜRO hartas sätestatud rahvusvahelise õiguse printsiipide eiramiseks ja rikkumiseks ehk kokkuvõttes rahvusvahelise õiguse rikkumiseks. Teatavasti ÜRO-s sätestatud rahvusvahelise õiguse printsiibid on: riikide suveräänsus ja võrdsus; mittesekkkumine teiste riikide siseasjadesse (e intervenstiooni keeld); agressiooni ja jõu kasutamise või jõuga ähvardamise keeld; tülide rahu-meelse lahendamise nõue; inimõiguste austamise printsiip; rahvaste võrdsuse ja enesemääramisõigus; vastastikkuse põhimõtte riikidevahelises suhtluses: lepingute ja kohustuste ning privileegide vastastikune austamine ja täitmine; tülide lahendamine rahulike vahenditega, mis ei ohusta rahvusvahelist rahu, julgeolekut ja õigust.

II maailmasõja järgset riikidevahelist õiguslikku suhtlust reguleerib rahvusvahelise õiguse seisukohalt eelkõige ÜRO harta, mille alusnormiks on rahu tagamine. Hartaga kaasnesid meetmed, mis pidanuksid rahulike vahenditega reguleerima või lahendama rahvusvahelisi tülisid või olukordi, mis võivad viia rahu rikkumiseni. Harta kohaselt tohib relvastatud jõudu üldjuhul kasutada vaid enesekaitseks. Erandlikult lubab ÜRO põhikiri jõu kasutamist rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks või taastamiseks, samuti individuaalseks või kollektiivseks enesekaitseks agressiooni vastu.⁴³⁰ Ainsaks legaalseks põhjenduseks jõu kasutamisele (enesekaitse kõrval) on rahu ja julgeoleku tagamine, mille teostamine peab aga eelnevalt olema sanktsioneeritud ÜRO Julgeolekunõukogus. Ameerika rahvusvaheliste suhete teadlane Charles Ghequiere Fenwick esitas ÜRO harta järgse rahvusvahelise õiguse suhtes intrigeeriva seisukoha, mille kohaselt sõda on kaotanud oma õigusliku tähenduse ja on pigem formaalne osa rahvusvahelise õiguse ajaloost.⁴³¹ C. G. Fenwicki väite võib sõnastada selliselt, et kuna valdav osa riike kuulub ÜRO-sse, peavad riigid oma tegevuses lähtuma eelkõige harta printsiipidest. Sõda on harta mõttes üldjuhul ja valdavalt illegaalne tegevus. Küllap pidas õigusteadlane sellega silmas, et esmalt tuleb rahvusvahelistes suhetes lähtuda ÜRO hartast ning kui konflikt muutub relvastatud konfliktiks, tuleb lähtuda formaalsest sõjaõigusest. Teisiti öeldes väljendas C. G. Fenwick suhet harta kui üldnormi ja sõjaõiguse kui erinormi vahel. Samale seisukohale asus ka Rahvusvaheline Kohus oma nõuandvas arvamuses seoses Palastiina-Iisraeli vahelise müüri rajamisega. Rahvusvaheline Kohus märkis oma lahendis, et ka relvakonflikti puhul kehtivad inimõiguste konventsioonidest tulenevad põhimõtted ja kuigi on mitmeid olukordi nimetatud rahvusvaheliste õiguste harude suhestumiseks, siis üldjuhul on

⁴³⁰ Art 51, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁴³¹ C. G. Fenwick. *International Law*. New York: Meredith Publishing Company 1965, lk 773. Ehkki rahvusvaheliste suhete teadlane, peeti teda pigem rahvusvahelise õiguse teadlaste hulka kuuluvaks, vt järelhüüet artiklist: A. V. Freeman. Charles Ghequiere Fenwick: 1880–1973., *Am. J. Int'l. L.*, Vol 67, No 3, Jul. 1973, lk 501–504.

inimõigused üldnormiks sõjaõiguse kui *lex specialis*'e suhtes.⁴³² Seepärast on võrreldes sõjaõigusega vajalik proportsionaalselt põhjalikumalt (töö mahu võrdluses) käsitleda hartast tulenevat õiguskorda ja sellest tulenevaid piire mõjutustegevusele. Või nagu väljendas M. E. O'Connell, muutis harta sõjaõiguse printsiipe, sest pigem on sõja ja rahu eristamine sõltuv faktidest konkreetsetes kohas ja asjaoludest, mitte aga seotud formaalse õigusliku sõjakuulutamisega.⁴³³

Mõjutustegevuse seisukohast on kõige olulisemad harta esimesed kolm peatükki (eesmärgid ja põhimõtted; organisatsiooni liikmed; asutused) ja Julgeolekunõukogu tööd reguleerivad sätted V peatükis ning samuti sätted, mis korraldavad tülide rahumeelset lahendamist VI peatükis ning järgnev VII peatükk, kus on reguleeritud tegevus rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooni puhul. Esitatud seisukoht ei tähenda, et artiklid, mis sätestavad Peaassamblee ja Rahvusvahelise Kohtu tööd, oleksid vähemtähtsad.

Kuivõrd on ÜRO harta regulatsioon rakendatav mõjutustegevusele? Kas hartaga seatakse mõjutustegevusele lubatud piirid? Kuivõrd paindlik on ÜRO harta alusel toimiv rahvusvaheline õigus nimetatud valdkonna reguleerimiseks? Eeltoodud küsimustele vastamiseks on vajalik esmalt anda ülevaade harta loomise ajaloolisest kontekstist ja harta tõlgendamisest ning harta preambuli rollist. Seejärel on otstarbekas käsitleda harta alusel kehtivaid rahvusvahelise õiguse peamisi printsiipe, et tuvastada, kas nendes esinevad piirangud seavad raamistiku ka mõjutustegevusele. Kõige eelneva põhjal tõuseb ka küsimus, milline on harta koht rahvusvahelises õiguses – on see lihtsalt üks leping või midagi enam? Näiteks Saksa õigusteadlane Bardo Fassbender on käsitlenud seda teemat lähtuvalt seisukohast, mille kohaselt harta on rahvusvahelise kogukonna konstitutsioon.⁴³⁴ Sellest teadmisest tulenevalt tuleb arvestada mõjutustegevuse võimalikku tulevast regulatsiooni, et keskne roll on rahvusvahelises õiguses ÜRO hartal.

3.2. ÜRO harta artikkel 103

Enne ülaltoodud sätete ja konteksti avamist on vajalik peatuda ühel konkreettsel sätel, millel on kehtiva rahvusvahelise õiguse seisukohalt keskne tähtsus – nimelt harta artiklil 103.⁴³⁵ ÜRO hartast tulenev rahvusvahelise õiguse regulatsioon ja sealjuures ka jõu kasutamise alused on sedavõrd selgelt sätestatud, et ÜRO regulatsiooni primaarsust teiste rahvusvahelise õiguse põhimõtete ja lepingute ees tõlgendada pole justkui vajalik ega mõttekas. Sellise väite põhjenduseks on harta

⁴³² Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I.C.J. Rep. 2004, para. 106.

⁴³³ O'Connell 2009, Vol 13, No 3, lk 399.

⁴³⁴ B. Fassbender. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. 36 Colum. J. Transnat'l L. 1998, lk 529–619, artikli autor selgitab ideed harta konstitutsioonilisest olemusest ja sellest tulenevaid järeldusi; Sama autori hilisem käsitlus sisaldub teoses: B. Fassbender. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Martinus Nijhoff Publishers, Int. 2009, lk 77–115; 129–172.

⁴³⁵ Art 103, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

artikkel 103, mis määratleb, et konflikti korral kohustuste suhtes, mis tulenevad otseselt hartast ja muudest rahvusvahelistest kohustustest, prevaleerib harta. Selle põhjal on esitatud ka arvamusi, et iseenesest peaks antud sättest tulenema, et kõik rahvusvahelised lepingud, mis on harta printsiipidega vastuolus, on õigustühised või siis on leping küll kehtiv, kuid teatud juhtumitel tuleb kolmandatele osapooltele tasuda kompensatsiooni, kui lepingu täitmisest tulenevad kahjulikud tagajärjed kolmandatele osapooltele.⁴³⁶ Mitte kõik teadlased ei ole päri, et artikli 103 tõlgendamisele pole palju võimalusi antud. Nimelt tõdeb Austraalia mereväe õigusnõunik Rob McLaughlin, et Julgeolekunõukogul on küll ülimuslikkus rahvusvaheliste lepingute üle, ent see ei laiene rahvusvahelisele tavaõigusele.⁴³⁷ Samuti ei saa nimetatud sätetega allutada Julgeolekunõukogu resolutsioonidele inimõigusi reguleerivaid konventsioone ja rahvusvahelise humanitaarõiguse põhiprintsiipe.

Õigusteadlased mõnavad, et kuni 1992. aastani Rahvusvaheline Kohus harta artiklit 103 sisuliselt ei rakendanud (kui, siis ainult kohtunike eriarvamustes). Siiski leitakse, et arvestades selle artikli keskset rolli hartas ja kui hartat pidada rahvusvahelise kogukonna n-ö konstitutsiooniks, siis saab nimetatud artikli mõju õiguspraktika kujundamisel tulevikus vaid suureneda.⁴³⁸

Mõjutustegevuse kontekstis on oluline antud artikli suhe just rahvusvahelisse tavaõigusesse. Kui harta keelustab jõuga ähvardamise ja jõu kasutamise, siis tavaõiguse kohaselt oli varasemal ajal lubatud ka ennetav enesekaitse. Mida sellises olukorras teevad ÜRO liikmesriigid, kui üks osapool viitab tavaõiguslike printsiipide kasutamisele? Antud küsimust on käsitletud seoses enesekaitsega (vt 3.7.1) ja seoses mittesekkumise printsiibiga (vt 3.13). Keerulisem on lugu siis, kui ÜRO liikmesriigid lähtuvad sõjaõigusest ja tegemist on olukorraga, mis vastab nn *status mixtus* 'e seisundile (vt 2.3).

3.3. ÜRO ja harta ajalooline kontekst ning tõlgendamine

Mõistmata ajaloolist tausta, pole võimalik piisavalt hästi käsitleda ÜRO loodud õigust, selle puudusi, aga ka õiguslikust regulatsioonist tulenevaid võimalusi. Esmalt tuleks küsida, millises kontekstis loodi ÜRO. ÜRO asutasid Euroopas sõja võitnud liitlased 26. juunil 1945. a USA-s San Franciscos. Samal ajal kestis sõda Jaapani vastu veel mitu kuud ning võitjate vahel hakkas kujunema uus vastasseis ülemvõimu pärast maailmas. ÜRO asutamisele eelnes mitme aasta pikkune töö, mis sai alguse juba 1941. a detsembris. Peeti mitmeid konverentse (muuhulgas ka Ida-Euroopa jaoks saatustlik Jalta konverents), kus arutati uue organisatsiooni

⁴³⁶ Dinstein 2005, lk 267.

⁴³⁷ R. McLaughlin. The Legal Regime Applicable to Use of Lethal Force When Operating under a United Nations Security Council Chapter VII Mandate Authorising „All Necessary Means”, JCSL, Vol 12, No3 2008, lk 398–402.

⁴³⁸ R. Bernhardt. Article 103 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume II, Oxford University Press 2002, lk 1300–1302.

loomist.⁴³⁹ Eksperdid väidavad, et ÜRO loomisel oli soov vältida Rahvasteliidu tehtud vigu ja arvestada 1928. a Briand-Kelloggi pakti puudusi.⁴⁴⁰ Malcolm N. Shaw märgib, et paljud harta sätted põhinevad Rahvasteliidu põhikirjal (näiteks kasutati harta loomisel Rahvasteliidu sanktsioonide rakendamise praktikat Itaalia vastu 1935–1936).⁴⁴¹

Mitme aasta jooksul tehtud töö kandis kiirustamise märke ja tekitas palju vaidlusi. Üks olulisemaid vaidlusküsimusi seondus siseriikliku jurisdiktsiooni ja riigisisestesse asjadesse sekkumisega.⁴⁴² Ühelt poolt oli tegemist Nõukogude Liidu sooviga kaitsta oma ühiskondlikku korraldust, samas tundsid Ladina-Ameerika riigid hirmu USA interventsioonivõimaluste ees, mille tõttu spetsialistid tunnistasid, et selline kompromiss kajastub harta artikli 2 lg 7 vastuolulises sõnastuses.⁴⁴³ Mõjutustegevuse seisukohast on tegemist ühe kesksema probleemiga, mida harta alusel võib ja saab õiguslikult reguleerida. Sellest tuleneb üks olulisemaid küsimusi rahvusvahelises õiguses seoses hartaga – nimelt mõjutustegevuse piirid ja interventsiooni keelu põhimõte. Selles küsimuses ei leitud head lahendust harta loomisel ja ilmselt seetõttu on antud küsimuses ka tänapäeval nii palju tõlgendamisruumi.

Nagu märgitakse, muutus ÜRO peatselt tegevusvõimetuks seoses puhkenud külma sõjaga.⁴⁴⁴ Liitlased soovisid luua uue maailmakorra ja peamiseks eesmärgiks sai rahu tagamine. ÜRO harta kohta märkis Hans Kelsen, et selle tõlgendamisel pole võimalik eirata poliitika mõju õigusele ja et asutatud rahvusvaheline kogukond oli oma olemuselt eelkõige poliitiline fenomen, mille kritiseerimine pelgalt õiguslikest aspektidest oleks ebaõiglane.⁴⁴⁵

Harta sisuliste normide tõlgendamisel tuleb lähtuda printsiipidest, mida kasutatakse teistegi õigusaktidegi puhul. Harta puhul teeb olukorra keerulisemaks põhikirja tekst, mis peaks olema autentne kõigis viies keeles. Õigusteadlased on välja toonud peamised printsiibid, millest tuleb harta tõlgendamisel lähtuda. Need on: harta eriline õiguslik roll, koosmõju 1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsiooniga ja spetsiifilised tõlgendusmeetodid (grammatiline, hea usu printsiip, dünaamilis-evolutsiooniline meetod, *travaux préparatoires*’ arvestamine, kehtiv praktika jne).⁴⁴⁶ Rahvusvaheline tavaõigus lepingute tõlgendamisel kodifitseeriti 1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsiooniga. Nimetatud konventsiooni artikli 53 kohaselt on *ius cogens*’iga vastuolus olevad lepingud tühi-

⁴³⁹ W. G. Grewe; D.-E. Khan. Drafting History – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 1–12.

⁴⁴⁰ Neff 2005, lk 314.

⁴⁴¹ Shaw 2005, lk 1099–1100.

⁴⁴² Grewe; Khan 2002, lk 11.

⁴⁴³ *Ibid.*, lk 11.

⁴⁴⁴ Neff 2005, lk 281.

⁴⁴⁵ H. Kelsen. The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems. The Lawbook Exchange, Ltd. 2000, lk XVII;

⁴⁴⁶ G. Ress. Interpretation – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 15–32.

sed.⁴⁴⁷ Seda põhimõtet võib pidada *ius cogens*'i edasiarendamiseks, mis toimus tavaõiguse kodifitseerimise tulemusel.

3.4. ÜRO harta preambul

Preambul, nii oluline osa hartast, ei olnud asutajate poolt ühiselt koostatud ja selle heakskiitmisel delegaadid vaid veidi kohendasid preambulit.⁴⁴⁸ Sellisest situatsioonist tulenevalt kujunes hartas disharmonia preambuli ja I peatüki sätete vahel.⁴⁴⁹ Tulenevalt sellest vastuolust I peatükiga on preambuli mõju tegelikkuses jäänud minimaalseks. Sätestamata liikmetele kohustusi ja vaid selgitades organisatsiooni loomise motiive, on preambuli roll olnud abivahendiks tõlgenduslikes küsimustes. Otsest rakendamist on preambul leidnud väga harva. Näiteks kasutati preambulis sätestatud sõnastust peaassamblee 24.10.1970. a deklaratsioonis nr 2625 (XXV) sõbralikest suhetest – *Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States*.⁴⁵⁰ Nimetatud deklaratsioon oli omakorda mõeldud harta peamiste sätete tõlgendamiseks ja sisu seletuseks.⁴⁵¹ Veel leidis preambul kasutust ÜRO peasekretäri poolt aastatuhande vahetusel.⁴⁵² Preambuli suurim roll seisneb *expressis verbis* määratluses, mille kohaselt harta on oma olemuselt leping. Harta lepinguline iseloom on mingis mõttes suunanud suurriike või ka autoritaarseid riike otsima viise ja õiguslikke tõlgendusi, et eirata harta preambulit ja samuti teisi sätteid, eelkõige aga jõu kasutamisega seonduvat. Ütleksin isegi, et sellega on hartal ja sealjuures preambulil samasugune tsiviliseeriv roll nagu on olnud Martensi klausil sõjaõiguse arengus. Seega püüd mõjutustegevust õiguslikult reguleerida tuleneb mingis mõttes ka harta preambuli eesmärkidest.

Preambuli eesmärgid – leplikkus ja heanaaberlikkus, jõudude ühendamine rahu ja julgeoleku tagamiseks – on piisavalt selged ja samas üllad, nii et kui liikmesriigid nende järgi toimiksid, ei tohiks konflikte ja sõdu eksisteerida. Briand-Kelloggi pakti puudusi tundes olid harta loojad ettenägelikumad ja löid instrumendid, mis pidanuksid tagama rahvusvahelise rahu ja julgeoleku. Kuid riikide omavaheline konkurents ning huvid kõige laiemas mõttes ei ole lasknud rahvusvahelistel ja õiguslikel suhetel preambuli üllate sätete järgi kulgeda.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, RT II, 1993, 13–14, 16. Vt samuti: Villiger 2009, lk 661–678.

⁴⁴⁸ Grewe; Khan 2002, lk 11.

⁴⁴⁹ R. Wolfrum. Preamble – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 33.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, lk 37.

⁴⁵¹ Shaw 2005, lk 228.

⁴⁵² Wolfrum 2002, lk 37.

⁴⁵³ Ometi tuleb selle Briand-Kelloggi pakti lugeda oluliseks tähiseks rahvusvahelises õiguses. Pakti kasutasid USA ja Lääneriigid 1940. a NSV Liidu poolt Baltikumi okupeerimise ja annekteerimise mittetunnustamisel. Vt pikemalt L. Mälksoo. *Illegal annexation and state continuity: the case of the incorporation of the Baltic States by the USSR: a study of the tension between normativity and power in international law*. Leiden - Boston: Brill 2003.

3.5. ÜRO harta ja õiglus

Õigluse nõue on hartas kapitaalse tähendusega. Kuidas selleni jõuda ja kas see on alati võimalik, on küsitav, sest ÜRO loodi valdavalt ikkagi rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks. Kuid harta loomisel sätestatud õiglust ei saa taandada olematuks. Märgitakse, et nii nagu preambuli sõnastus, määratleb ka artikli 1 lg 1 ja artikli 2 lg 3 sõnastuses kasutatud õigluse ja rahvusvahelise õiguse mõistete paar seda, et viidatakse mitte ainult rahvusvahelistele lepingutele ja õiguse üldprintsiipidele ning rahvusvahelisele tavaõigusele, vaid sellega loodi otsene seos loomuõigusega.⁴⁵⁴ I. Tammelo on küsinud, kas rahvusvaheline õiglus pole mitte mõttetu mõiste, sest algselt oli tegemist suhtega indiviidide ja nende poliitiliste või sotsiaalsete võimukandjate vahel.⁴⁵⁵ Selle tõttu on õigluse probleem veelgi komplitseeritumaks muutunud ja olukorraga toimetulekuks tuleb paika panna erikriteeriumid. I. Tammelo võtab probleemi kokku tõdemusega, et olukorra lahendamiseks tuleb õigluse kriteeriumid jätta n-ö avatuks, sest see võimaldaks rahvusvahelises suhtlemises ajaga seotud nõudmisi täiendada ja muudatusi sisse viia.⁴⁵⁶

Artikli 2 lg 3 sõnastus kasutab õigluse mõistet seoses dispuutide lahendamisega, mille juures tuleb arvestada õigluse nõuet ja see on spetsialistide arvates kaasa toonud tuntavad tõlgenduse ja rakendamise probleemid. Harta loomisel võitlesid väikeriigid sellise sõnastuse poolt ning sellise sätte põhjuseks on peetud 1938. a Müncheni lepet.⁴⁵⁷

Õigluseni peaksid ilmselt viima preambulis sätestatud printsiibid nagu leplikkus ja heanaaberlikkus – kui neist lähtuda, peaks olema olemuslikult välistatud vaenuliku propaganda ja mitmete muude mõjutustegevuse meetmete kasutamine. Jälle I. Tammelole toetudes peab nentima, et õigluse probleemiks on asjaolu, et isegi ühes ja samas paigas tajutakse õiglust erinevalt ja seda suurte erinevuste tõttu inimeste majanduslikes ja sotsiaalsetes oludes, hariduses ja koolituses ning hingelises ja vaimses seisundis, mistõttu pole võimalik ettekujutust õiglusest kooskõlla viia.⁴⁵⁸

Heanaaberlikkus ja küberrünnakud ei tohiks olla ideoloogiliste erimeelsuste lahendamise vahendiks. Seda aga, milline on tegelikkus, illustreerivad käesoleva sajandi mitmed tülid – olgu siis pronksiöö Eestis, Gruusia-Vene suhted või ka Venemaa-Ukraina suhted, aga miks mitte ka Venezuela ja USA pingelised suhted, rääkimata läinud aastakümnel Jugoslaavias toimunud. Ükski selline konflikt või tüli ei kestaks kaua, kui riigid lähtuksid märgitud harta põhimõtetest ka tegudes. Õigluse nõue hartas peaks ÜRO liikmesriikide tegevusele avaldama samasugust tsiviliseerivat mõju, nagu juba varemgi korduvalt mainitud Martensi klausel sõjaõiguses.

⁴⁵⁴ Wolfrum 2002, lk 43.

⁴⁵⁵ Tammelo 2001, lk 86.

⁴⁵⁶ *Ibid.*, lk 87.

⁴⁵⁷ C. Tomuschat. Article 2 (3) – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 111.

⁴⁵⁸ Tammelo 2001, lk 88.

3.6. ÜRO harta artiklid 1 ja 2

Artiklid 1 ja 2 sätestavad peamised rahvusvahelise õiguse printsiibid, millel rajaneb kehtiv rahvusvaheline õigus ja millest lähtuvalt tuleb tõlgendada mõjutustegevust, mõistmaks, kui võrd rahvusvaheline õigus seda nähtust reguleerib ja kas toimiv õigus on tõlgendamiseks piisavalt paindlik:

1. agressiooni ja jõu kasutamise või jõuga ähvardamise keeld – art 1 lg 1 ja art 2 lg 4;
2. rahvaste võrdsus ja enesemääramisõigus – art 1 lg 2;
3. inimõiguste austamise printsiip – art 1 lg 3;
4. riikide suveräänsus ja võrdsus – art 2 lg 1;
5. lepingute ja kohustuste ning privileegide vastastikune austamine ja täitmine heas usus; vastastikkuse põhimõtte riikidevahelises suhtluses – art 2 lg 2
6. tülide rahumeelse lahendamise nõue – art 2 lg 3
7. mittesekkumine teiste riikide siseasjadesse (e interventsiooni keeld) – art 2 lg 7;

Ülaltoodud printsiipidest lähtudes on võimalik mõjutustegevust õiguslikult reguleerida. Kohaldades kehtivat õiguskorda konkreetsetele olukordadele või neid siis vastavalt tõlgendades jõuame veendumusele, kas kehtivat õiguskorda on vajalik täiendada või muuta. Saksa õigusteadlane Rüdiger Wolfrum on avaldanud arvamust, et kogu harta artikkel 1 on sätestatud viisil, mis on pigem sobiv ja kasutatav poliitilistel eesmärkidel, kui et see oleks kohane juriidiliste kohustuste tekitamiseks.⁴⁵⁹ Selle põhjuseks on muidugi asjaolud, mida käsitlesin seoses harta ajaloolise konteksti ja tema preambuli ning õigluse nõudega. Need asjaolud selgitavad, miks eelnimetatud õigusteadlane on artikli 1 suhtes nii kriitiline – oli ju harta kompromissiks maailmas tolel ajal valitsenud jõudude vahel.

Harta artiklite 1 ja 2 käsitus oleks poolik, kui analüüsida vaid ülaltoodud printsiipe, andmata samas selgitusi kontekstile, millest nimetatud põhimõtteid lähtuvad. Rahu ähvardava ohu ja agressiooni mõistmiseks on vaja esmalt aru saada, mida harta loomisel ja hiljem on tõlgendatud rahu ja julgeolekuna ning milline on selliselt määratletud seisundite puudumine. Seepärast on ülaltoodud printsiipe käsitletud harta artiklite 1 ja 2 kontekstis.

3.7. Agressiooni ja jõu kasutamise ning jõuga ähvardamise keeld

Agressiooni ja jõu kasutamise ning jõuga ähvardamise keeld, nii nagu see on sätestatud harta artiklites 1 lg 1 ja artiklis 2 lg 4, on koosmõjus harta kõige kaalukamad printsiibid.⁴⁶⁰ Nende kohaselt tuleb tülid või olukorrad, mis võivad viia rahu rikkumisele, lahendada rahulike vahenditega, vastavalt õigluse ja rahvusvahelise õiguse põhimõtetele, rahvusvaheliste sõbralike suhete ja rahvaste võrdõiguslikkuse ning enesemääramise põhimõtete rakendamise abil. Kõik eelloetletud

⁴⁵⁹ Wolfrum 2002, lk 40.

⁴⁶⁰ Art 1 lg 1 ja art 2 lg 4, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

printsübid omakorda lähtuvad vastastikuse austuse põhimõttest, mis on defineeritud harta artikli 1 lg 2. Nimetatud sätet on määratletud rahvusvahelise tavaõiguse normina.⁴⁶¹ Kuivõrd eelnimetatud normid võivad ka ise vastuollu minna, siis on küsitud, mida sellises olukorras rakendada, sest hartas ei ole selget vastust kõnealusele küsimusele, ja vastatud, et rahu säilitamise nõue on peamine printsüüp, millele tuleb vastuolude puhul anda selge prioriteet.⁴⁶²

ÜRO kehtestatud õiguskorra probleemid on mõneti sarnased Rahvasteliidule. Teadlased on kirjeldanud, et esimest korda ajaloos oli Rahvasteliidu asutamisega saavutatud olukord, kus sõda oli õiguslikult piiratud. Sellele vaatamata – veel enne, kui tint lepingul oli kuivanud, hakkasid riigid otsima võimalusi, kuidas piirangutest mööda hiilida ning eristada „lubamatut” sõda ja „lubatud” relvakonflikte. Lepingust möödahiilimine sai rahvusvahelise õiguse ekspertide ja poliitikute huviobjektiks.⁴⁶³ Sarnased märgid olid omased ka ÜRO-le pärast harta vastuvõtmist. Külma sõja ajal toimus ÜRO-s intensiivne dialoog ideoloogilise agressiooni mõiste üle, kus üheks komponendiks oli agressiooni puhul rahvusliku vaenu ning natsi- ja fašismi-propaganda õhutamine.⁴⁶⁴ Kontseptsioon rajanes eeldusel, et vaenulik ja ähvardav propaganda võib oluliselt mõjutada riigi territoriaalset terviklikkust ja puutumatust ning poliitilist suveräänsust. Tõstatati koguni küsimus, millisel juhul on ideoloogiliselt määratletud agressiooni ohvriks muutunud riigil õigus enesekaitseks sõjalist jõudu kasutada ja leiti, et kui oht territoriaalsele ja riiklikule puutumatusele on vahetu, siis võib enesekaitse olla mõeldav.⁴⁶⁵ Kõiki aspekte kokku võttes asuti seisukohale, et ideoloogiline agressioon peab oma eesmärkidelt ja intensiivsusest vastama sõjalisele interventsioonile.⁴⁶⁶

Šveitsi teadlane Nikolas Stürchler väidab, et jõuga ähvardamist või jõu tarvitamist, mida harta loojate poolt artiklis 2 lg 4 kasutati ühtse sõnapaarina, unustati kiiresti tõlgendada tervikuna.⁴⁶⁷ Praktika lähtub sellest, et jõu tarvitamine ja ähvardamine ei ole teineteisega seotud, vaid eraldiseisvad mõisted. Kriitilisemad õigusteadlased nagu N. Stürchler tõlgendavad seda tõsiasja selliselt, et jõuga ähvardamise regulatsioon eksisteerib vaid n-ö paberil. Sisuliselt on jõuga ähvardamine tähelepanu alt välja jäänud ja võib isegi öelda, et tegemist on harta „pimeda nurgaga”.⁴⁶⁸ Analüüs ja sünteis, mis rajanes Julgeolekunõukogu otsuste käsitelul ja Rahvusvahelise Kohtu lahendite argumentatsioonil, on viinud N. Stürchleri järeldusele, et harta artikli 2 lg 4 see osa, mis sätestab keelu jõuga ähvardada, on surnult sündinud.⁴⁶⁹ Sama autor mõnab, et harta pole imevahend, lahendamaks riikide ebavõrdsusest tulenevaid olukordi ja seda tuleb realselt

⁴⁶¹ Wolfrum 2002, lk 40.

⁴⁶² *Ibid.*, lk 40.

⁴⁶³ Neff 2005, lk 280.

⁴⁶⁴ Murty 1985, lk 160–162, 167.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, lk 166.

⁴⁶⁶ *Ibid.*, lk 165–167.

⁴⁶⁷ N. Stürchler. *The Threat if Force in International Law*. Cambridge University Press 2007, lk 2–3.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, lk 2–3.

⁴⁶⁹ *Ibid.*, lk 276.

tunnistada. Tegelik olukorra muutmiseks rahvusvahelises õiguses oleksid vajalikud olulised ümberkorraldused, mis lähtuksid eelkõige rahvusvahelisest koostööst, mis võimaldaks tasandada riikide vahel eksisteerivaid ebavõrdsusi.⁴⁷⁰

Eeltoodud seisukohtade tõttu on püütud harta puudujääke korvata nii erinevate õpetlaste õiguslaste töödega kui ka riikidevaheliste läbirääkimistega, et saavutada siduvaid sätteid, mis võimaldaks täpsemalt tõlgendada jõuga ähvardamist. Eesmärgiks on seatud välistada ebaselgus, mis tekkis harta loomise järel.⁴⁷¹ Üheks selliseks näiteks, et harta sätetest ei piisanud, on ÜRO Peaassamblee resolutsiooni nr 3314 vastuvõtmine 1974. a, millega defineeriti agressioon. Peab märkima, et kõnealune resolutsioon ei ole õiguslikult siduv, tegemist ei ole rahvusvahelise lepinguga. Resolutsioonis käsitleti agressiooni tunnustena:

- riigi pommitamist mistahes relvadega;
- invasiooni (kui tahes lühiajaline see ka pole);
- teise riigi territooriumi osalist või täielikku annekteerimist;
- mereblokaadi;
- eelloetletud tegude toimepanemist teise riigi vastu palgasõdurite või relvastatud grupeeringute abil.⁴⁷²

Mõjutustegevuse aspektist vaadates on tähelepanuväärne asjaolu, et loetletud teod on vaadeldavad agressioonina ka siis, kui need on toime pandud palgasõdurite poolt.⁴⁷³ Varjatud või salaoperatsioonide puhul on selline määratlus, mis seostab agressiooniga palgasõdurite kasutamise, eriti oluline. Seda küll rohkem moraalsest aspektist, sest nagu eelnevalt kirjeldasin, ei ole tegemist siduva õigusinstrumendiga. Rahvusvahelise kriminaalõiguse kontekstis defineeriti riikidepoolne agressioon 2010. a Ugandas Kampala konverentsil.

Jõuga ähvardamise keeldu on ÜRO initsiatiivil püütud sätestada ka 1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioonis, kui artikli 52 vastuvõtmisel koostati deklaratsioon, mis määratleb, et igasuguses vormis sund või sellega ähvardamine, olgu see poliitiline, majanduslik või sõjaline, on üheselt hukkamõistetav. Probleemiks on antud deklaratsiooni puhul asjaolu, et õiguslikult ei ole kõnealune deklaratsioon siduv.⁴⁷⁴ Lohutust pakub eeltoodud seisukohtadele arvamus, mille kohaselt riigid, kes sagedamini rikuvad rahvusvahelist õigust, ei ole tõsiseltvõetavad lepingupartnerid rahvusvahelistes suhetes, ehkki fakti kui sellist on raske mõõta.⁴⁷⁵ Igal juhul viitab selline seisukoht kaudselt arvamusele, mis saab rajaneda usul rahvusvahelise õiguse toimivusse ning tsiviliseerumise võimalikkusele.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, lk 290.

⁴⁷¹ *Ibid.*, lk 4.

⁴⁷² Definition of Aggression, General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12. 1974, A/RES/29/3314.

⁴⁷³ Article 3 (g). Definition of Aggression, General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12. 1974, A/RES/29/3314.

⁴⁷⁴ Villiger 2009, lk 654–655.

⁴⁷⁵ J. Yoo. Using Force. The University of Chicago Law Review, Vol 71, No 3 2004, lk 796.

Eelnevalt vaatlesin doktoritöös sõjaõigusest lähtuvalt võitlejate staatust. See osutus kaasaegse mõjutustegevuse aspektist problemaatiliseks, sest näiteks küberrünnaku puhul pole võitleja staatuse rakendamine asjakohane. Põhjuseks on asjaolu, et küberrünnaku korraldajad ei pruugi olla otseselt riigiga seotud või siis nimetatud fakti varjatakse ja seda on keeruline tõendada. Analoogne probleem tekib kõnealuse agressioonidefinitsiooniga. Mitte igasugused vahendid ei ole määratletavad relvas-tusena, kuid näiteks terve riigi internetiühenduse halvamine võib olla samaväärse mõjuga nagu varasemal ajal rakendatud mereblokaad. Sama agressiooni defi-neerimise resolutsiooni artikkel 5 määratleb, et agressiooni tulemusena ei saa tekkida õigusi teise riigi territooriumi vastu, mis Gruusia-Venemaa ja teiste konf-liktide tähenduses on küllalt oluline siis, kui riigid püüaksid oma tülisid eranditult Rahvusvahelises Kohtus lahendada. Praegu ei võimalda sellist tülide lahendamist Rahvusvahelise Kohtu kohustusliku jurisdiktsiooni puudumine.

Kaasajal on üldnimetatud jõu kasutamise ja jõuga ähvardamise keelu abso-luutsust tõlgendatud selliselt, et kuivõrd Julgeolekунõukogu ei suuda mõistlikul viisil ohjeldada vägivalda ja jõu kasutamist rahvusvahelises suhetes, peavad riigid lähtuma ainsast legaalsest ning legitiimsest vahendist, milleks on riigi õigus enesekaitsele.⁴⁷⁶ Antud printsiibi käsitlus ongi järgnevalt ette võetud.

3.7.1. Enesekaitse harta artikli 51 kohaselt

Agressioon ja jõu kasutamine on lahutamatult seotud õigusega enesekaitsele. Minemata süvitsi ja põhjalikult tagasi ajaloolise pärandi juurde seoses kõnealuse mõistega, viitan vaid sellele, et Nürnbergi tribunalil võeti enesekaitse õigusliku analüüsi aluseks nn *Caroline*'i juhtum 19. sajandist, kui britid hävitasid USA sadamas (loe: territoriaalvetes) laeva, mis põhjustas dispuudi USA ja Britannia vahel. Nimetud juhtumit käsitleti rahvusvahelises õiguses testina, mille alusel realiseerida enesekaitset. Enne õiguste realiseerimist peab analüüsima mitmeid aspekte, nimelt: arvestama enesekaitse hädavajalikkust, kohest ja otsest ohtu ehk olukorra hindamist ja õigust valida vastavalt kujunenud situatsioonile kohased ning vajalikud meetmed ja vastumeetmed.⁴⁷⁷ Tänapäeval tunneme eelkirjeldatud detailides ära proportsionaalsuse printsiibi. Samas olgu märgitud, et üldnimetatud *Caroline*'i test ei ole kindlasti aluseks ÜRO õiguslikus praktikas, sest ennetava enesekaitse doktriin ei ole ÜRO-s heakskiitu leidnud.

Enesekaitse realiseerus rahvusvahelise lepinguna juba 1928. a Pariisi paktis (rohkem tuntud Briand-Kelloggi paktina). Enesekaitse kui vahend ei tohi olla agressiooni õigustuseks. Enamgi veel – näiteks on Rahvusvaheline Kohus oma 2003. a nn naftatornide (ingl k *Oil Platform*) lahendis määratlenud, et riigil, kes väidab tegutsevat enesekaitseks, lasub tõendamiskohustus. Esmalt tuleb tõendada

⁴⁷⁶ *Ibid.*, lk 742.

⁴⁷⁷ Brownlie 2002, lk 42–44; 242 (Jaapan püüdis 1931. a Rahvasteliidus seletada, et nende tegevus Mandžuurias mahtus *Caroline*'i loodud standardi raamidesse).

rünnaku olemasolu ning teiseks seda, et tegemist oli just relvastatud rünnakuga.⁴⁷⁸ Konventsionaalse relvastuse korral on ilmselt fakti tõestamine, et tegemist on sõjalise rünnakuga, suhteliselt lihtne, sest juhuslikult relvastust ei kasutata (muidugi on erandiks sõjalised õppused, mil võivad toimuda õnnetused) ning tavarelvastuse kasutamisel on selgelt nähtavad tagajärjed. Küberrünnakute puhul on raske omistada konkreetsele osapoolale nii rünnaku toimumist kui ka n-ö relvastuse kasutamist, sest ründaja identiteeti ei pruugi olla võimalik selgitada ja kui see on võimalik, võib tegemist olla olukorraga, kus ründamiseks on kasutatud viirustega nakatatud arvutivõrkusid, millest võrgu valdaja ei pruugi aga olla teadlikki. Sellises olukorras on enesekaitse teostamine ülimalt komplitseeritud.

Mõjutustegevuse aspektist on enesekaitse puhul oluline teadlaste sedastus, et enesekaitse põhjendusel ei ole lubatud sõjaliselt rünnata teise riigi meediaväljaandeid ja kommunikatsioone, mis aitavad kaasa propaganda levitamisele.⁴⁷⁹ Siinjuures võib muidugi diskuteerida, kas küberrünnak kuulub antud seisukoha esitanud teadlase jaoks sõjalise rünnaku alla või mitte, sest rünnak meediaväljaande vastu võib olla nii organisatsiooni materiaalsete varade hävitamine või hoopiski küberrünnakuna kommunikatsioonide halvamine, takistamaks meediaväljaande igapäevast tegevust. Eeltoodud kirjelduse alusel on valdav seisukoht, et küberrünnak ei ole sõjaõiguse kohaselt vaadeldav sõjalise relvastatud rünnakuna. Seega võib oletada, et ka antud teadlase arvamus käib konventsionaalse rünnaku kohta.

Harta artiklis 51 on sätestatud, et relvastatud kallaletungi puhul organisatsiooni liikmele ei piira harta mingil määral võõrandamatut õigust individuaalsele või kollektiivsele enesekaitsele.⁴⁸⁰ Täiendavalt on sätestatud, et enesekaitse on lubatud hetkeni, kuni Julgeolekunõukogu ei võta rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks tarvitusele vajalikke meetmeid. Meetmetest, mida organisatsiooni liige või liikmed on enesekaitseõiguse tagamiseks rakendanud, tuleb viivitamatult teatada nõukogule. Kasutatud meetmed ei tohi mingil viisil riivata Julgeolekunõukogu volitusi ja vastutust vajalike meetmete kasutamiseks, mis on vajalikud rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks või taastamiseks.

Õigust enesekaitsele peetakse riikide võõrandamatuks õiguseks. Tegemist on lahutamatu osaga rahvusvahelisest tavaõigusest, mis on põhinenud riikide rakendatud pikaajalisel praktikal. Rahvusvahelises õiguses on vaieldud selle üle, milline on harta artikli 51 ja rahvusvahelise tavaõiguse suhe, kas tavaõigus asetseb n-ö kõrgemal harta sätetest või mitte.⁴⁸¹ Rahvusvaheline Kohus asus nn Nicaragua asjas seisukohale, et artikkel 51 ja rahvusvaheline tavaõigus täiendavad üksteist, kuid nii ühe kui teise alusel on enesekaitse eelduseks vastamine teise poole

⁴⁷⁸ Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Judgment of 06. 11. 2003, para. 57 ja para. 61.

⁴⁷⁹ Smyczek 2005, lk 237.

⁴⁸⁰ Art 51, ÜRO põhikirj, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁴⁸¹ Shaw 2005, lk 1025 ja Brownlie 2002, lk 112.

relvastatud rünnakule.⁴⁸² Olgu märgitud, et kui tollel ajal oli kohus seisukohal, et relvastatud grupeeringute toetamine ei anna alust interventatsiooniks ja enesekaitseks, siis viimaste aastate arengud on õigusteadlaste arvates selle seisukoha suhtes muutusi kaasa toonud.

Terrorismi raskete tagajärgede tõttu on jõutud arvamusele, et riikidele tuleb anda võimalus end kaitsta ja seetõttu on õigustatud rünnakud ka teistes riikides asuvate relvastatud rühmade vastu, sest enesekaitse teostamine ei pruugi teisel viisil olla võimalik ning enesekaitse on õigustatud juhul, kui selliste relvastatud gruppide tegevus on omistatav riigile, kes pole eelnimetatud gruppide tegevuse takistamiseks midagi ette võtnud.⁴⁸³ Selline tõlgendus tundub esmapilgul üpris üldine. Kuivõrd piisav on selline sedastus? Näiteks võib tegemist olla mitteriiklike paramilitaarsete organisatsioonidega, mille tegevuse kontrollimine või pärssimine võib olla üle jõu käiv nõrgale riigile (Afganistan või ka näiteks Liibanon). Ameerika õigusprofessor Amos N. Guiora on käsitlenud ennetava enesekaitse doktriini ja seda lähtuvalt mitteriiklike organisatsioonide tegevusest.⁴⁸⁴ A. N. Guiora pooldab ennetava enesekaitse doktriini just terrorismi ennetamiseks ja ta pakkus välja ülalnimetatud *Caroline*'i testi (ÜRO harta ja ÜRO Julgeolekunõukogu 11.09.2001. a sündmuste järgsete resolutsioonide konteksti alusel), et riigivõim peaks saama kohtust loa ennetavaks rünnakuks.⁴⁸⁵ Kohus peaks andma riigile loa kasutada ennetavaid sõjalisi meetmeid (n-ö antiterroristlike meetodite rakendamine), kuid alles siis, kui kohus on kontrollinud täitevvõimu taotlust n-ö nelja-astmelise testi alusel ja jõudnud veendumusele, et

1. riigil on võõrandamatu õigus enesekaitsele;
2. riigi kavandatavad vastumeetmed täidavad riigi kohustust kaitsta oma kodanikke;
3. antiterroristlike meetmete kohaldamine on etteennustatav ja peab vastama õigusriikluse printsiipidele;
4. julgeolekuteenistuste esitatud teave peab olema usaldusväärne, asjakohane ja kasutatav ning kinnitatud.⁴⁸⁶

Loomulikult on sellist mudelit kergem välja pakkuda kui praktikas rakendada. Kindlasti on see olemasoleva õiguspraktika arendamise seisukohast tänuväärne skeem. Esmapilgul võib see tekitada kartust, et sellisel juhtumil muutub relvastatud ennetava enesekaitse rakendamine kontrollimatuks ja kas sellist ideed on üldse mõtet propageerida. Praktikas tähendaks see siiski suhteliselt keerulist menetlust. Vaevalt on täitevvõim huvitatud kohtulikust loast iga juhtumi puhul. Tõendamiskohustus on täitevvõimul ja mitte igasugune teabe avaldamine ei tagaks kohtu luba. Õiglusringkuse printsiipide rakendamine mitteusaldatava või kinnitamata teabe alusel ei ole ilmselt samuti võimalik. Luureteave ja selle hilisem praktikas kin-

⁴⁸² Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Merits, Judgment of 27 June 1986., para. 211.

⁴⁸³ Randelzhofer 2002, lk 801–802.

⁴⁸⁴ Guiora 2008, lk 3–24.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, lk 22–24.

⁴⁸⁶ *Ibid.*, lk 19–21.

nitamine on keeruline. Viimane võibki saada saatuslikuks, sest USA käitumine ÜRO Julgeolekunõukogus (st massihävitusrelvade olemasolu kinnitamine Iraagis) 2003. a Iraagi ründamise eel on piisavalt hästi dokumenteeritud. Iraagi vallutamisele ja okupeerimisele järgnenud ajal USA ametnikud massihävitusrelvi ei leidnud.

USA rahvusvahelise õiguse professor John Yoo (kes on tuntud jõupoliitika pooldajana) on õigustanud tolealeegset Ameerika tegevust lähtuvalt riigi kaitse-doktriinist, mis reageeris maailmas aset leidnud muutustele.⁴⁸⁷ Kokkuvõttes märkis J. Yoo, et kaasaegne relvastuse areng on tekitanud olukorra, mis ei võimalda rünnaku alla sattuvat riigil vahetust ja kohesest rünnaku algusest teada saadagi.⁴⁸⁸ Rünnaku kiirus ja tagajärjed võivad olla sellised, mis peaksid lubama ennetavat enesekaitset ja see peaks lähtuma asjaolude kaalutlemisest, kas jõu kasutamine on proportsionaalne ning kas see kaalub üles rünnaku tõenäosuse ja selle tagajärgedest tekkivad kahjud.⁴⁸⁹ Samas on ilmne, et selliste asjaolude kaalutlemine ning igakülgne arvestamine saab jällegi lähtuda luureteabest. Kui adekvaatne see võib ja saab olla, on hoopis teine küsimus. Isegi J. Yoo märgib ära, et sellise ennetava enesekaitse risk seisneb tõsiasjas, et teine pool ei plaani vaenulikkust rünnakut ja oletustele rajatud tegutsemine lähtub vaid teatud tõenäosusest.⁴⁹⁰

Külma sõja ajal oli arutelu objektiks enesekaitse ideoloogilise õnnestustegevuse vastu (vt ka 3.7.). Agressiooni ja jõu kasutamise ning jõuga ähvardamise keeld). Thomas M. Franck on käsitletud nimetatud küsimust mõnede külma sõja aegsete näidete põhjal ja üldistanud seda kaasaegsete sündmuste taustal.⁴⁹¹ T. M. Francki seisukoha järgi ei toeta rahvusvaheline praktika käesoleval ajal tõlgendust, mille kohaselt oleks üldjuhul harta art 51 järgi riikidele lubatud relvastatud enesekaitse riikide vastu, mis tegelevad ideoloogilise õnnestustegevusega (s.o mõjutustegevuse vastu).⁴⁹² T. M. Francki arvamus tugines nelja juhtumi võrdlusele: Ungari 1956. a sündmused ja Varssavi pakti liikmesriikide reaktsioon; 1956. a Iisraeli-Egiptuse relvakonflikt; 1965. a USA invasioon Dominikaani Vabariiki seoses vasakpoolse riigipöördega ning 1968. a Tšehhoslovakkia sündmused ja jällegi Varssavi pakti riikide tegevus.⁴⁹³ Kokkuvõttes leidis T. M. Franck, et ehkki relvastatud enesekaitset ideoloogilise mõjutustegevuse vastu ei toeta rahvusvaheline õigus, on eeltoodud sündmuste analüüsi põhjal võimalik väita kahte asja. Kui riigil õnnestub tõestada, et ideoloogilist agressiooni toetatakse välisriigist relvarühmitustega, kes panevad toime ka relvastatud rünnakuid, on sõjalised vastumeetmed harta art 51 alusel lubatud.⁴⁹⁴ Teiseks – selleks, et enesekaitseks oleks võimalik kasutada relvastatud jõudu, peavad vastaspoole teod olema küllaltki tõsised ja militaarse

⁴⁸⁷ Yoo 2004, lk 734–736; 742; 749–750. Peetakse silmas võitlust terrorismiga pärast 11.09.2001.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, lk 756.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, lk 756–757.

⁴⁹⁰ *Ibid.*, lk 761.

⁴⁹¹ T. M. Franck. *Recourse to Force. State Action Against Threats and Armed Attacks*. Cambridge University Press 2002, lk 69–75.

⁴⁹² *Ibid.*, lk 75.

⁴⁹³ *Ibid.*, lk 55–56; 70–74.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, lk 75.

iseloomuga provokatsioonid, mille algupäras ei ole kahtlust.⁴⁹⁵ Eeltoodud seisukohtade alusel tõstatas T. M. Franck küsimuse seoses islamifundamentalistide ideoloogilis-teoloogilise tegevusega, mis seondub terrorirünnakutega: kas ülaltoodud põhimõtted jäävad kehtima ning kas oleme sisenemas uude globaalsesse konflikti.⁴⁹⁶

Vaadeldes enesekaitse küsimusi mõjutustegevuse aspektist, võib asuda seisukohale, et harta regulatsioon ja toimivus eeltoodud Rahvusvahelise Kohtu lahendi põhjal saab olla aluseks üldjoontes vaid konventsionaalse relvastatud rünnaku õiguslikule reguleerimisele. Väidan seda seetõttu, et näiteks vaenuliku propaganda rünnak piiriülese televisiooni kaudu ei ole esiteks relvastatud rünnak – pigem võib tegemist olla konkreetse riigi julgeoleku või eriteenistuste psühholoogilise mõjutusoperatsiooniga. Teiseks, tõendamiskoormus lasub enesekaitset teostaval riigil. Samas võib psühholoogiline mõjutusoperatsioon kaasa tuua ligilähedaselt sarnaseid tagajärgi kui piiratud ulatusega konventsionaalne relvastatud rünnak. Eelkõige võiks siin välja tuua usulised konfliktid rahvusrühmade või usuvoolude vahel. Meenutagem kasvõi juhtumit 2005. a lõpust ja 2006. a algusest, kui Taani ajalehes Jyllands-Posten ilmusid karikatuurid Muhamedist (koraan ei luba Muhamedi kujutada), mille tulemuseks olid kümnete hukkunutega meelevaldused islami-maades, Taani saatkondade vastu suunatud süütamised ja vägivallateod.⁴⁹⁷ Samuti on karikaturist Kurt Westergaardi füüsiliselt rünnatud ning tema suhtes on tehtud tapmiskatse.⁴⁹⁸

Sellise juhtumi korraldamine või sellega seotud asjaolude ärakasutamine, nagu juhtus Taani karikatuuridega, ei ole keeruline, ent tõendamine, et tegemist on konkreetse riigi tellimusega, on keeruline ja üldjuhul vägagi küsitav. Siit tekib uus küsimus: kas Taani riigil tekib õigus konflikti provotseerinud isikute suhtes kasutada valitud sihtmärkide tapmist (ingl k *targeted killing*, vt 2.10 ja 3.9)?⁴⁹⁹

Taanile on islamiradikaalid lubanud kätte maksta ja teisalt on riigil seetõttu tekkinud õigus ennetavale enesekaitsele. Õigusriiklusest lähtuv Taani Kuningriik vaevalt enesele valitud sihtmärkide tapmist lubada saab. Kui lähtuda A. N. Guiora eelkirjeldatud nelja-astmelisest testist, siis ilmselt saab vastata, et Taanil on õigus enesekaitseks terroristide vastu ning kohustus oma kodanikke kaitsta. Kolmanda ja neljanda punkti osas on asi keerulisem. Valitud sihtmärkide tapmise puhul ei ole tagajärjed etteennustatavad. Pigem valaks selline asi õli tulle ja õigusriiklikult oleks keeruline põhjendada varjatud erioperatsiooni läbiviimist. Samuti tekib kõnealuse meetodi valikul hulgaliselt uusi probleeme – rünnates teises riigis nn valitud sihtmärki, kaasneb ründega võõrriigi suveräänsuse rikkumine, inimõiguste austamise küsimus ja konkreetse riigi vastutus oma kodanike tegevuse suhtes. Loomulikult eiraks sellise meetodi kasutamine harta alusprintsiipe. Probleemi lahendus

⁴⁹⁵ *Ibid.*, lk 75.

⁴⁹⁶ *Ibid.*, lk 69; 75.

⁴⁹⁷ Sündmuste kulg ajaleheartklis: Timeline: the Muhammad cartoons. The Sunday Times, February 6 2006.

⁴⁹⁸ Assassination attempt on Mohammed cartoonist. The Copenhagen Post, Saturday, 2 January 2010. Sama ajaleheartikli kohaselt on karikaturisti ka varem plaanitud tappa.

⁴⁹⁹ Probleemi olemus: Melzer 2008.

siseriiklikult on ilmselgelt õiguskaitseline. Korrakaitse peab tagama karikaturisti turvalisuse ning avaliku korra. Riigi vastu suunatud vaenulike propagandarünnakute ennetamine on keerulisem küsimus, mis seondub rahvusvahelise õiguskorra üldise toimivusega. Taani vägede tegutsemisel näiteks Afganistanis, kui rünnakud on ajendatud karikatuuriskandaalidest, on valitud sihtmärkide tapmine mõeldav. Esiteks on tegemist relvakonfliktiga piirkonnaga. Teiseks on ennetav enesekaitse lahingolukorras lubatav. Kolmandaks on võimalik sellises situatsioonis täita muud sõjaõigusest tulenevad nõuded – proportsionaalsuse ja eristamise printsiip ning tagada ka valimatutest rünnakutest hoidumine (vt 2.2 sõja mõiste).

Harta õigusliku toimivuse seisukohast tekibki peamiselt probleem eelkõige tõenduslikust küljest. Kuidas tõendada teisest riigist lähtuva vaenuliku propaganda suunitlusest konkreetse riigi vastu ning kuidas eristada informatsioonivabadust ja vaenulikku propagandat? Võivad ju rahvuslikud või riiklikud väärtused ja põhimõtted mingites küsimustes risti vastukäivad olla. Pean silmas usuvabaduse ulatuse määra või selle puudumist konkreetsetes riigis, mis võib muutuda mõjutustegevuse sihtmärgiks. Näiteks on võimalik olukord, kus piiriülene religiooni levitamine meedia kaudu võib teise riigi enamuse suhtes olla tajutav kui vaenu õhutamine. Põhjus võib olla selles, et riigi enamusrahvas tajub usulist vähemust vaenulikuna. Samas – religiooni levitavas riigis on tegemist vaid usuvabaduse teostamisega (näiteks on Hiina Rahvavabariigis keelustatud Falun Gong'i liikumine lubatud Taiwanis/Hiina Vabariigis). Teoreetiliselt peaks olema lihtsam tõendada küberrünnakuid, sest arvutivõrkude kaudu on võimalik jõuda konkreetsete isikuteni. Seda siiski eelkõige teoreetiliselt, sest praktika on näidanud, et rünnatavad arvutivõrgud võivad olla nakatatud isikute poolt, keda ei ole võimalik tuvastada. Sellistel juhtudel kasutatakse rünnakuks tihti kolmandate isikute arvuteid, kes ise pole oma arvutis olevast viirusest teadlikud.

Tõendamiskohustus on põhimõtteliselt kahe teraga mõök. Ühelt poolt annab see nõrgemale poolele võimaluse nõuda agressiivsemalt poolelt tõendeid harta reeglite rikkumise kohta juhul, kui sõjaliselt tugevam pool, viidates enesekaitse vajadusele, plaanib kasutada relvastatud jõudu. Teisalt on nõrgemal poolel praktiliselt võimatu nõuda tugevamalt riigilt, olgu too siis tugevam majanduslikult või sõjaliselt, andmeid, mis tõendaksid konkreetseid rünnakuid. Võtkem või 2007. a aprillis-mais toimunud küberrünnakud Eesti riigi vastu, kui Vene Föderatsioon esitatud õigusabipalvele teatavasti sisuliselt ei vastanud.

Enesekaitsega seonduvalt tekib mõjutustegevuse puhul küsimus, millisel määral on riigil õigus tegutseda enesekaitseks, kui riiki solvatakse? Charles G. Fenwick on märkinud, et riigi solvamist on valitsused pidanud vaid veidi vähem tõsiseks juhtumiks kui riigi füüsilist rünnakut.⁵⁰⁰ Enamasti peetakse selliste solvangute puhul silmas olukordi, kus rüvetatakse riikluse tunnuseid sümbolite näol nagu näiteks lipud või siis solvatakse riigi esindajaid.⁵⁰¹ Ehkki mõnes mõttes on tegemist ajalukku jäänud nähtusega, on minu arvates samas tegemist tõusva trendiga riikidevahelistes suhetes. Tasub vaid meenutada Iraani ja Iisraeli riigi suhteid või riigi-

⁵⁰⁰ Fenwick 1965, lk 292.

⁵⁰¹ Tampico intsidendist USA ja Mehhiko vahel: Fenwick 1965, lk 292.

lippude põletamist kui traditsiooni teatud liiki meeleavaldustel. Sügava kahetsuse avaldamine ühe riigi poolt teise riigi suunas tehtud solvangute puhul on minevikku jäänud, kuid võimalus enesekaitseks sellise käitumise puhul on märkimisväärne. Ühelt poolt aitab see näiteks juhtida tähelepanu räigele propagandale või annab teiselt poolt alust kutsuda üles austama teise riigi sümboleid ja esindajaid. Selline tegevus peaks ennetama konfliktide puhkemist rohujuure tasandil ja takistama avaliku arvamuse kujundamist konflikti legitimeerimise eesmärgil. Sellist põhimõtet, mis kutsub järgima ja arendama sõbralikke suhteid, sisaldab mittesiduv ÜRO 1970. a nn sõbralike suhete deklaratsioon.⁵⁰²

Agressiooni ja jõu kasutamise või jõuga ähvardamise keeld ning enesekaitse on lahutamatu seotud mõistetepaariga rahvusvaheline rahu ja julgeolek. Sellest lähtuvalt annab ülevaate nimetatud mõistete sisust.

3.7.2. Rahvusvaheline rahu ja julgeolek

Harta artiklis 1 kasutatud mõisted rahvusvaheline rahu ja julgeolek olid samuti kasutusel Rahvasteliidu preambulis.⁵⁰³ Nende mõistete sisu on võimalik tõlgendada nii „negatiivse” kui ka „positiivse” rahu aspektist ehk siis, kas tõlgendada rahu kitsamalt või laiendatud tähenduses. Kui asuda seisukohale, et rahu tuleb tõlgendada kitsalt, seega relvastatud konflikti puudumisena riikide vahel ehk „negatiivse” rahuna, siis mõiste julgeolek hõlmab tegevusi, mis on vajalikud rahu kindlustamiseks ja tagamiseks ehk tegemist on „positiivse” rahu mõistega.⁵⁰⁴ ÜRO-s tegutsenud eksperdid rõhutasid samuti seisukohta, mille kohaselt kollektiivse julgeoleku ja rahu puhul tuleb kasutada nn „laiendatud julgeoleku” mõistet.⁵⁰⁵ Laiendatud julgeoleku mõiste hõlmab nii vaesuse kui AIDS-i/HIV küsimused ja märgib potentsiaalse ohuna ära tuumaterrorismi.⁵⁰⁶ Sõjaajaloolane Michael Howard on märkinud, et rahu on midagi enam kui sõja puudumine ja positiivne rahu on eelkõige niisugune sotsiaalne ja poliitiline kord, mida hinnatakse õiglaseks ja mille loomine võib nõuda pingutusi mitmetelt põlvkondadelt.⁵⁰⁷ Kõnealuse mõtte kohaselt on vast liigagi vara loota, et harta alusel loodud õiguskord suudaks tagada rahu positiivses tähenduses, sest esialgu tuleks saavutada rahu negatiivses tähenduses. Negatiivse rahu saavutamiseks on minu veendumuse kohaselt vaja õiguslikult reguleerida mõjutustegevust nii üldises mõttes kui ka kõigi spetsiifiliste vahendite ja meetodite kasutamise poolest.

⁵⁰² The Principle of Sovereign Equality of States. Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States.

⁵⁰³ Wolfrum 2002, lk 40–41.

⁵⁰⁴ De Wet 2004, lk 138–144.

⁵⁰⁵ A More Secure World: Our Shared Responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change. General Assembly A/59/565, lk 11–12.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, lk 12.

⁵⁰⁷ Howard 2006, lk 6.

Samamoodi sisaldab mõiste rahvusvaheline julgeolek mitmeid aspekte, mille tõlgendamine ei ole võimalik pelgalt õiguslikest argumentidest lähtuvalt, sest subjektiivne ja objektiivne element omab selle mõiste puhul olulist tähendust. Nimelt võib subjektiivsele poolele kanda iga konkreetse riigi õiguse valida süsteem ja viis oma julgeoleku tagamiseks, samuti rolli ja koha valiku rahvusvahelises elus oma riigi huvide ajamisel ja seejärel meetodid, mil viisil edendada rahvusvahelist rahu ja üldist julgeolekut. Nii loomulik kui selline printsiip esmapilgul ka ei tundu, on maailma suurriigid sellise põhimõtte tihti kahtluse alla seadnud. Vaadelgem kasvõi NATO ja EL-i laienemist. Kui näiteks tuua Gruusia või Ukraina, kellel oli soov eelnimetatud organisatsioonidega liituda, siis nimetatud riikide tahe põhjustas raevuka vastuseisu Venemaa poolt ning tõi kaasa paljude mõjutustegevuse meetodite rakendamise. Gruusia puhul viis mõjutustegevus lõpuks konventsionaalse relvakonfliktini; õigem on isegi öelda, et ühe poole suutmatuse saavutada soovitud tulemusi mõjutustegevuse kaudu viis tavarelvastuse kasutamise ehk relvakonfliktini, mida konkreetsel juhtumil võib ka sõjaks nimetada.

Diplomaatiliste suhete katkemine kahe nimetatud riigi vahel kinnitab ka ülaltoodud I. Detteri sõja määratlust, mille kohaselt sõja tunnuseks on igasuguste rahumeelsete kontaktide katkemine. Mõjutustegevus on seoses Vene-Gruusia konfliktiga käsitlemisel Rahvusvahelises Kohtus. Kohtul tuleb analüüsida Gruusia esitatud kaebust, mille kohaselt Venemaa rikkus ÜRO 1965. a rahvusvahelise konventsiooni rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise printsiipe.⁵⁰⁸ Gruusia ei võtnud konflikti käsitlemisel aluseks mitte relvastatud jõu kasutamist, vaid lähenes mõneti ebatraditsiooniliselt, kui võttis aluseks eelnimetatud konventsiooni (selle põhjuseks oli n-ö soov „tekitada” Rahvusvahelise Kohtu jurisdiktsioon mõne mitmepoolse lepingu kaudu, sest kahepoolsest oleks Venemaa tõenäoliselt õigusvaidlusest keeldunud.).

Gruusia esitas kohtule põhjaliku analüüsi, milles võttis aluseks mitte pelgalt 2008. a augustikuu relvakonflikti, vaid käsitles juhtumit ajaloolises kontekstis. Nii selgitas Gruusia Abhaasia ja Lõuna-Osseetia konflikti põhjusi ja arenguid Nõukogude Liidu kokkuvarisemise järgselt ning ka sellele eelneval ajal. Gruusia käsitles samuti NSV Liidu moodustamist, sest sellega olid seotud piiride kujunemine Kaukaasias ja konflikti ajaloolised alged. Gruusia käsitleb kohtule esitatud materjalides põhjalikult interventsiooniprobleemistikku ja sellega kaasnenud vaenuliku propaganda rünnakuid.⁵⁰⁹ Selge on see, et Venemaa Föderatsioon esitab vastanduva seisukohta nii konkreetse konflikti põhjustest kui ajaloolistest lähtekohtadest.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Gruusia 12.08.2008. a taotlus: Georgia v. Russian Federation, ICJ, Application Instituting Proceedings ja 1965.a rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II, 1995, 5/6, 30.

⁵⁰⁹ 12.08.2008. a Georgia v. Russian Federation, ICJ, Application Instituting Proceedings, lk 8–28.

⁵¹⁰ 1990. a alguses kasutas tolleagne Gruusia president loosungit „Gruusia grusiinidele” jne. Vt pikemalt: R. Müllerson. Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia. Chinese JIL, Vol 8, No 1. 2009, lk 2–25.

Lähenedes 2008. a Gruusia-Venemaa relvakonfliktile loomuõiguslikult, võiks küsida ka nii, et kas „keskmisest” rohkem subjektiivseid õigusi omava riigi käitumise moraalne pale olema olema laitmatu? Peaksid ju riigi õigused ja kohustused olema tasakaalus. Kui konflikti üks osapool on ÜRO Julgeolekunõukogu liige, peaks riigi kohtlemine Rahvusvahelises Kohtus sellest lähtuvalt olema sellevõrra põhjalikum ja nõudlikum. Leian, et peaks kehtima printsiip, mille kohaselt rohkem õigusi toob kaasa ka rohkem vastutust. Sellise seisukoha vastu räägib muidugi poolte võrdsuse printsiip. Saksa professor Rüdiger Wolfrum märgib, et ÜRO moodustamise peamine eesmärk on rahu ja julgeoleku säilitamine ning tagamine.⁵¹¹ Kui lähtuda ülaltoodud põhimõttest, siis peaksid selle organisatsiooni loojad nimetatud põhimõttest rohkem praktikas lähtuma. Siin on tegemist asjaoluga, mida tuleks kindlasti arvestada ÜRO Julgeolekunõukogu kavandataval reformimisel: kas on õigused kohustusteta või toovad suuremad õigused kaasa ka suurema vastutuse.

Kui aga läheneda rahvusvahelisele õigusele realisti seisukohast, tuleb meenutada teooriat, mille kandev idee on riikide ebavõrdsus. Nimetatud teooria propageerimisel on olnud oma roll Tartu Ülikoolis töötanud õigusteadlasel Vladimir Hrabaril.⁵¹² Loomulikult ei ole riikide ebavõrdsuse teoorias iseenesest midagi uut – sellest reaalsusest lähtuti n-ö suveräänide ja riikide tekke koidikul. Meenutagem ateenlaste ja meloslaste dialoogi Thukydides vahendusel, mille kohaselt tugevad saadavad korda, mida suudavad, ja nõrgad taluvad, mida peavad.⁵¹³ Teisiti öeldes võtavad tugevad selle, mida on võimalik võtta, olgu siis otseselt jõuga või muul viisil. Sellest realiteedist lähtudes ei ole ka kuigi tõenäoline, et ÜRO Julgeolekunõukogu reform võiks tuua olemuslikku muudatust, sest teistest võrdsemad ehk suurriigid on vaevalt huvitatud oma staatuse langetamisest ja otsustusõiguse piiramisest. Ilma ÜRO Julgeolekunõukogusse kuuluvate riikide heakskiiduta ei ole Julgeolekunõukogu reform aga võimalik.

Konfliktis on alati vähemalt kaks osapoolt ja saab näha, millise seisukoha võtab tulevikus Rahvusvaheline Kohus Gruusia-Venemaa konfliktis rakendatud sõjaliste ja muude meetmete suhtes. Kohtul tuleb otsustada, kui asjakohased ning õigustatud (aga ka, kui proportsionaalsed) olid kasutatud meetmed. Vara on anda hinnanguid kõikidele õiguslikele aspektidele, sest kohus ei ole veel oma lõplikku otsust langetanud. 2011. a aprillis tegi Rahvusvaheline Kohus esialgse otsuse, mille kohaselt hetkel puudub kohtul jurisdiktsioon asja menetlemiseks.⁵¹⁴ Konventsiooni artiklis 22 on sätestatud nõue, mille kohaselt peavad pooled püüdma vaidlusasja

⁵¹¹ Wolfrum 2002, lk 40.

⁵¹² L. Mälksoo. The Science of International Law and the Concept of Politics. The Arguments and Lives of the International Law Professors at the University of Dorpat/Iur'ev/Tartu 1855–1985, 76 British Year Book of International Law 2005, Oxford University Press lk 452–454.

⁵¹³ Thukydides. Ateenlaste ja meloslaste dialoog: Peloponnesose sõja ajalugu, 5. raamat, 84–116. Akadeemia, nr.9 (246) 2009, lk 1637.

⁵¹⁴ Case Concerning Application of the International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation) Preliminary Objections, ICJ, 1 April 2011, Judgment, Preliminary Objections. Konkreetsetes lahendis oli ka muid argumente, mis aga ei seostu käesoleva tööga ning seetõttu ei ole ka muid aspekte käsitletud.

lahendada esmalt omavahel konventsioonis määratud korras.⁵¹⁵ Oluline oli „asja ülesvõtmine” iseenesest, mis annab lootust, et tulevikus võib konflikti edasisel lahendamisel täieneda kohtupraktika. Hetkel selleks lähiajal lootus puudub, sest Venemaa ja Gruusia vahel puuduvad diplomaatilised suhted, mis on esmaseks eelduseks asja lahendamisele tulevikus. Kui suhted on taastunud, ei pruugi pooled muidugi enam asja edasisest menetlemisest Rahvusvahelises Kohtus huvitatud olla.

Gruusia-Venemaa konflikti puhul tuleb märkida, et üks Venemaa argumentidest, milleks oli oma kodanike kaitsmine konfliktipiirkonnas, meenutab mõneti USA käitumist Kariibi mere saareriigis Grenadal, kus interventsiooni põhjendati USA kodanike suure arvuga.⁵¹⁶ Christine Gray on märkinud, et oma kodanike kaitsmine on n-ö leiutatud USA, Ühendkuningriigi ja Iisraeli poolt ning viimased on seda õigust ka korduvalt kasutanud.⁵¹⁷ Seega võib tõdeda, et ühe suurriigi õiguslikult küsitav tegevus võib hiljem innustada teisi riike kasutama sarnast teguviisi.

Suurem osa külma sõja aegseid konflikte, mida käsitleti ÜRO Julgeolekunõukogus, päädisid patiseisuga. Võib öelda, et harta ei toiminud rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagajana. Külma sõja lõppedes oli ka positiivseid näiteid, kui ÜRO Julgeolekunõukogu 1990. a Iraagi invasiooni Kuweiti hukka mõistis. Hiljem moodustati rahvusvaheline koalitsioon, kelle tegevuse sanktsioneeris Julgeolekunõukogu, andes eelnevalt volitused kasutada Iraagi vastu kõiki vajalikke sunnimeetmeid. Samuti anti resolutsiooniga Iraagile n-ö viimane võimalus taastada piirkonnas rahu ja julgeolek (viidates eelnevale resolutsioonile nr 660⁵¹⁸) ning sätestas ka tähtja tingimuste täitmiseks.⁵¹⁹ Edasine sündmuste kulg on hästi teada ja ei vaja täiendavaid selgitusi.

Harta artikli 1 lg 1 ei sätesta rahu ja julgeolekut ohustavana ainult üksi agressiooniakte, vaid määratleb, et rahu ja julgeolekut võivad ohustada ka muud rahvusvahelised tulid ja olukorrad. Selliselt defineeritud säte annab alust eeldada, et mõjutustegevusele on võimalik harta alusel anda tõlgendus, mille kohaselt selline tegevus on rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ohustav. Milline saab olema praktika, on veel selgusetu, kuid Gruusia-Vene kohtulahend Rahvusvahelises Kohtus võinuks tuua siia mõningast selgust. Samas on konkreetse sätte tõlgendamisel mindud üpris kaugele. Nimelt on eksperdid väitnud, et põhimõtteliselt tähendab selline regulatsioon, et teatud juhtumitel võib sunnimeetmeid rakendada ka näiteks agressiooni ohvri suhtes, kui viimase tegevus võib ohustada rahu ja julgeolekut ning Julgeolekunõukogu selliselt otsustab, et konflikti edasise eskaleerumise vältimiseks tuleb rakendada meetmeid, mis tagavad rahu ja julgeoleku.⁵²⁰

⁵¹⁵ Art 22, 1965. a rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II, 1995, 5/6, 30.

⁵¹⁶ J. N. Moore. Grenada and the International Double Standard. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 78, No 1, Jan. 1984, lk 145–168.

⁵¹⁷ C. Gray. *The Use of Force and the International Legal Order* – M. D. Evans (toim). International Law. Oxford University Press 2003, lk 602.

⁵¹⁸ UN Resolution 660, S/RES/0660, 02. 08. 1990.

⁵¹⁹ UN Resolution 678, S/RES/0678, 29. 11. 1990.

⁵²⁰ Wolfrum 2002, lk 42.

Kokkuvõtlikult – kui rääkida julgeoleku ja rahu tagamisest, siis on minu arvates mõistlik nende teadlaste positsioon, kes peavad loomulikuks, et ühepoolne julgeoleku taotlemine võib põhjustada tasakaalutust riikidevahelistes julgeolekusuhetes. Samas ei saa mingi riigi ühepoolne julgeolekupüüdlus iseenesest olla põhjuseks, mis seab ohtu rahvusvahelise rahu ja julgeoleku. Seetõttu on oluline leida rahvusvahelistes suhetes lepitust nende vahel, kelle seas võib tekkida vasturääkivusi ja konflikte.⁵²¹ Eeltoodud põhimõte on ülimalt õige ja samas paratamatult idealistlik. Selle põhimõtte rakendamine tegelikkuses on märgatavalt raskem, mis aga ei tähenda, et sellisest printsiibist peaks loobuma vaid selle keerukuse tõttu. Arvan, et see on siht, mille poole rahvusvahelistes suhetes peab püüdleva ja mille saavutamise vahendiks peakski olema rahvusvaheline õigus.

3.7.3. Kollektiivsed meetmed

Agressiooni ja jõu kasutamise või jõuga ähvardamise keeld on samuti tihedalt põimunud artiklis 1 lg 1 sisalduva mõistega „kollektiivsed meetmed”, mida ÜRO rakendab rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks.⁵²² Nimetatud meetmeid võib kasutada rahu ähvardava ohu vältimiseks ja kõrvaldamiseks, samuti agressiooniaktide või muude rahu rikkumiste mahasurumiseks. Eriti oluline on siinjuures asjaolu, et kollektiivsete meetmete mõistega on seotud küllalt subjektiivset tõlgendust võimaldav mõiste „tõhus”. Harta loojad küllap tahtsid, et kollektiivsed meetmed, mida rakendatakse rahu ja julgeoleku tagamiseks, oleksid tõhusad ning see ilmselt tulenes jällegi ajaloolisest kontekstist. Teisiti öeldes oli kontekstiks Rahvasteliidu kollektiivsete meetmete mittetõhusus.

Tõhusust tuleb vaadelda koosmõjus harta artikliga 24, mis otseselt sätestab, et ÜRO tegevuse kiireks ja efektiivseks toimimiseks panevad organisatsiooni liikmed peamise vastutuse rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks Julgeolekunõukogule, kes tegutseb organisatsiooni kõigi liikmete nimel vastavalt ÜRO eesmärkidele ja põhimõtetele. Artikli 1 lg 1 ilmneb, et ÜRO-l on kolm funktsiooni rahu ja julgeoleku tagamiseks:

1. esiteks on ÜRO kohustus rakendada meetmeid, et riigid ei ähvardaks jõuga, ei põhjustaks rahu rikkumist ega rikuks rahu;
2. teiseks on ÜRO Julgeolekunõukogul kohustus rakendada eelloetletud olukordade tekkimisel ühiseid ehk kollektiivseid meetmeid vastavalt harta VII peatükile (tegevus rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooniaktide puhul);
3. kolmandaks on nii ÜRO Peaassamblee kui Julgeolekunõukogu kohustus toimida viisil, mis aitaks kaasa ja võimaldaks tülide ja vaidluste rahumeelset lahendamist.⁵²³

⁵²¹ *Ibid.*, lk 41–42.

⁵²² Art 1 lg 1, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵²³ Wolfrum 2002, lk 43.

Harta loomisel silmas peetud kollektiivsed meetmed ei ole seniajani praktikas kuigi sageli teostunud ning artikli 43 asemel, milles on sätestatud kollektiivsed relvastatud sõjajõud, mis on antud liikmesriikide poolt ÜRO käsutusse, on leidnud kasutamist artikkel 42. Artiklis 42 on sätestatud majanduslikud survemeetmed, aga ka transpordi ja kommunikatsioonide katkestamine ning diplomaatiliste suhete katkestamine. Algselt plaaniti harta keskseks normiks kollektiivse rahu tagamisel artiklit 43. Nimetatud artiklist tulenevate meetmete kasutamiseks oli omakorda eeldus, et ÜRO käsutusse antakse liikmesriikide relvajõud, kuid et seda kunagi ei sündinud, siis vältis harta alusel moodustatud organisatsiooni kollapsit just artikli 42 tõlgendamise ja rakendamise paindlikkus, seda vaatamata algse taotluse ja tegeliku praktika lahknevusele.⁵²⁴

Miks kavandatud kollektiivsed meetmed ei teostunud? Selles osas on teadlaste seas väga erinevaid arvamusi. Probleemi on hästi kokku võtnud Thomas M. Franck, kelle väitel põhjustasid 1945. a geopoliitilised arengud muudatused, mis ei võimaldanud rakendada ühiseid kaitsemeetmeid, nagu algselt kavandati. Need põhjused olid esiteks külma sõja koidik, teiseks riikide otsene ja kaudne toetus paramilitaarsetele gruppidele mitmetes kodusõdades ja relvakonfliktides, millega kaasnes riikide poolt mitteotsese jõu kasutuselevõtt, kolmandaks teaduslik-tehniline revolutsioon relvastuse arengus ja sellest põhjustatud ennetava enesekaitse doktriini tekkimine. Neljas põhjus oli kõige ettenägematum – avaliku arvamuse mõju, mis toetas dekoloniseerimist ja inimõiguste austamist ning mille tõttu rahu ja julgeoleku tagamine allutati õigluse printsiibile.⁵²⁵ Võib muidugi kohe väita, et ÜRO hartas sätestatud kollektiivsed meetmed on ebaõnnestunud ja harva teostunud, kuid ühisosa otsimine II maailmasõja järgses maailmas rahu ja julgeoleku tagamiseks on pigem ideaal ja eesmärk, mille poole tsiviliseeritud ühiskonnad liiguvad. Tegemist ei ole meetmetega, mille rakendamine oleks kiiresti saavutatav, sest selliste vahendite õiguslik siduvus on vajadusel vajalik tagada relvajõududega. Suurriikide kohustus mingilgi määral arvestada ÜRO harta alusel kehtestatud õiguskorraga ning püüd legitimeerida oma tegevust jõu kasutamisel või jõu kasutamisega ähvardamisel on samaaegselt ka märk, et õiguskorraga arvestatakse ja tõlgenduste abil püütakse painutada õiguskorda sellisel viisil, et riigi tegevus vastaks harta eesmärkidele ja põhimõtetele. Teada on fakt, et Iraagi ründamisele 2003. a USA poolt eelnes küllaltki intensiivne tegevus ÜRO Julgeolekunõukogus, kus Iraagi ründamise vajalikkust püüti legitimeerida massihävitusrelvade olemasoluga.

Kuigi ÜRO kollektiivsed meetmed ei ole teostunud, püüti seda asjaolu kompenseerida regionaalsete julgeolekut tagavate organisatsioonidega. Külma sõja ajal lõi NSV Liit Euroopa kommunistliku riigikorraga riikides Varssavi pakti. Tänapäeval on säilinud kõige tuntum kollektiivse kaitse organisatsioon, mis loodi külma sõja ajal, nimelt 1949. a Washingtonis sõlmitud Põhja-Atlandi lepingu alusel moodustatud kollektiivse kaitse organisatsioon ehk NATO. Nimetatud organisatsiooni

⁵²⁴ Franck 2002, lk 21–24.

⁵²⁵ *Ibid.*, lk 21

asutamislepingu artiklis 5 viidatakse ÜRO harta artiklile 51, mis võimaldab individuaalset ja kollektiivset enesekaitset.⁵²⁶

3.8. Enesemääramisõigus

Enesemääramisõigus on sätestatud artikli 1 lg 2 kontekstis seoses rahvusvaheliste sõbralike suhete arendamise nõudega, mis peavad kindlustama üldist rahu koos rahvaste võrdõiguslikkusega.⁵²⁷ Mõjutustegevuse seisukohast on tegemist valdkonnaga, mis võib teatud asjaolude kokkusattumusel muutuda mõjutustegevuse objektiks. Mõistmaks mõjutustegevuse seoseid enesemääramisõigusega, on esmalt vajalik vaadelda mõiste sisu. Saksa teadlane Karl Doehring on püstitanud küsimuse, kas see on õiguslikult mittesiduv deklaratiivne poliitiline eesmärk või on selline määratlus n-ö rakendatav õigusena. Tuldi järeldusele, et tegemist on otserakendatava õigusega, sest selliselt on sätet kasutanud Rahvusvaheline Kohus, kes saab hartat ja muid rahvusvahelise õiguse norme ja põhimõtteid kohaldada, mitte ise uut õigust luua. Rahvusvaheline Kohus lähtus nimetatud sättest oma Namiibia kohtuasjas seoses Lõuna-Aafrika Vabariigiga.⁵²⁸

Enesemääramisõiguse ajaloolisi juuri nähakse USA iseseisvusdeklaratsioonis. Mõned on arvamisel, et XX sajandi Versailles' rahust alates võib enesemääramisõiguse printsiipi näha universaalsena.⁵²⁹ Valdavalt on siiski valitsemas seisukoht, et nimetatud printsiip muutus üldiseks II maailmasõja järgsel ajal. Samas on ka teisi seisukohti, et ehkki selline printsiip avaldas suurt mõju Rahvasteliidule, ei võetud seda tolle põhikirja ja see aitas vaid kaasa rahvusvähemuste paremale kohtlemisele.⁵³⁰ Eesti riik ja rahvas on enesemääramisõiguse printsiibiga mingis mõttes lahutamatu seotud. Nimelt on õigusteadlane Lauri Mälksoo pidanud 1920. a Tartu rahulepingut, millega Venemaa tunnustas Eesti riiklust, esimeseks lepinguks, milles kasutati kõnealust printsiipi.⁵³¹ Enesemääramisõigust tunnistatakse tänapäeval *ius cogens* 'i normina, mis tekitab *erga omnes* kohustusi kõigile riikidele ja teistele rahvusvahelise õiguse subjektidele.⁵³²

Mis teeb selle põhimõtte käsitlemise põhjendatuks mõjutustegevuse kontekstis, on enesemääramisõigus ja kolmandate riikide tegevus. Üks pool võib olla näiteks huvitatud sekkumisest teise riigi siseasjadesse, kus võib olla tekkinud enesemääramisõigusest tulenev protsess ja sellega võib omakorda kaasneda interventsioonioht. 2008. a Gruusia-Vene konflikt on siinjuures jällegi üks värskemaid näiteid. Euroopa Liidu rahastatud sõltumatu faktituvastuskomisjon, mis uuris Gruusia-Venemaa 2008. a konflikti põhjuseid, asus seisukohale, et Abhaasial ja

⁵²⁶ Art 5. Põhja-Atlandi leping. RT II, 2004, 5, 14.

⁵²⁷ Art 1 lg 2. ÜRO põhikirja, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵²⁸ K. Doehring. Self-Determination – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 54.

⁵²⁹ *Ibid.*, lk 50.

⁵³⁰ Shaw 2005, lk 225.

⁵³¹ Mälksoo 2006, lk 20 (eessõnast).

⁵³² Doehring 2002, lk 63.

Lõuna-Osseetial puudub rahvusvahelise õiguse järgi alus enesemääramiseks, sest pole täidetud riikluse tunnused ja tagatud inimõigused, muuhulgas konfliktipiirkonnas elanud isikute võimalus koju tagasi pöörduda.⁵³³

Mõneti sarnane Gruusia-Vene konfliktile on olukord Lähis-Idas (konflikti pikaajalised ajaloolised tagamaad riikide ja rahvaste vahel). Palestiina riigi loomise pidurdumine on põhjustanud arvukalt relvakonflikte Iisraeli ja tema naabrite vahel. 2006. a juulis (sündmust tuntakse nii 2006. a Liibanoni sõjana kui ka Iisraeli-Hezbollah' vahelise sõjana), kui palestiinlaste relvarühmituse Hezbollah' Liibanonis asunud liikmed ründasid Iisraeli, mille tagajärjel 3 Iisraeli sõdurit hukkus ja 2 võeti pantvangi, ründas Iisrael Liibanoni, sest pidas viimast vastutavaks oma territooriumil paiknevate Hezbollah' võitlejate tegude eest. Iisraeli meetmed olid ebaproportsionaalselt jõulised – ÜRO Julgeolekunõukogule saadetud teates esitas Liibanon andmed 300 hukkunust ja 1000 vigastatud isikust (rääkimata varalisest kahjust).⁵³⁴ Enesemääramisõigusega kaasnevate relvakonfliktide puhul kerkib alati küsimus vastumeetmete proportsionaalsusest ja seda kõigi konflikti osapoolte vahel, mida eelkirjeldatud juhtumi puhul käsitles T. M. Franck.⁵³⁵ Selle analüüsi juures oli huvipakkuv, et T. M. Franck rõhutas nimetatud konflikti puhul asjaolu, et Iisrael võitis küll sõjategevuse, kuid kaotas sama kindlalt „võitluse” avaliku arvamuse pärast, mis sageli on sama tähtis kui lahingutegevus.⁵³⁶ Sellest seisukohast võib järeldada, et Hezbollah' tegevus Iisraeli provotseerimisel oli edukas. Palestiina iseseisvumisega kaasnev vastastikune propagandasõda sai toetajaid palestiinlaste võitlusele ning samavõrra mõjutas see vähemalt osaliselt maailma avalikkust Iisraeli vastu. Muidugi on antud küsimuses ka Iisraeli selgelt toetavaid seisukohti, sest mitmed Lääneriigid peavad Hezbollah'd terroristlikuks organisatsiooniks, kuid samal ajal ei tee seda ÜRO ega ka Euroopa Liit.

Sakslasest Oxfordi õigusteadlane Stefan Talmon on analüüsinud, millisel määral vastutavad kolmandad osapooled, kes sekkuvad eralduva piirkonna enesemääramisprotsessi.⁵³⁷ Vastutuse otsustamiseks kolmandate osapoolte suhtes, kes sekkuvad enesemääramisprotsessi, on rahvusvahelises õiguses lähtutud kontrolli teooriast. Selle kohaselt sõltub vastutus asjaoludest, kas kolmandale osapooltele on omistatav kontroll separatistide üle ja millisel määral. S. Talmon toob välja kaks näidet, mille põhjal Rahvusvaheline Kohus on analüüsinud kontrolli teostamist ja selle omistamist kolmandale osapooltele. Lahenditeks, mille põhjal kontrolliteooriat analüüsiti, olid Rahvusvahelise Kohtu nn Nicaragua juhtum ja Bosnia genotsiidi juhtum. Vastutus sõltub S. Talmoni arvates kontrolli määra, mida kolmas osapool omab. Sisuliselt võib küsimuse võtta kokku järgmiselt: kas tegemist on kontrolli ja

⁵³³ Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Report. Vol II, lk 134–135. Kättesaadav: http://www.ceiig.ch/pdf/IIFMCG_Volume_II.pdf (17.08.2010).

⁵³⁴ Identical letters dated 19 July 2006 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Lebanon to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council. A/60/948 S/2006/550, 19 July 2006.

⁵³⁵ Konkreetse olukorra analüüs: Franck 2008, lk 732–734.

⁵³⁶ *Ibid.*, lk 734.

⁵³⁷ S. Talmon. The Responsibility of Outside Powers for Acts of Secessionist Entities. ICLQ, Vol 58, July 2009, lk 493–517.

mõjuga üldises mõttes või on kolmanda osapoole puhul tegemist kontrolliga, mis sarnaneb kontrollile, mida riik rakendab oma siseriiklike institutsioonide üle.⁵³⁸ Mõjutustegevuse kontekstis on tegemist olulise seisukohaga, sest mitte igasugust kontrolli ja mõju separatistide üle ei saa lugeda oluliseks. Seega on tegemist eelkõige tõenduslike küsimustega. Võib öelda, et rahvusvahelises õiguses pole lünka, mis takistaks riigil oma õigusi teostada, kui selle riigi teatud piirkond püüab kolmanda osapoole sekkumisel eralduda.

Enesemääramisõigus on seega sageli seotud kolmanda osapoole intervent-siooniga, mistõttu sekkumist teise riigi siseasjadesse ja näiteks ühe osapoole relvadega varustamist tuleks käsitleda keelustatud tegevusena.⁵³⁹ USA õigus-teadlane Richard A. Falk on seisukohal, et enesemääramisõiguse äärmuslikel juhtumitel, kui inimõigused on ohus, on erandina kohane ka ühepoolne huma-nitaarne interventsioon.⁵⁴⁰ R. Falk arvab, et ühepoolse humanitaarse interventsiooni puhul võib küll olla tegemist illegaalse tegevusega, kuid samas on see legitiimne.⁵⁴¹ Reaktsioonina inimõiguste rikkumisele tuleks kasutada relvastatud humanitaarset interventsiooni ning näitena esitatakse NATO sekkumine Kosovo konfliktis.⁵⁴² Kokkuvõtvalt on õigusteadlased asunud seisukohale, et ehkki kolmanda osapoole sekkumine enesemääramisõiguse teostamisel on vaidlusobjektiks juba külma sõja ajast, ei ole õiguslikult üheselt määratletavaid situatsioone.⁵⁴³ Kosovo iseseisvumist ja Gruusia separatistlike regioonide enesemääramisõiguse teostamist on sama-väärsetena käsitlenud Venemaa Föderatsioon, tunnustades Lõuna-Osseetia ja Abhaasia iseseisvust.

Kuivõrd enesemääramisõigus on üldjuhul alati vastuolus mingi kindla riigi territoriaalse terviklikkusega, on oluline kindel õiguslik raamistik. Rein Müllerson analüüsis Kosovo ning Lõuna-Osseetia ja Abhaasia juhtumeid ning jõudis järeldusele, et kuigi märgitakse, et Kosovo enesemääramine on erandlik ning sama printsiipi ei saa otse rakendada teistel juhtumitel, on tegemist olukordadega, mis sõltuvad asjast huvitatud riikide positsioonidest, inimeste ideoloogilistest tõeks-pidamistest ja uskumustest ning eelhoiakutest.⁵⁴⁴ Tundes hästi endist Nõukogude Liitu ja hinnates Lõuna-Osseetia ja Abhaasia eraldumist Gruusiast ning Kosovo iseseisvumist, jõudis R. Müllerson järeldusele, et maailmal on vaja läbipaistvamaid ja selgemaid reegleid ning ausamat poliitikat nendes küsimustes.⁵⁴⁵ Kuid ennast realistiks pidades jäi R. Müllerson sellise võimaluse suhtes üpris skeptiliseks.

⁵³⁸ *Ibid.*, lk 511–517. Nn *Nicaragua* juhtumit analüüsin dissertatsioonis seoses intervent-siooniga.

⁵³⁹ Doebling 2002, lk 62.

⁵⁴⁰ Sellisteks juhtumiteks peab R. A. Falk eelkõige olukordi, kui enesemääramisõiguse teostamisel on tegemist relvastatud konfliktiga, mille tagajärjeks on genotsiid, inimesevastased või sõjakuriteod. Vt pikemalt: R. A. Falk. What Future for the UN Charter System of War Prevention? *Am. J. Int'l. L.*, Vol 97, No 3, Jul. 2003, lk 590–598.

⁵⁴¹ *Ibid.*, lk 591.

⁵⁴² Doebling 2002, lk 63.

⁵⁴³ Shaw 2005, lk 1039.

⁵⁴⁴ Müllerson 2009, lk 2–25.

⁵⁴⁵ *Ibid.*, lk 24.

Enesemääramist, mida koos inimõiguste, demokraatia ja suveräänsuse ning territoriaalse terviklikkusega peetakse väärtusteks, mida on vaja tagada, on suurriikide poolt erinevates situatsioonides käsitletud erinevalt. R. Müllerson toob näitena Kremli tegevusetuse Kosovo albaanlaste kaitsmisel ja samas Washingtoni huvi puudumise Serbia territoriaalse terviklikkuse säilitamisel. Just seetõttu on oluline vaadata, mis sellist vastukäivat tegevust põhjustab.⁵⁴⁶ Tähelepanuväärsele järeldusele jõudis R. Müllerson kaudselt ka mõjutustegevuse suhtes. Nimelt on enesemääramine tihti seotud probleemiga, et massimeedia valgustab probleeme must-valgelt ning tuleb palju teha selleks, et avalikkus ja valitsused saaksid probleemi olemusest paremini aru, sest konkreetse olukorraga mitteseotud isikud ei pruugi mõista tegelikke asjaolusid piirkonna suhtes, mis soovib eralduda.⁵⁴⁷

3.9. Inimõiguste austamise printsiip

Harta artikkel 1 lg 3 sätestab hartas inimõiguste austamise printsiibi seotuna koostööga majandusliku, sotsiaalse, kultuurilise ja humanitaarse iseloomuga rahvusvaheliste probleemide lahendamisel ja lähtudes diskrimineerimise keelust (rassi, soo, keele ja usundi alusel).⁵⁴⁸ II maailmasõja järgses rahvusvahelise õiguse diskursuses on inimõiguste austamise printsiip muutunud keskseks, varjutades sageli teised rahvusvahelise õiguse põhimõtted. Inimõigused on rahvusvahelises õiguses tormiliselt arenenud valdkond. Rahvusvahelise Kohtu endise kohtuniku Thomas Buergenthali arvates on inimõiguste areng olnud revolutsiooniline ja kaasa toonud inimõiguste paranemise paljudes maailma paikades.⁵⁴⁹ Minu arvates pole siinkohal täiendavalt vajalik selgitada inimõiguste olemuslikke põhimõtteid ja nende printsiipide sisu, sest need on üldtuntud (kuigi, nagu paljud muud õigusnormid, võimaldavad need rahvusvahelistes suhetes just kuritarvituste puhul ulatuslikku tõlgendamist). Selgitan allpool eelkõige inimõiguste seoseid mõjutustegevusega ja selles ulatuses, mis on vajalik mõjutustegevuse meetodite mõistmiseks. Inimõiguste areng on kaasajal oluliselt muutnud rahvusvahelist õigust.

Mõjutustegevuse seisukohalt on üks olulisemaid diskursusi inimõiguste humaniseeriv mõju rahvusvahelise õigusele, millele on pühendunud mitmed juhtivad rahvusvahelise õiguse teadlased nagu näiteks Theodor Meron.⁵⁵⁰ Teooria, mille kohaselt inimõigused on avaldanud humaniseerivat mõju rahvusvahelisele õigusele, keskne idee seisneb väites, et inimõigused on tõstnud rahvusvahelises õiguses keskele kohale indiviidi ning riikide õigused peaksid olema kooskõlas inimõigustega. Mõjutustegevuse seisukohalt on tegemist olulise ning ka põhimõttelise seisukohaga, sest see tõstab esikohale indiviidi subjektsuse, mitte riikide kui rahvusvahelise õiguse peamiste subjektide õigused ja huvid. Üksikisiku inimõiguste

⁵⁴⁶ *Ibid.*, lk 13.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, lk 25.

⁵⁴⁸ Art 1 lg 3, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵⁴⁹ T. Buergenthal. The Contemporary Significance of International Human Rights Law. LJIL, Vol 22 2009, lk 217–223.

⁵⁵⁰ Meron. The Humanization... 2006.

austamine saab rajaneda teatud kokkuleppelistel väärtustel. Rahvusvahelises õiguses keskset rolli mängivatel suurriikidel on aga esikohal omad huvid. Kui huvide teostamiseks on vaja olla väärtuse eest kõneleja (antud juhul inimõiguste teemadel), seataksegi esikohale inimõigused. Kuivõrd inimõigused on väärtused, mille austamine ning järgimine on kõikide riikide kohustus või siis huvide väljendus, ilmneb nende järgi toimimise tegelikkus sageli riikidevahelistes konfliktides. Küllap on siinjuures asjakohane mainida, et teooria, mille kohaselt inimõigustel on humaniseeriv mõju rahvusvahelisele õigusele, juured ulatuvad muuhulgas tagasi Martensi klausli tekkeni.⁵⁵¹ Inimõiguste universaalsuses üldjuhul ei kahelda, vastuväited antud seisukohale tulevad üldjuhul autoritaarsematest või sügavalt religioossetest ühiskondadest.

Seoses inimõigustega on kesksel kohal rahvusvahelised konventsioonid ja deklaratsioonid (mis pole küll siduvad). Väga tuntud on 1948. a ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, mis rangelt võttes on õiguslikult mittesiduv, kuid mida peetakse suures osas rahvusvahelise tavaõiguse väljenduseks. ÜRO-s toimus 1960. aastatel suhteliselt intensiivne inimõiguste-alane areng. Tegemist oli nn pingelõdvenduse perioodiga, mil sõlmiti mitmed olulised rahvusvahelised kokkulepped. Parimates näideteks on 1965. aastast pärinev rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta⁵⁵², samuti 1966. a kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt.⁵⁵³ Nende hulka võib lugeda ka 1966. a majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti.⁵⁵⁴

Rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta keelustab diskrimineeriva propaganda õhutamise riigi ja kohalike omavalitsuste poolt ning nõuab organisatsioonide keelustamist, mis õhutavad rassilist vaenu ja diskrimineerimist artikli 4 järgi.⁵⁵⁵ Kodanikuõiguste paktis on mõjutustegevuse seisukohast olulise tähtsusega artiklid 18–21, mis sätestavad mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabaduse; õiguse omale arvamusele ja õiguse arvamusevabaduse levitamisele, mis seondub informatsioonilise enesemääramisega.⁵⁵⁶ Piiranguna sätestati artiklis 20 keeld sõjapropagandale ja sotsiaalse vaenu õhutamisele (rahvusliku, rassilise, usulise jne). Nimetatud konventsiooni artiklis 21 sätestati võimalus piirata väljendusvabadust koosolekutele, kui need on vajalikud demokraatlikus ühiskonnas riikliku või ühiskondliku julgeoleku, avalik korra, elanikkonna tervise ja moraali või teiste isikute õiguste ja vabaduste kaitseks. Teisiti öeldes lähtuti vajalikkuse ja proportsionaalsuse ning kohasuse printsiibist. Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti artiklis 1 lg 1 on taaskinnitus rahvaste enesemääramisõigusele ja poliitilise ning majandusliku, sot-

⁵⁵¹ *Ibid.*, lk 5.

⁵⁵² Rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II, 1995, 5/6, 30.

⁵⁵³ Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 1993, 10/11, 11.

⁵⁵⁴ Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 1993, 10–11, 13.

⁵⁵⁵ Art 4. Rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II, 1995, 5/6, 30.

⁵⁵⁶ Art 18–21. Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 1993, 10/11, 11.

siaalse ja kultuurilise arengu vabale kehtestamisele.⁵⁵⁷ Kõik eeltoodud sätted on avatud tõlgendamisele ning ühest piiri pole mõjutustegevusele võimalik seada. Küll aga piiritlevad ülaltoodud sätted mõjutustegevuse meetodite kasutamisel piirid, milleni võib minna, ilma et toimuks konventsioonide rikkumist. Rangelt võttes on mõjutustegevuse meetoditest lubatud vaid pehme jõu meetodite kasutamine, sest muude meetodite rakendamine toob suure tõenäosusega kaasa kas vaenu õhutamise, sõnavabaduse või väljendusvabaduse piiramise.

Üldisemas võttes võib ka väita, et sekkumine teise riigi sisepoliitikasse inimõiguste tagamise eesmärgil on paratamatult rahvaste enesemääramisõiguse piiramine ja mittesekkumisprintsipi ning suveräänsuspõhimõtte rikkumine, sest tekib üld- ja erinormide konflikt. Halvematel juhtumitel tekib inimõiguste ja humanitaarõiguse konflikt. Mida eelistada – riigi julgeolekut või inimõigusi? Sellise dilemmaga on seotud Iisraeli ja Palestiina suhted ning just nende suhete pinnalt tegi Rahvusvaheline Kohus oma lahendi seoses nn müüri ehitamisega Iisraeli riigi ja Palestiina territooriumide vahele.⁵⁵⁸ Nimelt selles asjas märkis Rahvusvaheline Kohus, et teatud juhtumitel võib tegemist olla erinevate rahvusvahelise õiguse harude segunemisega, aga ka vaid ühe või teise konkreetse valdkonna küsimusega.⁵⁵⁹ Esmapilgul umbmäärane vastus kinnitab minu arvates seda, mida Rahvusvaheline Kohus selgelt ei sõnasta: kehtiv paradigma inimõiguste austamise printsipi ja sõjaõiguse kohaldamisel ei ole käesoleval ajal toimiv. Lihtsamalt öeldes on jällegi tegemist olukorra kirjeldusega, mis näitab ühelt poolt rahvusvahelise õiguse fragmenteerumist ning teisalt *status mixtus*'e situatsioonide arendamise vajadust mitte ainult sõjaõiguse valdkonna sees, vaid ka seotuna teiste õigusharudega. Eelkõige pean silmas inimõiguste prioriteetsust teiste õigusharude ees. Londoni ülikooli rahvusvahelise õiguse professor Iain Scobbie on püstitanud küsimuse järgnevalt: kas inimõiguste suhestumine humanitaarõigusega lähtub teatud printsiipidest või pragmatismist?⁵⁶⁰ Ilmselt tuleneb just sellisest küsimuseasetusest vaidlus prioriteetide ja erinormide üle. Sõjaõiguse arengu tulemusena alguse saanud Martensi klauslist peaks lähtuma ka antud valdkonnas konkreetsetes õigusvaidlustes.

Inimõiguste olulisuse tõttu tuleb märkida, et tegemist ei ole vaid hartast tuleneva õiguskorraga. Regionaalõiguse tasandil vastu võetud inimõigusi sätestavatest

⁵⁵⁷ Art 1 lg 1. Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 1993, 10–11, 13.

⁵⁵⁸ Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion 2004, ICJ Rep.

⁵⁵⁹ *Ibid.*, para. 106: „As regards the relationship between international humanitarian law and human rights law, there are thus three possible situations: some rights may be exclusively matters of international humanitarian law; others may be exclusively matters of human rights law; yet others may be matters of both these branches of international law. In order to answer the question put to it, the Court will have to take into consideration both these branches of international law, namely human rights law and, as *lex specialis*, international humanitarian law”.

⁵⁶⁰ I. Scobbie. Principle or Pragmatics? The Relationship between Human Rights Law and the Law of Armed Conflict. JCSL, Vol 14, No 3 2010, lk 449–457.

konventsioonidest on meile tuntuim 1950. a Roomas vastu võetud Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. Konventsiooni alusel tekkinud vaidlusi on lahendanud Euroopa Inimõiguste Kohus Strasbourg'is ning mahukas kohtupraktika avaldab mõju üldisele rahvusvahelisele õigusele (näiteks *ad hoc* kohtute lahendid ICTR ja ICTY).

Mis tuleneb inimõiguste teooriast ja millist mõju avaldab see mõjutustegevusele? Eelkõige tuleneb nimetatud printsiipidest, et riikide tegevus paljude mõjutustegevuse meetodite rakendamisel rikub oma olemuselt inimõiguste austamise printsiipe. Üldistatult võib tuua näite, et vaenulik propaganda riigi kontrollitud, suunatud või rahastatud meedia poolt võib tõsiselt häirida inimeste põhiõigusi ja vabadusi. Võib omakorda küsida, milles konkreetselt avaldub inimõiguste riive. Jällegi – minnes konkreetsemaks, arendagem üldistust, mille kohaselt riigi kontrollitud meedia levitab piiriüleses meedias või internetis rahvuslikku või religioosset vaenu naaberriigi suhtes ja sihtmärgiks on etnilised või siis vastavalt religioossete grupid. Kui selline propaganda jõuab oma auditoriumini, siis kas on võimalikud etnilised või usulised konfliktid? Nagu praktika näitab, on see võimalik: mõelgem konfliktidele endises Jugoslaavias ja Rwandas. Äärmuslikel juhtumitel on tagajärgedeks rahvusvaheliselt kriminaliseeritud kuriteod. Üldjuhul on tegemist vaid õigusrahu riivega või lihtsalt rahvusvaheliste tavade ja heade kommete rikkumisega, viimaseid aga ei saa hinnata rahvusvahelise õiguse olulise rikkumisena. Mõjutustegevuse toimimise kohaselt on siin oluline koht rahvusvahelisel kriminaalõigusel (vt IV osa), mis seab teatud piirid füüsilistele isikutele kõige raskemate rahvusvahelise õiguse rikkumiste puhul.

Inimõiguste austamise printsiibiga seostub tänapäeval rahvusvahelises õiguses muudki kui vaenuliku propaganda õhutamine. Veidi teist laadi näide seoses mõjutustegevusega on riiklikult korraldatud eriooperatsioonid. Pärast 2001. aastat USA vastu toime pandud terrorirünnakuid on kasutusele võetud eriooperatsioonid terroristide tapmiseks – selliseid eriooperatsioone nimetatakse valitud sihtmärkide tapmiseks (vt 2.10.). Ilmselgelt rikub selline tegevus kõiki peamisi ÜRO harta alusel kehtestatud rahvusvahelise õiguse printsiipe. Eelkõige on sellistel juhtumitel tegemist inimõiguste austamise printsiibi rikkumisega. Siinjuures on tegemist vastuoludega humanitaarõiguse ja inimõiguste üldprintsiipide kohaldamisel. Selline valdkondade vastuolulisus ja segunemine kinnitab vajadust *status mixtus*'e sarnase seisundi (vt 2.3) tunnustamiseks ja õiguslikuks reguleerimiseks.

Mõjutustegevuse eesmärk, nagu mainitud, on muuhulgas ka riikliku poliitika legitimeerimine ja seetõttu on inimõigustel kui eraldiseisval distsipliinil rahvusvahelistes suhetes kande roll. Inimõigustega võib legitimeerida mittelegaalset tegevust mingi riigi ründamiseks (nt endine Jugoslaavia, Iraak). Teisest küljest viib inimõiguste rikkumine T. Buergenthali arvates riigi valitsuse legitiimsuse erodeerumiseni, mis seetõttu pannakse rahvusvaheliselt kahtluse alla.⁵⁶¹ Sellest seisukohast nähtub, et legitiimne alus teise riigi vastu mõjutustegevuse kasutamiseks on inimõiguste valdkond. T. Buergenthal märgib veel, et selline suundumus rahvusvahelistes suhetes, mis nõab riigilt inimõiguste järgimist, peaks viima riikide

⁵⁶¹ Buergenthal 2009, lk 222–223.

tegevuse paremini vastavusse inimõiguste austamise printsiipidega.⁵⁶² Seega võib kokkuvõtteks märkida, et nii nagu paljude ÜRO õigusest tulenevate printsiipide, on ka inimõiguste puhul võimalik mõjutustegevusele piirid seada ja samaaegselt selle kasutamist õigustada.

3.10. Riikide suveräänsus ja võrdsus

Harta artiklis 2 lg 1 on sätestatud, et organisatsioon on rajatud kõigi liikmete täieliku võrdsuse põhimõttele.⁵⁶³ Minu arvates tundub olevat tegemist peamiselt deklaratiivse sättega. Riikide suveräänsuse ja võrdsuse rakendamist piiravad otseselt ka hartas sätestatud teised sätted. Samuti on nimetatud printsiibi toimimisele mõju avaldanud II maailmasõja järgne rahvusvahelise õiguse areng. Eriti on neid põhimõtteid mõjutanud inimõiguste arenguga kaasnenud protsessid. Eeltoodu tõttu väidan, et säte on deklaratiivne, sest põhiprintsiibi piiramiseks on erandeid rohkem kui võimalusi nende põhimõtete kasutamiseks.

Saksa õigusteadlase Bardo Fassbenderi arvamusel kohaselt tuleb riikide suveräänsuse ja võrdsuse põhimõtte puhul tõmmata selge piir rahvusvahelise õiguse selles osas, mis eksisteeris enne ja mis pärast harta vastuvõtmist, sest konkreetse printsiibi käsitlus saab lähtuda harta kui terviku kontekstist.⁵⁶⁴ Charles G. Fenwick on arvamisel, et pärast ÜRO harta vastuvõtmist saab siseriiklikus süsteemis suveräänsusest rääkida niivõrd, kui see ei ole piiratud rahvusvahelise õigusega.⁵⁶⁵ Suveräänsus ning võrdsus on sätestatud hartas formaalselt õiguslikus mõttes, neid mõisteid tuleb käsitleda harta piires, sedastab C. G. Fenwick.⁵⁶⁶ Samas on selge, et ÜRO harta alusel on keskne roll Julgeolekunõukogul, mille viiel alalisel liikmel on vetoõigus. Seega ei ole täieliku võrdsuse deklareerimine võimalik ning seda möönavad ka õigusteadlased.⁵⁶⁷ Artikkel 23, milles on määratletud Julgeolekunõukogu liikmete arv ja kus on eristatud alalised ning mittealalised liikmed, sätestab samuti ebavõrdsuse. ÜRO Julgeolekunõukogu alaliste vetoõigusega liikmete olemasolu on peamine argument, mis ei luba mul arvata, et riikide suveräänsus ja võrdsus on keskne rahvusvahelise õiguse printsiip. Seda on ta formaalselt ja deklaratiivselt, aga mitte sisuliselt. See tees kehtib ka, kui vaadelda mõjutustegevuse rakendamist riikide vahel. Riikide ebavõrdsuse näitena on Saksa õigusteadlane Karl M. Meessen toonud harta artikli 107, mis lubab nn vaenlasriikide suhtes rakendada meetmeid (vaenlasriikidena peetakse silmas riike, kes II maailmasõja ajal sõdisid ÜRO asutanud liitlaste vastu).⁵⁶⁸

⁵⁶² *Ibid.*, lk 223.

⁵⁶³ Art 2 lg 1, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵⁶⁴ B. Fassbender; A. Bleckmann Art 2 (1) – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 70.

⁵⁶⁵ Fenwick 1965, lk 48–49.

⁵⁶⁶ *Ibid.*, lk 48.

⁵⁶⁷ Fassbender; Bleckmann 2002, lk 87.

⁵⁶⁸ K. M. Meessen. *Sovereignty – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice*. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995. lk 1194–1195.

Ajaloolise konteksti mõttes on oluline märkida, et riikide suveräänsuse ja võrdsuse temaatika oli ÜRO-s aktuaalne nn pingelõdvenduspoliitika ajal, mil kommunistliku orientatsiooniga riigid arendasid rahuliku kooseksisteerimise kontseptsiooni.⁵⁶⁹ Selline teooria sisaldas näiteks mittesekumise põhimõttena ka hukkamõistu riikide poolt rakendatud salajaste erioperatsioonide vastu (ingl k *subversion*).⁵⁷⁰ NSV Liidus tunti salajasi operatsioone õõnestustegevuse nime all. Selline tegevus, mida näiteks võisid võõrriikide mõjutusel toime panna üksikisikud, oli kriminaliseeritud.⁵⁷¹ See rahuliku kooseksisteerimise kontseptsioon kajastus näiteks ÜRO peaassamblee 1970. a deklaratsioonis riikidevahelisest koostööst ja sõbralikest suhetest, mis on küll soovitusliku iseloomuga, aga milles on sätestatud kuus suveräänsuse elementi, mis mõjutustegevuse aspektist on küllalt olulised. Nende seas on muuhulgas õigus vabalt ja suveräänselt valida oma kultuurilist, poliitilist, sotsiaalset ja majanduslikku arenguteed.⁵⁷²

Jällegi, kui mõelda selle teooria loojatele ja riigile, mis peab end õiguslikult samaseks endise NSV Liiduga – Vene Föderatsioonile, siis pole viimane eel- loetletud ÜRO peaassamblee printsiipidest ise suhetes Gruusiaga kinni pidanud. Seega võib tõdeda, et piiride seadmine mõjutustegevusele võib hiljem osutuda takistavaks teguriks riiklike eesmärkide saavutamisel. Sellest tulenevalt ei pruugigi ÜRO Julgeolekunõukogu alalised liikmesriigid olla huvitatud õigusnormide loomisest, mis võivad neid endid hiljem piirama hakata. Mõjutustegevust piiravate normidega väheneb paratamatult riikide suveräänsus ning mingil määral võrdsustuvad suur- ja väikeriikide võimalused. Kaudselt võib seega väita, et kui harta loodi, oli Julgeolekunõukogu liikmetel huvi maailma korrastada; tänapäeval on alaliste liikmete huvi kaudselt valdavas osas *status quo* säilitada.

Globaliseerumisega kaasnevalt on riikide suveräänsus tugevalt kahtluse alla pandud ja seda eriti seoses inimõiguste rolli suurenemisega ning demokraatliku riigikorralduse prioriteetsusega. Need seavad kokkuvõttes suveräänsusele tema traditsioonilises tähenduses üsna piiratud raamid.⁵⁷³ Riikide suveräänsus on küsitav mitte ainult globaliseerumise tõttu, vaid pragmaatilisematel põhjustel, mis võivad kahtluse alla asetada õigluse. Õigusfilosoof Ilmar Tammelo on riikide võrdsuse küsimuses asunud seisukohale, et selles põhimõttes on nii palju küsitavusi, et võib jõuda absurdsetele seisukohtadele. I. Tammelo toob näite ÜRO-st: kõikide häälte võrdne kaal võib anda ülekaalu riikidele, kes seda organisatsiooni majanduslikult kõige vähem toetavad ja sellised võrdsusnõuded võivad põhjustada olukordi, mis ei

⁵⁶⁹ Tammelo 2001, lk 393–433, kus Eesti päritolu õigusteadlane analüüsis kommunikatsioonibarjääre nõukogude ja Lääne õigusmõtlemises ja samuti: Тункин 1962, lk 203–211.

⁵⁷⁰ Shaw 2005, lk 193–194.

⁵⁷¹ I. Rebane (koost.). Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Eesti Raamat 1980, lk 260–262.

⁵⁷² The Principle of Sovereign Equality of States. Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States.

⁵⁷³ Fassbender; Bleckmann 2002, lk 89.

ole õiglusega kooskõlas.⁵⁷⁴ Samas on ehk tänapäevasem seisukoht, mille kohaselt ei ole suurt vastuolu suveräänsuse ja harta konstitutsioonilisest iseloomust tulenevate piirangute vahel. Näiteks B. Fassbenderi arvates annab hartas sätestatud suveräänsus ÜRO liikmesriikidele lihtsalt teistsuguse õigusliku staatuse kui seda on suveräänsus mitteliikmesriikides, kuid sisuliselt on suveräänsuse teema kaotanud tähenduse, kuivõrd suurem osa riike kuulub ÜRO-sse.⁵⁷⁵ Veelgi olulisem on sama teadlase seisukoht, et kaasajal ei saa riigi suveräänsus olla piiramatu, sest see oleks vastuolus põhimõttega, millel rajaneb kaasaegne rahvusvaheline õiguskord.⁵⁷⁶ Siit tulenebki dilemma mõjutustegevuse reguleerimisel – ühelt poolt vajadus hartast tuleneva õiguskorraga reguleerida riikide tegevust ja teiselt poolt riikide soov mitte lasta teistel riikidel ja organisatsioonidel sekkuda oma siseasjadesse. Vajalik on leida kesktee nende kahe vastandliku põhimõtte vahel. Selline dilemma ei ole oma olemuselt aga midagi muud kui tsiviliseerumisprotsessiga kaasnev inimtungide maandamine. Õigusliku keskkonna reguleerimine seoses mõjutustegevusega on inimtungidest ajendatud riiklike poliitikate tsiviliseerimine.

Suveräänsus on tihti õiguslikuks ettekäändeks jõupoliitikale, omamoodi „katteks” jõu kasutamisele.⁵⁷⁷ Inimõiguste austamise ja demokraatliku riigikorralduse järgimine on tihti objektid, mis on ettekäändeks teise riigi siseasjadesse sekkumisele ja millele on suunatud mõjutustegevus. Võimalikke näiteid on palju. Inimõiguste tõlgendatavus võib sageli olla üpris meelevaldne ja seepärast on agressiivne propaganda nendes küsimustes lihtsalt tekitav ja põhjendatav. Üsna levinud on riikidevahelistes suhetes näiteks süüdistused, mille puhul aetakse inimõiguste rikkumised teadlikult segi konkreetsete kodakondsusest tulenevate õigustega. Sageli esitatakse selliseid süüdistusi riikide vahel, mille territooriumil on teise riigi rahvusvähemus või mõni muu vähemus, kelle kaitseks justkui välja astutakse. Samas on inimõigused muidugi see valdkond, kus ühtede arvates ei tehta piisavalt palju ja teiste arvates põhjendatakse inimõigustega sekkumist teise riigi siseasjadesse. I. Tammelo on õigusfilosoofina asunud seisukohale, et suveräänsusidee on kui tabu, mis takistab ÜRO-l tegeleda sellega, milleks ta on ellu kutsunud – eelkõige puudutab see inimõiguste efektiivset kaitset.⁵⁷⁸

Riikide suveräänsus on globaliseerumisprotsessis kahepoolse surve all. Ühel pool on nn rahvusvaheline riikide kogukond ja teisalt avaldavad järjest suuremat mõju mitteriiklikud organisatsioonid.⁵⁷⁹ Mõjutustegevuse kontekstis on oluline märkida, et inimõiguste kaitse sildi all on mõnedki riigid asutanud nn GONGO ühendusi (vt 1.10.6.). Selliste organisatsioonide eesmärk on eelkõige asutajate poliitiliste põhimõtete propageerimine, mille seotust konkreetse riigiga varjatake või püütakse eitada. Külma sõja ajal pandi selliste organisatsioonide loomisele ja

⁵⁷⁴ Tammelo 2001, lk 79. Siin esitab meie kaasmaalane mingis mõttes n-ö „rikka Lääne seisukohti”.

⁵⁷⁵ Fassbender 2009, lk 103; 110.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, lk 111.

⁵⁷⁷ Fassbender; Bleckmann 2002, lk 91.

⁵⁷⁸ Tammelo 2001, lk 41.

⁵⁷⁹ Fassbender; Bleckmann 2002, lk 90.

tegevusele suurt rõhku.⁵⁸⁰ Võib arvata – õigemini on suhteliselt kindel – et sarnane tegevus toimub ka kaasajal.

3.11. Lepingute ja kohustuste ning privileegide vastastikune austamine ja täitmine heas usus ehk vastastikkuse põhimõtte riikidevahelistes suhetes

Harta art 2 lg 2 sätestab, et riigid peavad lepinguid ja kohustusi ning privileege vastastikku austama ja täitma heas usus.⁵⁸¹ Teisiti öeldes on riikidevahelistes suhetes sätestatud vastastikkuse põhimõtte. Selles harta artiklis on defineeritud üks vanimaid seni kehtivaid õiguse sätteid, mis on transformeerunud kaasaegsesse rahvusvahelisse õigusse Rooma õiguse *pacta sunt servanda* printsiibina.⁵⁸² Eeltoodud põhjusel on jällegi oluline veidi avada ajaloolist konteksti. Algselt sätestati nimetatud põhimõtte Kartaago kirikukogul 348. a, mis tähendab, et tegemist oli kanoonilise õiguse printsiibiga.⁵⁸³ Tänapäeval on rahvusvahelises õiguses sama põhimõtte sätestatud rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsiooni artiklis 26.⁵⁸⁴ Teadlased on arvamusel, et *pacta sunt servanda* printsiibi sätestamine hartas ei ole lihtsalt selle põhimõtte kinnitamine, vaid sellest põhimõttest lähtuvalt tuleb täita rahvusvahelise õiguse sätteid, mis on hartaga kehtestatud.⁵⁸⁵ Kui nimetatud printsiipi rakendatakse tõesti heas usus ja harta põhimõtete elluviimiseks, ei tohiks paljud konfliktid aset leida. *Pacta sunt servanda* põhimõtte rakendamisel teeb harta erandi artiklis 103, mille kohaselt vastuolu korral muude rahvusvaheliste kokkulepetega on ÜRO hartal ülimuslik jõud.

Hea usu reeglite kasutamine on harta puhul olnud suhteliselt harvaesinev ja sellele on vahel tuginetud rahvusvahelistes kohtutes, sedagi pigem *obiter dictum* korras.⁵⁸⁶ Märgitakse, et hea usu reeglite sätestamine oli ajendatud sellest, et sundida riiki oma kohustusi täitma ja mitte apelleerima suveräänsusele.⁵⁸⁷ Üldiselt on konsensus saavutatud selles, et hea usu põhimõtted on rahvusvahelise õiguse üks aluspõhimõtteid ning et harta artiklis 2 lg 2 sätestatud kujul eeldatakse pooltelt lisaks hea usu põhimõttele ka teiste printsiipide täitmist, milleks on moraalselt õige käitumine (ausus, lojaalsus) ja keeld oma õigusi kuritarvitada.⁵⁸⁸ Isegi siis, kui

⁵⁸⁰ Andrew; Mitrokhin 1999, lk 484–485. Näiteks märgitakse antud teoses, et rahuliikumise keskset organisatsiooni World Peace Council rahastas 90% ulatuses NSV Liit ning selle fakti ilmnemisel kaotas organisatsioon oma tõsiseltvõetavuse, lk 485.

⁵⁸¹ Art 2 lg 2, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵⁸² Shaw 2005, lk 811–812.

⁵⁸³ Федоров 2006, lk 5.

⁵⁸⁴ Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, RT II, 1993, 13–14, 16.

⁵⁸⁵ Randelzhofer 2002, lk 65.

⁵⁸⁶ Ress 2002, lk 19.

⁵⁸⁷ J. P. Müller; R. Kolb. Art 2 (2) – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 94.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, lk 96.

lepingu täitmine muutub ühele poolele ebasoovitavaks, peab lähtuma lepingu täitmisest, sest muidu ei oleks lepingute siduvuse printsiibil mingit mõtet.⁵⁸⁹

Hea usu põhimõtete rakendamine kätkeb eneses ka nõuet, et riigid peaksid käituma vaoshoitult, ennast piirama ja seda eriti olukordades, kus kiputakse omatahtsi interpreteerima hartas sisalduvaid instrumente ja ületama oma volitusi.⁵⁹⁰ Hea usu põhimõte ja lepingute täitmine nimetatud põhimõtete alusel ei ole lihtsalt kirjatähest kinnipidamise nõue, vaid organisatsiooni liikmetele siduv viisil, mis peaks võimaldama nimetatud printsiipide kohaldamisel ka paindlikkust konkreetse olukorra paremaks lahendamiseks.⁵⁹¹

Rahvusvaheline Kohus on oma 1997. a lahendis Gabčíkovo-Nagymaros märkinud, et *pacta sunt servanda* printsiipi tuleb täpselt ja otseselt järgida ning isegi lepingu vastastikune mittetäitmine ei tee lepingut tühiseks.⁵⁹² Kas nimetatud lahend oleks näiteks abiks Eesti-Vene suhetes 1920. a Tartu rahulepingu tõlgendamisel, mida Eesti tunnistab jätkuvalt kehtivana ning Vene pool nimetab ajalooliseks dokumendiks, mis enam ei kehti? Nimetatud rahulepingu kehtimise küsimus on senini aktuaalne ning on omamoodi üheks objektiks, mille ümber ja suhtes käib mõjutustegevus. Näiteks on isegi avaldatud arvamust, et Eesti tuleks tunnistada vaenlaseks ja rakendada ÜRO harta artikli 107 alusel sunnimeetmeid, sest nõudes õigusjärgluse tunnistamist ennesõjaaegse riigi suhtes (osaliselt on õigusliku järjepidevuse küsimus seotud just Tartu rahulepinguga), asetab Eesti end natsistliku Saksamaa liitlaseks koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega.⁵⁹³

Õigusteadlased on ÜRO tegevuse põhjal süstematiseerinud ja selgitanud, et hea usu printsiipi on valdavalt rakendatud kolmes valdkonnas. Esiteks hääletamistel ja Julgeolekunõukogus vetoõiguse kasutamisel, teiseks paljudes ÜRO soovitud liikmesriikidele ning kolmandaks on keelatud kuritarvitada ÜRO protseduureegleid hea usu põhimõtete vastaselt.⁵⁹⁴ Seega oleks antud põhimõtet eelkõige võimalik rakendada vaenuliku propaganda piiramisel, mis üldjuhul kaasneb konfliktidega (olgu nendeks Rwanda, endine Jugoslaavia jmt).

Lisaks ÜRO hartale nõuab ülaltoodud põhimõtete järgimist 1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon. Riigid, kes on mainitud konventsiooni oma õigusesse inkorporeerinud, peaksid oma välislepingud sõlmima konventsiooni nõuete kohaselt. Samas ei saa konventsiooniga riikidelt lepinguvabadust ära võtta. Konventsiooni töötas välja Rahvusvahelise Õiguse Komisjon,

⁵⁸⁹ H. Thirlway. The Sources of International Law – M. D. Evans (toim), International Law. Oxford University Press 2003, lk 121–122.

⁵⁹⁰ Müller; Kolb 2002, lk 97.

⁵⁹¹ *Ibid.*, lk 97.

⁵⁹² Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) Judgment, I. C. J. Reports 1997, lk 7, para. 114.

⁵⁹³ Демурин 2006. M. Demurin on endine Vene välisministeeriumi töötaja, kes tegeles Balti riikide küsimustega. Iseküsimus on see, kellele selline intervjuus sisalduv väide on suunatud – kas Venemaa siseriiklikule auditooriumile või n-ö teadmiseks Eesti Välisministeeriumile. Kõnealune näide illustreerib ilmekalt poliitiliste eesmärkide saavutamist mõjutustegevuse abil.

⁵⁹⁴ Müller; Kolb 2002, lk 98–100.

mille moodustas ÜRO. Nimetatud Viini konventsiooni artiklid 26 ja 31–33 sätestavad lepingute kohustuslikkuse ja siduvuse selle osalistele ning tõlgendamise heas usus. Samuti lähtutakse printsiibist, et lepinguid tuleb tõlgendada viisil, mis on neile omane tavalises tähenduses ja vastavate terminite kontekstis.⁵⁹⁵ Nimetatud sätetega sisuliselt kodifitseeriti rahvusvahelise tavaõiguse põhimõtted seoses lepingute tõlgendamisega.⁵⁹⁶ Siit järeldub, et hea usu põhimõtted on rahvusvahelise õiguse lepingust tulenevad printsiibid, mida tuleb alati rakendada. Seetõttu rikuvad mõjutustegevuse meetodid kõnealust printsiipi põhimõtteliselt enamikel juhtumitel. Võib väita, et riigid kasutavad mõjutustegevust, ületamaks rahvusvahelises õiguses kehtivaid piiranguid. Õigem on isegi öelda – mõjutustegevus on vajalik, õigustamaks rahvusvahelise õiguse rikkumist, tulenev need riikumised siis hea usu või muudest rahvusvahelise õiguse põhimõtetest. Pean silmas olukordasid, kus üks pool soovib legitimeerida rahvusvahelise õiguse rikkumist (illegaalne, kuid legitiimne).⁵⁹⁷

Mõjutustegevus peaks seega justkui legitimeerima rahvusvahelise õiguse printsiipide rikkumist. Tegemist võib olla tegutsemisega heas usus suuremate rikkumiste või kuritegude ärahoidmiseks – nagu näiteks õigustati NATO ühepoolset humanitaarset interventsiooni Kosovos. Samuti kasutasid mõlemad pooled 2008. a Gruusia-Vene konflikti eel vaenulikku propagandat, mis pidi andma legitiimse ja legaalse põhjuse viimase abinõuna relvastatud jõudu kasutada.

3.12. Tülide rahumeelse lahendamise nõue

Harta artikkel 2 lg 3 sätestab, et kõik ÜRO liikmed lahendavad oma rahvusvahelised tülid rahulike vahenditega, mis ei ohusta rahvusvahelist rahu, julgeolekut ning õiglust.⁵⁹⁸ Nimetatud artiklit tuleb käsitleda koos artikliga 33 lg 1, milles on sätestatud viisid tülide rahulikuks lahendamiseks.⁵⁹⁹

Nimetatud artikli loomisel lähtuti ajaloolisest kogemusest – aluseks võeti 1899. a Haagi tülide rahumeelse lahendamise konventsioon ja Rahvasteliidu põhikiri ning samuti 1928. a Pariisi pakt. Kui esimesed kaks õigusakti vaid seadsid eesmärgiks võimaluse dispuute rahumeelselt lahendada, siis Briand-Kelloggi pakt keelustas agressiivse sõja kui riikliku poliitika vahendi.⁶⁰⁰ Charles G. Fenwicki arvates püüti alates kõnealuse pakti loomisest korduvalt lahendada küsimust, eristamaks enesekaitset ja agressiivset sõda ning alles ÜRO harta lahendas antud küsimuse õiguslikult.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Art 26; 31–33. Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, RT II, 1993, 13–14, 16.

⁵⁹⁶ Shaw 2005, lk 839.

⁵⁹⁷ R. A. Falki seisukoht seoses Kosovo sõjaga: R. A. Falk 2003, lk 591 (vt samuti 3.8.).

⁵⁹⁸ Art 2 lg 3, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁵⁹⁹ Art 33 lg 1, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁶⁰⁰ Fenwick 1965, lk 278.

⁶⁰¹ *Ibid.*, lk 278–279.

Õeldakse, et tülide rahumeelse lahendamise nõue on pöördelise tähtsusega nn uues maailmakorras, sest seab eesmärgiks jõu kasutamise ja jõuga ähvardamise keelustamise.⁶⁰² Nimetatud artiklit tuleks tõlgendada koos muude hartast tulenevate regulatsioonidega: Peaassamblee volitustega, mis sätestatud artiklites 11 ja 12 ning ÜRO Julgeolekunõukogu tegevuse regulatsiooniga peatükkides VI ja VII, samuti Rahvusvahelise kohtu ja ÜRO peasekretäri volitustega, mis on reguleeritud artiklis 99; nende kõigi panust eeldatakse tülide rahumeelseks lahendamiseks.⁶⁰³

Nimetatud artikli tõlgendamisel on püütud edasi arendada harta loomisel sätestatud põhimõtteid ja eesmäärke. Üheks selliseks õiguse edasiarenduseks võib pidada riikidevaheliste sõbralike suhete deklaratsiooni 1970. a.⁶⁰⁴ ja 1988. a. deklaratsiooni dispuutide ennetamisest ja kõrvaldamisest, mis võivad viia rahu ja julgeoleku ohustamisele ning ÜRO rollist selles valdkonnas.⁶⁰⁵ Christian Tomuschat on 1988. a. deklaratsiooni kohta öelnud, et see läheb märksa kaugemale harta artiklis 2 lg 3 sätestatud põhimõtetest ja rõhutab ennetavate meetmete vajalikkust dispuutide lahendamisel.⁶⁰⁶ Kuid nagu paljudel muudelgi juhtumitel, on ülalnimetatud deklaratsioonide puhul tegemist mittesiduvate aktidega.

Kõnealust harta artiklit 2 lg 3 peetakse rahvusvahelise tavaõiguse kohaselt siduvaks kõikidele riikidele, sõltumata sellest, kas nad on ÜRO liikmesriigid või mitte, samuti sõltumata tüli või vaidluse olemusest.⁶⁰⁷ Tähelepanuväärne kõnealuse artikli sõnastuses on see, et nõue lahendada tülid artiklis 2 lg 3 on sätestatud kitsamalt kui artiklis 1 lg 1, sest nimetatud artikkel sisaldab mõistet „tülid ja olukorrad, mis võivad viia rahu rikkumiseni”. Seega eristab harta „tülisid” ehk „dispuute” ja „olukordi”. Briti rahvusvahelise õiguse teadlane John Merrills eristab dispuute olukordadest sellega, et viimaste puhul võib tekkida rahu ja julgeolekut ohustav pinge riikidevahelistes suhetes ning tegemist on situatsiooniga, võib olla väga mitmetahuline, nagu näiteks Araabia-Iisraeli probleem.⁶⁰⁸

Harta ei ole kahe nimetatud mõiste kasutamisel järjekindel, sest artikkel 2 lg 3 määratleb vaid tülid ning artikkel 24, milles on sätestatud Julgeolekunõukogu funktsioonid ja volitused, määratleb vaid tegevuse rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks, mis on laiem mõiste kui tüli või olukord, mis võib rahu ja julgeolekut ohustada.

⁶⁰² Tomuschat 2002, lk 103.

⁶⁰³ *Ibid.*, lk 103.

⁶⁰⁴ The Principle of Sovereign Equality of States. United Nations Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States.

⁶⁰⁵ Declaration on the Prevention and Removal of Disputes and Situations Which May Threaten International Peace and Security and on the Role of the United Nations in this Field. A/RES/43/51, 05.12.1988. a.

⁶⁰⁶ Tomuschat 2002, lk 104.

⁶⁰⁷ *Ibid.*, lk 105.

⁶⁰⁸ J. Merrills. The Means of Dispute Settlement – M. D. Evans (toim), International Law. Oxford University Press 2003, lk 530. J. Merrills on tunnustatud ekspert eelkõige rahvusvaheliste dispuutide küsimuses.

Selgitamist vajab artiklis 2 lg 3 sisalduv rahumeelsete vahendite mõiste ulatus, samuti, mis need on ja millest need lähtuvad. Esiteks tuleb kõnealust artiklit tõlgendada koosmõjus nn Manila deklaratsiooniga.⁶⁰⁹ Nimetatud deklaratsioon andis lisatõlgenduse tülide rahumeelse lahendamise nõudele, sätestades I peatüki punktis 2, et iga riik peab dispuudid lahendama eranditult (ingl k *exclusively*) rahulike vahenditega ja viisil, mis ei ohusta rahu ja julgeolekut.⁶¹⁰

Tülide rahumeelsete vahenditega lahendamise nõue on seotud ka mittesekkumisprintsiibiga, sest mõjutustegevuse meetodid rikuvad oma olemuselt teiste riikide suveräänsust. Seega ei saa interventsiooniga õigustada artikli 2 lg 1 printsiibi rikkumist. Interventsioon saab vaid toetada artiklis 2 lg 1 sätestatud riikide võrdsuse printsiipi.

Meetmed, millega tuleb tülisid lahendada, on sätestatud harta artiklis 33, mille kohaselt pooled peavad püüdma lahendada tülid esmalt läbirääkimiste, uurimise, vahenduse, lepituse, vahekohtu või kohtuliku menetluse teel, pöördumisega regionaalsete organisatsioonide poole või kokkulepete või muude vahenditega omal valikul. Rüdiger Wolfrum on nimetatud artiklis sätestatud meetmed jaganud kolmeks: esiteks diplomaatilised meetmed, teiseks meetmed, mis viivad siduvate lepinguliste kohustusteni ning kolmandaks tülide lahendamine rahvusvaheliste organisatsioonide raames.⁶¹¹

Seega on riikidele antud palju võimalusi. Kui neid aga ei kasutata ja võetakse esmalt appi mõjutustegevus, näitab see paratamatult, et püüd legitimeerida rahvusvahelise õiguse rikkumist on otstarbekam või siis kasulikum kui lähtumine rahvusvahelisest õiguskorrast. See aga omakorda näitab, et kehtiv õiguskord oma vahenditega ei ole toimiv. Samas on J. Merrills märkinud, et kui riigid ei suuda omavahel dispuute rahumeelselt lahendada, on seda raske loota rahvusvahelistelt institutsioonidelt, mis on siiski aseaineks tülide lahendamisele riikide vahel.⁶¹² J. Merrills ütleb kokkuvõtvalt, et kuigi riigid deklareerivad, et lähtuvad nn Manila deklaratsioonist, on nende praktiline käitumine rahvusvahelistes suhetes teistsugune. Neid printsiipe, mida deklareeritakse sõnades, tegudes ei jälgita.⁶¹³

3.13. Mittesekkkumine teiste riikide siseasjadesse ehk interventsiooni keeld

Mõjutustegevusega on kindlasti kõige tihedamalt seotud mittesekkkumisprintsiiip ehk interventsiooni keeld. Tegemist on põhimõttega, mille kohaselt teiste riikide siseasjadesse, mis oma loomult alluvad riigisisesele jurisdiksioonile, ei tohi sekkuda teised riigid ega ka ÜRO ja tema institutsioonid. Nimetatud põhimõte on

⁶⁰⁹ Tomuschat 2002, lk 109.

⁶¹⁰ Peaceful settlement of disputes between States. General Assembly resolution, 15.11. 1982 A/RES/37/10.

⁶¹¹ R. Wolfrum. Peaceful Settlement of Disputes – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995, lk 983.

⁶¹² Merrills 2003, lk 553.

⁶¹³ *Ibid.*, lk 554.

sätetatud ÜRO harta artiklis 2 lg 7.⁶¹⁴ Võib muidugi märkida, et nii nagu antud sätegi, laieneb see eelkõige ÜRO liikmesriikidele. Neid riike, mis tänapäeval ÜRO-sse ei kuulu, on samas vaid mõned üksikud. Sisuliselt saab seda sätet pidada universaalseks, sest mitte-liikmesriikidele laieneb nimetatud põhimõtte tavaõiguse normina. Erisusena on ÜRO hartas sätestatud, et interventsioon on õigustatud harta VII peatükiga reguleeritud sunnimeetmete kasutamisel (töös on antud küsimusi käsitletud seoses Julgeolekunõukoguga, vt 3.14–3.14.2). Saksa rahvusvahelise õiguse teadlane Georg Nolte on nimetatud põhimõtte selgitamisel väitnud, et harta artiklis 2 lg 7 sätestatud interventsiooni keeld on *lex specialis* artikli 2 lg 1 (heas usus toimimise printsiip) ja artikli 2 lg 4 (jõuga ähvardamise ja jõu kasutamisest loobumise põhimõtte rahvusvahelistes suhetes) suhtes ning samaaegselt on mittesekkumise printsiip rahvusvahelise tavaõiguse põhimõtteks.⁶¹⁵

Võib ju küsida, miks väidan selle printsiibi olevat kõige tihedamalt seotud mõjutustegevusega. Ühe võimaliku vastuse andsid Ühendkuningriigi õigusteadlane Michael Wood ja sama riigi õiguspraktik Maziar Jamnejad, kes püstitasid küsimuse nii: kas antud mõiste puhul on üldse tegemist õigusliku mõistega või on see pigem poliitiline mantra?⁶¹⁶ Vastus peitub selle printsiibi ulatuse ja piiride tõlgendamises. Praktikas on tegemist ühe enim diskuteerimist leidnud ÜRO harta sättega. Samuti on tegemist põhimõttega, mida on rikkunud paljud riigid – nii suured kui väikesed, võib ka öelda, et nii demokraatliku kui autoritaarse valitsemiskorraldusega riigid.

Rahvusvaheline Kohus on nimetatud artiklit tõlgendades teinud mitmeid kaalukaid lahendeid. Vaatlen oma töös pikemalt ühte peamist kohtuotsust – nimelt Nicaragua vs USA.⁶¹⁷ Ülalnimetatud õigusteadlased M. Jamnejad ja M. Wood on interventsiooni alaliikidena määratlenud mitmesuguseid sekkumisviise, alates poliitilisest sekkumisest kuni majandusliku survestamiseni, samuti riikluse tunnustamine või tunnustamata jätmine, aga ka propaganda levitamine massimeedias, diplomaatiline survestamine ja lõpuks ka survestamine inimõiguste küsimuses.⁶¹⁸ Mõjutustegevuse seisukohalt on mõeldavad mitmed erinevad sekkumisviisid ja meetodid, olgu selleks küberrünnak arvutivõrgus, piiriülene meedia, kus õhutatakse vaenu teise riigi vastu või siseriiklikud konfliktid, millesse sekkuvad kolmandad riigid. Interventsiooni puhul on oluline roll ka eriteenistuste varjatud operatsioonidel ehk mõjutustegevuse ühel meetodil. Selliseid võtteid kasutatakse interventsiooni eesmärkide tagamiseks või tulemuste kinnistamiseks. Samuti võidakse salaoperatsioone kasutada avalikkuse veenmiseks ja sekkumist korraldava riigi tegevuse legaalsuse legitimeerimiseks, mis interventsiooni puhul on sageli kahtluse all nii rahvusvahelises avalikkuses kui ka siseriigis.

⁶¹⁴ Art 2 lg 7, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁶¹⁵ G. Nolte. Art 2 (7) – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 151.

⁶¹⁶ M. Jamnejad; M. Wood. The Principle of Non-Intervention. LJIL, Vol 22 2009, lk 357.

⁶¹⁷ Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Merits, Judgment of 27 June 1986 ja 3.13.3. Nicaragua vs USA.

⁶¹⁸ Jamnejad; Wood 2009, lk 367–377.

Käesoleval ajal, seoses külma sõja lõppemise ja sellest tuleneva uue perioodiga rahvusvahelistes suhetes, peetakse rahvusvahelises õiguses ühe interventsiooni liigi üle elavaid arutelusid. Küsimus on humanitaarses interventsioonis ja diskussioon on keskendunud õigusliku lubatavuse temaatikale. Näiteks klassikaline rahvusvahelise õiguse koolkond peab unilateraalseid interventsioone keelatuks, kuid samal ajal peavad õigusrealistid ühepoolset sekkumist teise riigi siseasjadesse lubatuks. L. Mälksoo arvates on õigusrealistid oma seisukohtade põhistamiseks kasutusele võtnud loomuõiguslikud argumendid, mille kohaselt inimõiguste tagamiseks on interventsioon lubatud.⁶¹⁹

1990. aastatel on hakatud rääkima uuest interventsiooni alaliigist – informatiivsest interventsioonist (ingl k *information intervention*).⁶²⁰ Samuti on interventsioonitemaatikaga seotud ennetav diplomaatia ja „kohustus kaitsta” (vt 3.15.1), seda eriti seoses rahu konfliktijärgse tagamisega, mis võib järgneda sõjalisele interventsioonile ja okupatsioonile rahvusvaheliselt hallatavatel territooriumidel (vt 3.16.1.), mida on kirjeldanud Leideni Ülikooli rahvusvahelise õiguse professor Carsten Stahn.⁶²¹

Arvestades mittesekkumise printsiibi olulisust mõjutustegevuse aspektist, on otstarbekas avada pisut ka ajaloolist konteksti. Interventsiooni keeld tekkis Malcolm N. Shaw’ väitel koos riikide suveräänsuse ja territoriaalse puutumatuse tunnustamisega rahvusvahelistes õiguslikes ja poliitilistes suhetes.⁶²² Seega võib öelda, et tegemist on 1648. a Vestfaali rahu järgse arenguga. USA rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise õiguse ekspert Quincy Wright, kes uuris vaenuliku propaganda ja ideoloogia ning rahvusvahelise õiguse suhet, märkis, et just Vestfaali rahu püüdis eraldada ideoloogia ja religiooni rahvusvahelistes suhetes, piiritledes siseriiklikud ja riikidevahelised suhted, mida tuleb teineteisest eristada.⁶²³ 19. sajandil eristas Briti poliitik ja õigusteadlane Robert Joseph Phillimore laias laastus kaht tüüpi interventsioone: ühed, mida tehakse poliitilistel eesmärkidel teise riigi siseasjadesse sekkumiseks ning interventsioon, mis pannakse toime selleks, et tagada rahvusvaheline rahu ja julgeolek.⁶²⁴ Humanitaarse interventsiooni mõistet tuntakse 19. sajandi lõpust.⁶²⁵ USA inimõiguste uurija Ryan Goodman on seisu-

⁶¹⁹ L. Mälksoo. Humanitaarne interventsioon: Õigusfilosoofiline vaidlus rahvusvahelise õiguse normide üle. Akadeemia nr 10 (115) 1998, lk 2132–2135.

⁶²⁰ E. Blindermann. International Law and Information Intervention – E. P. Monroe; M. Thompson (toim). Forging Peace. Intervention, Human Rights and the Management of Media Space. Indiana University Press 2002, lk 104–127.

⁶²¹ C. Stahn. The Law and Practice of International Territorial Administration. Versailles to Iraq and Beyond. Cambridge University Press 2008, lk XXIV; 26–29. Shaw 2005, lk 1039.

⁶²² Wright 1954, lk 619; Vt samuti L. C. Greeni artiklit, kus on käsitletud rahvusvahelise õiguse klassikute seisukohti humanitaarse interventsiooni küsimustes: L. C. Green. Enforcement of International Humanitarian Law and Threats to National Sovereignty. JCSL, Vol 8, No1 2003, lk 101–117.

⁶²⁴ Pikem kirjeldus interventsiooni kahe tüübi kujunemisest ja näiteid: Neff 2005, lk 215–225.

⁶²⁵ Brownlie 2002, lk 338.

kohal, et põhimõtteliselt on humanitaarse interventsiooni temaatika Hugo Grotiuse teadustöödeni tagasiviidav.⁶²⁶

Ajalooline pagas oli harta loojate jaoks mahukas. Neil oli võimalus võtta õppust mitte ainult II maailmasõja eelsest Rahvasteliidu põhikirjast ja praktikast, vaid lähtuda ka Ameerika riikide koostööst. Üheks Pan-Ameerika riikide koostöö tulemuseks oli propaganda abil teostatava interventsiooni hukkamõist.⁶²⁷ Samuti said harta loojad interventsiooni sätestamisel lähtuda 1933. a riikide õiguste ja kohustuste ehk Montevideo konventsioonist, mille artikkel 8 keelustas teiste riikide siseasjadesse sekkumise.⁶²⁸

Interventsiooni saab määratleda nii kitsamas kui ka laiemas ulatuses. Saksa rahvusvahelise õiguse professor Ulrich Beyerlin on arvamusel, et tänapäeval on rahvusvahelises õiguses interventsiooni puhul tegemist laia kontseptsiooniga.⁶²⁹ Kõnealuse käsitluse kohaselt hõlmab laia kontseptsiooni mõiste lisaks jõu kasutamisele ja jõuga ähvardamisele ka siseasjadesse sekkumise majanduslikud, poliitilised ja varjatud meetodid, et sundida teist riiki vajalikus suunas tegutsema.⁶³⁰ Interventsiooni laiema käsitluse poolt on ka Valgevene õigusteadlane Alena F. Douhan, kes üldistas praeguse SRÜ riikide mittesekkumise doktriini ning sedastas, et jõu kasutamine ükskõik millisel viisil on keelatud.⁶³¹

A. F. Douhan asus oma analüüsis positsioonile, et mittesekkumisprintsiipt on rahvusvahelise õiguse üks alusprintsiipeid mis peaks kaitsma riike igasuguse välise sekkumise eest.⁶³² Nimetatud õigusteadlane on seisukohal, et koos tuleks vaadelda ja analüüsida selliseid mõisteid nagu mõju, sekkumine ja interventsioon ning sundimine, mis ei ole kattuvad mõisted, kuid mille tõlgendus sõltub eelkõige sellest, kas tegemist on mittesekkumise põhimõtte laiema või kitsama tõlgendusega.⁶³³ Iseenesest on igati positiivne, et SRÜ seisukoht väljendab mittesekkumise printsiipt laiemat tõlgendust, sest see peaks antud valdkonnas võimaldama õiguse edasist arendamist. Paraku ei kinnitanud A. F. Douhani seisukohta 2008. a Venemaa ja Gruusia vahel aset leidnud relvastatud konflikt. Vastandina U. Beyerlinile arvab G. Nolte, et ei ole ühist seisukohta, kas harta interventsioonimääratlus on laiema ulatusega, kui oli tavaks klassikalises rahvusvahelises

⁶²⁶ R. Goodman. Humanitarian Intervention and Pretexts for War. Am. J. Int'l. L., Vol 100, No 1, Jan. 2006, lk 107–108.

⁶²⁷ C. G. Fenwick. Intervention by Way of Propaganda, Am. J. Int'l. L., Vol 35, No 4, Oct. 1941, lk 627.

⁶²⁸ *Ibid.*, lk 626.

⁶²⁹ U. Beyerlin. Intervention, Prohibition of – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995, lk 806.

⁶³⁰ *Ibid.*, lk 806.

⁶³¹ Довгань 2009, lk 99, 340. Lk 340 antud skeemil on A. F. Douhan asetanud võrdlusemäärgi sekkumise ja mõjutamise vahele.

⁶³² *Ibid.*, lk 293. Võimalik on muidugi, et sellele seisukohale on mõju avaldanud õigusteadlase päritolu, sest Valgevene on suhteliselt suletud, autoritaarse valitsemisviisiga riik (muidugi on see Lääne-keskne hinnang).

⁶³³ *Ibid.*, lk 84–138.

õiguses, või mitte.⁶³⁴ Klassikaliselt peeti interventsiooniks vaid otsest jõuga ähvardamist või jõu kasutamist, mida loeti interventsiooni lahutamatuks tunnusteks.⁶³⁵

Just nimelt interventsiooni laiema tõlgenduse alla mahub mõjutustegevus. Valdav osa mõjutustegevuse meetoditest ja taktikatest ei hõlma üldjuhul otsest jõu kasutamist või jõuga ähvardamist. Vaenuliku propaganda abil toimepandav sekku mine teise riigi siseasjadesse on käsitletav pigem mitteotsese agressioonina. Majandusliku surve avaldamine on suhteliselt levinud ja tuntud tegevus. Eriti aktiivne on selles valdkonnas olnud USA: Kuuba ja Põhja-Korea vastased sanktsioonid on kehtinud aastakümneid. Samuti keelustas USA külma sõja ajal kõrgtehnoloogia ekspordi nn kommunistliku orientatsiooniga riikidesse. Viimasel ajal (s.o aastatel 2008–2009) on energiakandjate katkestusi kasutanud Venemaa Föderatsioon, et saavutada näiteks soodsamaid gaasitransiidi lepinguid Ukraina Vabariigiga. Samuti on rakendatud impordikeeldu riikide suhtes, mille eksport on ühekülgne ja sõltub mõnest konkreetsest tootest, olgu selleks siis vein või kalatooted.

Tänapäeval on diskussioon lähtunud vaatest, mille kohaselt interventsioonina on käsitletav mitte ainult jõu kasutamine või sellega ähvardamine, vaid tuleb arvestada ka 1970. a riikidevaheliste sõbralike suhete deklaratsioonis sätestatud põhimõtteid.⁶³⁶ U. Beyerlin märgib, et nimetatud deklaratsioon kajastab suures osas rahvusvahelist tavaõigust.⁶³⁷ Ehkki nimetatud deklaratsioon reguleerib riikidevahelisi suhteid, ei lahenda see vaidlusi pädevuse osas ÜRO ja tema liikmesriikide vahel. Deklaratsiooniga kinnitatakse, et interventsiooni tuleb tõlgendada laiemas tähenduses ning kooskõlas üldiste rahvusvahelise õiguse printsiipidega. Jällegi peab märkima, et tegemist ei ole siduva instrumendiga.

Kokkuvõttes on õigusteadlased ÜRO sekkumise määra osas arvamusel, et interventsiooni puhul on tegemist küsimustega, mis sõltuvad konkreetse vaidluse sisust, dispuuti kaasatud riikidest ja varasemast praktikast ning ÜRO organite otsustest.⁶³⁸ Ühe lähenemise kohaselt võib küsida, kui kaugele võib ÜRO minna mittesekkumise printsiibi eiramisel, kui arutelu objektiks on oma olemuselt siseriikliku jurisdiktsiooni alla käivad asjaolud. G. Nolte on avaldanud arvamust, et piirid on seatud kahe teise harta printsiibiga – riigi suveräänsuse ja enesemääramisega, kuid ka neid põhimõtteid on võimalik ulatuslikult tõlgendada. G. Nolte leiab, et analoogia korras võiks lähtuda ka Euroopa Liidus kasutusele võetud subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse printsiibist, millele on allutatud vaidlused jurisdiktsioonilistes küsimustes liidu ja konkreetse liikmesriigi vahel.⁶³⁹ Sama teadlane möönab, et ei ole teada, mida selliste põhimõtete rakendamine ÜRO praktikas tähendaks, sest see võiks muuta organisatsiooni veel vähem toimivaks, kuid kui harta alusel töötav maailmaorganisatsioon muutub järjest rohkem konstitutsionaalseks organiks, on

⁶³⁴ Nolte 2002, lk 152–156.

⁶³⁵ Beyerlin. *Intervention...* 1995, lk 805–806.

⁶³⁶ The Principle of Sovereign Equality of States. United Nations Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States. Tülide rahumeelse lahendamise nõue (vt 3.12.).

⁶³⁷ Beyerlin. *Intervention...* 1995, lk 807.

⁶³⁸ Nolte 2002, lk 170–171.

⁶³⁹ *Ibid.*, lk 171.

mittesekkmisprintsiiibi määratlemisel vajalik proportsionaalsuse printsiiibi rakendamise.⁶⁴⁰ Seega ei ole ÜRO tegevuse puhul võimalik selgelt määratleda ulatust, mis seaks mõjutustegevusele piirid, sest interventsiooni puhul sõltub kõik asjaolude tõlgendamisest.

Arvestades interventsiooniprintsiiibi olulisust ja ulatuslikkust, olen allpool eraldi käsitletud nimetatud põhimõtte arengut vahetult pärast ÜRO loomist ja külma sõja ajal, interventsiooni kutsuja palvel, samuti Rahvusvahelise Kohtu lahendit Nicaragua vs USA ja humanitaarse interventsiooni küsimust ning kaasaegseid arenguid seoses informatiivse interventsiooni kontseptsiooni kujunemisega.

3.13.1. Mittesekkmisprintsiiibi käsitletlus külma sõja ajal

Paljud püstitatud õiguslikud probleemid pärinevad külma sõja ajast ja on endiselt lahendamata. Mõtteainet jätkub, sest antud perioodi mõju on tänaselt päeval tunda. Juba veidi aega pärast ÜRO harta jõustumist peeti vaidlusi, kas näiteks soovitusel ÜRO komisjonide poolt, mis anti seoses India ja Pakistani vahelise olukorraga 1946. a, on sekkumine või mitte ja kes võib sellist sekkumist korraldada. Oli seisukohti, mille kohaselt vaid ÜRO Julgeolekunõukogu võib otsustada interventsiooni üle ning muud organisatsiooni organid saavad anda vaid soovitusi. Näiteks vastustas Lõuna-Aafrika Vabariik teatud arutelu võtmist ÜRO Peaassamblee päevakorda (arutelu eesmärgiks oli nimetatud riigile soovitusel andmine). Lõuna-Aafrika Vabariik põhistas oma seisukohta väitega, et soovitusel andmine minevat vastuolulikkust artikli 2 lg 7 sõnastusega. Praktikas seda argumenti ei arvestatud, sest Peaassamblee võttis üldjuhul oma päevakorda soovitusel nimetatud riigi suhtes.⁶⁴¹

Külma sõja perioodil arutati intensiivselt interventsiooni määratluse üle. 1950.–1960. aastatel toimus ÜRO-s suhteliselt elav diskussioon selle üle, kas ja kuidas keelustada vaenulikkust ja sõjapropagandat. Vaidluse objektiks oli ka see, mis selliste mõistete alla mahub ning mil määral on kavandatavad piirangud kooskõlas informatsioonivabadusega, mida Lääneriigid pidasid üheks peamiseks inimõiguseks. Q. Wright tõdes antud teematikat analüüsides, et koosseksisteerimine üha väiksemaks muutumas maailmas on võimalik vaid väga selgete reeglite olemasolul.⁶⁴² Nimetatud teadlane märkis, et oleks oluline selgelt määratleda, mis mahub n-ö lubatud informatsioonivabaduse alla ja milline tegevus on vaadeldav õnnetusliku interventsioonina (ingl k *subversive intervention*) ning mis tingimustel on võimalik end relva jõul kaitsta sellise agressioonina määratletava tegevuse eest.⁶⁴³

Ideoloogilise võitluse üheks kesksemaks vaidlusalaks olid külma sõja ajal teabe liikumine ja sellega kaasnevad piirangud, mis kandusid üle ka tehnilisse valdkonda – ühelt poolt nn piiriülene raadiolevi Lääneriikidest ja teiselt poolt NSV Liidu korraldatud raadiolevi segamine tehniliste vahenditega, mis lõppes veidi enne NSV Liidu lagunemist. Sellist piiriülest ja riiklikult korraldatud ning suunatud

⁶⁴⁰ *Ibid.*, lk 171.

⁶⁴¹ *Ibid.*, lk 152–153.

⁶⁴² Q. Wright. Subversive Intervention. Am. J. Int'l. L., Vol 54, No 3, Jul. 1960, lk 527.

⁶⁴³ *Ibid.*, lk 530.

informatsiooni levitamist konkreetsete elanikkonna sihtgruppide suhtes on rahvusvahelistes suhetes ja rahvusvahelises õiguses peetud interventsiooni alaliigiks. Nimetatud diskussioonide ajal seostati interventsiooni ideoloogilise agressiooniga (vt ka 3.7.).⁶⁴⁴

Nõukogude Liidu juhitud riikide blokk pidas Lääneriikide tegevust suveräänsuse rikkumiseks ja nende siseasjadesse sekkumiseks.⁶⁴⁵ Lääneriikide seisukoha võtsid kokku Saksa rahvusvahelise õiguse teadlased Jochen Frowein ja Bruno Simma, kes tulid järeldusele, et informatsioonivabadus on teatud juhtumitel piiratud, kui tegemist on siseriikliku jurisdiktsiooniga.⁶⁴⁶ Samas tagab rahvusvaheline õigus üldjuhul informatsioonivabaduse nii üldiste lepingute kui ka kahe- ja mitmepoolsete lepingute alusel.⁶⁴⁷ Teabevabadus on sätestatud 1966. a kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artiklis 19 lg 1 ja lg 2 (vt 3.9.).⁶⁴⁸ Piiranguna on sama artikli 3. lõikes sätestatud, et teabevabadus saab olla kitsendatud vaid siis, kui see on seotud teiste isikute õiguste ja reputatsiooni kaitse ning riikliku julgeoleku, avaliku korra, elanikkonna tervise ja moraali kaitsmisega ning sellised piirangud peavad olema kehtestatud seaduse alusel ja olema hädavajalikud (ehk viide proportsionaalsusprintsibile).⁶⁴⁹ Seega kaalub paktis sätestatud informatsioonivabaduse põhimõtte üles piirangud, mis saavad olla proportsionaalsed taotletava eesmärgi suhtes. Mõjutustegevuse seisukohast on ilmne, et samast põhimõttest peaks riik lähtuma ka siis, kui tema infoväljas õhutatakse vaenu teise riigi suhtes, olgu selleks sihtmärgiks siis teise riigi poliitiline juhtkond, rahvusvähemused või muud grupid. Mismoodi peaks riik käituma meedia suhtes, kui ilmneb vaenu õhutamine või teise riigi suhtes toimepandav pakti rikkumine, pole üheselt vastatav. Tegemist on eelkõige poliitilise tahte olemasolu või selle puudumisega. Samas harta muud printsiibid justkui kohustaksid riike sellist tahet leidma, sest hea-naaberlikkuse ja hea usu printsiibid on harta kandvad ideed. Eelnev jutt tundub muidugi idealistlik, kuid samas algab rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamine just sellistest väikestest detailidest.

1951. a avaldas Tšehhoslovakkia valitsus protesti USA-le seoses raadio Vaba Euroopa saadetega, mis olid suunatud Tšehhoslovakkia kuulajaskonnale ja mis nimetatud valitsuse arvates õhutasid inimesi toime panema kuritegusid riigi vastu. Tšehhoslovakkia valitsus viitas kuriteole kihutamise keeluna rahvusvahelises õiguses 1936. a raadiolevi rahumeelse kasutamise konventsioonile (ingl k *International Convention Concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace*). USA märkis oma vastuses, et Tšehhoslovakkia jättis tähelepanuta informat-

⁶⁴⁴ Murty 1985, lk 160–162.

⁶⁴⁵ J. Frowein; B. Simma. Das Problem des grenzüberschreitenden Informationsfluss und des „domaine reserve“. Heidelberg/Karlsruhe: C. F. Müller Juristischer Verlag 1979, lk 86–87.

⁶⁴⁶ *Ibid.*, lk 37.

⁶⁴⁷ *Ibid.*, lk 36–38; 86–88.

⁶⁴⁸ Art 19 lg 1 ja lg 2. 1966. a kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt. RT II, 1993, 10/11, 11.

⁶⁴⁹ Art 19 lg 3. 1966. a kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt. RT II, 1993, 10/11, 11.

sioonivabaduse põhimõtte.⁶⁵⁰ ÜRO-s uuriti 1960. aastatel võimalust konventsiooni uuendada ja see ÜRO õigusaktina vastu võtta, kuid huvipuudusel jäi see katki.⁶⁵¹

Külma sõja ajal põhjendas Hiina Rahvavabariik, et interventsioon on lubatud siis, kui see aitab kaasa rahvuslikule vabadusvõitlusele, mis on erand mitte-sekkumise printsiibile.⁶⁵² Hiina Rahvavabariiki juhtinud Mao Zedong aitas kaasa võitlusele koloniaalvõimu vastu Aasias, Aafrikas ja Ladina-Ameerikas. Kuid õiguslike ja poliitiliste suhete keerukust näitab just sellesama Hiina Rahvavabariigi ja NSV Liidu suhete ajalugu. Ehkki mõlemad eelnimetatud riigid kuulusid nn sotsialismileeri, puhkes nende vahel tüli ning kohati paisus see ka relvastatud konfliktiks. Hiina Rahvavabariik pidas NSV Liitu revisionistlikuks ja mõistis näiteks hukka 1968. a interventsiooni Tšehhoslovakkiasse.⁶⁵³ Osalt oli Hiina Rahvavabariigi tegevuse põhjuseks kartus Nõukogude Liidu rünnaku ees NSV Liidu ja Hiina Rahvavabariigi piiril.

Seega võib märkida, et interventsioon oli külma sõja ajal tegevus, mis leidis aset mitte ainult kahe vastasleeri, vaid ka n-ö samal poolel olevate riikide vahel. Arvestades Hiina Rahvavabariigi alalist liikmestaatus ÜRO-s ja tema majandusliku võimsuse kasvu, on oluline teada selle riigi seisukohti rahvusvahelises õiguses, sest see võimaldab mingil määral prognoosida ka Julgeolekunõukogu edasist tegevust interventsioonide ennetamisel või vajadusel nende teostamisel. Ühelt poolt on Hiina Rahvavabariik huvitatud interventsiooni välistamisest, sest see ohustaks Tiibeti piirkonna staatust ning teisalt eksisteerib Taiwani (Hiina Vabariik) küsimus, mida Hiina Rahvavabariik peab oma separatistlikuks provintsiks. Eeltoodud põhjustel on nimetatud riigil vastandlikud huvid interventsiooni õiguslikul käsitlemisel ja praktilisel kasutamisel.

Külma sõja ajast pärineb kaks olulist ÜRO resolutsiooni, mis piiritlevad antud valdkonnas mittesekkumisprintsiibi ulatust ning tõlgendavad harta printsiipe. 1965. aastast ehk külma sõja ajutise pehmenemise perioodist (mida tunti ka nn pinge-lõdvenduspoliitikana) pärineb deklaratsioon nr. 2131 – Riigi siseasjadesse sekkumise lubamatusest ning sõltumatuse ja iseseisvuse kaitsest (ingl k *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty*).⁶⁵⁴ Ehkki tegemist ei ole siduva õigusaktiga, on kaalukad selle põhimõtted, mille kohaselt igasugune sekkumine riigi poliitilisse, majanduslikku või kultuurilisse enesemääratlusse on lubamatu, sõltumata interventsiooni teostamise viisist.⁶⁵⁵ Samuti on tähelepanuväärne

⁶⁵⁰ Murty 1985, lk 112–113.

⁶⁵¹ Kearney 2007, lk 32.

⁶⁵² J. A. Cohen. China and Intervention: Theory and Practice. UPLR, Vol 121, No 3, Jan. 1973, lk 474; 491–501.

⁶⁵³ *Ibid.*, lk 485–488.

⁶⁵⁴ Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, United Nations, General Assembly Resolution, 21 December 1965, United Nations Resolution, A/RES/20/2131.

⁶⁵⁵ *Ibid.*, paras. 1–2. Deklaratsioonis on loetelu mittesekkumise viisist: õonestustegevuse rahastamine või õhutamine, terrorismi või relvastatud gruppide tegevus, mis on suunatud riigivõimu kukutamisele.

deklaratsiooni preambul, milles viidatakse varasematele deklaratsioonidele ja õiguse printsiipidele, millest lähtuvalt peaks deklaratsiooni tõlgendama ja rakendama.⁶⁵⁶ Kuivõrd tegemist ei ole siduva õigusaktiga, saab deklaratsiooni põhimõtteist lähtumine olla sõltuv riikide tegevuspraktikast ja hea usu põhimõtete järgimisest. Hilisem riikide tegevuspraktika on kinnitanud kõnealuse dokumendi deklaratiivset iseloomu ja hea usu põhimõtete täitmatajätmist.

1981. a võeti ÜRO-s vastu deklaratsioon nr. 103 – Riigi siseasjadesse mittesekkumise ja vahelesegamise lubamatusest (ingl k *Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States*).⁶⁵⁷ Võrreldes ülalmainitud 1965. a deklaratsiooniga on tegemist oma sisult palju mahukama ja ulatuslikuma õigusaktiga. Preambulis on kasutusel mõisted, mis varasemas resolutsioonis puudusid: otsene ja kaudne ning avalik ja varjatud sekkumine, samuti riikide heidutamine jõuga ähvardamise teel.⁶⁵⁸ Tähelepanuväärne on loetelu tegevustest, millega võetakse kohustus mitte sekkuda ja vahele segada riikide siseasjadesse, mis koosneb ühelt poolt Lääneriikide soovist kaitsta informatsiooni-vabadust ning teisalt nn Nõukogude bloki soov mitte lubada sekkumist riikide poliitilisse ja kultuurilisse ning majanduslikku enesemääratlusse.⁶⁵⁹ Deklaratsiooni sõnastusest („riigi kohustus on”, ingl k *the duty of a State*) tulenevad justkui siduvad kohustused, kuid need pole siiski õiguslikus mõttes siduvad. Vaatamata eelnimetatud asjaoludele, et tegemist ei ole siduva õigusaktiga, on deklaratsioon antud valdkonna piiritlemiseks oluline õiguse allikas. Seda võib vaadelda kui rahvusvahelise õiguse piiritlemist mittesekkumise põhimõtete tõlgendamisel, kui omalaadset kokkuvõtet. Kui deklaratsioon sarnasel kujul lepinguaks formeeruks, muutuks sagedasemaks mitmete riikidevaheliste vaidluste menetlemine Rahvusvahelises Kohtus, mis seni on jäänud jurisdiktsiooni puudumise taha.

3.13.2. Interventsioon kutsuja palvel

Mõjutustegevuse piiritlemisel on oluline märkida, et mittesekkumise printsiip ei ole absoluutne. Teatud juhtumitel on interventsioon mõnede õigusteadlaste arvates õiguslikult lubatav. Cambridge'i juuraprofessor Christine Gray märgib, et esiteks on see võimalik siis, kui riik ise avaldab soovi selliseks sekkumiseks, et saada abi näiteks avaliku korra tagamisel, kui tekib oht põhiseaduslikule korrale.⁶⁶⁰ Sellisel on sageli teiste riikide siseasjadesse sekkunud Prantsusmaa ja valdavalt oma endiste

⁶⁵⁶ *Ibid.*, Preamble.

⁶⁵⁷ Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States, United Nations, General Assembly Resolution, 9 December 1981, A/RES/36/103.

⁶⁵⁸ *Ibid.*, Preamble.

⁶⁵⁹ *Ibid.*, I, q-c; II a-o; III a-e. Deklaratsioonis kutsutakse samuti hoiduma rassilisest diskrimineerimisest, siseriiklike konfliktide õhutamist, sabotööride ja teiste salajast õõnestustegevust korraldavate agentide kasutamisest. Samuti kutsutakse üles hoiduma inimõiguste temaatika kasutamisest teiste riikide vastu ning vale- või moonutatud uudiste levitamisest.

⁶⁶⁰ Gray 2003, lk 599.

kolooniate palvel, saates oma väed konkreetse riigi territooriumile.⁶⁶¹ Ehkki ka antud temaatikat käsitleti külma sõja ajal, olen kõnealuse alaliigi eraldi välja toonud, sest nimetatud sekkumist kasutasid külma sõja ajal praktiliselt kõik osapooled sõltumata riigikorrast. Sellist interventsiooni alaliiki tuntakse sekkumisena kutsuja palvel (ingl k *Intervention upon Invitation*). Teiseks õiguslikult lubatava interventsiooni näiteks on vastastikuste lepinguliste kohustuste täitmine. Selliseks juhtumiks on alates 1960. a USA abi Colombia valitsusele, kes peab sõda poliitiliste mässulistega (viimased rahastavad oma tegevust narkootikumide tootmisega). Konkreetset juhtumil keeldus USA oma tegevust interventsiooniks tunnistamast ja lähtus oma seisukoha esitamisel õiguslikest argumentidest, mille kohaselt USA abistas Colombia valitsust.⁶⁶² Külma sõja ajal manipuleerisid riigid sekkumise eesmärkidega, põhjendades interventsiooni oma lepinguliste kohustuste täitmisega. Tegelikult põhjuseks oli sageli või üldjuhul võitlus nn eluliste huvide ehk mõju-sfääride nimel.

Nimetatud temaatikat uurinud G. Nolte väitel ei olnud ÜRO harta loomise ajaks kujunenud tavaõiguslikke reegleid, seepärast jäi harta antud küsimuses eba-määraseks ning riikide hilisem tegevuspraktika näitas, et sellise õiguse kasutamist võidakse kuritarvitada mitmel viisil.⁶⁶³ Nii õigustas Nõukogude Liit G. Nolte seletuse kohaselt sissetungi Ungarisse 1956. a ja Tšehhoslovakkiasse 1968. a nimetatud riikide valitsuste palvega.⁶⁶⁴ Iseloomustades Nõukogude Liidu inter-ventsioone, märgib G. Nolte, et nende tunnuseks oli sagedasti olukord, kus riik tegelikult abi ei küsinud.⁶⁶⁵ USA tegevuse analüüsimisel märkis G. Nolte, et ameeriklaste tegevus oli kombinatsioon mitmetest põhjendustest, sealhulgas ka väidetava riigi abipalve, mis kõik kokku pidi legitimeerima konkreetse sekkumise õiguslikud alused.⁶⁶⁶ Valdavalt osutati C. Gray väitel abi siiski varjatult või vähemalt püüti toimida nii, et abi osutamine ei oleks otseselt tuvastatav.⁶⁶⁷ Abi osutamise selline varjatus lähtus küllap just sellest, et mitte iga juhtumi puhul poleks suudetud maailma avalikkusele põhjendada interventsiooni õiguslikke aluseid. Seega võib märkida, et mittesekkumisprintsipi eiramine on teatud juhtu-mitel lubatud – eelkõige siis, kui teatud riik selleks ise abi palub, kuid samas tuleb mõõnda, et tegemist ei ole üldist konsensust omava seisukohaga.⁶⁶⁸ Mõjutus-tegevuse puhul peab esmalt tuvastama, kuivõrd reaalne on abipalve ning kas selline taotlus on lähtuv n-ö „vabast tahtest” või on võimalik surve interventsiooni teostava

⁶⁶¹ *Ibid.*, lk 599.

⁶⁶² *Ibid.*, lk 599.

⁶⁶³ G. Nolte. Eingreifen auf Einladung. Zur völkerrechtlichen Zulässigkeit des Einsatzes fremder Truppen in internen Konflikt auf Einladung der Regierung. Springer 1999, lk 29–96; 630. G. Nolte märgib, et kuritarvitamine puudutas nii takistusi rahvusliku enese-määramisõiguse teostamisel kui ebaseaduslikku jõu kasutamist.

⁶⁶⁴ *Ibid.*, lk 270–273.

⁶⁶⁵ *Ibid.*, lk 271–281; 634.

⁶⁶⁶ *Ibid.*, lk 268–271; 634.

⁶⁶⁷ Gray 2003, lk 598–599.

⁶⁶⁸ Nolte 1999, lk 638–640.

riigi poolt, mis aga välistaks legitiimsuse aluse. Teisiti öeldes on tegemist faktide hindamise ning nende kohaldamisega konkreetsele juhtumile.

3.13.3. Nicaragua vs USA

Rahvusvahelise Kohtu lahend seoses USA ja Nicaragua vahelise vaidlusega omab interventsiooni analüüsimisel olulist tähendust. Kaasuse aluseks on 1979. a alanud sündmused Kesk-Ameerikas. Kuuba toetas Nicaragua valitsuse tegevust, kes abistas El Salvadori vasakpoolseid mässulisi. USA seisukohast Nicaragua n-ö. eksportis sotsialistlikku revolutsiooni. USA püüdis seda tõkestada ja abistas Nicaragua valitsusvastaseid ning toetas kõigiti El Salvadori.⁶⁶⁹

Nicaragua selgitas Rahvusvahelisele Kohtule, et USA värbas, koolitas, relvastas ja rahastas ning toetas kõigiti valitsusvastaseid (kohtuotsuses märgitud kui *contras*), millega rikkus rahvusvahelist õigust, vastavalt harta artiklile 2 lg 4 ja teistele rahvusvahelise õiguse konventsioonidele ning regionaalsetele kokkulepetele.⁶⁷⁰ USA põhjendas Rahvusvahelisele Kohtule oma tegevust El Salvadori abistamisega, mis rajanes kollektiivsel enesekaitset, kuid hiljem loobus Rahvusvahelises Kohtus õigusvaidluses osalemisest, sest asus seisukohale, et nimetatud kohtul puudub antud asjas jurisdiktsioon.⁶⁷¹

Tegemaks lahendit, selgitas Rahvusvaheline Kohus, et esmalt on vaja hinnata, milles täpselt seisneb interventsiooni keeld ja kas rahvusvahelise tavaõiguse praktika on rahvusvahelise õiguse printsiibiga (hartas sätestatud põhimõttega)⁶⁷² kooskõlas. Rahvusvaheline Kohus hindas, et valitsusvastaste tegevust toetades rikutakse sellega rahvusvahelist õigust, sest sekkutakse teise riigi siseasjadesse, mis tähendab suveräänsusprintsiibi rikkumist. Konkreetset juhtumit tähendas sekkumine riigi suveräänsusesse õigust valida oma poliitilist, kultuurilist ning sotsiaalmajanduslikku ülesehitust ning kujundada välispoliitikat.⁶⁷³ Rahvusvaheline Kohus luges, et sellise siseasjadesse sekkumise puhul, millega kaasnes jõuga ähvardamine ja jõu kasutamine, sõltumata sellest, kas tegemist oli otsese jõu kasutamisega või kaudse toetusega relvastatud terroristlike gruppide õõnestustegevusele, on olemuslikult tegemist keelatud interventsioonivormiga.⁶⁷⁴

Selles kohtuasjas on mõjutustegevuse aspektist huvipakkuv Rahvusvahelise Kohtu kirjeldus Nicaragua väidetest *contra* 'te juhtimise kohta USA poolt. Üheks tõendiks, mille alusel Nicaragua selgitas, et valitsusvastaste tegevus oli USA korraldatud ja nende kontrolli all, oli *contra* 'te juhtimiseks Ameerika valitsuse poolt

⁶⁶⁹ Konflikti taustast põhjalikumalt: J. N. Moore. The Secret War in Central America and the Future of World Order. Am. J. Int'l. L., Vol 80, No 1, Jan. 1986, lk 44–80.

⁶⁷⁰ Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Merits, Judgment of 27 June 1986., para. 15.

⁶⁷¹ *Ibid.*, paras. 25–35.

⁶⁷² *Ibid.*, para. 205.

⁶⁷³ *Ibid.*, para. 205.

⁶⁷⁴ *Ibid.*, para. 205.

koostatud käsiraamat „*Operaciones psicologicas en guerra de guerrillas*” (kohus on seda üllitist inglise keeles nimetanud „*Psychological Operations in Guerrilla Warfare*”), mille loomine CIA poolt loeti tõendatuks. Nimetatud käsiraamatus anti üksikasjalikud juhendid *contra*’te tegutsemiseks, alates sõjalisest tegevusest kuni kohalike elanike avaliku arvamuse enda poole võitmiseni.⁶⁷⁵

Ekspertide seas leidis lahend palju vastukaja. Õigusteadlased asusid seisukohale, et nn Nicaragua kohtuasja lahendiga andis Rahvusvaheline Kohus tõlgenduse, mille alusel ei saa hartast lähtuvalt enam kuidagi õigustatuks ja seaduslikuks pidada humanitaarset interventsiooni, mille teostamiseks kasutatakse jõudu.⁶⁷⁶ Samas on seda lahendit tugevasti kritiseeritud põhjusel, et Rahvusvahelise Kohus jättis andmata tõlgenduse jõuga ähvardamise osas, sest peamine tähelepanu oli keskendatud jõu kasutamisele (mida USA õigustas kollektiivse kaitsega, mida teostati koos El Salvadoriga). Kuivõrd USA käitumine tunnistati vastuolus olevaks harta printsiipidega, mis ei luba jõu kasutamist, ei analüüsitud põhjalikult jõuga ähvardamist, mis on lahutamatu seotud interventsiooniga.⁶⁷⁷ USA õigusteadlane ja rahvusvaheliste suhete ekspert Tom J. Farer on seoses kõnealuse lahendiga märkinud, et kohtuotsuse puhul jääb arusaamatuks, kas USA kolmanda osapoolena ei oleks tohtinud relvi El Salvadori saata. Kas Rahvusvahelise Kohtu arvates oli oht, et need saadetakse Nicaragua *contra*’tele? T. J. Fareri arvates ei saa USA abi El Salvadorile kuidagi olla illegitiimne.⁶⁷⁸ Kui see oleks Rahvusvahelise Kohtu seisukoht, et kolmanda osapoolena ühe konfliktis osaleva poole toetamine on keelatud, siis oleks tegemist mõttetu seisukohaga, sest kollektiivne enesekaitse on ikkagi lubatud. Nagu näitab sagedane praktika, pole edukas riigipööre sageli võimalik välise toetuseta, seetõttu on abi teisele riigile kollektiivse enesekaitse alusel lubatud ja vajalik.⁶⁷⁹

ÜRO Rahvusvahelise Õiguse Komisjoni liige Herbert W. Briggs märkis antud kohtuasja analüüsides, et tähelepanuväärne on seisukoht, mille kohaselt isegi siis, kui riik on teinud reservatsiooni Rahvusvahelise Kohtu jurisdiktsiooni suhtes, on mittesekkumine kui selline rahvusvahelise tavaõiguse norm, mida ei tohi rikkuda ja seega on Rahvusvahelisel Kohtul jurisdiktsioon selliste asjade käsitlemisel.⁶⁸⁰ Olles väga kriitiline USA tegevuse suhtes konkreetses kohtuasjas, avaldas H. W. Briggs arvamust, et vast aitab see USA-l leida viisi, kuidas käituda rahvusvahelise õiguse normide ja rahvusvahelise avalikkuse ootuste kohaselt.⁶⁸¹ Iraagi 2003. a interventsioon näitas, et kuulsa õigusteadlase lootused ei ole täitunud. Christopher C. Joyner ja Michael A. Grimaldi tõdesid sama kohtuasja analüüsides, et rahvusvahelise õiguse suurem austamine ja järgimine võimaldaks parandada rahvusvahelist

⁶⁷⁵ *Ibid.*, paras. 114–122.

⁶⁷⁶ Randelzhofer 2002, lk 131.

⁶⁷⁷ Pikem käsitlus teoses: Stürchler 2007, lk 74–79.

⁶⁷⁸ T. J. Farer. Drawing the Right Line. *Am. J. Int’l. L.*, Vol 81, No 1, Jan. 1987, lk 113.

⁶⁷⁹ *Ibid.*, lk 113–115.

⁶⁸⁰ H. W. Briggs. The International Court of Justice Lives up to its Name. *Am. J. Int’l. L.*, Vol 81, No 1, Jan. 1987, lk 80–84.

⁶⁸¹ *Ibid.*, lk 86.

julgeolekut ning see on peamine õppetund, mille USA peaks antud juhtumist omandama.⁶⁸²

Tegemist oli Rahvusvahelise Kohtu lahendiga konkreetset ajahetket, mis lähtus nn külma sõja aegsest tegelikkusest. Kuivõrd sarnaneks tolleaegsega tänapäevane analoogiline lahend? Seda pole võimalik tõsikindlalt väita, kuid võib arvata, et sisulised õiguslikud küsimused saaksid suhteliselt sarnase vastuse, ehkki tehjolud ei võimaldaks võib-olla sarnast olukorda korrata. Siinjuures võib välja tuua Endise Jugoslaavia Sõjakuritegude Tribunali korrektiivi ja täpsustuse seoses Rahvusvahelise Kohtu Nicaragua lahendiga. Nimetatud tribunal sedastas, et oluline on teise riigi kontroll üldiselt (ingl k *overall control*), mitte tõhus kontroll (ingl k *effective control*), mis oli omal ajal märgitud Nicaragua lahendis.⁶⁸³ Selle tõlgendusega peaks suurenema õiguskindlus interventsiooni küsimustes. Nimetatud lahend seab veelgi konkreetsemad raamid riikide julgeolekuteenistuste erioperatsioonidele. Sellised varjatud operatsioonid on oluliseks vahendiks ja meetodiks, mille abil loodetakse saavutada mõjutustegevuse eesmärgi, olgu need siis poliitilised või sõjalised. Interventsiooni piiritlemine peaks olema nende kahe lahendi põhjal piisavalt selge selleks, et mitte kalduda rahvusvahelise õiguse rikkumisele.

3.13.4. Humanitaarne interventsioon

Humanitaarse interventsiooni teooriat võib tõlgendada mitmeti. Üks huvitavamaid võrdlusi on loodud seoses keskaegse õiglase sõja teooriaga. Nimelt võib sellise mõtteviisi kavandajaid võrrelda rüütlitega, kes lähtusid neile omasest aukodeksist. Võrdluse aluseks on lihtne printsiip, mille kohaselt õigluse ideaale peab vajadusel tagama jõud. Teisiti öeldes on tegemist ideega, et kui lähtuda kõrgematest ideaalidest, mis õigustavad teatavat laadi käitumist, on lubatud humanitaarne sekkumine relvastatud jõul.⁶⁸⁴ Küsimus on siin muidugi selles, kes ja millises olukorras leiab, et just temal on õigus humanitaarset interventsiooni kasutada. Õigluse idee võib riigiti sõltuvalt kehtivast riigikorrast ja kultuuritaustast olla vägagi erinev. Teokraatlikus islamiriigis, autokraatlikus riigis või demokraatlikus liberaalses riigis valitsevad õigluseideed saavad vaevalt olla samasisulised. Küsimus taandub seega ideoloogiale mitte õiguse printsiipidele. Järelikult peaks riikidele olema ohutum ja kasulikum lähtuda hartajärgsest õiguskorrast.

Hollandi õigusteadlane Kenneth Manusama on sõnastanud humanitaarse interventsiooni probleemistiku n-ö kolmnurgana, kuhu on haaratud suveräänsus, jõu kasutamise keeld ning inimõiguste kaitsmise vajadus, mille vahel toimubki antud

⁶⁸² C. C. Joyner; M. A. Grimaldi. The United States and Nicaragua: Reflections on the Lawfulness of Contemporary Intervention. Va. J. Int'l L., Vol 25:3 1985, lk 689.

⁶⁸³ Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a „DULE” Case No IT-94-I-A, Appeals Chamber, 15.07.1999, para. 137, lk 58–59.

⁶⁸⁴ O. Ramsbotham; T. Woodhouse. Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict: A Reconceptualization. Cambridge University Press, Polity Press 1996, lk 228–229.

probleemistiku analüüs.⁶⁸⁵ ÜRO-d õiguseksperdina 1990. aastatel Somaalia operatsioonis nõustanud USA õigusteadlane ja rahvusvaheliste suhete ekspert Tom J. Farer tuli konkreetset interventsiooni uurides järeldustele, mille kohaselt nimetatud operatsioonist saadi kolm õppetundi.⁶⁸⁶ Esiteks peab ÜRO siseriiklikku konflikti sekkudes erapooletu olema. Teiseks ei ole realistlik loota ebaõnnestunud riikide ülesehitamisele esindusdemokraatia vormis. Kolmandaks peab mõistma, et iga osapool, kes sekkub konflikti, ei tohiks samaaegselt kasutada rahu vahendamist ja jõuga ähvardamist ning muid nn pehme jõu instrumente eesmärgil, et saavutada rahvusvaheline rahu ja julgeolek.⁶⁸⁷ K. Manusama arvates lähtub ÜRO Julgeolekunõukogu sellest, et prioriteediks on rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamine, millele on allutatud inimõiguste kaitse. Ilmselt just selle tõttu pole NATO riigid suutnud oma humanitaarse interventsiooni kontseptsioonile saada ÜRO Julgeolekunõukogu toetust, eriti Hiina ja Venemaa Föderatsiooni poolse vastuseisu tõttu, sest viimased vaatlevad inimõigusi kui Lääne „projekti”.⁶⁸⁸

Seoses 1990. aastatel endises Jugoslaavias toimunud sündmustega, kui NATO juhtimisel toimus (Julgeolekunõukogu heakskiiduta) interventsioon Kosovosse, on tekkinud intensiivne diskussioon seoses humanitaarse interventsiooni lubatavusega. Jugoslaavia ja hiljem liitriigist järgi jäänud Serbia ja Montenegro esitasid Rahvusvahelisele Kohtule taotlused mitmete 1999. a interventsioonis osalenud riikide vastu, soovides tunnistada jõu kasutamise rahvusvahelise õigusega vastuolus olevaks.⁶⁸⁹ Peab märkima, et ilma Julgeolekunõukogu loata on interventsioon toimunud ka Lääne-Aafrikas Libeerias ja Sierra Leones, kus Lääne-Aafrika riikide majandusühendus (ECOWAS) sekkus nimetatud riikide konflikti.⁶⁹⁰

Humanitaarse interventsiooni ulatuslikum kasutamine viimastel kümnenditel on põhjustanud riikide kriitikat, et Julgeolekunõukogu kasutab humanitaarseid kriise kui ettekäandeid siseasjadesse sekkumiseks. Eelnevalt märgitud seisukoha tõttu on Georg Nolte väitnud, et Julgeolekunõukogu pädevust VII peatüki tõlgendamisel on laiendatud kahtlase väärtusega õiguslike põhjenduste abil.⁶⁹¹

Humanitaarne interventsioon ei ole rahvusvahelises kogukonnas heaks kiidetud ja seega ka kodifitseeritud. Eelkõige ei ole ÜRO liikmete hulgas üksmeelt suveräänsuse rikkumise ehk siseasjadesse tungimise ulatuse küsimustes.⁶⁹²

⁶⁸⁵ K. Manusama. The United Nations Security Council in the Post-Cold War Era. Applying the Principle of Legality. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, lk 279–280.

⁶⁸⁶ T. J. Farer. Intervention in Unnatural Humanitarian Emergencies: Lessons of the First Phase. Human Rights Quarterly, 18.1 1996, lk 2.

⁶⁸⁷ *Ibid.*, lk 2.

⁶⁸⁸ Manusama 2006, lk 279.

⁶⁸⁹ Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium) jt, ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Judgement of 15 December 2004. Kohus leidis, et antud asjas puudub jurisdiktsioon, kuid märkis, et vaatamata sellele on kõigil osapooltel kohustus mitte rikkuda teiste riikide õigusi.

⁶⁹⁰ Manusama 2006, lk 276.

⁶⁹¹ Nolte 2002, lk 170.

⁶⁹² N. Fenton. Understanding the UN Security Council: Coercion or Consent? Ashgate 2004, lk 221.

T. J. Farer õigustab humanitaarset interventsiooni ja peab seda põhjendatuks peamiselt kahe argumendi toel. Nii praeguste kui ka tulevikus tekkivate konfliktide puhul on esiteks oluline ennetav tegevus ja teiseks on vajadusel väga tähtis ka jõu kasutamine⁶⁹³, seda eriti olukorras, kus konflikti allikaks on religioossed või etnilised erinevused, sest vaenupoolte vastastikused süüdistused ja paranoia tekitavad mingil hetkel olukorra, kus üks pool on huvitatud teise poole ründamisest, sest jõu kasutamine lähitulevikus on ilmne. Just rünnakuohu tõttu võib üks pool alustada relvastatud konflikti, lootuses saavutada probleemi lahendamiseks otsustav ülekaal relvastatud jõul. T. J. Fareri arvates kulgesid eelkirjeldatud põhjustel ja viisil sündmused Rwandas.⁶⁹⁴ Eelnimetatud õigusteadlane põhistas oma seisukohti humanitaarse interventsiooni kasuks ka järgmiselt: kui püüda esmalt saada ÜRO Julgeolekunõukogu poolt õiguslik mandaat konflikti sekkumiseks, võib ajaline kadu olla liiga suur, hoidmaks ära konflikti eskaleerumist. Ta tõi selliste ajakriitiliste sündmuste illustreerimiseks kaks hüpoteetilist näidet.⁶⁹⁵ Kokkuvõttes asus T. J. Farer seisukohale, et humanitaarse interventsiooni legitiimseks kasutamiseks oleks oluline luua nn maailma politseijõud, mida kavandati harta loomisel, sest regionaalsel rahvusvahelise õiguse tasandil liigub kõik selles suunas, et humanitaarne interventsioon legaliseeritakse. T. J. Fareri arvates võiks USA esmalt koostööd sõbralike liitlasriikidega regionaalsel tasandil tegevust alustada, kuni ÜRO-s suudetaks humanitaarse interventsiooni küsimuses konsensus saavutada.⁶⁹⁶

Ryan Goodman on samuti humanitaarse interventsiooni pooldaja, kuid veidi teistel põhjustel kui ülalmainitud USA teadlane. R. Goodman analüüsis humanitaarse interventsiooni küsimust sellest vaatevinklist, kas tegemist on ettekäändega sõjaks.⁶⁹⁷ Sellisel positsioonil, et humanitaarne interventsioon võib olla ettekääne sõjaks, on paljud juhtivad rahvusvahelise õiguse teoreetikud. Loetledes pika nimekirja rahvusvahelise õiguse teadlastest, kes on vastandlikul seisukohal, küsib R. Goodman, kas ülaltoodud põhjenduste tõttu tuleks asuda seisukohale, et humanitaarne interventsioon ei tohiks rahvusvahelises õiguses lubatud olla.⁶⁹⁸ Vastuseis humanitaarsele interventsioonile tuleneb R. Goodmani arvates peamiselt kartusest, et humanitaarset ettekäänet võivad hakata ära kasutama agressiivsed riigid, legitiimeerimaks oma illegaalset tegevust.⁶⁹⁹ R. Goodman esitas seisukoha, et küsimus ei ole selles, et uurida, kuidas agressiivsed riigid kasutavad jõudu, vaid pigem selles, kuidas nad seda õigustavad ja sellest lähtuvalt peaks rahvusvaheline õigus kirjeldatud probleemistikku ka lahkama.⁷⁰⁰

⁶⁹³ Farer 1996, lk 13–14.

⁶⁹⁴ *Ibid.*, lk 14.

⁶⁹⁵ *Ibid.*, lk 19–21.

⁶⁹⁶ *Ibid.*, lk 21.

⁶⁹⁷ Goodman 2006, lk 107–141.

⁶⁹⁸ *Ibid.*, lk 108–109. Põhjusel, et tegemist on ettekäändega sõjaks, on humanitaarse interventsiooni vastu I. Brownlie, T. Franck, L. Henkin, B. Simma.

⁶⁹⁹ *Ibid.*, lk 138. Samas on valitseva õigusdoktriini kohaselt humanitaarne interventsioon ilma Julgeolekunõukogu heakskiiduta keelatud.

⁷⁰⁰ *Ibid.*, lk 139.

Olen osaliselt nõus eelnimetatud teadlase seisukohaga, et tegelikkuses võib humanitaarse interventsiooni ühepoolne legaliseerimine agressiivseid riike pigem tagasi hoida, sest tekib kolmandate riikide sekkumise oht. Samas on esitatud seisukoht esialgu kontrollimatu, sest lähimal ajal ei ole võimalik antud kontseptsioonile Julgeolekunõukogust heakskiitu saada. Selle õiguse kuritarvitamist takistavad R. Goodmani arvates muud rahvusvahelise õiguse printsiibid, mille kohaselt peamine kohustus on jõu kasutamisest hoidumine ja jõu kasutamine on viimane vahend rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks.⁷⁰¹ Samas ei näi II maailmasõja järgne praktika seda väidet kinnitavat.

G. Nolte asus interventsiooniküsimusi analüüsides (lähtuvalt ÜRO Julgeolekunõukogu tegevusetusest 1949. a Rwanda genotsiidi ajal) seisukohale, et ühepoolne humanitaarne interventsioon on ühelt poolt liiga laialt tõlgendatav (erinevate sekkujate huvid) ja teisalt liiga kitsalt (sekkumise ajalised piirangud ja eesmärgid) ning sellistel juhtumitel oleks võimalik sekkumine kutsuja palvel, milleks oleks lihtsam õigustust leida ning tegutseda saaks ÜRO Julgeolekunõukogu loodud kollektiivse julgeoleku põhimõtteid järgides.⁷⁰² Esitatud seisukoht näitab piisavalt hästi, et poliitilise tahte puudumine ei võimalda sekkumist ka kõige tõsisemate rahu ja julgeolekut ohustavate olukordade puhul. Seetõttu otsitakse teatud riikide poolt erinevaid viise selliste olukordade lahendamiseks. Ilmselt pidas G. Nolte silmas USA juhitava koalitsiooni tegevust Kosovos. Samas ei julgusta USA hilisem tegevus Iraagi okupeerimisel 2003. a kindlasti ühepoolse humanitaarse interventsiooni teostamist, sest jälle kord ei leidnud esitatud tõendid hilisemat kinnitust.

Kokkuvõtlikult sõnastas humanitaarse interventsiooni probleemistiku õiguspraktik David Schweigman: peamine takistus, miks riigid ei soovi nimetatud kontseptsiooni heakskiitmist, seisneb kartuses, et sellega kaasneks inimõiguste kaitse delegeerimine Julgeolekunõukogule, kuid sellega ei ole riigid nõus.⁷⁰³

3.13.5. Informatiivne interventsioon

Nagu eespool mainitud, on külma sõja järgses maailmas hakatud kasutama terminit „informatiivne interventsioon”. USA õigusteadlane Eric Blindermann määratles antud tegevust kui uut interventsiooni alaliiki.⁷⁰⁴ Informatiivse interventsioonina mõistetakse ühe riigi sekkumist sihtriigi meediasfääri, et ära hoida meedia kaudu levitatavat vihapropagandat, mis võib viia kõige tõsisemate kuritegudeni nagu näiteks genotsiid.⁷⁰⁵ 1990. aastate alguses Rwandas toimepandud genotsiid oli selleks sündmuseks, mille puhul rahvusvaheline üldsus nõudis informatiivset sekkumist (vt 4.6.1.jj Rwanda tribunali kirjeldus genotsiidi tekkimisele eelnevatest tehivoludest). USA õigusteadlase ja poliitiku Jamie F. Metzli väitel hoiatasid ÜRO ametnikud ja

⁷⁰¹ *Ibid.*, lk 110; 141.

⁷⁰² Nolte 1999, lk 638–640.

⁷⁰³ D. Schweigman. Humanitarian Intervention under International Law: the Strife for Humanity. LJIL, Vol 6, No 1, April 1993, lk 91–110.

⁷⁰⁴ Blindermann 2002, lk 104–127.

⁷⁰⁵ *Ibid.*, lk 106; 119–125.

erinevad MTÜ-d juba enne Rwanda genotsiidi algust, et raadiopropaganda õhutab etnilisi pingeid ja võib viia genotsiidini ning seetõttu nõuti USA-lt ja teistelt riikidelt radiojaamade segamist.⁷⁰⁶ Nimetatud õigusteadlase selgitusel ei sekkunud USA kolmel põhjusel. Esiteks oleks see olnud keeruline ja väga kulukas ning teiseks oli igasugune interventsioon pärast USA sekkumist Somaalias Ameerika avalikkuse jaoks poliitiliselt ebapopulaarne ettevõtmine. Kolmandaks põhjuseks olid rahvusvahelise õiguse piirangud.⁷⁰⁷

Informatiivse interventsiooni puhul kasutab sekkuv riik tehnoloogilisi vahendeid meedia segamiseks, samuti PSYOP-i (vt 1.10.4.) meetodeid. Üldjuhul ei kasutata relvastatud jõudu. Informatiivse interventsiooni puhul on küsimus veel selles, millisest õiguslikust alusest lähtuda: kas humanitaarõiguse sätetest või ÜRO hartast. Ilmselt tuleb läheneda kahel viisil – kui toimub relvastatud konflikt, tuleb lähtuda humanitaarõigusest ja kui on relvastatud konfliktile eelnev tegevus või sekkumine leiab aset konfliktijärgsel ajal, tuleb lähtuda harta printsiipidest. Sarnaselt käsitles informatiivse interventsiooni õiguslikke küsimusi USA õigusteadlane Julie Mertus.⁷⁰⁸ J. Mertus oli seisukohal, et kui riik ei ole nõus informatiivse sekkumisega, on see õiguslikult lubatud vaid ÜRO Julgeolekunõukogu vastava resolutsiooniga.⁷⁰⁹ J. F. Metzli rahvusvahelise õiguse analüüs seoses Rwanda sündmustega näitas, et raadiojaamade segamine (ingl k *jamming*) ilma teise riigi siseasjadesse sekkumise printsiibi rikkumiseta oleks võimalik siis, kui selleks on ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioon, mis lubab sekkumist vastvalt VII peatükis sätestatud õigustele.⁷¹⁰ Teisiti öeldes peab Julgeolekunõukogu sedastama, et raadiojaama või muu meediakanali tegevus ohustab rahvusvahelist rahu ja julgeolekut. Sellise otsuse tegemiseks peab Julgeolekunõukogul aga eelkõige poliitilist tahet olema. SRÜ seisukohti informatiivse sekkumise küsimuses käsitlenud A. F. Douhan on arvamisel, et tegemist on printsiibiga, mida võib nimetada ka ideoloogiliseks interventsiooniks.⁷¹¹ Samas on antud põhimõtte rakendamine tänapäeval seotud vähem ideoloogia ja enam erisuguste tehnoloogiliste ja psühholoogiliste meetodite kasutamisega, mis A. F. Douhani arvates rikuvad riikide enesemääramisõigust.⁷¹² Tegemist on siis jällegi interventsiooni n-ö laia tõlgendamisega, mis peaks võimaldama teatud ühisosa leidmist rahvusvahelise õiguse arendamisel Lääneriikide ja SRÜ vahel.

⁷⁰⁶ J. F. Metzli. *Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming*. Am. J. Int'l. L., Vol 91, No 4, Oct. 1997, lk 628–651.

⁷⁰⁷ *Ibid.*, lk 629–630. J. F. Metzli arvates oleks USA-l olnud keeruline siseriiklikult seletada, et tegevus külma sõja ajal oli rahvusvahelise õigusega kooskõlas, sest informatsiooni- ja arvamusvabadusega põhjendati sekkumist nn kommunistlike riikide meediasfääri. Kokkuvõttes tõdes õigusteadlane, et USA oli tegevusetu, sest oli kinni vanades standardites.

⁷⁰⁸ J. Mertus. *Note on Legality of Information Intervention* – E. P. Monroe; M. Thompson (toim.). *Forging Peace. Intervention, Human Rights and the Management of Media Space*. Indiana University Press 2002, lk 137–144.

⁷⁰⁹ *Ibid.*, lk 141–144.

⁷¹⁰ Metzli 1997, lk 635.

⁷¹¹ *Довгань 2009*, lk 120.

⁷¹² *Ibid.*, lk 122.

ÜRO-l ei ole õnnestunud liikmesriikide erimeelsuste tõttu konflikte ja sõdu vältida – meenutagem vaid 1990. aastate alguses ja keskel endises Jugoslaavias toimunut. ÜRO sekkumist endises Jugoslaavias toimunusse ei takistanud rahvusvaheline õigus, vaid Julgeolekunõukogu suutmatus otsustavalt ja konsensuslikult tegutseda. Mõjutustegevuse õiguslik reguleerimine on samuti eelkõige poliitilise tahte küsimus, rahvusvahelise õiguse roll saab siin olla sekundaarne, sest uue õiguse tekkimiseks ÜRO tasandil on vaja poliitilisi kokkuleppeid.

Ülaltoodud interventsiooniprintsiipe kokku võttes võib lühidalt esitada ühe seisukoha, mis konkreetselt olukorda selgitab. M. Jamnejad ja M. Wood jõudsid järeldusele, et mittesekkumise printsiip on oma olemuselt suhteline kontseptsioon, mis sõltub rahvusvahelises õiguses asetleidvatest muudatustest.⁷¹³ Seega võib asuda seisukohale, et rahvusvaheline õiguskord on olnud vajalikul määral paindlik teatud küsimuste lahendamiseks, kuid toimivus ja paindlikkus sõltuvad eelkõige poliitilisest tahtest. Lisaks õiguses toimuvatele muudatustele avaldavad nimetatud printsiibi kujunemisele M. Jamnejadi ja M. Woodi arvates olulist mõju ka globaliseerumine ja rahvusvahelistes suhetes laialdase tunnustuse saanud muud põhimõtted nagu demokraatia ja head valitsemistavad ning õigusriiklus.⁷¹⁴ Käesoleva töö seisukohast on oluline just viimane osa ülalnimetatud teadlaste järeldusest, sest õigusriiklus on lahutamatult seotud nii legaalsuse kui ka legitiimsuse printsiibi rakendamisega. Seega oleks mõistlik, kui interventsioonitemaatika käsitlemisel rahvusvahelises õiguses nendest printsiipidest ka lähtutakse – nii õiguse kohaldamisel kui ka õigusloomes. Just mittesekkumise põhimõtte edasisel arenemisel, eelkõige humanitaarse interventsiooni ja informatiivse interventsiooni küsimustes on ülimalt oluline, kuivõrd legaalsuse ja legitiimsuse printsiipe arvesse võetakse, et neid kontseptsioone saaks rakendada rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks.

3.14. ÜRO Julgeolekunõukogu volitused ja tegevus

Käsitlen ÜRO Julgeolekunõukogu (edaspidi JN) tegevust kui mõjutustegevusele enim mõju avaldavat ÜRO institutsiooni, sest Peaassamblee tegevus pole selles kontekstis nii oluline, kuigi ka mitte olematu. Artikli 11 lg 1 järgi on Peaassamblee volitatud läbi vaatama üldisi koostõepõhimõtteid rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamisel, sealhulgas põhimõtteid, mis määravad kindlaks desarmeerimise ja relvastuse reguleerimise. Peaassamblee peab tegema eelnimetatud põhimõtete kohta soovitusi organisatsiooni liikmeile või nõukogule. Sama artikli 11 lg 3 kohaselt on Peaassambleel õigus pöörata JN tähelepanu olukordadele, mis võivad ähvardada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut.⁷¹⁵

Väites, et Peaassamblee ei ole nii oluline võrreldes JN-ga, tuginen harta ülesehitusele. Nimelt ei või artikli 12 lg. 1 kohaselt Peaassamblee JN-le teha mingeid soovitusi, mis puudutavad konkreetset tüli või olukorda. See on võimalik vaid siis,

⁷¹³ Jamnejad; Wood 2009, lk 381.

⁷¹⁴ *Ibid.*, lk 381.

⁷¹⁵ Art 11 lg 3, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

kui JN seda mingi tüli või olukorra lahendamisel Peaassambleel palub teha. Sama artikli 12 lg 2 täiendab, et ÜRO peasekretär teavitab JN nõusolekul Peaassambleed igal tema istungil kõigist nõukogus arutusel olevatest rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamise küsimustest. Kui JN lõpetab eelnimetatud küsimuste läbi-vaatamise, informeerib peasekretär viivitamatult Peaassambleed, või kui Peaassamblee ei pea istungeid, siis organisatsiooni liikmeid.⁷¹⁶

Saksa õigusteadlane Thomas Bruha on märkinud, et JN loomisel püüdlisid väikeriigid egalitaarse süsteemi loomisele sarnaselt Rahvasteliiduga, kus oleksid esindatud kõik riigid.⁷¹⁷ Seda soovi arvestati vaid osaliselt, andes Peaassambleele teatud (siiski marginaalse) kaasvastutuse rahu ja julgeoleku tagamisel.

Küsimus Peaassamblee ja JN vahekorra ning volituste ulatusest on olnud ÜRO päevakorras sisuliselt tema moodustamisest saati. Teadlaste arvates on Peaassamblee osatähtsus pärast 1960. aastaid siiski veidi tõusnud ning JN volitusi on täpsustatud praktiliste juhtumite põhjal.⁷¹⁸

JN prioriteetsust Peaassamblee ees näitab samuti artikkel 25, mille järgi peavad organisatsiooni liikmed nõustuma allutatusega JN otsustele ja neid täitma, ehk teisiti öeldes on JN tegevus liikmetele siduv.⁷¹⁹ Saksa õigusteadlase Jost Delbrücki arvates on siin siiski tõlgendatavuseks ruumi, sest pole ühest seisukohta, kas siduvad on kõik JN otsused või tuleb nende hulgast välja arvata soovitusel, mis ei ole siduvad (kuigi ka antud seisukoha suhtes on arvamusi, et kui soovitusel tulenevad siduvad sanktsioonid, on sellised soovitusel otsustena vaadeldavad ja liikmetele siduvad).⁷²⁰

Muidugi on Peaassambleel ulatuslikud volitused selles mõttes, et soovi korral on tal võimalus edendada rahvusvahelist õigust ja selle kaudu kujundada maailma-organisatsiooni suhtumist mõjutustegevusse. Artikli 13 lg 1 p. a kohaselt teeb Peaassamblee soovitusi, et kaasa aidata rahvusvahelisele koostööle poliitilisel alal ja edendada rahvusvahelise õiguse progressiivset arenemist ja tema kodifitseerimist.⁷²¹ Alusmaterjali peaks Peaassamblee minu arvates saama valdavalt JN praktikast.

ÜRO hartas reguleerib JN koosseisu ja volitusi ning tegevuse protseduure V peatükk. Artikkel 23 lg 1 kohaselt koosneb JN viieteistkümnest liikmesriigist, millest Hiina Rahvavabariik, Prantsuse Vabariik, Vene Föderatsioon, Suurbritannia

⁷¹⁶ *Ibid.*, art 12.

⁷¹⁷ T. Bruha. Security Council – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995, lk 1147.

⁷¹⁸ K. Hailbronner; E. Klein. Art 12 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 290. Näitena toovad autorid Lõuna-Aafrika Vabariigi apartheidi küsimuste tõstatamise ja Peaassamblee soovitusel, samuti soovitusel problemaatika seoses Angola ja Portugali asumaade küsimustega. Küsimus on selles, kas samaaegselt JN menetlusega võib ka Peaassamblee tegeleda sama probleemiga. Debatt volituste üle jätkub tänaselgi päeval.

⁷¹⁹ Art 25, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95

⁷²⁰ J. Delbrück. Art 25 – B. Simma, (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 454–455.

⁷²¹ Art 13 lg 1 p. a, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

ja Põhja-Iiri Ühendkuningriik ning Ameerika Ühendriigid on nõukogu alalised liikmed. Lisaks valib Peaassamblee JN kümme mittealalist liiget.⁷²² Algselt oli JN mittealalisi liikmeid 6, 1963. a tõsteti mittealaliste liikmete arv kümnele, kuna ÜRO liikmeskond kahekordistus dekoloniseerimise tõttu.⁷²³

JN funktsioonid ja volitused on sätestatud artiklis 24, mille kohaselt kiire ja efektiivse tegevuse kindlustamiseks ÜRO liikmed panevad JN-le peamise vastutuse (ingl k *primary responsibility*) rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamise eest.⁷²⁴ JN õigused ja ülesanded on sätestatud VI–XIII peatükis (tülide rahulik lahendamise; tegevus rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooniaktide puhul; regionaalsed kokkulepped ning hooldusnõukogu).

Nagu eespool mainisin, nõustuvad organisatsiooni liikmed vastavalt artiklile 25 JN otsustele alluma ja neid täitma.⁷²⁵ Harta loojate arvates pidi konkreetne artikkel olema keskne säte, mis tagab JN volituste siduvuse ja olema üheselt mõistetav, kuid see on siiski andnud alust ulatuslikuks tõlgendamiseks. Grammatilise tõlgenduse alusel on J. Delbrück esitanud järgmised küsimused: kas igasugused otsused on organisatsiooni liikmetele siduvad ja kas nende all peetakse silmas ka soovitusi ning kuivõrd on protseduuriliste reeglite konsensuslik arutelu vaadeldav siduva otsusena? Samuti on diskuteeritud, kas JN otsused on siduvad juhul, kui need ei ole kooskõlas harta põhimõtete ja eesmärkidega ning kas need on siduvad riikidele, kes pole ÜRO liikmed.⁷²⁶

Seda, et JN otsused on siduvad ka mitteliikmesriikidele, saab üheselt tõlgendada harta artikli 2 lg 6 alusel, mille kohaselt rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks peab organisatsioon tagama, et mitteliikmesriigid tegutseksid harta põhimõtete kohaselt.⁷²⁷ Samuti toetab esitatud seisukohta asjaolu, et harta VI peatükk annab mitteliikmesriikidele õiguse teatada JN-le tulist ja dispuudist, milles ta osaleb, vastavalt artikli 35 lg 2 järgi, et JN tuvastaks artikli 34 alusel, kas tüli või olukord või olukorra jätkumine võib ohustada rahvusvahelist julgeolekut.⁷²⁸

Artikkel 32 järgi kutsutakse iga riik, kes on osaline tülis, mida JN-s arutatakse, JN-s osalema hääleõiguseta. Riigile, kes ei ole ÜRO liige, kehtestatakse JN-s osalemiseks konkreetseks juhtumiks vajalikud tingimused.⁷²⁹ Erinevalt artiklist 32 on artiklis 35 lg 2 mitteliikmesriigile sätestatud võimalus pöörduda

⁷²² *Ibid.*, 23 lg 1. Mittealaliste liikmete valikul pööratakse tähelepanu sellele, mil määral organisatsiooni liikmed rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamisest ja organisatsiooni teiste eesmärkide saavutamisest osa võtavad, aga samuti arvestatakse uute liikmete kaasmisil õiglast geograafilist jaotust.

⁷²³ Shaw 2005, lk 1085. Praegusel ajal kehtib järgmine mittealaliste liikmete geograafiline jaotus: 3 kohta Aafrika ja 2 kohta Aasia riikidele, 2 Ladina-Ameerikale, 2 Lääne-Euroopa ja muudele riikidele ning 1 koht Ida-Euroopa riikidele.

⁷²⁴ Art 24 lg 1, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷²⁵ *Ibid.*, art 25.

⁷²⁶ Delbrück 2002, lk 455–456.

⁷²⁷ Art 2 lg 6, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷²⁸ *Ibid.*, art 35 lg 2.

⁷²⁹ *Ibid.*, art 32.

Peaassambleesse, mitte ainult JN-sse.⁷³⁰ See peaks välistama võimaluse, et JN mitteliikmesriik ei saa end n-ö „kuuldavaks teha”. Kokkuvõttes võib asuda seisukohale, et õiguste ja volituste poolest ei ole JN-l piiranguid, mis ei võimaldaks ohjeldada mõjutustegevust või konkreetsetes olukordades siduvate resolutsioonidega ennetada konflikte. Küsimus taandub poliitilistele valikutele, mida JN liikmed teevad või tegemata jätavad.

3.14.1. ÜRO reform ja Julgeolekunõukogu

ÜRO liikmeskonna jätkuv suurenemine on juba alates 1960. aastatest kaasa toonud ettepanekuid JN reformiks.⁷³¹ Bardo Fassbenderi arvates muutus reformimise temaatika uuesti aktuaalseks pärast külma sõja lõppu.⁷³² Soovitud on muuta nii JN alaliste liikmete arvu kui ka suurendada kogu JN koosseisu 25 liikmeni. Üheks lähtekohaks JN reformimisel on olnud põhimõte, et JN tuleb säilitada piisavalt väikesearvulisena. Sellise lähenemise põhjus seisneb soovis tagada JN efektiivsus ja toimivus, kuid samas peab JN koosseis olema piisav selleks, et tagada tema legitiimsus. Kenneth Manusama on arvamisel, et just JN tegevusetus on põhjustanud olukorra, kus tema tegevus on küll legaalne, kuid sisuliselt illegitiimne (Iraagi sündmused 2002. ja 2003. a).⁷³³ Kui reform peaks kaasa tooma JN alaliste liikmete arvu suurenemise, on ilmne, et uutegi liikmetel on JN tegevuse suhtes omad huvid ja eesmärgid. K. Manusama lootus liikmeskonna suurenemise abil JN tegevusele enam legitiimsust saavutada ei pruugi viia soovitud tulemusteni, sest JN toimivus võib väheneda. Toimivuse vähenemine liikmete arvu suurenemisel ei pruugi olla paratamatu, sest JN tegevust on võimalik reguleerida vastavate menetlusreeglitega.

Seoses reformiga on arutatud, kas näiteks uued alalised liikmed saaksid samasugused volitused kui vanad liikmed või kas jätta uusliikmed vetoõigusega ning kas see lahendaks või tekitaks uusi probleeme seoses legitiimsusega.⁷³⁴ Uuteks alalisteks liikmeteks on rahvusvahelise kogukonna poolt pakutud eelkõige Jaapanit ja Saksamaad, aga ka Indiat ja Brasiiliat. Eriti aktiivseks muutusid reformiga seotud arutelud külma sõja lõppedes, ent otsustavate tegudeni pole jõutud.

Samuti on ilmne, et igasuguste muudatuste ja reformide jõustumiseks on vaja JN alaliste liikmete nõusolekut, mille saamine ei ole aga lähiajal tõenäoline JN alaliste liikmesriikide vastuoluliste huvide tõttu.⁷³⁵ Kahtlemata tuleb JN-le kasuks suurem liikmete arv, olgu need siis alalised või mittealalised, sest representatiivsuse suurenemisel võivad konsensuse leidmiseks vajalikud arutelud küll keerukamaks osutuda, kuid erineva taustaga riikide arusaamad julgeolekust ja rahvusvahelisest õigu-

⁷³⁰ *Ibid.*, art 35 lg 2.

⁷³¹ K. Dicke. Reform of the United Nations – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995, lk 1013–1020.

⁷³² Fassbender 1998, lk 529–619 ja Fassbender 2009, lk 77–115; 129–172.

⁷³³ Manusama 2006, lk 317.

⁷³⁴ *Ibid.*, lk 320.

⁷³⁵ R. Geiger. Art 23 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 441–442.

sest suurendavad JN legitiimsust ja loovad eeldused senisest toimivama rahu ja julgeoleku süsteemi tagamiseks ÜRO poolt. Kui muudatused peaksid kunagi tulema, siis loodetavasti aitavad need kaasa ka mõjutustegevuse õiguslikule reguleerimisele, mis on paratamatu osa tsiviliseerumisprotsessist ja minu arvates hädavajalik inimkonna jätkusuutliku arengu tagamiseks.

Vajadus JN reformida on pakiline ka muudel põhjustel. Kolmanda maailma väikeriigid pelgavad JN sekkumist nende riikide siseasjadesse, eriti olukorras, kus on tuvastatud olulisi inimõiguste rikkumisi.⁷³⁶ Sellistel juhtumitel on eriti oluline JN pädevuse ja legitiimsuse küsimus, et vajadusel tagada näiteks humanitaarse interventsiooni tulemuslikkus.

Reformi vajalikkust näitab ka see, et JN on tema tegevusetuse tõttu külma sõja ajal nimetatud „jäätnud foorumiks”.⁷³⁷ Sama termin iseloomustab JN tegevust väga tabavalt ka tänapäeval, kui meenutada, et Jugoslaavia ega ka Rwanda puhul ei leitud konsensust humanitaarse interventsiooni rakendamiseks. Just Rwanda sündmustele viidates väitis G. Nolte, et JN on jäänud passiivseks paljude konfliktide, kuid ka genotsiidi puhul.⁷³⁸ Mis saab olla veel parem põhjendus reformiks? Rwanda puhul andis JN Prantsusmaale loa rahutagamisoperatsiooniks (ehkki humanitaarsetel kaalutlustel), aga mitte humanitaarseks interventsiooniks.⁷³⁹ Eelnimetatud arusaamale „jäätnud foorumist” on põhimõtteliselt risti vastupidiseid seisukohti. Õigusteadlase Stefan Talmoni arvates on JN maailma seadusandja.⁷⁴⁰ Kuid sellise optimistliku seisukoha juures peitub õigusteadlase arvates ka hulgaliselt probleeme, sest ÜRO õigus on üldiselt tihti ebaselge ja suurimad probleemid seisnevad nendesamade õigusaktide rakendamises.⁷⁴¹ Seega – kui reformiga ei kaasne õiguse rakendamine viisil, mis kahandab eelnimetatud vajakajäämisi, jääb ÜRO ja JN toimivus küsitavaks. Mõjutustegevuse kui keerulise nähtuse puhul sõltub palju just õigusnormide praktilisest rakendatavusest.

ÜRO reformi ja JN muudatused on kokkuvõtlikult sõnastanud USA õigusteadlane ja rahvusvaheliste suhete ekspert Anne-Marie Slaughter, kelle arvates on kolm peamist probleemi: julgeolek ja solidaarsus ning suveräänsus.⁷⁴² Julgeolekuga seonduvalt seisneb küsimus „laiendatud julgeoleku” mõiste sisus (vt 3.7.2.) ja ettepanekus, mille kohaselt JN-l võiks olla ainuõigus preventiivseks sõjaks ning

⁷³⁶ Delbrück 2002, lk 452.

⁷³⁷ O. Beckman. *Armed Intervention. Pursuing Legitimacy and the Pragmatic Use of Legal Argument*. Media Tryck, Lund University 2005, lk 16.

⁷³⁸ Nolte 1999, s. 629.

⁷³⁹ Meron. *The Humanization...* 2006, lk 516 ja ÜRO JN resolutsioon S/RES/929, 22 June 1994.

⁷⁴⁰ S. Talmon. *The Security Council as World Legislature*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 99, No 1, Jan. 2005, lk 175–193.

⁷⁴¹ *Ibid.*, lk 192–193.

⁷⁴² A.-M. Slaughter. *Security, Solidarity, and Sovereignty: The Grand Themes of UN Reform*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 99, No 3, Jul. 2005, lk 619–631. Artikkel põhines ÜRO peasekretäri töörühma „A More Secure World: Our Shared Responsibility” kokkuvõttel (Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change. General Assembly A/59/565).

samuti õigus ennetustegevuseks (vt 3.15.1.–3.15.2).⁷⁴³ Solidaarsus on väljakutse inimkonna jaoks, sest üksikisiku turvalisus ja julgeolek tuleks asetada ettepoole riigi julgeolekust.⁷⁴⁴ Sellisel juhul tuleb A.-M. Slaughteri arvates ohud reastada teisiti kui seni – nälg ja haigused tapavad rohkem inimesi kui terrorism.⁷⁴⁵ Peatudes NATO interventsioonil Kosovos, arvas eelnimetatud teadlane, et legitiimsuse olemasolu võib olla aseaineks legaalsuse puudumisele, mis teatavas olukorras tähendab solidaarsust maailma avaliku arvamusega.⁷⁴⁶ Vestfaali rahust arenenud suveräänsusmudel ei vasta tänastele globaliseerunud maailma nõudmistele – vaja on tõhusamat, jõulisemat, pühendunumat ning proaktiivsemat ÜRO-d.⁷⁴⁷ Teisiti öeldes võttis nimetatud teadlane kokku ÜRO JN toimimisega seotud probleemid viisil, mis iseloomustavad ka mõjutustegevuse reguleerimisega seotud raskusi JN-s. Ennetustegevusega saab vältida mõjutustegevuse meetodite kasutamist viisidel, mis võivad viia relvastatud konfliktini. Samuti on JN-l võimalik mõjutustegevust reguleerida vaid siis, kui ÜRO tervikuna on jõulisem ja proaktiivsem.

3.14.2. Sõja-staabikomitee

Artikkel 26 on üks paremaid näiteid hartaga kehtestatud õiguskorra vastuolulisusest ja toimimatuses.⁷⁴⁸ Esiteks võtsid harta loojad täheldatud artikliga ülesande reguleerida relvastuse vähendamist viisil, mis tagaks rahvusvahelise rahu ja julgeoleku kehtestamise ning säilitamise vähima inimjõudude ja majanduslike vahendite rakendamisega relvastumisele. Teiseks pidi JN art 47 sätestatud sõja-staabikomitee kaasabil vastutama relvastuskontrolli reguleerimise süsteemi loomise plaanide formuleerimise eest, esitades vajalikud meetmed organisatsiooni liikmetele.⁷⁴⁹

Sisuliselt ei ole JN kõnealuse artikli eesmärke ja ülesandeid täita saanud. Seda peamiselt suurriikide tahte puudumise tõttu, mis oli Lääneriikide ja Nõukogude Liidu juhitud riikide vahelise külma sõja tagajärg.⁷⁵⁰ Sõja-staabikomitee on üks nendest institutsioonidest, mille toimimine pole olnud selline, nagu harta loojad seda soovisid. Seetõttu on esitatud ka mitmesuguseid ettepanekuid kõnealuse komitee reformimiseks. Mõjutustegevuse seisukohast on minu arvates üks tähelepanuväärsemaid Stockholmi initsiatiivgrupi (*Stockholm Initiative for Global Security and World Order*) 1991. a ettepanek kujundada sõja-staabikomitee ümber ning allutada see osaliselt Peasekretärile, rahastada seda paremini ning samuti

⁷⁴³ *Ibid.*, lk 620–623.

⁷⁴⁴ *Ibid.*, lk 620–623.

⁷⁴⁵ *Ibid.*, lk 623–624.

⁷⁴⁶ *Ibid.*, lk 626.

⁷⁴⁷ *Ibid.*, lk 629–630.

⁷⁴⁸ Art 26, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷⁴⁹ *Ibid.*, art 26.

⁷⁵⁰ H.-J. Schütz. Art 26 – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 474.

suurendada seoses sellega JN koosseisu.⁷⁵¹ Reformi eesmärgiks oli moodustada maailma julgeolekuolukorda jälgiv üksus, et ennetada konflikte ja neid lahendada.⁷⁵² Pidevalt tegutsev ja konflikte ennetav ning lahendada püüdev üksus täidaks oma eesmärgi paremini selles mõttes, et võimaldaks ennetustegevuse läbi inimkonna kasutuses olevaid ressursse vähem asjatult kulutada. Mõjutustegevuse rakendamise tuvastamine tülide või olukordade puhul võimaldaks tuvastada ohukolded ja ennetavalt rakendada meetmeid, vältimaks või minimeerimaks sõjaliste konfliktide tekkimise tõenäosust. Mõelgem, kas sündmused, mis eelnesid 2008. a Gruusia-Venemaa konfliktile, oleksid sellisel juhul olnud läheneva konflikti märguandeks, millega ÜRO institutsioonid oleksid pidanud tegelema hakkama viisil, mis ennetanuks sõjalist konflikti.⁷⁵³

Sõja-staabikomitee sisuline tegevus tõusis uuesti päevakorda alles 1990. a seoses Kuveidi okupeerimisega Iraagi poolt ning järgnevatel konfliktides, mis tekkisid endises Jugoslaavias ja Haitiil ning seoses Ida-Timori iseseisvumisprotsessiga.⁷⁵⁴ Kuigi praktikas on sõja-staabikomitee sisulise tähenduseta, ei arva sama seisukoha esitanud teadlased, et seda tuleks võtta lõpliku olukorrana, sest teoreetilisest aspektist on tegemist väga olulise ja tähendusliku sättega, mis pidi andma maailmaorganisatsioonile rahu tagamiseks ka vajalikud meetmed, n-ö „hambad”.⁷⁵⁵ Küllap loodavad selliseid seisukohti esitavad teoreetikud, et aja jooksul olud muutuvad ja sõja-staabikomitee võib asuda tegutsema, sest selleks ei ole õiguslikke takistusi. Ehkki algselt olid harta loojad näinud sõja-staabikomiteed JN viie alalise liikme moodustatud „maailma politseiniku” rollis, ei rakendunud see plaan külma sõja tõttu.

3.15. Harta VI peatükk – tülide rahulik lahendamine ja Julgeolekunõukogu tegevus

JN tegutsemine tülide rahulikuks lahendamiseks on sätestatud harta VI peatükis. Õigusteadlased on arvamisel, et harta on siin, nagu ka paljude teiste sätete puhul, lähtunud Rahvasteliidu põhikirjast. Viimase puudustest on õpitud või vähemalt soovitud õppida. Näitena tuuakse asjaolu, et erinevalt hartast ei olnud sõda Rahvasteliidu põhikirjaga dispuudi lahendamise vahendina keelustatud.⁷⁵⁶ Teadlased on sedastanud, et üldiselt on JN tegevus kõnealuse peatüki alusel õiguslikult mittesiduv, välja arvatud artikliga 34 kaasnev uurimine. Sunnimeetmeid peab JN rakendama VII peatükis sätestatud korras. JN tegevus on aja jooksul muutunud. Kui sõjajärgsetel aastatel ei eristanud JN oma resolutsioonides tihti meetmete kasutamist erinevate peatükkide alusel (millest tekkis omakorda küsimusi, kas

⁷⁵¹ Dicke 1995, lk 1019–1020.

⁷⁵² *Ibid.*, lk 1019.

⁷⁵³ Konfliktile eelnevatest sündmustest pikemalt: Asmus 2010, lk 145–148; 150; 162–164.

⁷⁵⁴ Manusama 2006, lk 62–97.

⁷⁵⁵ B.-O. Bryde; A. Reinisch. Art 47 – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I Oxford University Press 2002, lk 770.

⁷⁵⁶ Shaw 2005, lk 1099–1100.

konkreetne resolutsioon on siduv või mitte), siis praeguseks ajaks on praktika muutunud ning JN tegevus on õiguslikult selgem. Tänapäeval eristatakse resolutsioonides siduvaid sunnimeetmeid, mida rakendatakse VII peatüki alusel ja muid meetmeid, mida soovitatakse pooltele VI peatüki kohaselt.⁷⁵⁷ Teadlaste arvates on tülide rahumeelse lahendamise põhimõtte vaadeldav nn ennetava diplomaatiana (ingl k *preventive diplomacy*), mille eesmärgiks on vältida tülide muutumist konfliktideks ja tekkinud tülide eskaleerumist.⁷⁵⁸

3.15.1. Ennetav diplomaatia ja kohustus kaitsta

Mõjutustegevuse meetodeid arvestades on oluline kajastada ennetavat diplomaatiat. Ennetav diplomaatia võiks olla ÜRO JN-s selleks vahendiks, mis aitab takistada mõjutustegevuse ülekasvamist relvastatud konfliktiks. Ennetav diplomaatia on kui mõjutustegevuse antipood.

Selline mõiste on rahvusvahelisse ellu tulnud just ÜRO hartast tuleneva ennetustegevuse tõttu. Ennetava diplomaatia näiteks on rahutagamissmissioonid,⁷⁵⁹ samuti nn rahu ehitamine/teostamine (ingl k *peace-building*) ning rahu jõustamine (ingl k *peace enforcement*).⁷⁶⁰ Väidetavalt on mõiste kasutusele tulnud 1960. aastatel tolleaegse ÜRO peasekretäri Dag Hammarskjöldi vahendusel, kelle arvates ennetava diplomaatia ülesanne oli lokaalsete dispuutide ja konfliktide takistamine viisil, mis ei lubaks suurvõimude vahelisel konfrontatsioonil eskaleeruda.⁷⁶¹

Mõjutustegevuse vaatevinklist on oluline teada, et ennetava diplomaatia üheks komponendiks peetakse ka nn pehme jõu ja pehmete väärtuste rakendamist.⁷⁶² Seosed preventiivse diplomaatiaga on ka Eestil. Ennetava diplomaatia õnnestunud näitena tuuakse esile tegevust taasiseseisvunud Balti riikides.⁷⁶³ Rahvusvahelise õiguse seisukohast on eriti tähelepanuväärne teoses esinev väide, et Balti riigid, lubades OSCE-l ja teistel organisatsioonidel oma õigusakte analüüsida ja hinnata ning soovitusi esitada, lasksid oma riikide siseasjadesse sekkuda sellisel määral, mida tuleb maailmas pidada eduka ennetava diplomaatia näiteks. Samas nenditi skeptiliselt, et saadud kogemuste edukas kordamine potentsiaalsetes uutes konfliktikolletes ei pruugi olla sama edukas, kuivõrd samad meetodid endise NSV Liidu vabariikides ei toiminud.⁷⁶⁴

⁷⁵⁷ Tomuschat 2002, lk 584.

⁷⁵⁸ Shaw 2005, lk 1101.

⁷⁵⁹ Vt pikemalt rahutagamissmissioonidest: Gray 2003, lk 610–614.

⁷⁶⁰ Shaw 2005, lk 1101.

⁷⁶¹ B. W. Jentleson. Preventive diplomacy: analytical conclusions and policy lessons – B. W. Jentleson (toim). Opportunities missed, opportunities seized: preventive diplomacy in the post cold war world, Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2000, lk 9–10. Vt pikemalt mõiste sisu ja tegevuse elemente samas teoses, lk 3–20.

⁷⁶² *Ibid.*, lk 9–10. Vt pikemalt mõiste sisu ja tegevuse elemente samas teoses, lk 9.

⁷⁶³ H. F. Hurlburt. Preventive Diplomacy: Success in the Baltics. – B. W. Jentleson (toim). Opportunities missed, opportunities seized: preventive diplomacy in the post cold war world, Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2000, lk 91–107.

⁷⁶⁴ *Ibid.*, lk 91–107.

Ennetava diplomaatia hulka võiks tinglikult lisada ka 1990. aastate lõpus ja 2000. aastate alguses kasutusele tulnud mõiste „kohustus kaitsta” (ingl k *responsibility to protect*, mis on sageli kasutusel lühendina R2P). Kui konkreetne riik ei suuda oma elanikkonda kaitsta massiliste inimõiguste rikkumiste eest, peab sekkuma rahvusvaheline kogukond, eriti sellistel juhtudel, mil toimub genotsiid – nii võibki kokku võtta R2P mõiste taga peituvat sisu.⁷⁶⁵ Austraalia õigusteadlase Hitoshi Nasu arvates on tegemist vastuolulise kontseptsiooniga mis hõlmab nii konfliktide ennetamist kui ka tsiviilisikute kaitset relvastatud konfliktide ajal.⁷⁶⁶ Tegemist on oluliste probleemidega rahvusvahelise õiguse kohaldamisel. Samas on tegemist vägagi erinevate rahvusvahelise õiguse harudega, mille tõttu lihtsaid lahendusi ei ole. Seetõttu tegi H. Nasu mitmeid ettepanekuid, mille sisuks on kokkuvõtlikult, et JN-s tuleb eraldada „kohustus kaitsta” ja rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamine ning kontseptsiooni toimivuse tagamiseks on vajalik n-ö inimeste kaitseks moodustada vastav komitee (ingl k *human protection council*).⁷⁶⁷

Kuidas antud kontseptsiooni rakendada? ÜRO Peaassambleel on vastava ettekandega esinenud organisatsiooni peasekretär.⁷⁶⁸ Tihti on „kohustuse kaitsta” temaatikat arutletud seoses konfliktijärgse ülesehitustöö ja sõjaliste intervent-sioonidega. Eelnimetatud probleemistik seondub tihti rahvusvaheliselt hallatavate territooriumide küsimusega.⁷⁶⁹

Saab näha, kas R2P-st on kujunemas sisuline alternatiiv humanitaarsele intervent-sioonile, sest just nimelt sellest diskussioonist lähtuvalt on nimetatud mõiste algselt tekkinud.⁷⁷⁰ Õigusteadlased ei ole aga sugugi optimistlikud eelnime-tatud kontseptsiooni rakendamise suhtes. Näiteks Carsten Stahn küsis R2P üle arutledes skeptiliselt, kas tegemist on poliitilise retoorikaga või on tekkimas uus õigusnorm.⁷⁷¹

⁷⁶⁵ The Responsibility To Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Centre, Canada 2001.

⁷⁶⁶ H. Nasu. Operationalizing the „Responsibility to Protect” and Conflict Prevention: Dilemmas of Civilian Protection in Armed Conflict. JCSL, Vol 14, No 2 2009, lk 209–241.

⁷⁶⁷ *Ibid.*, lk 238–241. Jällegi nähtub siin toodud seisukohast, et rahvusvahelise õiguse toimivus on pärsitud humanitaarõiguse ja inimõiguste valdkonna vastuolulisuse ning rakendatavuse probleemide tõttu, sest on raske eristada relvastatud konflikti ja rahu seisundit ehk *status mixtus* olukordi, mida käsitleti eelnevalt (vt 2.2; 2.10).

⁷⁶⁸ Implementing the Responsibility to Protect, Report of the Secretary-General, A/63/677, 12.01. 2009.

⁷⁶⁹ Stahn 2008, lk 26–29.

⁷⁷⁰ The Responsibility To Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Centre, Canada 2001.

⁷⁷¹ C. Stahn. Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm? Am. J. Int’l. L., Vol 101, No 1, Jan. 2007, lk 99–120. C. Stahni arvates on just positivistlikult positsioonilt vaadates antud kontseptsiooniga probleeme, sest niivõrd kiire areng konkreetse normi legaliseerimisel tekitab küsimuse, kuivõrd riigid üldse silmas pidasid uue normi loomist – oli see nende tahe? Vt samas, lk 101.

„Kohustus kaitsta” kontseptsioon tekitab rohkem vastuolulisi küsimusi kui annab vastuseid, arvas Itaalia õigusteadlane Carlo Focarelli.⁷⁷² C. Focarelli mõnis, et ehkki keegi ei soovi Rwanda ja Kosovo sarnaste sündmuste kordumist, on JN-s siiski valitsemas seisukoht, mille kohaselt humanitaarne interventsioon on ohtlik kontseptsioon ning seetõttu pole tõenäoline JN heakskiit resolutsioonile, mille aluseks on „kohustus kaitsta”.⁷⁷³ XXI sajandil võib „kohustus kaitsta”-printsipi asendada humanitaarse interventsiooni kontseptsiooni, kuid käesoleval ajal on siiski tegemist rohkem poliitilise mõiste kui õigusnormiga, oli C. Stahni kokkuvõtte sisu.⁷⁷⁴

Erinevatel suurriikidel on mitmesuguseid lähenemisi antud valdkonnale. USA seisukohta sai käsitletud seoses humanitaarse interventsiooniga ning seda iseloomustab ka riigi tegevus hilisemal ajal. Esmapilgul on huvipakkuv Hiina Rahvavabariigi kontseptsioon, mida kokkuvõtlikult kajastab rahvusvaheliste suhete professor Zhongying Pang.⁷⁷⁵ Nimetatud professor iseloomustab riigi poliitilist doktriini, mille kohaselt mõndakse vajadust tagada tasakaal mittesekkumisprintsipi järgimisel ja seoses suurriigi kohustustega kaitsta rahvusvahelist julgeolekut ja rahu. Hiina Rahvavabariigi arvates võib tegemist olla hea kontseptsiooniga, mis võimaldaks leida tasakaalu riigi suveräänsuse printsipi toetajate ja mittesekkumispõhimõtte austajate ning teiselt poolt humanitaarse interventsiooni toetajate vahel, kuid relvastatud sekkumine peaks olema rangelt piiritletud ja lubatud üksnes ÜRO JN mandaadi alusel ehk olemasoleva korra kohaselt.⁷⁷⁶ Teisiti öeldes väljendub see seisukoht olemasoleva *status quo* toetamises, sest ka praegu on humanitaarsetel kaalutlustel võimalik relvastatud sekkumine ÜRO JN loal. Vajadus uue doktriini järele on olemas, kuid tahet pole või kui seda on, siis vaid konsensuslikult – selliselt võiks sõnastada Hiina positsiooni.

Kuivõrd JN-l on tahet kasutada ennetavat diplomaatiat ja muid meetmeid, millest eelnevalt sai antud lühike ülevaade, on tulevikupraktika küsimus. Samas on selge see, et selliste iseseisvate uurimiskomisjonide moodustamine ÜRO tegevuse toetuseks ja reformikavade kujundamiseks näitab rahvusvahelise kogukonna rahulolematust JN tööga, õigem oleks isegi öelda – viimaste kümnendite tegetmatajätmistega.

⁷⁷² C. Focarelli. The Responsibility to Protect Doctrine and Humanitarian Intervention: Too Many Ambiguities for a Working Doctrine. JCSL, Vol 13, No 2 2008, lk 191–213. Teadlane väidab, et sisuliselt on tegemist uue nimetusega humanitaarsele interventsioonile, vt lk 196.

⁷⁷³ *Ibid.*, lk 211–213. Teadlase väitel olid kontseptsiooni peamised vastased JN-s Hiina ja Vene Föderatsioon, lk 210; 212.

⁷⁷⁴ C. Stahni analüüs põhines 5 väitel. Nende kohaselt sõltub toetus R2P konkreetsest tõlgendusest, mida mõeldakse antud kontseptsiooni rakendamisega ja millises ulatuses, vt: Stahn 2007, lk 118–120.

⁷⁷⁵ Z. Pang. China's Non-Intervention Question. Global Responsibility to Protect, Vol 1, No 2, Mar. 2009, lk 237–252.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, lk 239.

3.15.2. Tülide rahumeelse lahendamise instrumendid

Tulles tagasi tülide rahumeelse lahendamise juurde, vaadelgem artikli 33 lg 1, mis sätestab, et tülis osalevad pooled peavad püüdma lahendada tüli, mille jätkumine võiks ohustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut, esmalt läbirääkimiste, uurimise, vahenduse, lepituse, vahekohtu, kohtuliku menetluse teel, pöördumisega regionaalsete organisatsioonide või kokkulepete poole või teiste rahulike vahendite abil omal valikul.⁷⁷⁷ Saksa teadlase Christian Tomuschati arvates tuleb art 33 lg 1 tõlgendada selliselt, et tülis osalevad pooled peavad dispuudi lahendamiseks otsima aktiivselt meetmeid antud artiklis sätestatud tegevuste abil ja neile on siduv kohustus tüli rahumeelselt lahendada.⁷⁷⁸ Võib ju küsida, kas kõiki loetletud vahendeid tuleb järgemööda kasutada või võib näiteks ka kohe kohtusse pöörduda. Siinjuures on tähelepanuväärne Rahvusvahelise Kohtu seisukoht, et pooltel ei ole kohustust kõiki artikli 33 lg 1 sätestatud vahendeid järjest rakendada. See ei saa olla eeltingimuseks, sest sellist põhimõtet rahvusvahelisest õigusest ei tulene. Kui üks loetletud meetmetest ei ole aidanud dispuuti lahendada, võivad pooled kohe pöörduda tüli lahendamiseks Rahvusvahelisse Kohtusse või muusse juriidilisse organisse ning selline õigus tuleneb üldise rahvusvahelise õiguse põhimõtetest.⁷⁷⁹

Mida ülaltoodud loetus esitatud instrumendid konkreetsemalt tähendavad? C. Tomuschat on loetlenud üheksa vahendit dispuutide lahendamiseks.⁷⁸⁰ Nendeks on:

1. läbirääkimised;
2. uurimine (ÜRO-s reguleerib faktituvastuse korraldamist vastav peaassamblee resolutsioon.⁷⁸¹ Humanitaarõiguse valdkonnas reguleerib vastavat tegevust Genfi õiguse alusel asutatud rahvusvaheline faktituvastuse komisjon)⁷⁸²;
3. vahendus;
4. lepitus (1969. a rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon sätestab võimalise lepingutest tulenevate vaidluste puhul lepitamise protseduuri kasutada⁷⁸³);
5. vahekohus;
6. kohtulik menetlus;
7. pöördumine regionaalsete organisatsioonide või kokkulepete poole;
8. teised rahulikud vahendid omal valikul;
9. heatahtlik vahendustegevus (ingl k *good offices*).

⁷⁷⁷ Art 33 lg 1, ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷⁷⁸ Tomuschat 2002, lk 586–587.

⁷⁷⁹ Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening), Preliminary Objections, Judgment of 11 June 1998, paras. 56; 57.

⁷⁸⁰ Tomuschat 2002, lk 588–590.

⁷⁸¹ Declaration on Fact-finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security, United Nations Resolution A/RES/46/59, 9 December 1991.

⁷⁸² ICRC, The International Humanitarian Fact-Finding Commission, Bern.

⁷⁸³ Art 66. Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, RT II, 1993, 13–14, 16.

Art 33 lg 2 on sätestatud, et JN võib vajadusel nõuda dispuudi pooltelt tüli lahendamist art 33 lg 1 loetletud vahenditega.⁷⁸⁴ Selle sätte osas on spetsialistid valdavalt ühesel arvamusel, et JN on suutnud seda õigust rakendada väga tagasihoidlikult, sest sellise õiguse kasutamiseks puuduvad veenvad vahendid sama VI peatüki alusel.⁷⁸⁵ Teadlased on üldtoodud meetmete kohta avaldanud arvamust, et nii JN kui Peaassamblee panevad dispuutide lahendamisel liialt suurt rõhku poliitilistele otsustele, selle asemel et kasutada õiguslikke vahendeid.⁷⁸⁶

Artikli 34 sõnastuse kohaselt on JN-l õigus uurida mis tahes tüli või olukorda, mis võib viia rahvusvaheliste huvide vastuoludeni või esile kutsuda tüli, selleks et otsustada, kas tüli või vastava olukorra jätkumine võib ohustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut.⁷⁸⁷ Praktikas on tekkinud tõlgendamisel probleeme selles, kas määratlust „mis tahes olukord” on JN-l õigus tõlgendada väga üldiselt ehk laiendavalt, n-ö uurida, milline on maailma üldine julgeolekualane olukord või peab JN uurimisel lähtuma põhimõttest, et uurida saab vaid konkreetses riigis või riikides toimuvaid sündmusi. Teadlaste arvates on võimalik uurida ikkagi neid olukordi ja dispuute, mis võivad jätkumisel ohustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ning et rõhk on just rahvusvahelistel olukordadel ja tülidel.⁷⁸⁸

Kokkuvõttes on teadlased asunud seisukohale, et JN tegevus on olnud reaktiivne ning rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ohustavate dispuutide ning olukordade ennetustegevus on olnud teisejärguline. Kollektiivset julgeolekut on sõjaliste vahenditega tagatud, kuid JN tegevus peaks keskenduma konfliktide ennetamisele – see tähendab ülalkirjeldatud ennetava diplomaatia ulatuslikumat rakendamist.⁷⁸⁹ Seisukoht, et suuremat rõhku tuleb panna ennetavale diplomaatialle, on minu arvates eriti oluline just mõjutustegevuse kontekstis. Esimeste märkide ilmnemisel riikidevahelistes suhetes, kui on tegemist interventsiooni mitmesuguste erivormidega, peaks JN alustama uurimist. Seda muidugi juhtumil, kui ohus võivad olla üldisemad maailma avalikkust mõjutavad suundumused, mis ohustavad rahu ja julgeolekut. Seega ei peaks JN mitte igasuguse riikidevahelise sõnasõja peale uurimist alustama.⁷⁹⁰ Kui küsida, millisele sündmusele tuleb reageerida, siis see peaks jääma JN diskretsiooniõiguse praktika lahendada. Selge on, et sellist uurimist ei pruugi tulla olukorras, kui üheks interventsiooni korraldajaks on JN vetoõiguslik liige. Samuti ei võimalda ÜRO materiaalsed ja inimressursid käesoleval ajal iga olukorra suhtes ennetava diplomaatia rakendamist. Samas on harta preambulis ennetustegevus sisuliselt ÜRO asutamise eesmärgiks seatud. Meenutagem peambuli

⁷⁸⁴ Art 33 lg 2. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷⁸⁵ Tomuschat 2002, lk 594.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, lk 593.

⁷⁸⁷ Art 34. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷⁸⁸ T. Schweisfruth. Article 34 – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I, Oxford University Press 2002, lk 600.

⁷⁸⁹ *Ibid.*, lk 607–608.

⁷⁹⁰ Nn 1970. a sõbralike suhete deklaratsioon seab samuti teatavad piirid, ehkki tegemist ei ole siduva õigusaktiga, vt: *The Principle of Sovereign Equality of States*. Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States.

sõnastust, mille kohaselt organisatsioon loodi selleks, et luua tingimused, milles säilivad rahvusvaheline rahu ja julgeolek.

Kui uurimisega on tuvastatud, et rahvusvaheline rahu ja julgeolek võivad olla ohustatud, võib JN anda soovitusi vastavalt art 36 sätestatud korrale, mille kohaselt JN arvestab juba rakendatud meetmeid, mida pooled on kohaldanud ning seda, et õiguslikud tülid tuleb esitada Rahvusvahelisele Kohtule.⁷⁹¹ Praktikas on paljud JN soovitusel jäänudki vaid soovitusteks, sest ollakse nõus seisukohaga, et art 36 lg 1 sätestatud kujul võimaldab anda mittesiduvaid soovitusi. Seisukoha aluseks on viide artiklile 39, milles on sätestatud JN õigus lisaks soovitusele ka võimalus teha otsuseid.⁷⁹² On tõstatatud ka teoreetiline küsimus, kas soovitusel on adresseeritavad kolmandatele riikidele, kes pole organisatsiooni liikmed ja asunud seisukohale, et rahvusvahelise õiguse üldpõhimõtete järgi on ka kolmandad riigid kohustatud lahendama oma dispuudid rahumeelsete vahenditega. ÜRO-le antud volituste alusel võib JN anda soovitusi mitteliikmesriikidele, kuid lähtuvalt rahvusvahelise õiguse üldprintsiipidest, ületamata oma volitusi ning sekkumata riigi sisejuriisdiktsiooni. Samas ei ole kolmandad riigid JN volituste küsimust praktikas soovitusel andmisel tõstatanud.⁷⁹³

3.16. Harta VII peatükk – Julgeolekunõukogu tegevus rahu ohustamise, rahu rikkumise ja agressiooniaktide puhul

Nimetatud peatüki loomisel oli hartale jällegi eeskujuks Rahvasteliidu põhikiri, õigemini püüti selle ebaefektiivsusest tulenevaid probleeme reguleerida, mistõttu JN-le on antud laiaulatuslikud volitused rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks. Suurte volituste tõttu on ÜRO-d hakatud kutsuma ka rahvusvahelise kogukonna eksekutiivorganiks ja rahvusvaheliseks valitsuseks.⁷⁹⁴ Harta loojate arvates pidanuks JN toimima kui maailmapolitseinik, mitte kui õigusemõistja, sest JN ülesanne on eelkõige vältida tülide eskaleerumist ja peatada võitlus ning võimalikult ruttu kõrvaldada rahu ohustavad tegurid.⁷⁹⁵ Christine Gray on öelnud, et teoorias on JN-l keskne roll rahu ohustavate juhtumite lahendamisel ning enesekaitsejuhtumitel, kuid praktikas seda rolli ei realiseeritud, sest mitte alati ei teavitata JN-i riikide poolt, kes rakendavad enesekaitset.⁷⁹⁶ C. Gray märgib samas, et nn Nicaragua juhtum (mida käsitlesin punktis 3.13.3) muutis mõneti riikide

⁷⁹¹ Art 36. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁷⁹² T. Stein. Article 36 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 628.

⁷⁹³ *Ibid.*, lk 628.

⁷⁹⁴ J. Frowein; N. Kirsch. Chapter VII introduction – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 702.

⁷⁹⁵ *Ibid.*, lk 705.

⁷⁹⁶ Gray 2003, lk 606 (mitteteavitamise juhtumid, mida C. Gray silmas pidas, olid Iraani-Iraagi konflikt 1980–1988 ning Etioopia ja Eritrea konflikt 1998–2000).

suhtumist ja JN-i on nüüdisajal hakatud enesekaitseõiguse kasutamisest hoolikamalt teavitama.⁷⁹⁷

Erika de Wet analüüsis põhjalikult JN volitusi ning üldistas artikli 39 tõlgendusi järgnevalt: esiteks on seisukoht, mille järgi JN diskretsioon on absoluutne rahu ohustamise, iga raurikkumise ja agressiooniakti olemasolu tuvastamisel.⁷⁹⁸ Teiseks on kujunenud argumendid, mille kohaselt JN volitused on küll ulatuslikud, kuid need on seotud üldise rahvusvahelise õiguse printsiipide ja eriti *ius cogens*'i normidega. Samuti seab piirangud ÜRO harta ise oma eesmärkide ja printsiipidega. JN peab oma diskretsiooniõiguse kasutamisel lähtuma kõigest eelnevast.⁷⁹⁹

Rahu ohustavate asjaolude tuvastamine nõuab poliitilise olukorra analüüsi, kuid selles osas ei pruugi kõigil JN liikmetel olla faktidest sarnane arusaam.⁸⁰⁰ Seetõttu on oluline, et harta annab praktiliste olukordade lahendamiseks JN-le suhteliselt suure ulatusega diskretsiooniõiguse. Sama diskretsiooniõiguse suure ulatuse osas on Austraalia mereväe õigusnõunik Rob McLaughlin tõstatanud küsimuse, kuivõrd JN lähtub meetmete rakendamisel poliitilistest ja kuivõrd õiguslikest argumentidest ning kas sageli ei ole tegemist diskretsiooniõiguse ületamisega.⁸⁰¹ R. McLaughlini argument seisneb selles, et olukorras, kus kasutatakse relvajõude ja tegemist ei ole enesekaitsega ning puudub relvastatud konflikt, on tegemist just õiguse rakendamise. Sellest tuleb R. McLaughlin küsimuse, millist õigust JN rakendab sellises olukorras, mis ei kohaldu Genfi õigusele.⁸⁰² Mina küsiksin ka, kas tegemist ei ole jällegi *status mixtus*'ega, kui puudub relvastatud konflikt, kuid antakse õigus rakendada relvajõude. Kas tegu on sõja või rahuga või pigem nende kahe vahepealse situatsiooniga? Paistab, et ÜRO harta ei toimi sellistes olukordades adekvaatselt. Rahu tagamiseks rakendatavad meetmed peaksid olema üheselt selged ja arusaadavad kõigile pooltele.

Miks harta eelnimetatud olukordades ei toimi? Sellele on ühelt poolt lihtne vastata, sest see teadmine on juba ammugi olemas ja oli märgitud ka R. McLaughlini käsitluses. Lahendused on samas üpriski keerulised. Vastuse harta toimimise osas annab E. de Weti analüüs, mille kohaselt ÜRO harta ja ka JN probleemi põhjuseks on diskretsiooni poliitiline iseloom, millest lähtuvalt otsustatakse harta art 39 sätestatud faktide olemasolu ja meetmete rakendamine.⁸⁰³ JN alaliste ja ajutiste liikmete huvid ei pruugi olla kattuvad. Rahu ohustamine ja rahu rikkumine ning agressiooniakt võivad olla riikide huvides. Need huvid võivad olla nii majanduslikud kui sõjalised või ka poliitilised. Seetõttu on olemasolevas situatsioonis suhteliselt naiivne loota, et JN reguleerib konkreetseid mõjutustegevuse juhtumeid kui rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ohustavaid situatsioone. Suurimaks probleemiks kirjeldatud kontekstis on E. de Weti käsitluse kohaselt siiski see, et harta annab JN-le diskretsiooniks õigused, kuid pole pannud talle

⁷⁹⁷ *Ibid.*, lk 606.

⁷⁹⁸ De Wet 2004, lk 133.

⁷⁹⁹ *Ibid.*, lk 133–134.

⁸⁰⁰ Talmon 2005, lk 180.

⁸⁰¹ McLaughlin 2008, lk 405–409.

⁸⁰² *Ibid.*, lk 409.

⁸⁰³ De Wet 2004, lk 135.

kohustust tegutseda. Samuti on harta andnud JN alalistele liikmetele veto kasutamise õiguse, mis tegevust veelgi pärsib.⁸⁰⁴

Praktikas on tõusetunud arvukalt küsimusi, kui ulatuslik on JN diskretsiooniõigus, kui proportsionaalsed on tema otsused ja milline suhe on JN tegevusel *ius cogens*'i normidega; kas viimased on JN-i siduvad ja millisel määral. Teoreetikud on küsinud, millisel määral on JN vaadeldav maailma seadusandjana ning jõudnud seisukohale, et kuigi teoorias on JN pädevus õigusaktide loomisel võimas vahend rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks, ei ole see nii praktikas, sest tegelikuses on probleemiks JN õigusaktide õigusselgus ja nende jõustamine.⁸⁰⁵ Üldiselt on asutud seisukohale, et JN diskretsioon saab rajaneda vaid VII peatükis sätestatud õigustele ja et diskretsiooniõigust ei saa automaatselt eeldada vaid volitusi tuleb konkreetselt kontrollida ja tuleb eeldada nende piiratust. Sõltumata diskretsiooniõiguse suurest ulatusest peavad JN volitustel olema piirid.⁸⁰⁶ Eelnimetatud seisukoha esitamisel lähtusid autorid ICTY (Jugoslaavia sõjakuritegude tribunal) Tadići kohtuasja lahendist, kus kohtualune tõstas küsimuse tribunali asutamise õiguspärasusest, väites, et hartas pole JN-ile antud volitusi asutada juriidilise otsustusõigusega subsidiaarseid organeid. Tribunal analüüsis põhjalikult nii JN volitusi kui harta VII peatükis sätestatud meetmeid ja asus seisukohale, et kohtualuse kaebus on põhjendamatu, sest hartas on sätestatud JN konkreetsed õigused, mitte üldine diskretsiooniõigus ja JN volituste ulatus on määratletud harta eesmärkide ja põhiprintsiipidega.⁸⁰⁷

Art 39 kohaselt tuvastab JN iga rahu ohustamise, iga rahu rikkumise või agressiooniakti olemasolu ja annab soovitusi või otsustab, milliseid meetmeid tuleb art 41 (meetmed, mis pole seotud relvajõudude kasutamisega) ja art 42 (relvajõudude kasutamisega seotud meetmed) alusel kasutada rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks või taastamiseks.⁸⁰⁸ Siin peab JN rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tõlgendamisel lähtuma samadest määratlustest nagu art 1 lg 1 puhul (vt art 1 lg 1 käsitlust eespool – rahu kitsamas ehk negatiivses tähenduses ja laiemas ehk positiivses tähenduses).⁸⁰⁹ C. Gray märgib, et JN on artiklit 39 tõlgendanud väga ulatuslikult ning rahu ohustava faktina on näiteks märgitud nii demokraatlikult valitud valitsuse kukutamist Haiti kui ka meetmete kasutusele võtmata jätmist selliste riikide poolt nagu Liibüa, Sudaan ja Afganistan.⁸¹⁰ Mõjutustegevuse kontekstis on oluline tähele panna, et rahu ohustava või rahu rikkuva sündmuse puhul pole tingimata vajalik eeltingimus – rahvusvahelise õiguse kohene ja potentsiaalne rikkumine, sest JN kui tülisid ja olukordi ennetav organ on ellu kutsutud eekõige

⁸⁰⁴ *Ibid.*, lk 136.

⁸⁰⁵ Talmon 2005, lk 192.

⁸⁰⁶ Frowein; Kirsch. Chapter VII... 2002, lk 710.

⁸⁰⁷ Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a „DULE” Case No IT-94-1, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, paras. 28–40.

⁸⁰⁸ Art 39. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁸⁰⁹ J. Frowein; N. Kirsch. Article 39 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 720.

⁸¹⁰ Gray 2003, lk 607.

rahu tagamiseks ja säilitamiseks.⁸¹¹ C. Gray mainib, et art 39 rakendamisel on puuduseks asjaolu, et Rahvusvaheline Kohus ei ole võtnud oma lahendites seisukohta, kas JN resolutsioon, mille aluseks on olnud art 39, on kohtu poolt arutelu objektiks või mitte.⁸¹²

Jochen Frowein ja Nico Kirsch on esitanud küsimuse, kuidas eristada artiklis 39 sätestatud rahu ohustamist artiklis 34 sätestatud tülist või olukorrast, mis võib viia rahvusvaheliste huvide vastuoludeni või esile kutsuda tüli, ning leidnud, et neid kahte mõistet ongi tihti raske, kui mitte võimatu eristada.⁸¹³ Seetõttu on JN sageli jättnud need eristamata ja kasutanud neid oma resolutsioonides koos. Rahu ohustavatena vaadeldakse samuti siseriiklikke relvastatud konflikte, aga ka inimõiguste ja humanitaarõiguse rikkumist.

Arvestades rahu ohustavate, rikkuvate või agressiooniaktide ohtlikkust rahvusvahelisele rahule ja julgeolekule, on art 40 sätestanud JN volitused olukorra halvenemise vältimiseks enne soovitude andmist. JN-l on õigus nõuda pooltelt ajutiste meetmete täitmist ulatuses, mida JN peab vajalikuks või soovitavaks. Piiranguna on sätestatud, et sellised ajutised meetmed ei tohi kahjustada poolte õigusi, nõudeid või olukorda.⁸¹⁴ Art 40 ei sätesta, millised need ajutised meetmed võiksid olla, sätestades vaid teatud tingimused, millele need peavad vastama. Malcolm N. Shaw on JN praktika alusel üldistanud ja pidanud JN levinuimaks ajutiseks meetmeks üleskutset vahe rahuks või võõrvägede tagasitõmbumiseks võõralt territooriumilt.⁸¹⁵

JN ajutiste meetmete siduvuse ja ulatuse kohta kehtib ICTY Tadići lahend, mida käsitlesin eespool.⁸¹⁶ Ajutiste meetmetega ei saa JN piirata poolte õigust enesekaitsele, kuivõrd tegemist on rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud printsiibiga ning teiseks on organisatsiooni liikmetel art 51 kohaselt võõrandamatu õigus enesekaitsele, kuni JN ei rakenda rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks vajalikke meetmeid.⁸¹⁷ Millised on need meetmed konkreetsel juhtumil ja mida loetakse JN poolt rakendatud meetmeteks, mis võiksid piirata enesekaitse teostamist, on kindlasti asjaolude hindamise küsimus. J. Frowein ja N. Kirsch sedastasid, et kui JN on pooli kutsunud üles vahe rahule ja agressiooni alustanud pool on usutavalt lubanud vahe rahu järgida, siis loetakse sellist JN rakendatud ajutist meetet piisavaks.⁸¹⁸

⁸¹¹ Frowein; Kirsch. Article 39 2002, lk 721.

⁸¹² Gray 2003, lk 607 (C. Gray viitab otsuse tegematajätmisele sellistes lahendites nagu Lockerbie' ja Bosnia-Hertsegoviina genotsiidijuhtumid).

⁸¹³ Frowein; Kirsch. Article 39 2002, lk 723.

⁸¹⁴ Art 40. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁸¹⁵ Shaw 2005, lk 1124.

⁸¹⁶ Prosecutor v. Dusko Tadić aka „DULE”, ICTY, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, paras. 28–40.

⁸¹⁷ Art 51. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁸¹⁸ J. Frowein; N. Kirsch. Article 40 – B. Simma (toim), The Charter of the United Nations: A Commentary. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 735.

3.16.1. Meetmed, mis pole seotud relvajõudude kasutamisega

Artikkel 41 annab JN-le voli otsustada, milliseid meetmeid kasutada otsuste täitmiseks ja õiguse nõuda organisatsiooni liikmetelt konkreetsete meetmete rakendamist. Meetmed, mida JN võib kehtestada, on järgmised: majanduslike suhete, raudtee-, mere-, õhu-, posti-, telegraafi-, raadio- või teiste sidevahendite ühenduse täielik või osaline katkestamine, samuti diplomaatiliste suhete katkestamine.⁸¹⁹ Mõjutustegevuse aspektist on huvitav teada, mida on JN sanktsioonidena kasutanud, milline on olnud senine praktika ja mis on kõnealuste meetmete puuduseks. JN on meetmetena rakendanud (näiteks Haiiti puhul 1991. a seoses sõjalise riigipöördega) relvade ja kütusega varustamise keeldu.⁸²⁰ Diplomaatiliste suhete valdkonnas on kehtestatud reisimispiirangud valitsusliikmetele ja mässajate liidritele ning samuti on piirangute rakendamise alla käinud kohustus vähendada diplomaatilise esinduse koosseisu.⁸²¹

Ajaloolise kõrvalepõike korras olgu mainitud, et mittesõjalised sanktsioonid olid sätestatud ka Rahvasteliidu põhikirjas, kuid selles nähti ette, et sanktsioone rakendavad liikmesriigid eraldi, otseselt liidu nõukogu asjasse kaasamata ning nõukogu seisukohal ei ole õiguslikku siduvust. Sisuliselt oli tegemist surnult sündinud ideega, sest sanktsioone üritati rakendada vaid ühel korral (Itaalia-Etioopia konflikt 1935–1936) ja ehkki majandussanktsioonid rakendusid, puudus sisuliselt nende mõju konfliktile.⁸²²

Lähtuvalt Rahvasteliidu kogemustest üritasid harta loojad muuta sanktsioone toimivamaks. Üheks tulemuseks oli JN otsuste siduvus. Kuid nagu ka varem mainitud, muutusid sanktsioonid paariks aastakümneks mitterakendatavateks külma sõja tõttu ja olid väga vähe kasutusel. Näiteks 1946–1966 ei kasutatud artikli 41 alusel ühtegi sanktsiooni.⁸²³ Esimest korda jõudis JN sanktsioonide rakendamiseks kokkuleppele 1966. a seoses Rodeesia rassieralduspoliitikaga ja kehtestas 1977. a Lõuna-Aafrika Vabariigi suhtes relvakaubanduse keelu.⁸²⁴ Uuendusena kasutati hartas ka seda, et meetmete loetelu artiklis 41 ei kehtestatud ammendava loeteluna. Kokkuvõttes ongi suurim uuendus võrreldes Rahvasteliidu põhikirjas sätestatud meetmetega nende mitteammendav loetelu ja rakendatavate meetmete siduvus, mis oluliselt arendas kollektiivse julgeoleku süsteemi.⁸²⁵

Alles külma sõja lõppedes muutus JN aktiivseks ja sanktsioone on hakatud sagedamini rakendama, eriti seoses arvukate humanitaarsete kriisisituatsioonidega. Peamiselt on kasutusel olnud majandussanktsioonid, kuid üha rohkem on proovitud rakendada nn suunitletud tarku sanktsioone (ingl k *targeted sanctions* või ka *smart sanctions*), mille tuntumaks näiteks on JN poolt *ad hoc* tribunaliide loomine.

⁸¹⁹ Art 41. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁸²⁰ U. Beyerlin. Sanctions – R. Wolfrum (toim), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1995. lk 1127.

⁸²¹ Frowein; Kirsch. Article 40 2002, lk 741.

⁸²² *Ibid.*, lk 737.

⁸²³ Beyerlin. Sanctions 1995. lk 1116.

⁸²⁴ Gray 2003, lk 608.

⁸²⁵ Manusama 2006, lk 120–121.

Kenneth Manusama on pidanud *ad hoc* tribunalide loomist pärast 1991. a JN tähelepanuväärse arengu näiteks.⁸²⁶ Vastupidiselt K. Manusamale on Erika de Wet kirjeldanud JN raskusi õiguslike meetmete kohaldamisel.⁸²⁷

Eelkõige on JN jaoks olnud problemaatiliseks ulatusliku kontrolli vajadus, mis kaasneb nn kvaasiõiguslike organite loomisega, sest pidev kontroll võib negatiivselt mõjutada üksikotsuste tegemist ja seeläbi sellise institutsiooni toimimise tervikuna kahtluse alla seada.⁸²⁸ E. de Wet sedastab, et ainsad institutsioonid, kus JN-i tegevus on õnnestunud, on Endise Jugoslaavia tribunal (ICTY) ja Rwanda tribunal (ICTR), sest nimetatud kohtute statuudis on välistatud JN poliitiline sekkumine.⁸²⁹ Eelnimetatud sanktsioonide eesmärgiks on mõjutada neid isikuid, kes on põhjustanud ja on vastutavad konkreetsete humanitaarsete kriiside tekitamise eest. Eesmärgiks on seatud sanktsioonid, mis võimalikult vähe mõjutaksid riigi tsiviilelanikkonda.⁸³⁰ Selliselt rakendati 1997. a sanktsioone Sierra Leone sõjaväelise juhtkonna vastu.⁸³¹ David Kennedy tõstas sanktsioonide rakendamisega seotult küsimuse, kas Serbia-vastaste sanktsioonide kasutamisel poleks olnud mõttekam mõjutada riigi eliiti, kes vastutab teatud kriiside tekitamise eest, kui hävitada vastutava riigi armee.⁸³²

Sanktsioonide rakendamine ei ole piiramatult – JN-l on teatud pädevused, mida ületada ei saa. Nendeks peetakse hartaga organisatsioonile pandud eesmärgi ja ülesandeid ning rakendatavate meetmete proportsionaalsust.⁸³³ JN alalised liikmed on 1990. aastate keskel tulnud järeldusele, et sanktsioonide mõju peab olema selline, et neil oleks minimaalne kõrvalmõju sanktsioonide-aluse riigi või poole elanike suhtes. J. Froweini ja N. Kirschi arvates seisneb mõte selles, et teatavat laadi sanktsioonid võivad viia elanikkonna humanitaarse olukorra halvenemiseni, kuid ei avalda mõju riigi poliitilisele juhtkonnale ning selliste kaalutluste tõttu on mõnel juhtumil kehtestatud sanktsioonid ka tühistatud (Sudaani suhtes).⁸³⁴ Sanktsioonide puhul on olnud huvipakkuv, et viimastel aastatel ei ole JN soovinud rakendada kommunikatsiooni piiravaid meetmeid massimeedia suhtes või on olnud ülimalt ettevaatlik selliste sanktsioonide rakendamisel, sest arvatakse, et sellega kaasnevad pigem inimõiguste rikkumised.⁸³⁵ Kokkuvõttes ütlevad J. Frowein ja N. Kirsch, et viimastel aastatel on JN tegevus liikunud suunas, mis näitab tahet kasutada mitmekesiseid sanktsioone ja ulatuslikumalt kui seni; eriti on see tendents olnud nähtav seoses meetmetega terrorismivastases võitluses (terroristlike gruppide finantseerimise takistamine jne).⁸³⁶ E. de Wet on sedastanud, et JN pädevus näiteks majandussanktsioonide kehtestamisel on peamiselt piiratud selliste normide

⁸²⁶ *Ibid.*, lk 159–161.

⁸²⁷ De Wet 2004, lk 339–368.

⁸²⁸ *Ibid.*, lk 368.

⁸²⁹ *Ibid.*, lk 368.

⁸³⁰ Manusama 2006, lk 154–155.

⁸³¹ *Ibid.*, lk 154–159.

⁸³² Kennedy 2006, lk 90.

⁸³³ Manusama 2006, lk 122–123.

⁸³⁴ Frowein; Kirsch. Article 40 2002, lk 746.

⁸³⁵ *Ibid.*, lk 741.

⁸³⁶ *Ibid.*, lk 741.

järgimisega, mis peavad tagama tsiviilisikute normaalsed õigused elule ja tervisele ning samuti muude inimõiguste-alaste normide täitmise.⁸³⁷

Rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamise meetmete hulka kuuluvad ka JN poolt asutatud rahvusvahelised haldusjuhtimist korraldavad organisatsioonid, kellele JN on andnud volitused korraldada piiratud ulatuses täidesaatva võimu juhtimisülesandeid, aga ka näiteks karistusõiguse rakendamist vastaval territooriumil. Briti õigusteadlane Ralph Wilde on pidanud ÜRO tegevust rahvusvahelise haldusjuhtimise korraldamisel selle organisatsiooni suurimaks väljakutseks n-ö välitingimustes.⁸³⁸ Tegemist on juhtumitega, kus on olnud vajalik teatud territooriumil riiklust üles ehitada – olgu selleks iseseisvumisprotsess, kodusõja tagajärjed või siis kolonisatsiooni lõppemine (nt Ida-Timor, Bosnia-Hertsegoviina, Kosovo, Afganistan jt). Nimetatud juhtumid ja JN tegevus on parimad näited rahvusvahelise õiguse tsiviliseerivast rollist. Nendeski protsessides pole kõik sujuvalt kulgenud. Kosovo on vast parim näide sellest, kui ÜRO tervikuna ja JN alalised liikmesriigid ei jõudnud kokkuleppele riigi staatuse suhtes. Rahvusvaheline Kohus andis oma nõuandva arvamuse Kosovo iseseisvumisprotsessi vastavusest rahvusvahelisele õigusele.⁸³⁹

Üks olulisemaid küsimusi selliste haldamiste puhul on protsessi legitiimsus, rääkimata legaalsusega seotud probleemidest. Carsten Stahn on käsitlenud legitiimsuse küsimust seoses rahvusvaheliste mitteriiklike institutsioonide kaudu administreeritavate territooriumide haldamisega.⁸⁴⁰ Arutelu legitiimsuse üle sunnib C. Stahni arvates küsima, milline on transnatsionaalsete üksuste legitiimsus, aga ka nende roll ja koht, sest olemasolev praktika, mis on välja kasvanud harta-põhisest õigusest, on selgelt ebarahuldav.⁸⁴¹ C. Stahni arvates on käesolevaks ajaks selge, et ÜRO harta alusel rahatagamissioonidena asutatud territooriumide haldamine on legaalne, kuid sellest on vähe ning abiks tuleks võtta humanitaarõigus ja inimõigused ning lähtuda demokraatliku valitsemistava põhimõtetest.⁸⁴² Kõnealustel juhtumitel, kui tegemist on riikluse ülesehitamisega, leiab aset mõjutustegevusele vastandlik protsess. Mõjutustegevuse mõte on eelkõige riikluse deintegreerimine mõjutaja eesmärkide saavutamiseks.

⁸³⁷ De Wet 2004, lk 219–226.

⁸³⁸ R. Wilde. *International Territorial Administration, How Trusteeship and the Civilizing Mission Never Went Away*. Oxford University Press 2008, lk 1; 20–36; 433–441. Siinjuures on autor kajastanud selliste administratsioonide tsiviliseerivat toimet, vt pikemalt lk 317–343.

⁸³⁹ Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory Opinion), Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports.

⁸⁴⁰ Stahn 2008, lk 517–531.

⁸⁴¹ *Ibid.*, lk 531.

⁸⁴² *Ibid.*, lk 530–531. Eeltoodud õigusteadlase selgitus kinnitab minu arvamust, et mõjutustegevusele saab rahvusvahelises õiguses seada piirid, mis peaksid eneses sisaldama teatavat sümbioosi ÜRO harta alusel toimivast õiguskorrast ja sõjaõiguse regulatsioonidest, ühendatuna rahvusvahelises kriminaalõiguses loodud pretsedentidega. Siin on omamoodi paralleel olukorrale, mis on sarnane *status mixtus*'e seisundi tunnustamise vajadusele sõjaõiguses.

3.16.2. Relvajõudude abil rakendatavad meetmed

Mõjutustegevuse puhul on ülimalt oluline küsimus, mida teha siis, kui konkreetne riik või muu subjekt, kes oli allutatud sanktsioonidele, ei allu JN otsustele. Millised on järgmised JN sammud oma resolutsioonide jõustamiseks? Kui meetmed, mis pole seotud relvajõudude kasutamisega, võivad JN arvates osutuda või on juba osutunud mitteküllaldasteks, võib JN art 42 järgi kasutusele võtta relvajõud (maa-, mere- ja õhujõud). Kui vajalikuks osutub rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamine või taastamine, siis võib JN kasutada näiteks ähvardusmanöövreid ja blokaadi ning muid relvajõudude operatsioone.⁸⁴³

Artiklist 42 nähtub JN tegevuse kahetine eesmärk: esmalt, olla lähitulevikku vaatavad (teisiti öeldes – ennetavad) ja teiseks – kui preventatsioon pole tulemuslik või ebaõnnestub, võtta kasutusele relvajõud, et täita meetmeid, mis tulenevad JN otsustest. Õigusteadlane Stephen C. Neff on arvamisel, et harta loomisega sellisel viisil, mis lubab relvastatud jõudude kasutamist sunnimeetmete rakendamiseks, on tegemist õiglase sõja kontseptsiooni uue vormiga.⁸⁴⁴ S. C. Neff põhjendab sellist arvamust kahe argumendiga. Esiteks on arusaadav, et rahu on harta alusel kehtestatud uue maailmakorra normaalne seisund ning teiseks, relvajõudusid võis kasutada vaid kahel juhtumil, milleks olid enesekaitse ning agressorite alistamine, (see oli risti vastupidisel seisukohal senise positivistide käsitlemisega, mille kohaselt võitlus ja konkurents on riikidevahelistes suhetes loomulikud nähtused).⁸⁴⁵

Jällegi tuleb märkida, et ka relvastatud meetmete puhul lähtusid harta loojad Rahvasteliidu kogemusest, mis sõjajõudusid oma põhikirja alusel kordagi ei rakendanud. Rahvasteliidu ebaõnnestumise üheks põhjuseks peeti sunnimeetmete kasutamise läbikukkumist. Rahvasteliidu põhikiri ei kohustanud riike ühiselt tegutsema või andis võimaluse tingimuslikuks toimimiseks, mis ei osutunud kokkuvõttes toimivaks.⁸⁴⁶ Just selliste asjaolude tõttu loodi hartas tugev JN ning sätestati võimalus kasutada sunnimeetmete jõustamiseks relvajõudusid.⁸⁴⁷ Praktika muidugi näitab, et külma sõja lõppemiseni polnud JN töö kuigi tulemuslik (kui selleks mitte pidada „auru välja laskmist” külma sõja vastaspoolte vahel).

Sedastatakse, et JN antud volitus rakendada relvajõudude abil sunnimeetmeid on üks suuremaid uuendusi rahvusvahelises õiguses ja ehkki kõnealuse meetme kasutamisel jäi realiseerimata JN alluvuses olevate relvajõudude loomine, on kollektiivne julgeolek visioonina harta üks olulisemaid ideid.⁸⁴⁸

Samas jäid JN alluvuses olevad relvajõud loomata ning seetõttu on kogu süsteemi toimivus küsitav.⁸⁴⁹ Praktikas jäid relvastatud meetmed külma sõja tõttu vaid teoreetiliseks võimaluseks, sest kuni 1991. aastani kõnealuseid meetmeid ei

⁸⁴³ Art 42. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

⁸⁴⁴ Neff 2005, lk 316–334.

⁸⁴⁵ *Ibid.*, lk 316.

⁸⁴⁶ Franck 2002, lk 19.

⁸⁴⁷ J. Frowein; N. Kirsch. Article 42 – B. Simma (toim), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I. Oxford University Press 2002, lk 750.

⁸⁴⁸ *Ibid.*, lk 751.

⁸⁴⁹ Manusama 2006, lk 202.

kasutatud. Selliste asjaolude tõttu oli JN sunnitud kujundama uusi meetmeid relvastatud jõudude kasutamiseks, tagamaks rahvusvahelist rahu ja julgeolekut.⁸⁵⁰ JN hakkas kasutama *ad hoc* loodud sõjajõude kriiside haldamiseks, mille tuntumaks näiteks on Korea kriis 1950ndatel. Näiteks Korea sõja ajal rakendatud meetmed ei lähtunud artiklist 42, vaid enesekaitsest ning JN kutsus riike abistama Lõuna-Koread just lähtuvalt nimetatud põhimõttest.⁸⁵¹ Kirjeldatud põhjustel on Malcolm N. Shaw märkinud, et mõnede teadlaste seas on tõusnud küsimus, kas JN pole ülalkirjeldatud viisil resolutsioone tehes ületanud oma volitusi, sest harta nägi ikkagi selgelt ette sunnimeetmete rakendamise JN alluvuses olevate relvajõudude abil.⁸⁵²

Harta kohaselt peaks relvajõudude vahetus rakendamist korraldama JN-le alluv sõja-staabikomitee, mis jäi aga loomata (vt 3.14.2.). Sisuliselt on selliselt töötanud rahvusvahelised rahuvalvejõud. Pärast 1990. aastat on rahuvalvejõud kasutanud relvastatud jõudu humanitaarabi kohaletoimetamiseks ja tsiviilelanikkonna kaitseks. Varasemal ajal kasutati relvastatud jõudu vaid rahuvalvevägede enesekaitseks.⁸⁵³ Praktikud on märkinud, et JN poolt sanktsioneeritud relvastatud jõu kasutamine on tekitanud küsimusi, kas sellisel juhul saab rääkida rahuvalvevägede neutraalsusest, kui väed asuvad ühe või teise poole vastu.⁸⁵⁴ Gruusia-Vene konflikti valguses on antud küsimus vägagi asjakohane (vt 2.3).

Alates 1991. a, kui Kuweit vabastati Iraagi okupatsioonist, on JN korduvalt rakendanud sõjalisi meetmeid. Sageli on relvajõudusid kasutatud asjasse puutuvate riikide nõusolekul ja seetõttu on JN andnud volitused kasutada relvajõude rahu ja turvalisuse ning vabaduste tagamiseks, tihti ka riigi enda kutse alusel (Kesk-Aafrika Vabariik, Sierra Leone ja Bosnia).⁸⁵⁵

Kuigi JN-l on suured volitused relvajõudude kasutamiseks, ei ole need piiranguteta, sest JN resolutsioonid saavad tuleneda vaid VII peatükis sätestatud volitustest. Selle tõttu märgitakse, et JN resolutsioonid peaksid olema selgelt defineeritud nii oma eesmärkidelt kui ka järelevalve korralduselt ning jõu kasutamise ulatuse poolest.⁸⁵⁶

Rob McLaughlin on tõstatanud küsimuse, et kui JN VII peatüki alusel rakendab relvastatud jõudusid ja annab õiguse rakendada vägivalda vaenuliku poole suhtes, mis kaasneb lahingtegevusega, siis millest õigupoolest lähtuda: kas humanitaarõiguse sätetest võib pelgalt harta alusel loodud õigusest?⁸⁵⁷ Või tekitab JN mingi muu kolmanda õiguseliigi, mis on eraldiseisev?⁸⁵⁸ R. McLaughlin selgitab, et

⁸⁵⁰ Franck 2002, lk 24.

⁸⁵¹ Frowein; Kirsch. Article 42 2002, lk 751.

⁸⁵² Shaw 2005, lk 1124.

⁸⁵³ Frowein; Kirsch. Article 42 2002, lk 755–756.

⁸⁵⁴ *Ibid.*, lk 756.

⁸⁵⁵ *Ibid.*, lk 754.

⁸⁵⁶ *Ibid.*, lk 758.

⁸⁵⁷ McLaughlin 2008, lk 389–417.

⁸⁵⁸ *Ibid.*, lk 403.

selline selgusetus võib panna liikmesriigid keerulisse olukorda rahutagamismisioonil osalemisel.⁸⁵⁹

Õeldakse, et pärast 1990. aastate alguse tegevust on JN muutnud oma praktikat ning relvajõudude kasutamise lubamisel on resolutsioonid olnud konkreetsemad ja selgemad, neis sisaldub konkreetne ajaline piirang ning lubatud operatsioonide eesmärk on selgemalt sõnastatud. Samuti on JN põhjalikumalt sätestanud relvajõudude aruande kohustuse JN-le.⁸⁶⁰ Neil Fenton on märkinud, et külma sõja lõpp on muutnud JN altimaks interventsiooni rakendamisele ja üldjuhul on selle põhjuseks olnud inimõiguste kaitse eesmärk.⁸⁶¹

Relvajõudude kasutamisel on seni üheselt lahendamata probleemiks jäänud küsimus, kes on jõu kasutamisel vastutav: kas konkreetne riik, kes tegutseb JN resolutsiooni alusel või üldisemas mõttes ÜRO, kes lubas resolutsiooniga jõu kasutamist. Eriti oluline on selline probleemiasetus seoses rahuvalvevägedega.⁸⁶² Külma sõja järgselt rahutagamisoperatsioone analüüsinud Neil Fenton järeldeb, et JN ei ole soovinud senist praktikat muuta ja seetõttu on rahutagamine toimunud valdavalt poolte nõusolekul.⁸⁶³ Erandiks, mil sunnimeetmeid kasutati rahu tagamiseks JN loal ja ilma riigipoolse nõusolekuta, oli Somaalia operatsioon aastatel 1992–1995.⁸⁶⁴

3.17. III osa kokkuvõte

Ligilähedaselt samadele järeldustele nagu sõjaõiguses jõudsin ÜRO harta alusel toimiva rahvusvahelise õiguse hindamisel. Paljud rahvusvahelise õiguse sätted pole otseselt kohaldatavad mõjutustegevusele, küll aga on seda ÜRO harta alusel toimiva õiguskorra põhiprintsiibid. Nii ÜRO harta preambuli põhimõtted kui harta artiklites 1 ja 2 sätestatud põhimõtted võimaldavad rakendada rahvusvahelist õigust, et piirata mõjutustegevust.

Ülaltoodud üldistava järelduse suhtes on kolm olulist erandit, mis sisuliselt *expressis verbis* keelustavad mõjutustegevuse: nendeks on jõuga ähvardamise ja jõu kasutamise ning agressiooni keeld, samuti mittesekkumise ehk interventsiooni keeld. Nimetatud põhimõtted on mingis mõttes absoluutsed, erandiks vaid enesekaitse- ja kollektiivsed meetmed rahu ja julgeoleku tagamiseks. Iseküsimus on nimetatud sätete toimivuse küsimus.

Muud ÜRO harta printsiibid nagu rahvaste enesemääramisõigus ja inimõiguste austamise printsiip ning riikide suveräänsuse ja võrdsuse printsiip ei ole tingimusteta heaks kiidetud; neis on erandid, kuid teatavasti kaitsevad erinormid spetsiifilisemaid hüvesid. Kui loetleda kõiki eeltoodud harta artiklite 1 ja 2 põhiprintsiipe, on selge, et mõjutustegevus rikub eelloetletud põhimõtete alusel kujundatud õiguskorda. Võib väita, et nimetatud printsiibid on oma abstraktsiooniastmelt

⁸⁵⁹ *Ibid.*, lk 417.

⁸⁶⁰ Frowein; Kirsch. Article 42 2002, lk 758–759.

⁸⁶¹ Fenton 2004, lk 3.

⁸⁶² Frowein; Kirsch. Article 42 2002, lk 759.

⁸⁶³ Fenton 2004, lk 206.

⁸⁶⁴ *Ibid.*, lk 214.

nii üldised, et neid on võimalik tõlgendada meelevaldselt. Pigem on aga küsimus selles, kui paindlik on rahvusvaheline õiguskord selliste rikkumiste ennetamiseks või neile reageerimiseks. Kokkuvõttes nähtub, et sageli ei ole takistuseks lüngad õiguses, vaid poliitilise otsustusprotsessi prioriteet õiguse ees või õiguse üle. Allpool selgitan seda lähemalt.

Keskne printsiip, mis mõjutustegevust õiguslikult *expressis verbis* keelustab ja seeläbi piiritleb, on mittesekkumise ehk interventsioonist hoidumise põhimõte. Interventsiooni printsiip avaldab olulist mõju õiguslike piiride seadmisel mõjutustegevusele. Seetõttu on antud põhimõtet käsitletud põhjalikumalt kui mõningaid teisi ÜRO printsiipe. Antud põhimõtte ulatuslikku tõlgendamist iseloomustavad käsitletud alateemad: humanitaarne interventsioon, interventsioon kutsuja palvel ning nimetatud printsiibi käsitus külma sõja ajal. Rahusvahelises Kohtus on loodud pretsedente, mis seavad mõjutustegevusele piirid. Eelkõige pean silmas juhtumit Nicaragua vs USA. Külma sõja järgsesse aega jääb ka uue mõiste „informatiivne interventsioon” kujunemine, mis võeti kasutusele rahvusvahelistes suhetes ja mis on kõige otsesemalt seotud mõjutustegevuse valdkondadega, mis hõlmavad inimsusevastaste, sõja- ja genotsiidikuritegude ning vaenuliku või sõjapropaganda levitamist. G. Nolte on JN tegevust ja riikide praktikat uurides jõudnud järeldusele, et mingil kujul võib interventsioon tulevikus lubatuks saada – seda eelkõige regionaalsete julgeolekuorganisatsioonide tegevuse puhul ja tingimusel, kui interventsiooniks on asukohariigi valitsuse aktsepteeritav ja selge taotlus.⁸⁶⁵ Mida viimatinimetatud taotluse selgus ja aktsepteeritus tähendavad, jääb ilmselt riikide tegevuspraktika kujundada.

Teised ülalnimetatud printsiibid, mis otseselt keelustavad ja piiritlevad mõjutustegevuse kasutamist, on agressiooni ja jõu kasutamise ning jõuga ähvardamise keeld. Vastava sätte käsitlestest nähtub, et kuivõrd nimetatud sättes sisalduvat keeldu nähaakse absoluutsena, kuid JN ei suuda mõistlikul viisil ohjeldada vägivalda ja jõu kasutamist rahvusvahelistes suhetes, peavad riigid lähtuma ainsast legaalsest ning legitiimsest vahendist, milleks on riigi õigus enesekaitsele.⁸⁶⁶ Seega võib enesekaitse teataval juhul õigustada mõjutustegevuse kasutamist.

Hartast tuleneva õiguse kohaldamisel on probleemiks asjaolu, et JN tegevus sõltub poliitilistest otsustest. Seetõttu on just eelnevalt nimetatud interventsiooni rakendamine humanitaarsetel kaalutlustel tegemata jäänud (näiteks Rwandas) ja JN on püüdnud rakendada teisi kontseptsioone, mis peaksid aitama selliseid olukordi ennetada või leevendada. Kõne all on ennetav diplomaatia ja kohustus kaitsta, mis on osa JN tegevusest rahu ohustamise ja rahu rikkumise ning agressiooniaktide puhul.

ÜRO hartast lähtuv õiguskord on seotud II maailmasõja järgselt kujunenud organisatsiooni struktuuriga. Keskne ÜRO organ JN ei ole sageli toimiv. Selle põhjuseks on hartas sätestatud õiguskord, mis annab JN-le suhteliselt laia diskretsiooniõiguse, kuid samas pole hartas sätestatud JN kohustust tegutseda. Seega võib öelda, et tegemist on poliitiliste valikutega, mida teevad JN liikmed. Kindlasti

⁸⁶⁵ Nolte 1999, lk 588–605; 638–639.

⁸⁶⁶ Yoo 2004, lk 742.

ei ole poliitilise valiku küsimus ainus otsustamatuse või tegevusetuse põhjus. Pragmaatiliselt vaadates on selge, et iga sekkumine JN poolt on kulukas ja sõjalist võimekust rahu tagamiseks ei ole piisavalt, sest see on rahanduslikult ülimalt ressursimahukas. Veelgi problemaatilisemaks on kujunenud JN tegevusetus, sest hartas on alalistele liikmetele sätestatud veto kasutamise õigus. JN reform on takerdunud aastakümneid, sest alalised liikmed ei ole huvitatud *status quo* muutmisest. Kuid mitte ainult alalised liikmed ei takista reformi. Regionaalsed huvid ja uute alaliste liikmekandidaatide huvid on samuti vastandlikud (loetlen vaid mõned riigid nagu Saksamaa, Jaapan, India või siis Brasiilia).

Jõudsin järeldustele, et õiguslikult on ÜRO JN-l olemas pädevus rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks, mida mõjutustegevus võib ohustada. Harva, kuid siiski teatud olukordades on JN tegutsenud paindlikult ja loonud näiteks *ad hoc* kohtud (ICTY ja ICTR), muuhulgas kaudselt ka selleks, et mõjutustegevust õiguslikult hinnata. Rahvusvahelise kriminaalõiguse arengu üheks tulemuseks on pretsedendid. IV peatüki uurimisobjektiks ongi rahvusvahelise kriminaalõiguse seatud piirid mõjutustegevusele.

IV OSA – RAHVUSVAHELISE KRIMINAALÕIGUSE SEATUD PIIRID MÕJUTUSTEGEVUSELE

4.1. Sissejuhatus

Rahvusvaheline kriminaalõigus on suhteliselt uus õigusharu, mis hõlmab eneses nii materiaali- kui menetlusõigust. Seega sisaldab nimetatud õigusharu nii rahvusvaheliste kuritegedena määratletud tegusid kui ka riikide kohustust selliste tegude toimepanijaid vastutusele võtta ning konkreetset menetluskorda isikute vastutusele võtmiseks. Käesolevas osas olen keskendunud rahvusvahelise kriminaalõiguse üldisemale ja lühidale ajaloolisele ülevaatele ning ülejäänus peamiselt konkreetsetele pretsedentidele. Dissertatsioonis ei ole eesmärgiks seatud rahvusvahelise õiguse konkreetsete materiaalõiguslike koosseisude analüüs, vaid pretsedentidest tulenevad n-ö piirid mõjutustegevusele, mis võivad tuua kaasa kriminaalõigusliku vastutuse.

Eestis on püütud eristada rahvusvahelise kriminaalõiguse materiaalõiguslikku ja menetlusõiguslikku poolt ning tehtud ettepanek, et materiaalõigust võiks nimetada ka maailmakriminaalõiguseks.⁸⁶⁷ Rahvusvahelise õiguse professor ja Endise Jugoslaavia Sõjakuritegude Tribunali kohtunik Antonio Cassese märgib, et rahvusvaheline kriminaalõigus on seni veel väga rudimentaarne õigusharu.⁸⁶⁸ Ajaloolises plaanis on rahvusvaheline kriminaalõigus uus nähtus. Charles G. Fenwick on seda väidet tõestanud tõdemusega, et kuni I maailmasõja lõpuni oli tavaks rahulepingutesse lisada amnestia klausel, millega sõdivate poolte isikkoosseisule tekitati immuuniteet lahingutes toimepandud tegude eest.⁸⁶⁹ Samas ei välistanud amnestia kahjunõuete esitamist muudel alustel. Näiteks võidi tsiviilkahjude eest või muude sõja ajal toimepandud tegude puhul, mis polnud seotud sõjategevusega, samuti esitada nõue kahjude hüvitamiseks.⁸⁷⁰ Rahvusvahelise kuriteona määratleti kuni I maailmasõjani vaid piraatlus ja sõjakuriteod ning orjakaubandus.⁸⁷¹ Seega välistati personaalne vastutus kõigi muude tegude puhul. Kriminaalõiguslik vastutus oli rahvusvahelises õiguses eeltoodud põhjustel vähe arenenud.

Rahvusvahelise kriminaalõiguse arengut võib tinglikult kirjeldada teatud etappide kaudu. Õigem on vist isegi öelda, et rahvusvahelist kriminaalõigust on iseloomustanud mõningad versta-postid, millele on eelnenud konkreetsed ajaloolised sündmused. Nendeks on Versailles' rahu, ÜRO asutamine, samuti Nürnbergi ja Tokyo tribunalide asutamine ning kohtupretsedentide loomine (samal ajal tegutsesid ka Nanjingi Sõjakuritegude Tribunal ja Habarovski Sõjakuritegude Tribunal).

⁸⁶⁷ Õiguslik praktika peab näitama, kui võrd antud mõiste kinnistub. Dissertatsioonis kasutan harjumuspäraselt rahvusvahelise kriminaalõiguse mõistet. Vt pikemalt kontseptsiooni ning põhistusi: A. Parmas. Maailmakriminaalõigus: rahvusvahelise õigusliku kriminaalvastutuse kontseptsioon. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool 2005.

⁸⁶⁸ A. Cassese. International Criminal Law – M. D. Evans (toim), International Law, Oxford University Press 2003, lk 721–723.

⁸⁶⁹ Fenwick 1965, lk 758.

⁸⁷⁰ *Ibid.*, lk 758.

⁸⁷¹ Cassese 2003, lk 735.

Külma sõja järgne aeg ja mitmete rahvusvaheliste *ad hoc* (Rwanda, endise Jugoslaavia, Sierra Leone jne) tribunalide asutamine oli samuti üheks etapiks. Üks olulisemaid viimase aja arenguid on olnud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu asutamine ja selle statuudi jõustumine.⁸⁷² Statuudi kohaselt on viimati nimetatud kohtul pädevus agressiooni, genotsiidi, inimsusevastaste ja sõjakuritegude menetlemisel.

Kaasajal on rahvusvahelises kriminaalõiguses välja kujunenud järgmiste kuritegude kategooriad:

1. sõjakuriteod (nn Haagi ja Genfi õiguse rikkumine ning tavaõiguse rikkumine sõjaõiguses);
2. inimsusevastased kuriteod (raskemad inimõiguste ja inimväärikuse massilised ning süstemaatilised rikkumised, ebainimlikud teod, mõrvad, vägistamised ja tagakiusamine poliitilistel, rassilistel või muudel põhjustel, mis kaasnevad riigivõimu otsese tegevuse või tegevusetusega või mida soosib näiteks *de facto* valitsus. Siia kuuluvad ka teod, mis pannakse toime nii sõja kui siseriikliku relvastatud konflikti ajal ja mis on üldjuhul suunatud tsiviilelanike vastu, kes konfliktis ei osale, aga samuti võivad sellised teod olla suunatud vangistatud vaenlase võitlejate vastu);
3. genotsiid (määratletud genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioonis – genotsiid; vandenõu genotsiidi toimepanemiseks; genotsiidi toimepaneku otsene ja avalik õhutamine; genotsiidi toimepaneku katse; kaasosalus genotsiidis⁸⁷³);
4. muud rahvusvahelised kuriteod (agressioon, piinamine, terrorism).⁸⁷⁴

Käsitlen kõnealust valdkonda etapiviisiliselt ning keskendun ülalnimetatud tribunalide kõnekamatele lahenditele, mis seavad füüsiliste isikute tegevusele piirid mõjutustegevuse valdkonnast lähtuvalt. Piiride all pean silmas kriminaalõiguslikku vastutust, mis järgneb konkreetsetele kuritegudele, mida allpool kirjeldan täpsemalt. Rahvusvahelise kriminaalõiguse üldiste küsimuste analüüsi ning sünteesi ei pea ma antud töö seisukohast vajalikuks. Avan valdkonda vaid niivõrd, kui see on vajalik rahvusvahelise kriminaalõiguse mõistmiseks mõjutustegevuse kontekstis.

4.2. Versailles' rahust ÜRO ja Nürnbergi ning Tokyo tribunali asutamiseni

Rahvusvahelise kriminaalõiguse alguseks võib lugeda neid arenguid maailmas, mis leidsid aset 1914. a puhkenud I maailmasõjale järgneval ajal. 1918. a lõppenud maailmasõjaga kaasnesid suured muudatused maailma poliitilises ning samuti õiguslikus elus. I maailmasõja võitjad kujundasid rahulepingu, mida tuntakse

⁸⁷² Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut. RT II, 09.01.2002, 2, 5. Eesti Vabariik kirjutas statuudile alla 27.12.1999. a ja ratifitseeris 05.12. 2001. a ning statuut jõustus Eesti suhtes 01.07.2002. a, Välisministeeriumi teadaanne, RT II, 16.08.2002, 24.

⁸⁷³ Genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon. RT II, 25.10.1994, 27, 103.

⁸⁷⁴ Cassese 2003, lk 738–754.

1919. a Versailles' rahuna. Stephen C. Neff arvates valitses tol ajal mõneti idealistlik soov, et see sõda lõpetab kõik teised sõjad. Sellest ideest lähtus Versailles' rahule järgnenud Rahvasteliidu asutamine.⁸⁷⁵ Versailles' rahule eelnesid 1918. a jaanuaris USA presidendi Woodrow Wilsoni nn 14 punkti, millest paljud sakslased lootsid tulevastel rahuläbirääkimistel abi tõusvat.⁸⁷⁶ Nimetatud deklaratsioon mõjutas oluliselt nii rahulepingu kujunemist kui kogu I maailmasõjale ja hilisemale ajale järgnevat rahvusvahelis-õiguslikku keskkonda.

Sissejuhatuses märkisin üldisemalt, et kuni I maailmasõjani lõppesid sõjad ning sõlmiti rahulepingud koos nn amnestia klausliga. Seetõttu märgitaksegi, et Versailles' rahulepingu sätted olid oluliseks muudatuseks võrreldes varasemate rahvusvaheliste lepingutega. Versailles' lepingus puudus (õigem oleks öelda, et kaotati) amnestia klausel, mida varem loeti rahulepingu saavutamise oluliseks tingimuseks.⁸⁷⁷ Just sellest põhimõttest lähtus Versailles' rahulepingu artikkel 227, mille järgi Saksamaa keiser Wilhelm II tuli anda rahvusvahelise tribunali alla, süüdistatuna rahvusvahelise moraali ja lepingute rikkumises.⁸⁷⁸ Sama lepingu artiklis 228 sätestati, et liitlaste sõjatribunal peab vastutusele võtma isikud, kes rikkusid sõja seadusi ja tavasid ning mõningaid isikuid võeti ka vastutusele, kuid hoopis Saksamaal Leipzgis vastavalt siseriiklikule õigusele.⁸⁷⁹ Rahvusvaheliste tribunali kohtunik ja rahvusvahelise õiguse teadlane Theodor Meron on märkinud, et algselt sooviti Leipzgis kohtu alla anda kuni 20 000 isikut, kuid lõpuks võeti vastutusele vaid 12 isikut, kellest 6 mõisteti süüdi.⁸⁸⁰

Üsnagi intrigeeriv oli soov vastutusele võtta Saksa keiser. Saksa õigusteadlase Christian Tomuschati arvates on täiesti selgusetu, millistel õiguslikel alustel oleks keiser vastutusele võetud, sest tollel ajal ei eksisteerinud rahvusvahelises õiguses kriminaalvastutust.⁸⁸¹ Milles seisnes rahvusvahelise moraali rikkumine, oli samuti täpsemalt sätestamata, aga just seda keisrile süüks pandi. Võimalik, et siin oleks abi leitud Martensi klauslist nagu hiljem Nürnbergis, ent see protsess jäi pidamata, sest Hollandi Kuningriik ei andnud seal viibinud ja troonist loobunud keisrit välja.⁸⁸² Seetõttu jääb teadmata, kuidas tribunal oleks konkreetse mõiste sisustanud ja määratlenud keisri süü või süütuse. Tõenäoliselt võib just siin näha eelmängu arengutele, mille tulemusel loodi Nürnbergi ja Tokyo tribunaliid. Nürnbergi

⁸⁷⁵ Neff 2005, lk 279; 286–287.

⁸⁷⁶ M. Koskenniemi. *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press 2001, lk 171; 220; 235.

⁸⁷⁷ H. Steiger. *From Paris to Versailles – R. Lesaffer (toim), Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press 2004, lk 84.

⁸⁷⁸ *Ibid.*, lk 86.

⁸⁷⁹ Shaw 2005, lk 234.

⁸⁸⁰ T. Meron. *Reflections on the Prosecution of War Crimes by International Tribunals*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 100, No 3, Jul. 2006, lk 557–558.

⁸⁸¹ C. Tomuschat. *The 1871 Peace Treaty between France and Germany and the 1919 Peace Treaty of Versailles – R. Lesaffer (toim). Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press 2004, lk 394.

⁸⁸² Steiger 2004, lk 86.

tribunalil olid kohtu all sõjapropaganda õhutajad Julius Streicher ja Hans Fritzsche, kelle tegevust võiks ülaltoodud Versailles' sätete kontekstis vaadelda ka kui rahvusvahelise moraali rikkumist (Nürnbergis kvalifitseeriti nende tegevust küll teistel alustel).⁸⁸³

Versailles' rahu peetakse veelahkmeks rahvusvahelises õiguses ja eelkõige on selle põhjuseks ebaõnnestunud katse tagada rahu.⁸⁸⁴ Versailles' erakordsus võrreldes Vestfaali riikide suveräänsuse põhimõttega seisnes riigipeade immuniteedi kaotamises ning selles, et sätestati vastutus rahvusvahelise õiguskorra rikkumise eest. Eeltoodud põhjustel periodiseeritakse vahel rahvusvahelist õigust ka selle järgi, mis oli enne ja mis pärast I maailmasõda.⁸⁸⁵ Mitmed eksperdid on märkinud, et Versailles' rahulepingutes kehtestatud diskrimineerivad sätted võitjate poolt võrdsete partnerite suhtes raputasid kaasaegset rahvusvahelist õigust.⁸⁸⁶ Öeldakse, et need sätted lähtusid keskaegsest *bellum iustum* teooriast ja tähendasid tagasi-pöördumist varasema teooria juurde.⁸⁸⁷

T. Meron võttis II maailmasõja eelsed arengud kokku selliselt, et kuigi rahvusvaheline humanitaarõigus tegi enne Nürnbergi läbi tähelepanuväärse doktrinaarse arengu, ei kajastanud see mingil viisil õiguse rakendamises, sest vaid üksikud isikud anti kohtu alla ja mõisteti süüdi ning nende karistused olid väga leebed.⁸⁸⁸ T. Meron avaldas samuti, et ehkki enne II maailmasõda oli loodud päris hea sõjakuritegude raamistik, võis kurjategijaid oodata vaid väga hüpoteetiline võimalus, et nad võetakse kriminaalvastutusele.⁸⁸⁹ Selle seisukoha alusel võib küllap väita, et kui karistamatusetunne oli valdav, võis see soodustada II maailmasõja ajal toimepandud kuritegusid ja sageli ka humaansuse printsiipidest loobumist. Miks võib nii väita? Esiteks: kui vaenuliku või sõjapropaganda õhutamine teiste riikide või ka riigisisese vähemuse suhtes ei too kaasa kriminaalvastutust, on sõja- ja vaenuõhutajatel ilmselt ka suurem kiusatus rikkuda õigusnorme. Teiseks: sellise teadmise olemasolu võimaldas ilmselgelt kasutada räigemad propagandat ja mõjutada avalikkuse emotsioone. Lihtsamalt öeldes võis sellisel viisil kergemini suunata inimeste tegevust kasvõi selleks, et avalikkuses kujundada toetust sõjapidamisele. II maailmasõjale eelnevad sündmused tõestasid neid väiteid. Nürnbergi ja Tokyo tribunalide otsused kajastavad sõjaeelseid suundumusi.⁸⁹⁰

⁸⁸³ Kearney 2007, lk 40–42.

⁸⁸⁴ R. Lesaffer. Conclusion – R. Lesaffer (toim), *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press 2004, lk 399.

⁸⁸⁵ *Ibid.*, lk 401.

⁸⁸⁶ Neff 2005, lk 287 ja Lesaffer 2004, lk 410.

⁸⁸⁷ Neff 2005, lk 287.

⁸⁸⁸ Meron. *Reflections...* 2006, lk 558–559.

⁸⁸⁹ *Ibid.*, lk 559.

⁸⁹⁰ Näiteks Versailles' rahulepingu vastu tehtud kihutustöö, antisemitismi õhutamine, kiriku tagakiusamine ja aaria rassi ülistamine ülimuslikuna, üldine vandenõu agressiivse sõja korraldamiseks ning konkreetsete riikide vastu suunatud agressioon jms: International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. *Am. J. Int'l L.*, Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 176–247;

4.3. Nürnbergi tribunal

Nürnbergi tribunal (ingl k *International Military Tribunal*) tegutses aastatel 1945–1946. Selle aluseks oli 08.08.1945. a II maailmasõja võitnud liitlaste poolt vastuvõetud Londoni Rahvusvahelise Sõjatribunali Harta (tuntud ka kui Londoni Harta).⁸⁹¹ Nimetatud harta artiklis 6 sätestati vastutus kolme liiki kuritegude eest: sõjakuriteod, kuriteod rahu vastu ning inimsusevastased kuriteod.⁸⁹² Artiklis 6 a sätestati kuriteod rahu vastu tegevusena, mis seisnes agressiivse sõja planeerimises ja ettevalmistamises ning selle initsieerimises ja sarnases tegevuses, mis rikkus rahvusvahelist õigust ja rahvusvahelisi lepinguid, aga ka selliste eelloetletud tegevuste korraldamiseks vandenõus osalemist.⁸⁹³ Sõjakuritegudena sätestati artiklis 6 b tegevus, mis oli sõjaõiguse või sõja tavade rikkumine (kuid mis ei olnud seotud mõrvade, isikute väärkohtlemisega või tsiviilisikute deporteerimisega okupeeritud territooriumile või selliselt territooriumilt deporteerimisega orjastamise või muul eesmärgil, samuti sõjavangide mõrvamise või väärkohtlemisega, pantvangide tapmisega), milleks peeti avaliku või eravara rüüstamist või asjatut hävitamist, samuti linnade, külade ja asulate põhjuseta hävitamist, mis ei ole põhjendatud sõjalise vajalikkusega.⁸⁹⁴ Artikli 6 c sätestati inimsusvastased kuriteod ehk isikute mõrvamine, hävitamine, orjastamine, deporteerimine ja muud ebainimlikud teod, mis on toime pandud tsiviilisikute vastu sõja eel või ajal või isikute tagakiusamine poliitilistel, rassilistel või religioossetel põhjustel või seoses muude kuritegudega, milles tribunalil on jurisdiktsioon ning sõltumata sellest, kas need teod rikkusid toimepanemiskohas siseriiklikku õigust või mitte.⁸⁹⁵ Hartas sätestati, et eelkirjeldatud tegudele kihutajad, organiseerijad ja juhid ning täideviijad, kes osalesid kavade väljatöötamisel või täitmisel, vastutavad kõigi eelnimetatud toimepandud tegude eest.⁸⁹⁶ Tegemist on nn vandenõusättega, mida tribunal samuti põhjalikult analüüsis. Vaatlen seda allpool.

L. J. Martin on märkinud, et Nürnbergi tribunal (edaspidi Tribunal) oli mõeldud pretsedendiks kaasaegsetele ja suunatud tulevikku ning karistatavaks peeti mitte ainult ülalnimetatud kuritegusid, vaid ka sellistele kuritegudele kihutamist.⁸⁹⁷ Nürnbergi ja samuti Tokyo tribunalide legitiimsust ja legaalsust on palju rünnatud ning iseloomustatud võitjate õiguse kohaldamisena.⁸⁹⁸ Selles küsimuses oli võitjate

⁸⁹¹ Charter of the International Military Tribunal, kättesaadav: <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (02.10.2010).

⁸⁹² *Ibid.*, Article 6.

⁸⁹³ *Ibid.*, Article 6 a. Vt samuti artiklit, milles kirjeldatakse agressiivse sõja mõiste kujunemist enne Nürnbergi tribunali: J. A. Bush. „The Supreme... Crime” and Its Origins: The Lost Legislative History of the Crime of Aggressive War. *Colum. L. Rev.*, Vol 102, No 8, Dec. 2002, lk 2324–2424.

⁸⁹⁴ Charter of the International Military Tribunal *op cit.*, Article 6 b.

⁸⁹⁵ *Ibid.*, Article 6 c.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, Article 6 c.

⁸⁹⁷ Martin 1969, lk 205.

⁸⁹⁸ *Pro ja contra* argumentid: Q. Wright. The Law of the Nuremberg Trial. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 41, No 1 Jan. 1947, lk 43–48 ja Q. Wright. Legal Positivism and the Nuremberg Judgment. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 42, No 2, Apr. 1948, lk 405–414 ning R. H. Minear. Victor's Justice.

poolle mõistlikul positsioonil Tribunalis Suurbritannia süüdistajat nõustanud õigusteadlane Hersch Lauterpacht. Tema arvamuse kohaselt oli Tribunali ülesanne n-ö administreerida ehk korraldada rahvusvahelise õiguse rakendamist, mitte aga kehtestada võitjate õigust.⁸⁹⁹

Mõjutustegevuse seisukohast on seega kõige olulisem Nürnbergi praktika, mis puudutab sõja õhutamist ning ettevalmistusi sõja vallapäästmiseks, sest vaenuliku propaganda õhutamine on osa mõjutustegevusest. Samuti kuulus mõjutustegevusele piire seadev vandenõu temaatika hulka, mida tribunal käsitles. Nürnbergi tribunalipretsedentidest on hiljem (nii otseselt kui ka kaudselt) lähtunud Tokyo ja hiljem samuti Rwanda ning Jugoslaavia tribunalid. Mis puudutab Nürnbergi kui pretsedenti, siis näiteks Hans Kelsen lootis, et pretsedenti ei teki, sest tribunaliloojate ning prokuröride hulgas olid riigi esindajad, kes Saksamaaga ühiselt Poolat rünnates sõjasaaki jagasid (sellega pidas H. Kelsen silmas NSV Liitu) ning panid Londoni harta järgi toime kuriteod rahu vastu.⁹⁰⁰ Juhul, kui pretsedent tekib, lootis H. Kelsen, et see tekib harta kui sellise legialatiivses mõttes loodud pretsedendi, mitte konkreetse kohtuasja pretsedendina.⁹⁰¹ Ameerika õigusteadlane George A. Finch märkis, et Nürnbergi tribunal kui pretsedent on kaheldav, sest tegemist oli sõjalise tribunaliga, mille tegevus ning tehtud otsus oleks rahu ajal kaheldava väärtusega.⁹⁰²

Tribunalis esitati süüdistus rahu vastu suunatud kuritegude kavandamises ja korraldamises ning selleks vandenõus osalemises, tegemist oli nn süüdistuspunktiga nr 1.⁹⁰³ Süüdistuspunkt nr 2 seisnes agressiivse sõja planeerimises, initsieerimises ja teistes kuritegudes rahu vastu. Süüdistuspunkt nr 3 esitati sõjakuritegude toimepanijatele ning süüdistuspunkt nr 4 inimsusevastaste kuritegude toimepanijatele.

Agressiivse sõja kavandamises ja selleks vandenõu korraldamises, millega kaasnes sõja- ja vihkamise propaganda, anti süüdistuspunktides nr 1 ja nr 2 kohtu alla Rudolf Hess, Wilhelm Keitel ja Alfred Rosenberg (kohtu alla anti nad ka teistes süüdistuspunktides, mis antud töö seisukohalt asjasse ei puutu).⁹⁰⁴ Eelnimetatud riigi kõrgemasse juhtkonda kuuluvaid isikuid peeti kokkuvõttes vastutavateks olukorra loomise eest, mis viis sõjani ja kuritegudeni rahu vastu – selliselt võttis

The Tokyo War Crimes Trial. Center for Japanese Studies, The University of Michigan. Princeton University Press 2001.

⁸⁹⁹ Koskeniemi 2001, lk 389.

⁹⁰⁰ H. Kelsen. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? The International Law Quarterly, Vol 1, No 2, Summer 1947, lk 170–171. Minu arvates on H. Kelseni kriitika eriti tähelepanuväärne, sest tegemist oli natside poolt tagakiusatud isikuga, keda seetõttu ei saa pidada revisionistiks.

⁹⁰¹ *Ibid.*, Need polnud muidugi ainsad argumendid, vt pikemalt, lk 153–171.

⁹⁰² Finch 1947, lk 35.

⁹⁰³ Nimetatud kuriteokoosseisu loomisel oli oluline roll NSV Liidu õigusteadlasel A. Traininil, kes osales Londoni harta loomisel, vt: Finch 1947, lk 28–29.

⁹⁰⁴ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 333. Samuti anti süüdistuspunkti nr. 1 tunnustel kohtu alla Göring, Ribbentrop, Raeder, Jodl, Neurath ja Dönitz, kuid nende tegevus ei ole käesoleva töö seisukohast oluline, mistõttu antud isikutega seotud otsust pole käsitletud.

Tribunali otsuse kokku Michael G. Kearney.⁹⁰⁵ Tribunal jõudis kokkuvõttes arvamusele, et nimetatud isikud löid olukorra, mille tulemusena puhkes sõda, aidates sellele kõigiti kaasa, igaüks omal konkreetsel viisil. A. Hitleri asetäitjana kiitis R. Hess heaks riigi seadusandliku tegevuse, mille tõttu ta oli Tribunali arvates ametikohal, kus aitas aktiivselt kaasa sõja ettevalmistamisele, samuti korraldas Austria annekteerimist.⁹⁰⁶ Wilhelm Keitel Saksa armee ülemjuhatajana osales isiklikult kõigi Saksamaa sõjaliste suuoperatsioonide kavandamisel ja ettevalmistamisel.⁹⁰⁷ Tribunal sedastas, et Alfred Rosenberg oli natsipartei peaideoloog ning arendas ja levitas natslikku ideoloogiat ajalehtedes ning avaldas mitmeid teoseid, muuhulgas raamatu *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, milles propageeris rassiteooriat.⁹⁰⁸ Samuti osales A. Rosenberg Norra vallutamise ja okupeerimise plaanide väljatöötamisel ning Saksamaa poolt vallutatud Ida-Euroopa alade okupatsiooni korraldamiseks vajaliku poliitika formuleerimisel ja täideviimisel.⁹⁰⁹

Kui analüüsida, mida Tribunal kolmele eeltoodud isikule süüks pani ja mis oli nende isikute süüdimõistmise aluseks, võib välja tuua järgmised seisukohad. Esiteks: rahu vastu suunatud kuritegude toimepanemiseks vandenõus osalemine peab sisaldama teadvustatud tegevust ning konkreetsete plaanide kavandamist ja täideviimist. Teisiti öeldes ei olnud ükski nendest isikutest planeerimisüritustel passiivne juuresviibija, vaid aktiivne oma konkreetses tööliinis. Teiseks lähtus Tribunal selgetest tõenditest, mis kinnitasid iga nimetatud isiku tegevust selliste plaanide täitmisel, olgu nendeks juhised või korraldused või plaanide formuleerimine. Kõik sellised tegevused, mis olid suunatud kuritegude planeerimisele rahu vastu, kajastusid kohtule esitatud Saksa riigi dokumentides. Tribunalil ei olnud vaja lähtuda tunnistajate ütlustest vms tõenditest.

W. Keiteli puhul on oluline Tribunali seisukoht, mis keeldus arvestamast kohtualuse väiteid, et ta sõjaväelasena täitis kõrgemaid käske. Tribunal sedastas, et käsu täitmine on Londoni harta artikli 8 järgi vastutusest mittevabastav asjaolu, vaid seda võidakse arvestada karistuse mõistmisel kergendava asjaoluna. W. Keiteli puhul asus Tribunal seisukohale, et tema tegevus käskude täitmisel oli selgelt teadvustatud ning ilma igasuguse sõjalise vajaduseta põhjendamatult julm ja õigustamatu.⁹¹⁰ Ehkki Tribunali nimetatud seisukoht on seotud sõjakuritegude ja inimsusevastaste kuritegudega, on oluline selles sisalduv põhimõtteline seisukoht. Nimelt pole rahu vastu suunatud kuritegusid, nende planeerimist ja hilisemat

⁹⁰⁵ Kearney 2007, lk 38.

⁹⁰⁶ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 275–276.

⁹⁰⁷ *Ibid.*, lk 280–283.

⁹⁰⁸ *Ibid.*, lk 286.

⁹⁰⁹ *Ibid.*, lk 286–287.

⁹¹⁰ *Ibid.*, lk 283. Vt samuti H. Leventhal; *et al.*. The Nuernberg Verdict. Harv. L. Rev, Vol 60, No 6, Jul. 1947, lk 872 – W. Keiteli vastuväide, et ehkki ta toetas Hitlerit, ei olnud isegi 1939. a sügisel agressiivse sõja pidamine võimalik, sest Saksamaa relvastumine polnud selleks ajaks veel vajalikul tasemel ning tema ei näinud seetõttu agressiivse sõja pidamise võimalust.

täideviimist sõja seadusi rikkudes, kui süüdistatavad viitavad ülema käsule, võimalik arvestada karistust kergendava asjaoluna. W. Keitel ja A. Rosenberg mõisteti kõigis süüdistuspunktides süüdi ning määrati hukkamisele poomise läbi. R. Hess mõisteti süüdi 1. ja 2. süüdistuspunktis ning temale mõisteti eluaegne vangistus.⁹¹¹

W. Keiteli kaasusest tuleneb õiguslik regulatsioon, mis piirab mõjutustegevuse ulatust füüsiliste isikute puhul. Pean silmas humanitaarõiguses tuntud nn *respondeat superior* printsiibi rakendamist, mille kohaselt isik ei vabane kriminaalvastutusest, kui ta apelleerib ülema käsu täitmisele. Sellise tegevusega ta sisuliselt kannab oma vastutuse üle ülemale ehk kaasab vastutava isikuna ka kuritegeliku käsu andja. Õigusteadlane George A. Finch analüüsis seoses Tribunaliga ülema vastutust kuritegelike käskude eest.⁹¹² G. A. Finch järeldas, et kui käsutäitjad oleksid vabanenud vastusest viitega ülema käsule, ei oleks saanud sõjaväelasi vastutusele võtta, sest kõik oleks taandatud A. Hitleri käskudele.⁹¹³

Mõjutustegevuse seisukohast on tähelepanuväärsed sellised isikud nagu õigeks mõistetud Hans Fritzsche ja süüdi mõistetud Julius Streicher. Nimetatud isikud olid riiklikul tasandil otseselt seotud vaenuliku propaganda õhutamise ja korraldamisega. Vaenupropaganda õhutamise oli samuti seotud kohtualune Baldur Benedikt von Schirach. Õigeks mõistetud Franz von Papenit süüdistati osalemises vandenõus rahu vastu ja Hjalmar Schachti osalemises vandenõus rahu vastu seoses osalemisega Saksamaa taasrelvastumise programmi elluviimisel.

J. Streicher anti kohtu alla süüdistuspunktide 1 ja 4 järgi, s.o rahu vastu suunatud kuritegude kavandamises ja korraldamises ning selleks vandenõus osalemises ning inimsusevastastes kuritegudes osalemises.⁹¹⁴ J. Streicher oli natsipartei liige 1921. aastast ja ta osales ka nn Müncheni putšis, valiti hiljem Saksa Riigipäeva, kuid saavutas tuntuse nädalalehe *Der Stürmer* väljaandjana.⁹¹⁵ *Der Stürmer*i näol oli tegemist väljaandega, mis avalikult kutsus üles hävitama juute, keda süüdistati nädalalehes muuhulgas seksuaalkuritegudes ja rituaalmõrvades.⁹¹⁶ Tribunal pidas nädalalehte *Der Stürmer* selgelt antisemiitlikuks väljaandeks, milles vulgaarsel viisil õhutati viha juudi rahva vastu ja kutsuti seda rahvusgruppi hävitama, sest väljaande seisukohast oli juutide näol tegemist parasiitide ja kurjategijatega, kes on

⁹¹¹ *Ibid.*, lk 333.

⁹¹² Finch 1947, lk 21; Juhi või ülema vastutus tuleneb algselt 1907. a Haagi IV ja X konventsioonist. Käesoleval ajal on nimetatud põhimõtte sätestatud artiklis 86 lg 2 – 12. augusti 1949. a Genfi konventsioonide 8. juuni 1977. a (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 121. Nimetatud art 86 sätestab vastutuse ka tegevusetuse eest, mis on eriti oluline õiguse kohaldamisel piiripealsetes õiguslikes olukordades.

⁹¹³ *Ibid.*, lk 21.

⁹¹⁴ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 293.

⁹¹⁵ *Ibid.*, lk 293–294.

⁹¹⁶ W. L. Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich; a History of Nazi Germany. Simon & Schuster 1960 p. 50.

oma saatuse ära teeninud ning juudi „probleem” on lahendatud alles siis, kui juudid on maailmast hävitatud.⁹¹⁷

Natsi-Saksamaast põhjaliku uuringu koostanud ajaloolane William L. Shirer märkis J. Streicheri kohta, et Adolf Hitler pidas seda kummalist isikut oma lemmikuks.⁹¹⁸ Tribunal sedastas samuti, et J. Streicher oli aktiivne plaanide koostamisel, mille alusel kutsuti Saksamaal üles juute boikoteerima ning tema kihutuskõnede tulemusena hävitati mitmeid sünagooge.⁹¹⁹ Samuti tuvastati, et 1941. a augustist kuni 1944. a septembrini avaldati *Der Stürmer*’is 26 artiklit, milles otseselt kutsuti üles mõrvama ja hävitama juute ning nendest 12 artiklit oli isiklikult kirjutanud J. Streicher.⁹²⁰ Tribunal mõistis J. Streicheri õigeks osalemises vandenõus, mis oli suunatud kuritegude toimepanemises rahu vastu, s.o süüdistuspunktis nr 1. Kuid Tribunal mõistis ta süüdi ning karistas surmanuhtlusega süüdistuspunktis nr 4, s.o osalemises inimsusevastastes kuritegudes, täpsemalt isikute tapmisele ja hävitamisele kihutamises, mis Londoni harta järgi oli inimsusevastane kuritegu.⁹²¹

Tribunali põhistus oli suhteliselt napisõnaline, kuid teisalt loeti J. Streicheri tegevust ja eesmärke nii ilmseteks, et tolle aja kontekstis polnud kohtunike seisukohast arvatavalt vajalik kohtuotsuses rohkem argumente esitada. Ilmselt peeti tolle aja olustikus paljusid fakte protsessis osalevatele isikutele üldteada olevateks. Kohtualuse J. Streicheri tegevus kestis pikki aastaid ja nädalalehest toodud väljavõtted olid üheselt mõistetavad ega vajanud täiendavat tõlgendust. Sünagoogide hävitamiseks tehtud kihutuskõnede järgnesid konkreetsed tagajärjed, samuti oli tribunali seisukohast oluline, et J. Streicher teadis juutide hävitamisest ning avaldas nädalalehes statistikat mõrvatud ja hävitatud juutide kohta. Teisiti öeldes soovis J. Streicher juutide hävitamist ja kajastas kihutustööle järgnenud tagajärgi ehk näitas oma tegevuse tulemusi, et üleskutsed on viinud reaalselt juutide hävitamiseni. J. Streicher eitas küll hiljem tribunalis teadlikkust juutide mõrvamisest ja hävitamisest, ent tribunal luges tõendatuks kohtualuse teadlikkuse ja osalemise „lõpplahenduse” elluviimisel.⁹²² Michael G. Kearny pidas Tribunali otsust J. Streicheri osas tähelepanuväärseks põhjusel, et Londoni hartas ei olnud inimsusevastastele kuritegudele kihutamine konkreetselt sätestatud iseseisva kuriteona, kuid ta mõisteti süüdi juutide jälitamises ja tagakiusamises rassilistel tunnustel, mis on inimsusevastane kuritegu ning konkreetse isiku puhul piisas süüdimõistmiseks vägivalla-propaganda õhutamisest.⁹²³

J. Streicheri otsust on hea kõrvutada H. Fritzsche omaga. Viimatinimetatud isik anti kohtu alla kõigis neljas süüdistuspunktis. H. Fritzsche oli Saksamaal tuntud raadiohääli ning tema tundus põhines sellel, et tema hääl meenutas Joseph Goebbelsi

⁹¹⁷ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int’l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 294.

⁹¹⁸ Shirer 1960 lk 26.

⁹¹⁹ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int’l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 294.

⁹²⁰ *Ibid.*, lk 295.

⁹²¹ *Ibid.*, lk 296; 333.

⁹²² *Ibid.*, lk 295.

⁹²³ Kearney 2007, lk 41–42.

oma.⁹²⁴ H. Fritzsche töötas erinevatel ametikohtadel ning tõusis Natsi-Saksamaa propagandatalituses ministeeriumi direktori ametikohale, kuid ei olnud iseseisvalt pädev otsustama propaganda sisu üle, vaid vahendas oma ülemate juhtnööre, mille formuleerimisel ta ei osalenud.⁹²⁵ Tribunal sedastas, et iga Saksamaa suurema sõjalise operatsiooni eel olid antud juhised, kuidas vastaval sõjalisel operatsioonil peab käituma, kuid jällegi ei olnud H. Fritzsche sõnumite koostaja, vaid pigem nende edastaja rollis.⁹²⁶ Sõja lõpu poole H. Fritzsche roll mingil määral suurenes, kuid ka siis tegutses ta Joseph Goebbelsi otsese järelevalve all, saavutamata positsiooni, mis võimaldanuks tal kavandada riigi poliitikat või osaleda sellistel üritustel, kus kavandati vandenõud või tegevust rahu vastu või agressiivse sõja vallapäästmiseks.⁹²⁷ Tribunal loobus süüdistustest, kuigi nentis, et ehkki H. Fritzsche oli selgelt antisemiitliku hoiakuga ja süüdistas juute sõja puhkemises, ei saa tema kõnesid pidada sellisteks, mis oleksid õhutanud juutidevastaste kuritegude sooritamist.⁹²⁸ Samuti oli Tribunal arvamusel, et puudusid tõendid, et antud isiku kõned oleksid üles kutsunud juute hävitama või neid taga kiusama või et nende kõnede põhjal oleks sakslastes tekitatud tahet kuritegusid toime panna.⁹²⁹ Tribunal jõudis H. Fritzsche osas järeldusele, et tema tegevuse eesmärgiks oli toetada Hitleri ja Saksamaa sõjapüüdlusi.⁹³⁰

Kohtunik Iona Nikitšenko esitas eriarvamuse H. Fritzsche ja teiste õigeksmõistmise osas.⁹³¹ H. Fritzsche osas olid I. Nikitšenko argumendid järgmised: arvestades kohtualuse tegevust ja tema olulist rolli raadio kaudu levitatud propaganda korraldamisel, mis aitas natsid võimule ja kindlustas nende võimu, aitas kohtualune kaasa agressiivse sõja korraldamisele – nende põhistuste kohaselt tulnuks kohtualuse vastutus lugeda piisavalt tõendatuks.⁹³² Samuti märkis ülalnimetatud kohtunik, et H. Fritzsche osales energiliselt propagandakampaaniate korraldamisel, mis eelnesid agressiooniaktidele Poola ja Tšehhoslovakkia vastu.⁹³³ Michael G. Kearny uuris Tribunali põhistusi H. Fritzsche osas ja järeldas, et Tribunalil ei õnnestunud otsuses selgelt põhistada sõjapropaganda karistatavust eraldi kuriteona, kuigi selleks oli Tribunalil võimalus, sest propaganda, mis õhutab inimsusevastastele kuritegudele, oli Londoni harta kohaselt kuritegu.⁹³⁴

⁹²⁴ Shirer 1960 lk 1143.

⁹²⁵ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 327.

⁹²⁶ *Ibid.*, lk 327.

⁹²⁷ *Ibid.*, lk 327–328.

⁹²⁸ *Ibid.*, lk 328.

⁹²⁹ *Ibid.*, lk 328.

⁹³⁰ *Ibid.*, lk 328.

⁹³¹ Vt pikemalt argumentatsiooni õigeksmõistetute osas: I. T. Nikitchenko. Dissenting Opinion of the Soviet Member of the International Military Tribunal. Temp. L.Q. Vol 20, No 338 1946–1947, lk 318–37.

⁹³² *Ibid.*, lk 325; 327.

⁹³³ *Ibid.*, lk 326.

⁹³⁴ Kearney 2007, lk 42. Samuti järeldab M. G. Kearney, et just H. Fritzsche otsus mõjutas sõjapropaganda keelustamist Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis – vt sama teos, lk 43.

Mida saab H. Fritzsche kohasest otsusest järeldada mõjutustegevuse kontekstis? Esiteks peab isiku tegevus vaenuliku propaganda õhutamisel olema selline, et oleks võimalik tõendada põhjuslikku seost vaenuliku propaganda ning soovitava tagajärje vahel ja isiku tahtlust ning tegevust selliste tagajärgede saavutamise eesmärgil. Teiseks peab isik ise osalema vaenuliku propaganda formuleerimisel ja pelgalt kõnede pidamine, milles õhutatakse üldisi vaenulikke meeleolusid mingi grupi suhtes, ei ole karistatav, kui puudub otsene üleskutse vägivallaks, isikute tagakiusamiseks või jälitamiseks. Kolmandaks – pelgalt avaliku arvamuse korraldamine ja kujundamine riikliku poliitika toetuseks, näiteks konkreetsel juhtumil sõja-püüdlused, ei saa olla kriminaalõigusliku vastutuse aluseks. Vastutuse aluseks on seega otsene tegevus, mis õhutab sooritama selliseid kuritegusid, mis viivad sõjakuritegudele, kuritegudele rahu vastu ning inimsusevastastele kuritegudele. I. Nikitsenko eriarvamus lähtus eeldusest, et vastutuseks piisab ka osalemisest sõja-propaganda õhutamises, millele järgnes agressiivne sõda. Tribunali otsus H. Fritzsche osas lähtus sellest, et vastutuseks on vajalik osalemine vandenõus, mitte pelgalt lähtumine propaganda levitamise faktist. Minu arvates on võimalik eriarvamuse ja otsuse põhjal üldistada, et vastutada saab siis, kui isik osaleb nii vandenõus kui ka vastavasisulise propaganda levitamises ning ta näeb ette, et konkreetsete kuritegude toimepanemist soodustas tema levitatav propaganda. Vaenuliku propaganda levitamine peaks seega olema seotud riigi poolt toimepandud kuritegude tagajärgedega ehk nende vahel peab olema otsene seos. Tribunali otsusest võib välja lugeda, et n-ö kaudne tahtlus tagajärje suhtes ei saa olla piisav kriminaalõigusliku vastutuse tekkimiseks. Loomulikult tuleb H. Fritzsche otsuse puhul arvestada ajastule iseloomulikku konteksti. Mõningad Tribunali seisukohad võivad hilisemal ajal olla muutunud seoses Rwanda ja endise Jugoslaavia *ad hoc* kohtute praktikaga, mida vaatlen allpool.

Võrreldes J. Streicheri ja H. Fritschega on teatavas mõttes tagaplaanile jäänud Baldur Benedikt von Schirach, kes anti kohtu alla süüdistuspunktides 1 ja 4. Tegemist oli natsionaalsotsialistliku poliitikuga, kes pärast natside võimuletulekut määrati riigi noortehüiks (*Reichsjugendführer*) ning kes oli hiljem annekteeritud Austrias Viini piirkonna ülem.⁹³⁵ B. B. von Schirachit süüdistati noorsoo kasvatamises agressiivse sõja vaimus ja selles, et ta propageeris noorte seas seisukohta, mille kohaselt A. Hitleri eest suremine on üllas tegu. Samuti propageeris ta noorte seas Saksamaa kolooniate tagasisaamise ning Saksamaa „eluruumi” suurendamise poliitikat.⁹³⁶ Tribunal leidis, et kuigi B. B. von Schirachi tegevus oli oma loomult sõjale iseloomulikus vaimus, ei leitud tõendeid tema osalemisest agressiivsete sõdade kavandamises, õhutamises või ettevalmistamises, mistõttu süüdistuspunktis 1 mõisteti ta õigeks.⁹³⁷ Süüdistuspunktis nr 4 mõisteti B. B. von Schirach süüdi, sest tribunal pidas tõendatuks tema osalemist inimsusevastastes kuritegudes, täpsemalt juutide deporteerimise korraldamises; samuti selles, et ta oli teadlik, et valdav osa

⁹³⁵ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 309.

⁹³⁶ *Ibid.*, lk 309–310.

⁹³⁷ *Ibid.*, lk 310; 333.

deporteeritud juutidest edaspidi hukatakse.⁹³⁸ Tribunal mõistis B. B. von Schirachile karistuseks 20 aastat vangistust.⁹³⁹

Mõjutustegevuse seisukohalt on oluline tribunali seisukoht, mille kohaselt pelgalt agressiivse poliitika propageerimine pole karistatav, kui see on vaid üldine ning isik ei osale ise vahetult ning otseselt rahu vastu suunatud kuritegude kavandamises, ettevalmistamises või õhutamises. Üldistades võib öelda, et Tribunali arvates ei ole agressiivne propaganda, mis võib üldsõnaliselt heroiseerida sõda ning toetada sõjakust, piisav isiku vastutusele võtmiseks – see jääb liiga üldiseks. Tribunal jättis minu arvates märkimata, et lisaks üldisele viha ja sõjakuse propageerimisele on vaja otseseid ja konkreetseid üleskutseid ning tõendeid, et sellisel propagandal on isiku poolt soovitud tagajärjed. Kuivõrd Tribunali seisukoht on tänapäeval samaks jäänud, selgub teiste tribunalide lahenditest. Inimsusevastastes kuritegudes osalemises on oluline Tribunali seisukoht, et mitte ainult deporteerimiste korraldamine, vaid ka tõenäoline teadmine deporteeritavate edasisest saatusest on isiku kriminaalvastutuse seisukohast oluline.

Hjalmar Schacht anti kohtu alla süüdistuspunktides nr 1 ja 2. Ta oli mõnda aega Saksa panga president ja tegeles majandusküsimustega ning osales Austria anneksiooni järgselt riigipanga ülevõtmisel, kuid sattus hiljem vastuollu Saksa riigi juhtkonnaga ning saadeti 1944. a kontsentratsioonilaagrisse.⁹⁴⁰ Tegemist oli ühega kolmest õigeksmõistetud isikust. H. Schacht puhul on oluline Tribunali sedastus, mille kohaselt ainuüksi isiku tegevus riigi majanduse ettevalmistamisel sõjaks ei ole Londoni harta järgi kriminaalvastutuse aluseks, kuigi Tribunal mõõnis, et antud isikul oli keskne roll Saksamaa majanduse korraldamisel natside võimuletulekule järgnenud esimestel aastatel.⁹⁴¹ Samuti nentis Tribunal H. Schacht osas, et agressiivse sõja ettevalmistamises ei saa teda süüdi mõista, sest konkreetne isik ei osalenud ühegi konkreetse sõja kavandamises ega ettevalmistamises ja tema osalemine Austria anneksioonis oli väga piiratud.⁹⁴² Tribunal oli seisukohal, et H. Schacht ei osalenud konkreetse vandenõu kavandamises ja korraldamises, sest ta ei kuulunud Hitleri siseringi – vastupidi, siseringi kuuluvad isikud põlastasid kohtualust.⁹⁴³

H. Schacht õigeksmõistmise osas esitas I. Nikitšenko eriarvamuse, mis rajanes kokkuvõtvalt viiel peamisel punktil: aktiivne abi natside võimule aitamisel, tihe koostöö A. Hitleriga, rahalise ja majandusliku toetuse andmine hitlerliku sõjamasina loomisel ja Saksamaa ettevalmistamisel agressiivseks sõjaks ning osalemises juutide tagakiusamisel ja jälitamisel, samuti Saksamaa okupeeritud territooriumide rüüstamisel – selle kohaselt oli isiku süü ilmselgelt tõendatud, vastupidiselt Tribunali otsusele.⁹⁴⁴ Eriarvamuse järgi piisab isiku vastutusele võtmiseks ka osalemise faktist ehk siis osalemisest teatud tegevuses, mis viib kokkuvõttes

⁹³⁸ *Ibid.*, lk 309–310.

⁹³⁹ *Ibid.*, lk 333.

⁹⁴⁰ *Ibid.*, lk 299–302.

⁹⁴¹ *Ibid.*, lk 300.

⁹⁴² *Ibid.*, lk 301.

⁹⁴³ *Ibid.*, lk 301.

⁹⁴⁴ Nikitchenko 1946–1947, lk 323.

kuritegudele rahu vastu või siis agressiivse sõja vallapäästmisele. I. Nikitšenko eriarvamus annaks ilmselt liiga laiad võimalused tõlgendamiseks. Küllap oleks sellistel põhjendustel olnud võimalik Tribunali alla anda märksa rohkem isikuid kui seda tehti.

H. Schachti osas tehtud otsust lugedes saab järeldada, et isiku saab kriminaalvastutusele võtta rahu vastu suunatud kuritegude toimepanemisel, kui on tõendatud tema teadvustatud tegevus ja osalus agressiivse sõja kavandamisel ning ettevalmistamisel. Tribunalil olid õigustavad tõendid, sest kui kohtualune sai aru, et natsid valmistuvad agressiivseks sõjaks, mitte ei taotle Saksamaa riikliku iseseisvuse tugevdamist, asus ta sisuliselt natside poliitikale vastu töötama.⁹⁴⁵ Olgu märgitud, et hiljem on selgunud mõjutustegevuse roll külma sõja algfaasis ka Nürnbergi tribunalil ja seda just seoses H. Schachti õigeksmõistmisega.⁹⁴⁶

Franz von Papeni puhul, kes oli samuti üks õigeksmõistetest, kes anti kohtu alla süüdistuspunktides nr 1 ja nr 2, oli tegemist kunagise Saksa kantsleri ja Hitleri valitsuse asekancleriga, kes süüdistuse kohaselt aitas kaasa natside võimuletulekule. Tribunalil süüdistati F. v. Papenit samuti selles, et ta aitas kaasa Austria annekteerimisele ning eelnevalt korraldas Austrias n-ö hiilivat režiimivahetust.⁹⁴⁷ Tribunal nentis, et ehkki F. v. Papen ülbitses suursaadikuna Austrias ja korraldas intriige, mille eesmärgiks oli püüd mõjutada riigi juhtkonda alluma natside tahtele, ei ole sellised teod Londoni harta järgi kriminaalsed.⁹⁴⁸ Tribunal märkis, et ükskõik kui halvad ei ole kohtualuse teod poliitilise moraali seisukohalt, ei ole sellised teod kriminaalsed ning F. v. Papeni saanuks vastutusele võtta vaid sellel juhtumil, kui ta osalenuks vandenõus agressiivse sõja ettevalmistamisel ja kavandamisel.⁹⁴⁹ Kokkuvõttes mõistis Tribunal antud isiku õigeks, sest olid kõrvaldamata kahtlused, mille kohaselt F. v. Papen oli teadlik vandenõust Austria riigi annekteerimiseks.⁹⁵⁰

Sellegi isiku õigeksmõistmise osas esitas eriarvamuse I. Nikitšenko ning põhistas seda argumentidega, mille kohaselt F. v. Papen aitas aktiivselt kaasa natside võimuletulekule ja võimu kindlustamisele, samuti kasutas oma sidemeid hitlerliku terrorirežiimi tugevdamisel, osales Austria okupeerimisel ja aitas oma

⁹⁴⁵ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 301.

⁹⁴⁶ Nimelt oli USA sõjaaegsel luureteenistusel OSS (Office of Strategic Services) Bernis asuval töötajal Allen Dullesel (oli hiljem CIA juht) oli oluline osa selles, et H. Schacht õigeks mõisteti, sest A. Dullese topeltagent oli protsessil oluliseks tunnistajaks. Vt pikemalt artiklist: M. Salter. Intelligence Agencies and War Crimes Prosecution. Allen Dulles's Involvement in Witness Testimony at Nuremberg. JICJ, 2 2004, lk 826–853. A. Dullese tegevus lähtus eesmärgist mõnede natsiparteisse kuulunud isikute abil üles ehitada uus luurevõrgustik Saksamaal ja NSV Liidu okupeeritud aladel, aga samuti sellest, et kasutada Saksa teadlasi USA sõjatööstuse arendamiseks jms.

⁹⁴⁷ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 316–318.

⁹⁴⁸ *Ibid.*, lk 318.

⁹⁴⁹ *Ibid.*, lk 318.

⁹⁵⁰ *Ibid.*, lk 318.

diplomaatiliste oskuste piires kõigiti kaasa natsirežiimile ning on seetõttu vastutav Hitleri režiimi tegude eest.⁹⁵¹

Kõigi ülaltoodud tsiviilisikute puhul on kaasaegsed märkinud, et nende süüdimõistmine tõendite alusel, mis välistanuks piisavad kahtlused nende süü osas, oli ülimalt keeruline natsipropaganda enese vastuolulisuse ja kohtualuste kohatise naiivsuse tõttu, millele viitasid kaitsjad.⁹⁵² Samuti oli suureks probleemiks tõendada kohtualuste teadlikkust vandenõust ning tuvastada konkreetset ajahetke, millal nad otseselt vandenõuga seotuks osutasid.⁹⁵³

Kaasaegsete tõlgendus Tribunali otsusele on huvipakkuv ka muudel põhjustel. Grupi õigusteadlaste artiklis toodud näited Tribunali töös esinenud õiguslikest probleemidest on ajastu konteksti silmas pidades vajalik välja tuua. Süüdistus tugines peamiselt mahukatel kirjalikel dokumentidel, sest kohtualused tunnistasid valdavalt dokumendid autentseteks.⁹⁵⁴ Kaitse esitas aga vastuväiteid dokumentide sisu osas: näiteks väideti, et kuni esimeste sõjaliste konfliktideni polnud selge, et A. Hitler soovib sõda ja et tema protokollitud sõnad ei pruukinud tähendada seda, mida süüdistus väidab ning nende mõtete tähtsust on liiga oluliseks peetud.⁹⁵⁵ Teiseks väitsid kaitsjad, et vandenõus ei saanud kõik korraga osaleda, sest kohtumisi, kus oleksid osalenud kõik kohtualused, ei toimunud ja kõigil ei olnud võimalik osaleda, sest neil puudus juurdepääs ja vastav ametikoht.⁹⁵⁶ Kolmandaks esitas kohtualune E. Raeder (sarnaselt W. Keitelile) väite, et diktatuuri tingimustes ei ole võimalik osaleda vandenõus.⁹⁵⁷ Ehkki Tribunal kõik eeltoodud argumentid erinevatel põhjustel tagasi lükkas, oli neil ometi mõju, sest otsuses jäeti kõrvale nn „laiendatud vandenõu” teooria.⁹⁵⁸ Ilmselt just nimetatud põhjustel mõisteti 14 isikut õigeks süüdistuspunktis nr 1.

Õigusteadlane M. G. Kearney leidis Tribunali otsust üldistades sõjapropaganda osas, et kuigi Londoni harta ei tunnistanud sõjapropagandat ja sõja õhutamist eraldi kuritegudeks, oli sellisel tegevusel oluline koht kohtualuste individuaalses vastutuses, sest selle kaudu määratleti isiku roll agressiivse sõja vallapäästmisel.⁹⁵⁹ Mõjutustegevusele tuleneb sellest väitest järeldus, mille kohaselt sõjapropaganda ja sõja õhutamine on lahutamatult seotud agressiivse sõjaga. See väide võib esmalt analüüsisides rutakas tunduda, kuid vaadelgem seda tänapäeva kontekstis. Ette

⁹⁵¹ Nikitchenko 1946–1947, lk 325; Vt samuti Tribunali otsusele ajaliselt lähedast artiklit: F. Biddle. The Nuremberg Trial, Virginia Law Review, Vol 33, No 6, Nov. 1947, lk 695–696, milles USA kohtunik Francis Biddle iseloomustab Nikitšenko eriarvamust. Eriarvamus analüüsis tõendeid, mitte aga rahvusvahelise õiguse kohaldamist või muid olemuslikke küsimusi.

⁹⁵² Leventhal; *et al.* 1947, lk 873–874.

⁹⁵³ *Ibid.*, lk 870–874.

⁹⁵⁴ *Ibid.*, lk 860.

⁹⁵⁵ *Ibid.*, lk 869.

⁹⁵⁶ *Ibid.*, lk 870.

⁹⁵⁷ *Ibid.*, lk 870.

⁹⁵⁸ *Ibid.*, lk 870–872.

⁹⁵⁹ Kearney 2007, lk 37. Mis oli selle põhjuseks, et Londoni harta nimetatud sätteid ei sisaldanud, on tänuväärne materjal õiguse ajaloo uurijatele.

hoiatamata rünnata on võimalik, kuid selleks peab riikide vahel olema mingigi põhjus või probleem, mille lahendamiseks kasutatakse relvastatud jõudu agressiivse sõja vormis. Konflikti või probleemi tekitamine ei ole aga võimalik vaenuliku propagandata. Sellised situatsioonid legitimeerivad riigi tegevust konflikti valla-päästmiseks, mis omakorda pole võimalik füüsiliste isikuteta, kes kasutavad ees-märgi saavutamiseks kõiki võimalikke meetodeid ja taktikaid mõjutustegevuse valdkonnas. Nende hulka kuuluvad just ülaltoodud vaenulik sõjapropaganda ja sõjaõhutamise.

Mõjutustegevusele õiguslike piiride seadmisel on Tribunali otsuse huvipakku-vaks osaks konkreetsete organisatsioonide kuritegelikuks tunnistamine. MTÜ-de ärakasutamine mõjutustegevuse vahendina on riigi poliitiliste eesmärkide saavu-tamisel kaasajal küllalt levinud (vt 1.10.6.). Süüdistus taotles tunnistada kuritegelikuks teatud kindlad riiklikud struktuurid: natsipartei juhtkond, riigi valitsuskabinet (*Die Reichsregierung*), SS, SD, Gestapo, SA, Saksa armee peastaap ning armee ülemjuhatus vastavalt Londoni harta artiklitele 9 ja 10.⁹⁶⁰ Tribunal ei tunnistanud kriminaalseks organisatsiooniks riigikantseleid, armee peastaapi ja armee ülemjuhatust.⁹⁶¹ Kuivõrd tegemist oli riiklike institutsioonidega, ei ole pretsedendina antud osa Tribunali otsusest pikemalt käsitletud, sest otsest seost tänapäeval tegutsevate MTÜ-dega on raske luua. Samuti on paljude riikide sise-riiklikus õiguses tuntud juriidilise isiku kriminaalvastutus, mistõttu põhjalikum käsitlus pole antud töö seisukohalt vajalik.

Kui käsitleda Tribunali otsust koosmõjus ja kogumis nii I. Nikitšenko eriarva-muse kui ka Tribunali kaasaegsete õigusteadlaste argumentidega ning tänapäeva juristide arvamustega, annavad need võimaluse teha mõningaid järeldusi ülal-nimetatud isikute suhtes (kes tegelesid vaenuliku propaganda ja sõjapropaganda ning sõja õhutamise, agressiivse sõja kavandamise ja muude tegudega), keda eelnevalt käsitlesin. Mingis konkreetsetes riigis ainuüksi ebademokraatliku režiimi võimule aitamine, misjärel uus võim planeerib kuritegusid rahu vastu või korraldab agressiivse sõja, ei ole isiku vastutuselevõtmiseks piisav. Selleks on vajalik osaleda konkreetsete kuritegude kavandamisel ehk osaleda kuritegelikus vandenõu otsus-tusprotsessis. Süüdistuses on vaja tõendada sellise vandenõu olemasolu ning isikute teadlikkust vandenõu kavast ja tagajärgedest. Teisiti öeldes ei saa isikut süüdistada pelgalt selles, et ta näiteks aitas võimule ebademokraatliku režiimi ja siis seostada seda kuritegelike tagajärgedega, kui isik hiljem vahetult ei osalenud kuritegude kavandamises või teostamises ega olnud sellistest tegudest teadlik. Süüdimõist-miseks on seega vajalik tõendada kohtualuse vahetut kontakti vandenõu kavan-dajate või nende liidriga selliste otsuse vastuvõtmise ajal ja kohas.⁹⁶²

⁹⁶⁰ International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment and Sentences, October 1, 1946. Am. J. Int'l. L., Vol 41, No 1, Jan. 1947, lk 249–250; 252.

⁹⁶¹ *Ibid.*, lk 269; 271.

⁹⁶² Tribunali kaasaegsed on märkinud, et süüdistajad ei soovinud tunnistajateks endisi natse, sest see andnuks võimaluse õigustada kuritegelikku režiimi, eriti agressiivse sõja planeerimisel, sest nende eneseõigustused võimuksid kahtluse alla seada tõendite veenvuse. Seetõttu kasutati peamiselt dokumentaalseid tõendeid. Vt pikemalt: Leventhal; *et al.* 1947, lk 859–861.

Olgu veel lisatud, et Saksa õigusteadlane Christian Tomuschat on avaldanud arvamust nn Nürnbergi pärandi kohta ja üheks kriitikaobjektiks on just nimelt I. Nikitšenko kui stalinliku terrorirežiimi esindaja küsimus.⁹⁶³ Õigusteadlase arvates puudus stalinliku režiimi esindajal moraalselt võttes protsessil osalemiseks iga-sugune legitiimne õigus.⁹⁶⁴ C. Tomuschati arvates seisnes Nürnbergi ja Tokyo protsesside tähelepanuväärsus selles, et tänase päevani ei ole ühelgi teisel protsessil isikuid agressioonikuritegudes vastutusele võetud.⁹⁶⁵

4.4. Tokyo tribunal

Rahvusvahelise Kaug-Ida Sõjatribunali, mida tuntakse peamiselt Tokyo tribunalina (ingl. k. *The International Military Tribunal for the Far East* – edaspidi Tribunal), asutasid sõja võitnud liitlased 26.04.1946. a.⁹⁶⁶ Tribunal töötas Rahvusvahelise Kaug-Ida Sõjatribunali Harta (ingl. k. *Charter of the International Military Tribunal for the Far East*) alusel, mille jõustas Jaapanis okupatsioonivõimu teostanud liitlaste ülemjuhataja kindral Douglas MacArthur.⁹⁶⁷

Charles G. Fenwick märkis, et Tokyo tribunal lähtus samadest üldpõhimõtetest nagu Nürnbergi tribunal.⁹⁶⁸ Harta artikli 5 alusel esitati süüdistused 3 kuriteoliigis: kuriteod rahu vastu, tavapärased sõjakuriteod (ingl. k. *conventional war crimes*) ning inimsusevastased kuriteod.⁹⁶⁹ Artiklis 5 a sätestati kuriteod rahu vastu ehk tegevus, mis seisnes agressiivse sõja planeerimises ja ettevalmistamises, initsieerimises ja sarnases tegevuses, mis rikkus rahvusvahelist õigust ja rahvusvahelisi lepinguid, aga ka vandenõus osalemises eelloetletud tegevuste korraldamiseks.⁹⁷⁰ Arthur Strettell Comyns Carr (Ühendkuningriigi süüdistaja Tribunalis) avaldas, et võrreldes Nürnbergiga ei pidanud Tribunal Tokyo otsuses eraldi vajalikuks põhistada

⁹⁶³ C. Tomuschat. *The Legacy of Nuremberg*. JICJ, 4 2006, lk 830–844. Õigusteadlane kirjeldas ebakohti protsessil, näiteks liitlaste teod Hamburgi ja Dresdeni tsiviilelanike vastu olid samaväärsed Saksamaa tegudega, mistõttu ühepoolne süüdistus ei aidanud kindlasti kaasa protsessi kui terviku legitiimsuse tugevdamisele, nii nagu sakslastest tsiviilelanike „ümberpaigutamine” Ida- ja Kesk-Euroopast, vt lk 833.

⁹⁶⁴ *Ibid.*, lk 834.

⁹⁶⁵ *Ibid.*, lk 841. C. Tomuschat lõpetas pessimistliku alatooniga, et vaevalt on Rahvusvahelises Kriminaalkohtus niipea võimalik kedagi agressioonikuritegudes vastutusele võtta. Käsitlen antud küsimust seoses Rahvusvahelise Kriminaalkohtuga.

⁹⁶⁶ N. Boister; R. Cryer. *Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment and Judgments*. Oxford University Press 2008, lk 7–11. Sõja võitnud liitlasteks olid antud kontekstis USA, Hiina Vabariik, Ühendkuningriik, Nõukogude Liit ja Prantsuse Vabariik ning Austraalia, Kanada ja Uus-Meremaa, India ja Filipiini Rahvaste Ühendus ning Hollandi Kuningriik.

⁹⁶⁷ Pikemalt nimetatud autori seisukohast Tokyo Tribunali asutamise osas: Kearney 2007, lk 50. Muuhulgas märgib M. G. Kearney, et kui ÜRO Peaassamblee kiitis heaks Londoni hartaga kehtestatud rahvusvahelise õiguse printsiibid, siis Tokyo tribunal märgiti vaid ära.

⁹⁶⁸ Fenwick 1965, lk 762.

⁹⁶⁹ Boister; Cryer 2008, lk 8.

⁹⁷⁰ *Ibid.*, lk 8.

süüdistatavate süüd mõrvades.⁹⁷¹ Süüdistaja selgituse kohaselt olid agressiivse sõja tagajärgedega hõlmatud mõrvasüüdistused.⁹⁷² Prokuröride kontseptsioon lähtus kahest põhjusest. Esiteks tuli lähtuda põhimõttest, mille kohaselt agressiivse sõja põhjustanud isikud vastutavad mõrvade eest.⁹⁷³ Teiseks põhjuseks oli asjaolu, et süüdistajad soovisid vältida kaitse argumente, et Tribunal rakendas tagantjäreli ehk *ex post facto* võitjate õigust.⁹⁷⁴

Harta artiklis 5 b sätestati teod, mis määratleti tavapäraste sõjakuritegedena. Sellisteks tegudeks peeti sõjaõiguse või sõja tavade rikkumist.⁹⁷⁵ Siit nähtub erinevus Nürnbergi hartast – selles puudus analoogne säte. Artiklis 5 c sätestati inimsusevastased kuriteod, milleks loeti inimeste hävitamist ja mõrvamist ning orjastamist, deporteerimist ja teisi ebainimlikke tegusid, mis pandi toime nii enne sõda kui sõja ajal, aga samuti tagakiusamist poliitilistel või rassilistel põhjustel, sõltumata sellest, kas eelnimetatud teod pandi toime asukohariigi õigust rikkudes või mitte.⁹⁷⁶ Sellistele eelkirjeldatud tegudele kihutajad, organiseerijad ja juhid ning täideviijad, kes osalesid kavade väljatöötamisel või täitmisel, vastutavad kõigi eelnimetatud toimepandud tegude eest.⁹⁷⁷

Eeltoodud artiklite alusel esitas Tribunal kokku 55 süüdistuspunkti. Esimene grupp süüdistuspunktidest hõlmas kuritegusid rahu vastu (punktid 1–36).⁹⁷⁸ Teise grupi moodustasid mõrvasüüdistused (punktid 37–52).⁹⁷⁹ Kolmas grupp käsitles nn tavapäraseid sõjakuritegusid ning inimsusevastaseid kuritegusid (punktid 53–55).⁹⁸⁰

Tokyo tribunalil anti kohtu alla 28 isikut. Tribunal mõistis ülalnimetatud tegudes süüdi mitmed Jaapani valitsuse liikmed ja kõrgemad ohvitserid, muude kuritegude hulgas mõisteti nad süüdi ka sõjapropaganda õhutamises. India õigusteadlane Bhagevatula S. Murty esitas seisukoha, mille kohaselt pöörati Tokyo tribunali protsessil ja otsuses võrreldes Nürnbergiga suuremat tähelepanu ideoloogiliste vahendite kasutamisele, mille abil Jaapani ühiskonda sõjaks ette valmistati.⁹⁸¹ B. S. Murty arvates oli sellise lähtekoha põhjuseks Tribunali poolt omaksvõetud teooria vandenõust, mis põhines anglo-ameerikalikul õiguskontseptsioonil.⁹⁸²

Esimese grupi süüdistuspunktides, s.o kuritegudes rahu vastu anti kohtu alla Araki Sadao, Hashimoto Kingoro, Kido Koichi, Oshima Hiroshi, Shiratori Toshio.

⁹⁷¹ A. S. Comyns Carr. The Judgment of the International Military Tribunal for the Far East. Transactions of the Grotius Society, Vol 34 1948, lk 142.

⁹⁷² *Ibid.*, lk 142.

⁹⁷³ *Ibid.*, lk 142.

⁹⁷⁴ *Ibid.*, vt esitatud argumentatsiooni pikemalt, lk 142–143.

⁹⁷⁵ Boister; Cryer 2008, lk 8.

⁹⁷⁶ *Ibid.*, lk 8.

⁹⁷⁷ *Ibid.*, lk 8.

⁹⁷⁸ *Ibid.*, lk 17–27. Kuriteod rahu vastu hõlmasid ka agressioonikuritegude ettevalmistamise. Muudes süüdistuspunktides esitati loetelu kuritegude kavandamisest konkreetsete riikide vastu.

⁹⁷⁹ *Ibid.*, lk 27–31.

⁹⁸⁰ *Ibid.*, lk 31–33.

⁹⁸¹ Murty 1985, lk 149.

⁹⁸² *Ibid.*, lk 149–152.

S. Araki oli kindral ja sõjaminister aastatel 1931–1934 ning haridusminister aastatel 1938–1939. S. Arakit süüdistati mitmetes kuritegudes (punktid 1, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 54, 55).⁹⁸³ Käesoleva töö seisukohalt on huvipakkuv Tribunali seisukoht, mille kohaselt S. Araki oli süüdi vandenõus agressiivse sõja õhutamiseks ja korraldamiseks, millega rikuti rahvusvahelist õigust ja rahvusvahelisi kokkuleppeid ja lepinguid.⁹⁸⁴ Samuti pidas Tribunal S. Arakit üheks peamistest isikutest, kes vastutasid Jaapani armees arenenud ideoloogia eest, mis seadis oma eesmärgiks agressiivse sõja korraldamise välisriikides ning sõjalise ideoloogia domineerimise kodumaal.⁹⁸⁵ Tribunal sedastas S. Araki suhtes, et just tema tegevus ministrina erinevates valitsustes aitas kaasa ideoloogia kujundamisele, mis õhutas noorte jaapani meeste seas sõjaks vajalikku õhustikku ning ühtlasi kaasas nende eesmärkide saavutamiseks riigi majanduslikud vahendid.⁹⁸⁶ Oma kõnedes ja ajakirjandust kontrollides valmistas S. Araki Jaapani avalikku arvamust kõigiti sõjaks ette.⁹⁸⁷

Tribunali arvates oli sõjalise õhkkonna loomisel palju aspekte ja näitena S. Araki tegevusest oli 1933. a peetud kõne, kus eelnimetatud isik palus rahva toetust Jaapani armeele ning selgitas, et Jaapan on igavene, tema saatus on luua kaosest korda ning jaapanlaste kui rassi ülesanne on laieneda ja luua Kaug-Idas paradisi.⁹⁸⁸ Veel ühe näitena tõi Tribunal S. Araki kõnedes korduva motiivi, mille kohaselt jaapanlastele oli suurim au surra imperaatori nimel.⁹⁸⁹ Tribunal asus kokkuvõtvalt seisukohale, et S. Araki oli süüdi agressiivse sõja õhutamises ja kavandamises ning talle mõisteti karistuseks eluaegne vangistus.⁹⁹⁰ Mingis mõttes on konkreetsed Tribunali esitatud süüdistused S. Araki osas esmapilgul kummalised, sest vaevalt mõni konkreetne kõne või kihutustöö otse sõjani saab viia. Samas on ilmne, et tähelepanuta ei saa jätta konteksti, milles toimus Jaapani ühiskond ja milline oli tolle rahva kultuur. Kuulekus ja distsipliin oli ja on Jaapani kultuuri lahutamatu osa. S. Araki kõne, mis pidas ülimalt surra imperaatori nimel, oli Tribunali arvates samuti osaks agressiivse sõja õhutamiseks vajaliku õhustiku kujundamisest. Samas ei olnud tollel ajastul midagi iseäralikku juhi nimel suremises. Natsi-Saksamaa juhile vannuti truudust ja samuti läksid nõukogude inimesed surma Stalini nimel.

Hashimoto Kingoro oli Jaapani armee kolonel, kes töötas armee peastaabis ning anti kohtu alla süüdistuspunktides 1, 27, 29, 31, 32, 54, 55.⁹⁹¹ Tribunali arvates liitus K. Hashimoto juba üsna varajases staadiumis vandenõuga ja kasutas sellel

⁹⁸³ International Military Tribunal for the Far East. Judgment of 4 November 1948, lk 558–559 (49,774–49,776). Sulgudes on antud Tribunali otsuse tekstisised viitenumbrid.

⁹⁸⁴ *Ibid.*, lk 558 (49,774).

⁹⁸⁵ *Ibid.*, lk 558 (49,774).

⁹⁸⁶ *Ibid.*, lk 558 (49,774).

⁹⁸⁷ *Ibid.*, lk 558 (49,774).

⁹⁸⁸ *Ibid.*, lk 558 (49,774).

⁹⁸⁹ *Ibid.*, lk 75–76 (48,573).

⁹⁹⁰ *Ibid.*, lk 586 (49,854); 559 (49, 775). S. Araki mõisteti süüdi vaid süüdistuspunktis 27, teistes süüdistustes mõisteti ta õigeks.

⁹⁹¹ *Ibid.*, lk 560 (49,780).

eesmärgil kõiki tema ametist tulenevaid vahendeid.⁹⁹² K. Hashimotot pidas Tribunal kõige häälekamaks ja kõige äärmuslikumate vaadetega isikuks vandenõulaste seas ning tema tegevust iseloomustas suur aktiivsus oma ideede propageerimisel.⁹⁹³ Tribunal kirjeldas samuti, et K. Hashimoto tegi kõik endast oleneva, et õigustada jõu kasutamist, s.o sõjategevust kõigi Jaapani naabrite vastu ning oli diktaatorliku valitsemiskorra pooldaja ja imetleja.⁹⁹⁴ Samuti oli süüdistatav üks neist, kes survestasid demokraatlikku valitsemiskorda pooldavaid parteisid ja aitasid seeläbi vandenõulastel saavutada kontrolli Jaapani valitsuskorralduse üle.⁹⁹⁵ Üheks näiteks oli osalemine vandenõus, mille tagajärjel 1932. a tapeti Jaapani peaminister Inukai, kes vastustas militaristlikku liikumist ja pooldas demokraatiat.

Kokkuvõttes sai K. Hashimoto tegevuse tulemusena Jaapanis valitsevaks võimustusüsteem, mis pooldas Jaapani laienemist sõjalisel teel.⁹⁹⁶ Tribunal pidas K. Hashimotot viljakaks propagandistiks, kelle tegevus õhutas Jaapanit tühistama lepingulisi kohustusi teiste riikidega ja samuti välja astuma Rahvasteliidust. Just tema õhutas liitumist Saksamaa ja Itaaliaga, riikidega, mis olid Tribunali sedastuse kohaselt laienemispoliitika pooldajad.⁹⁹⁷ Tribunal sedastas, et K. Hashimoto oli üks peamistest isikutest, kes formuleeris ja korraldas vandenõu ning pühendus selle täideviimisele.⁹⁹⁸ Tribunal pidas nimetatud isiku süüd tõendatuks punktides 1 ja 27 ning mõistis tema karistuseks eluaegse vangistuse.⁹⁹⁹

Kui võrrelda Tokyo tribunal otsust K. Hashimoto suhtes ning Nürnbergi otsust J. Streicheri ja H. Fritzsche suhtes, siis näeme sama põhimõtte rakendamist, mille kohaselt süüdimõistmise aluseks ei ole pelgalt propaganda, vaid konkreetne tegevus vandenõu täideviimisel. Osalemine vandenõu vahetul kavandamisel ja n-ö siseringis töötamine vandenõu eesmärkide täideviimiseks on peamised sarnasused. Tokyo tribunal ei põhistanud oma otsuses vastutuse alusena seotust konkreetsete vandenõulastega, nagu seda tehti Nürnbergi tribunalis. Agressiivse sõja õhutamine Hiina vastu ja selle õigustamine ning vahetu osalemine lahinguväljal Hiina-vastases sõjas loeti piisavaks vastutuse tekkimisel, sest sellest nähtus, et isik tegi kõik endast sõltuva oma eesmärkide saavutamiseks, s.o agressiivse sõja korraldamisel Hiina vastu.¹⁰⁰⁰

Kido Koichi oli riigiametnik ja mitme valitsuskabineti minister ning aastatel 1940–1945 Jaapani keisri administratsiooniülem (ingl k *Chief Secretary to the Lord Keeper of the Privy Seal*), kes anti kohtu alla süüdistuspunktides 1, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 54, 55.¹⁰⁰¹ Tribunali sedastuse kohaselt ühines K. Kido vandenõulastega ajavahemikul 1937–1939, võttis omaks nende vaated ja osales innukalt vandenõu

⁹⁹² *Ibid.*, lk 560 (49,780).

⁹⁹³ *Ibid.*, lk 560 (49,780).

⁹⁹⁴ *Ibid.*, lk 560 (49,780).

⁹⁹⁵ *Ibid.*, lk 560 (49,780).

⁹⁹⁶ *Ibid.*, lk 69–75 (48, 519–48,537); 560 (49,780); 561 (49, 781).

⁹⁹⁷ *Ibid.*, lk 561 (49,781).

⁹⁹⁸ *Ibid.*, lk 561 (49,782).

⁹⁹⁹ *Ibid.*, lk 561 (49,782); 586 (49, 854).

¹⁰⁰⁰ *Ibid.*, lk 561 (49,782).

¹⁰⁰¹ *Ibid.*, lk 568 (49, 803).

elluviimisel, pooldades igakülgselt ja täielikku võimu Hiina üle.¹⁰⁰² Samuti märkis Tribunal, et süüdistatav mitte ainult ei toetanud kõigiti vandenõulaste plaane, vaid haridusministrina aitas igati kaasa sõda toetava õhkkonna loomisele Jaapanis.¹⁰⁰³ Tribunal tõi välja ka K. Kido aktiivse tegutsemise üheparteisüsteemi loomisel ja totalitaarse riigikorralduse kindlustamisel, mis pidi vandenõulaste arvates välistama poliitilise opositsiooni ning vastuseisu sõjategevusele.¹⁰⁰⁴ Lisaks eeltoodule märkis Tribunal ära K. Kido ametikoha tähtsuse ja tema mõju keisri administratsiooni-ülemana, sest see positsioon võimaldas otseselt edendada vandenõud ja mõjutada teisi isikuid selles osalema.¹⁰⁰⁵ K. Kidot süüdistati samuti, et ta toetas sõda Lääne-riikidega, ehkki tal oli võimalus sõda mitte toetada ja mõjutada ka keisrit oma nõuannetega selliselt, et see võinuks viia sõja lõpetamiseni või välistanuks sõja puhkemise.¹⁰⁰⁶ Tribunal mõistis K. Kido süüdi punktides 1, 27, 29, 31, 32 ja karistas teda eluaegse vangistusega.¹⁰⁰⁷

Antud isiku süüdimõistmine ja Tribunali otsuse sedastus, et isik vastutab agressiivse sõja puhul ka tegevusetuse eest, kui tema käitumisel on olemas alternatiiv, on küllalt oluline pretsedendina. Tribunal ei pidanud vajalikuks eraldi esitada K. Kido seotust vandenõulaste siseringiga, märkides vaid ära tema konkreetse teo ja tegevusetuse. Vahetu kontakt Jaapani keisriga ja viimase administratsiooniülema positsioon ei vajanud täiendavat tõendamist. Ilmselt oli oluline ka süüdistatava tegevus demokraatia lämmatamisel ja kaasabi üheparteivõimu ning seeläbi totalitaarse süsteemi võimule aitamisel. Sellised teod näitavad isiku pühendumist vandenõule, milleks oli agressiivse sõja kavandamine ning elluviimine.

Oshima Hiroshi oli sõjaväelane, sõjaline atašee Saksamaal ning hiljem Jaapani suursaadik samas riigis.¹⁰⁰⁸ H. Oshima anti kohtu alla süüdistuspunktides 1, 27, 29, 31, 32, 4, 55.¹⁰⁰⁹ Tribunal esitas H. Oshimale süüdistuse muuhulgas selles, et tema, olles veel sõjaline atašee, suhtles Jaapani suursaadiku teadmata vahetult Saksamaa välisministri J. Ribbentropiga, saavutamaks täieulatuslikku sõjalist liitu Jaapani ja Saksamaa vahel.¹⁰¹⁰ Uskudes Hitleri režiimi edusse, toetas H. Oshima suursaadikuna sõjalise liidu moodustamist Jaapani, Saksamaa ja Itaalia vahel, samuti tegi kõik endast sõltuva selleks, et Jaapani välisministeeriumis püsiks agressiivne välispoliitika.¹⁰¹¹ Töötades mõnda aega Tokyos, käis H. Oshima tihedalt läbi Saksamaa suursaadikuga Tokyos ning koostöös viimasega toetas arvukates ajalehtede ja ajakirjade artiklites sõjaõhutajatest poliitikuid.¹⁰¹² Tribunal pidas H. Oshimat mõjukamate vandenõulaste hulka kuuluvaks – isikuks, kes järjekindlalt

¹⁰⁰² *Ibid.*, lk 568 (49, 803).

¹⁰⁰³ *Ibid.*, lk 569 (49, 804).

¹⁰⁰⁴ *Ibid.*, lk 569 (49, 804).

¹⁰⁰⁵ *Ibid.*, lk 569 (49, 804).

¹⁰⁰⁶ *Ibid.*, lk 569 (49, 805).

¹⁰⁰⁷ *Ibid.*, lk 569 (49, 806); 587 (49, 855).

¹⁰⁰⁸ *Ibid.*, lk 575 (49, 823).

¹⁰⁰⁹ *Ibid.*, lk 575 (49, 823).

¹⁰¹⁰ *Ibid.*, lk 575 (49, 823).

¹⁰¹¹ *Ibid.*, lk 575 (49, 823).

¹⁰¹² *Ibid.*, lk 575 (49, 823–49, 824).

toetas ja edendas eesmäärke, mis olid vajalikud vandenõu peamiste eesmärkide saavutamiseks.¹⁰¹³ Tribunal mõistis H. Oshima süüdi punktis 1 ja karistas teda eluaegse vangistusega.¹⁰¹⁴

Märkimisväärne on H. Oshima kaitsepositsioon, mille kohaselt ta, olles diplomaatilisel tööol ja omades diplomaatilist puutumatust, ei saa vastutada selliste tegude eest, mida talle omistatakse.¹⁰¹⁵ Tribunal ei nõustunud selliste argumentidega ning asus oma põhistuses seisukohale, et ehkki diplomaatiline puutumatus vabastab diplomaadi vastutusest asukohariigis, ei laiene see kuritegudele rahvusvahelise õiguse vastu, kui selliseid kuritegusid menetleb vastava jurisdiktsiooniga tribunal.¹⁰¹⁶ Vaadates H. Oshimale süüks pandud tegusid, võib märkida järgmist. Esiteks võib n-ö saladiplomaatia, kui selle tulemuseks on agressiivne sõda, tuua kaasa vastutuse. Vastutuse aluseks peavad olema rasked kuriteod, millega rikutakse rahvusvahelist õigust, mitte lihtsalt kuriteod kui sellised. Teiseks võib Tribunali lahendi põhjal märkida, et ei piisa vaid agressiivse poliitika toetamisest, isik peab vahetult osalema vandenõus ja seda kõigiti toetama. Siit nähtub H. Oshima tegevuse erinevus Nürnbergi tribunali õigeks mõistetud Franz von Papenist. Viimane toetas aktiivselt Saksamaa agressiivset poliitikat Austria suhtes, kuid ei osalenud isiklikult ja vahetult vandenõus nimetatud riigi annekteerimiseks. Kokkuvõtvalt tähendab Tribunali seisukoht, et vandenõus osalemise eest saab isiku vastutusele võtta siis, kui isik kavandab aktiivselt vandenõud ja aitab seda ellu viia. Pelgalt agressiivse sõja propageerimisest ja selle eesmärkide saavutamiseks tehtavast kihutustööst ei piisa. Isiku vastutusele võtmiseks on seega vajalik vahetu osalemine vandenõus ja konkreetsem seos vandenõu eesmärkide saavutamisel, olgu selleks sõjalise liidu loomine või agressiivse välispoliitika toetamine. Rahvusvahelist õigust rikuvad agressiivse sõja propageerimine ja konkreetset teod, alates sõja kavandamisest kuni isiku järjekindla tegutsemiseni vandenõu elluviimiseks.

Shiratori Toshio oli karjääridiplomaat Jaapani välisteenistuses juba alates 1914. a ning töötas väga erinevatel ametikohtadel, muuhulgas ka 1930–1933 välisteenistuse infobüroo juhina, propageerides nimetatud ametipostil Jaapani agressiivset välispoliitikat.¹⁰¹⁷ T. Shiratori toetas poliitikat, mis soosis Jaapani eemaldumist ja väljumist Rahvasteliidust, aga ka jõu kasutamist selleks, et tõrjuda Nõukogude Liidu mõju Kaug-Idas; samuti aitas kõigiti kaasa ja propageeris agressiivset välispoliitikat, mida valdavalt toetasid sõjaväelased.¹⁰¹⁸ T. Shiratori sai 1938. a suursaadikuks Itaalias ja koos H. Oshimaga (kes oli samal ajal Jaapani suursaadikuks Saksamaal), aitas igati kaasa sõjalise liidu moodustamisele Saksamaa, Jaapani ja Itaalia vahel, eirates selle nimel ka Jaapani välisministri vahetuid

¹⁰¹³ *Ibid.*, lk 575 (49, 824).

¹⁰¹⁴ *Ibid.*, lk 576 (49,824); 587 (49,856).

¹⁰¹⁵ *Ibid.*, lk 576 (49, 824).

¹⁰¹⁶ *Ibid.*, lk 576 (49, 824).

¹⁰¹⁷ *Ibid.*, lk 580 (49, 835).

¹⁰¹⁸ *Ibid.*, lk 580 (49, 835–49, 836).

korraldusi.¹⁰¹⁹ T. Shiratori pöördus tagasi Jaapanisse ja tegutses edasi nõunikuna välisteestlustes, propageerides aktiivselt Jaapani agressiooni teiste riikide vastu (pidas muuhulgas vajalikuks tungimist Singapuri ja Jaapani rünnakut Lääneriikide vastu).¹⁰²⁰ T. Shiratori anti kohtu alla süüdistuspunktides 1, 27, 29, 31, 32.¹⁰²¹

Tribunal mõistis T. Shiratori süüdi vaid punktis 1 ja põhjendas seda asjaoluga, et kuna süüdistatav haigestus 1941. a kevadel ja tal ei olnud edaspidi olulist rolli Jaapani poliitika kujundamisel, ei vastuta ta muude tegude eest, mis kaasnesid Jaapani agressiivse sõjaga.¹⁰²² T. Shiratori sai karistuseks eluaegse vangistuse.¹⁰²³ Jällegi nähtub selle isiku süüdimõistmisest, et Tribunal võttis ta vastutusele mitmete erinevate tegude eest, kuid mitte lihtsalt aktiivse tegevuse, vaid tegude eest, mis aitasid kaasa agressiivse sõja vallapäästmisele. Tribunal pidas T. Shiratori tegevuses oluliseks just seda osa, millega ta aitas aktiivselt kaasa sõjalise liidu loomisele, sest sisuliselt šantažeeris suursaadiku kohalt tagasiastumisega ähvardades riigi välisministrit. Isiku innukus agressiivse välispoliitika eesmärkide saavutamisel oli asjaolu, mida Tribunal pidas vajalikuks eraldi esile tuua. Siit nähtub seos agressiivse poliitika kavandamise ja õhutamise, mis viis Tribunali arvates rahvusvahelise õiguse rikkumisele ja mille tagajärjeks olid kuriteod rahu vastu. Seega võib väita, et teatud juhtumitel, kui isiku aktiivsus ületab teatud mõistliku piiri (lähtuvalt konkreetse kaasuse tehjuludest ja tõenditest), on raskemate rahvusvahelise õiguse rikkumiste, s.o kuritegude puhul võimalik võtta isik vastutusele agressioonile kihutamise eest. Selleks on vajalik süüdistatava teatava otsustuspädevusega ametipositsiooni ja tema seost riigi poliitika kujundamise ning kuritegude elluviimisega.

Seotuse eest agressiivse sõja õhutamise, esitati süüdistus ka Okawa Shumeile, kuid Tribunali käigus tunnistati tema vaimne seisund ebarahuldavaks ning ta saadeti vastutusvõimetuna vaimuhaiglasse.¹⁰²⁴ Seetõttu pole antud isiku tegevust pikemalt käsitletud, sest Tribunal ei andnud tema tegevusele hinnangut.

Tribunal sai arvukalt kriitikat ja mitu kohtunikku (Henri Bernard ja Radhabinod Pal) tegid otsusele eriarvamuse.¹⁰²⁵ Indiat esindanud kohtunik R. Pal esitas kõige mahukama ja kriitilisema eriarvamuse, mille peamised väited seisnesid järgnevas: kriminaalvastutuse retroaktiivne rakendamine (reegli *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* rikkumine), riigi tegude eest vastutuse panemine füüsilistele isikutele (teisiti öeldes küsimus sellest, kas füüsiline isik vastutab kriminaalõiguslikult

¹⁰¹⁹ *Ibid.*, lk 580 (49, 836). H. Oshima ja T. Shiratori avaldasid Jaapani välisministrile survet, et kui nende nõudmisi ei täideta, siis nad loobuvad suursaadiku ametikohast. Vt samas, lk 580 (49, 836).

¹⁰²⁰ *Ibid.*, lk 580 (49, 837).

¹⁰²¹ *Ibid.*, lk 579 (49, 835).

¹⁰²² *Ibid.*, lk 580 (49, 837).

¹⁰²³ *Ibid.*, lk 588 (49, 858).

¹⁰²⁴ *Ibid.*, lk 26 (48,414); 30 (48,425). Tegemist oli publitsistiga, kes igati propageeris Jaapani õigust territoriaalseteks vallutusteks jne. Tribunal käsitles läbivalt tema tegevust. Märgitakse, et sõjaväelased pidasid teda n-ö oma esindajaks tsiviilisikute seas ja kutsusid sageli esinema sõjaväelaste üritustele.

¹⁰²⁵ R. J. Pritchard. The International Military Tribunal for the Far East and its Contemporary Resonances. *Mil. L. Rev.*, Vol 149, No 25 1995, lk 32–33.

rahvusvahelise õiguse rikkumise eest) ning teatavat laadi kuritegude selge määratluse nõude rikkumine (kas agressiivne sõda on kuritegu rahvusvahelise õiguse mõttes ning kas vandenõus osalemine on iseseisev kuritegu), samuti valitud kohtunike pädevus ja protsessi muud menetluslikud kõrvalekalded.¹⁰²⁶ Tribunali esimees William Webb, Delfin Jarnilla ja B.V.A. Röling esitasid otsusele omapoolse kirjaliku seisukoha.¹⁰²⁷

Sageli on kahtluse alla seatud Tokyo tribunali legitiimsus ja legaalsus. Üks kõnekamaid kritiseerijaid on olnud USA ajaloolane Richard H. Minear.¹⁰²⁸ Toon esile nimetatud ajaloolase kriitika, sest Tribunali kirjeldav osa on väga mahukas ja justkui ajalooline ülevaade II maailmasõja eelsest Jaapani poliitilisest elust.¹⁰²⁹ R. H. Minear kritiseeris Tribunali otsust ja tema arvates olid Jaapani ja Saksamaa vahel olulised erinevused, mida Tribunal ei arvestanud. Näitena vildakast ajalootõlgendamisest ja mõistmisest esitas R. H. Minear natsistliku partei puudumise Jaapanis (mis sarnaselt natsiparteiga oleks esmalt kavandanud võimu ülevõtmist riigis ning seejärel planeerinud sõda teiste riikide vastu) ja seadis kahtluse alla süüdistuse argumendid ning Tribunali järeldused vandenõust, mis seostasid meelevaldselt sündmusi, mis vaid tagantjärei vaadates tundusid vandenõuna.¹⁰³⁰

Uus-Meremaa rahvusvahelise õiguse professor Neil Boister on Tokyo tribunali ühe olulisema saavutusena märkinud, et selle abil tekkis vastutus agressiooni kui kuriteo eest.¹⁰³¹ Samas võib N. Boisteri arvates agressiooni liiga agarast kriminaliseerimisest tuleneda uus oht – nimelt kui riigi juhtkonna esindajaid liiga arvukalt vastutusele võtta ja ainuüksi neid sõja süü eest vastutavateks pidada, võib riigi avalikkus tajuda, et tegemist on n-ö võitjate õiguse rakendamisega.¹⁰³² Selle tulemusena omakorda ei tunne suurem osa ülejäänud elanikkonnast mingisugust poliitilist vastutust toimepandu suhtes.¹⁰³³ Teisiti öeldes märgib antud seisukoht, et

¹⁰²⁶ R. Pal. Dissident Judgment of Justice Pal. Tokyo: Kokusho-Kankokai Inc. 1999. Tegemist oli positivistliku lähenemisega rahvusvahelisele õigusele, mistõttu R. Pal leidis, et kõik süüdistatavad tuleb vabastada vastutusest kõigis süüdistuspunktides ja pigem oli tegemist liidrite egotsentriliste valearusaamadega, mis põhinesid illusioonidel. Vt nimetatud eriarvamust: lk 697–701.

¹⁰²⁷ Pritchard 1995, lk 32–33. Vt käsitlust B. Rölingu arvamusel Tribunali kohta: R. Cryer. Röling in Tokyo. A Dignified Dissenter. JICJ, 8 2010, lk 1109–1126.

¹⁰²⁸ Minear 2001. R. H. Minear on silmapaistev Jaapani ajaloo ja kultuuri tundja.

¹⁰²⁹ *Ibid.*, lk 26. Kokku oli Tribunali otsus 1218 lk, millest 1053 käsitles valdavalt Jaapani ajalugu; seetõttu on ajaloolase kriitika kohane.

¹⁰³⁰ *Ibid.*, lk 129–130.

¹⁰³¹ N. Boister. The Application of Collective and Comprehensive Criminal Responsibility for Aggression at the Tokyo International Military Tribunal. The Measure of the Crime of Aggression? JICJ, 8 2010, lk 425–447.

¹⁰³² *Ibid.*, lk 425–447.

¹⁰³³ *Ibid.*, lk 425–447. N. Boister rajas oma väite Karl Jaspersi teosele Saksamaa sõjasüüst: K. Jaspers. The Question of German Guilt. Fordham University Press 2001. Vt samuti Jaapani rahvusvahelise õiguse professori Y. Onuma artiklit: Japanese War Guilt and Postwar Responsibilities of Japan. BJIL, Vol 20 2002, lk 600–620.

mistahes tribunali otsus võib hakata elama oma elu ja anda mõjutustegevuse seisukohast alust uute kuritegude kavandamiseks.¹⁰³⁴

Seoses Tokyo tribunaliga eespool viidatud India õigusteadlasel B. S. Murty'l on kõigiti õigus, et Tribunal käsitles väga ulatuslikult propaganda rolli Jaapani ühiskonna ettevalmistamisel sõjaks. Tribunal käsitles oma otsuses korduvalt propagandaga seonduvat – avaliku arvamuse ja koolitussüsteemi ettevalmistamist sõjaks; propaganda riikliku levitamist; propaganda ja tsensuuri riikliku kontrolli korraldamist ning viise ja meetodeid, mida selleks rakendati.¹⁰³⁵

4.5. Endise Jugoslaavia Sõjakuritegude Tribunal

Esimene külma sõja järgne *ad hoc* Endise Jugoslaavia Sõjakuritegude Tribunal (ingl. k. *The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* – lühendina siin ja edaspidi ICTY või Tribunal) loodi 25.05.1993. a ÜRO JN resolutsiooniga nr. 827 seoses endises Jugoslaavias puhkenud konfliktiga.¹⁰³⁶ Konflikti tõttu pandi toime arvukalt mitmesuguseid rahvusvahelise õiguse rikkumisi nagu massilised hukkamised, süstemaatiline naiste kinnipidamine ja vägistamine ning etniline puhastus. ICTY loodi lähtuvalt ÜRO harta VII peatükis sätestatud volitustest. A. Cassese on märkinud, et ICTY loomine sai võimalikuks külma sõja lõppemise tõttu, sest JN-s said alalised liikmed kokkuleppele paljudes küsimustes; muuhulgas aktsepteeriti JN rolli ja ülesandeid rahvusvahelise õiguse põhiprintsiipide rakedamisel, mille tulemusel loodigi ICTY ja ICTR (Rwanda sõjakuritegude tribunal).¹⁰³⁷ Paradoks on muidugi selles, et konflikt endises Jugoslaavias on mõneti ka külma sõja lõppemise tulemus. Endise Jugoslaavia sõja puhkemisest, selle kontekstist ja sündmustest ning kurjategijatest on suurepärase teose kirjutanud Slavenka Drakulić.¹⁰³⁸ Arvestades sündmuste ajalist lähedust, ei pea ma vajalikuks siinjuures rohkem sündmuste tausta ja konteksti selgitada. Olgu mainitud, et T. Meron on antud konflikti puhul märkinud (viidates mõnede õigusteadlaste arvamusele), et endises Jugoslaavias toimunud relvakonfliktile olid iseloomulikud

¹⁰³⁴ „Versailles’ diktaadist” kõneldes sai ju „tuule tiibadesse” A. Hitler. Vt „Versailles’ diktaadist” Steiger 2004, lk 77.

¹⁰³⁵ International Military Tribunal for the Far East. Judgment of 4 November 1948, lk 68 (48, 517–48, 519); lk 97 (48, 589–48, 592); lk 123–124 (48, 658 – 48, 662). Kuivõrd Tribunal mõistis konkreetsed isikud süüdi seoses propagandategevusega, mida eespool käsitlesin, ei peatu ma rohkem neil kirjeldustel.

¹⁰³⁶ Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, 25 May 1993. United Nations S/RES/827.

¹⁰³⁷ Cassese 2003, lk 726–727.

¹⁰³⁸ S. Drakulić. Nad ei teeks kärbeleegi liiga. Sõjakurjategijad Haagi kohtus. Loomingu Raamatukogu nr. 27–30, Tallinn 2006. Teoses on mitmeid näited konflikti puhkemisele eelnevatest muudatustest inimestevahelistes suhetes, milles oli suur mõju vihapropagandal. Vt lk 16–19; 72; 75; 99; 139–141.

nii siseriikliku kui ka rahvusvahelise relvakonflikti tunnused.¹⁰³⁹ Ehk võib siis öelda, et õigusteadlane kirjeldas segakonflikti või teisiti öeldes kehtiva sõjaõiguse normide segunemist, sest raske on määratleda siseriikliku konflikti transformeerumist rahvusvaheliseks relvastatud konfliktiks. Minu arvates toetab antud argument kaudselt *status mixtus*'e teooria (vt 2.3) arendamise vajadust.

ICTY statuudi järgi on tribunali volitused järgmised: art 2 järgi 1949. a Genfi konventsiooni rasked rikkumised (tapmine, pantvangistamine – kokku 8 alapunkti), samuti art 3 järgi sõjatavade rikkumine (5 alapunkti – keelatud relvade kasutamine, sõjalise põhjusega linnade ja külade hävitamine, aga muuhulgas ka kultuuri-, ajaloo- ning religiooniväärtuste hävitamine jne), art 4 järgi genotsiidi läbiviimine (5 alapunkti, muuhulgas vandenõu genotsiidi toimepanekuks ning sellele otsene ja avalik õhutamine) ja art 5 järgi inimsusevastased kuriteod (kokku 9 alapunkti).¹⁰⁴⁰

ICTY statuudist nähtub kõige otsesemalt seos rahvusvahelise õiguse ja mõjutustegevusega artiklist 4, milles on sätestatud vandenõu genotsiidi toimepanemiseks ning – mis eriti oluline – avalik ja otsene õhutamine sellele.

Järgnevalt vaatlen lahendeid, mis seavad mõjutustegevusele kriminaalõiguslikud raamid või õigemini piiritlevad selle, kus lõpeb lubatud tegevus ning algab kriminaalõiguslik vastutus. ICTY on oluline verstapost rahvusvahelise õiguse analüüsiks ka selles osas, mis seondub rahvusvahelise humanitaarõiguse ja inimõiguste ning kriminaalõiguse põimumise ning rakendamisega Tribunalis.¹⁰⁴¹ Antud temaatika õiguse harude põimumisest väljub küll mõneti dissertatsiooni raamidest, kuid kinnitab kaudselt rahvusvahelise õiguse toimimise probleemistikku tänapäeval ning *status mixtus*'e teooria asjakohasust – nii nagu pole võimalik tõmmata selgeid piire sõja ja rahu vahele, ei ole seda võimalik teha ka humanitaarõiguse ja inimõiguste rakendamisel.

4.5.1. Duško Tadić

ICTY esimene lahend, millega mõisteti süüdi Duško Tadić, oli üpris kõnekas mitmel põhjusel, kuid antud kontekstis käsitlen lahendit seoses tsiviilelanikkonna terroriseerimisega, mis väljendus füüsilises ja psüühilises vägivallas. D. Tadić tegutses Bosnia-Hertsegoviinas Kozaraci linnas kohaliku serblaste partei

¹⁰³⁹ T. Meron. Classification of Armed Conflict in the Former Yugoslavia: Nicaragua's Fallout. Am. J. Int'l. L., Vol 92, No 2, Apr. 1998, lk 241–242.

¹⁰⁴⁰ Art 2–5. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 13. 05. 1998 R/1166; 30.11. 2000 R/1329; 17. 05.2002 R/1411; 14.08.2002 R/1431; 19.05. 2003 R/1481; 20.04.2005 R/1597; 28.02.2006 R/1660; 29.09.2008 R/1837; 07.07.2009 R/1877.

¹⁰⁴¹ R. Cryer. The Interplay of Human Rights and Humanitarian Law: The Approach of the ICTY. JCSL 2010, Vol 14 No 3, lk 511–527; Vt samuti S. Dana. Revisiting the Blaškić Sentence: Some Reflections on the Sentencing Jurisprudence of the ICTY. ICLR, 4 2004, lk 321–348.

liidrina.¹⁰⁴² D. Tadić oli rahvuselt serblane ja toetas nn Suur-Serbia loomist.¹⁰⁴³ D. Tadićile esitati süüdistus osalemises tapmistes, seksuaalsetes rünnakutes, peksmistes ja piinamistes, vaimsus ja füüsilises vägivallas ning muude ebainimlike tegude sooritamises, samuti süüdistati teda vastutava ülemana oma alluvate poolt toimepandud kuritegudes (vastavalt statuudi artiklile 7 ülema/juhi kriminaalvastutus – ingl k *command responsibility*) ja inimeste jälitamisest nende poliitiliste vaadete tõttu, samuti kaasaaitamisest nn „etnilisele puhastusele”.¹⁰⁴⁴ Peamiselt olid D. Tadići kuriteod suunatud moslemite ja horvaatide vastu.

ICTY I astme lahendis analüüsiti tsiviilisikute mõistet, sest kaitsjad väitsid, et eksisteerib n-ö „hall ala” võitlejate ja tsiviilisikute määratlemisel.¹⁰⁴⁵ Kaitsjate argumente teisiti sõnastades võib öelda, et tegemist ei ole väga selgelt eristatavate subjektidega. Seetõttu ei olnud kaitsjate arvates õige D. Tadići süüdistamine tsiviil-elanike ründamises, sest rahvusvahelise õiguse kohaldamisel peab esmalt kindlaks tegema iga kõnealuse tsiviilisiku staatuse ning seejärel määratlema, kas nende vastu suunatud teod olid oma olemuselt inimsusevastased kuriteod.¹⁰⁴⁶ ICTY arvates ei muuda mõningate mitte-tsiviilisikute või võitlejate viibimine tsiviilisikute seas konkreetse inimkoosluse staatust, kui nende valdav enamus koosneb tsiviilisikutest.¹⁰⁴⁷ ICTY arvates on aga märksa raskem määratleda, kes kvalifitseeruvad n-ö konkreetseteks tsiviilisikuteks, kelle vastu olid suunatud inimsusevastased kuriteod.¹⁰⁴⁸

ICTY analüüsi kohaselt, milles kasutati Nürnbergi hartat ja mitmeid II maailmasõja järgseid sõjakuritegude lahendeid, jõuti seisukohale, et inimsusevastaste kuritegude määratlemisel ei pea tähelepanu olema konkreetsetel isikutel, vaid pigem elanikkonnal kui grupil, kelle vastu kuriteod on suunatud ja toime pandud.¹⁰⁴⁹ Oluline on ICTY arvates seega ohvrite kuulumine elanikkonna hulka, kes on valitud sihtmärgiks, mitte aga konkreetse isiku individuaalsed tunnused. Samuti rõhutas ICTY, et kurjategija paneb inimsusevastaseid kuritegusid toime teatud kontekstis ja ta teab, kelle vastu rünnakud toime pannakse, sest juba eelnevalt on mingi organiseeritud poliitiline jõud või valitsus määratlenud rünnatava elanikkonna tunnused.¹⁰⁵⁰ Kurjategija peab ICTY arvates ka teadma, et ta teostab teatavat liiki poliitikat ja tema poolt toimepandavate rünnakute tunnuseks on nende laiaulatuslikkus ja süstemaatilisus ning valimatute rünnakute keelu põhimõtte

¹⁰⁴² Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No IT-94-I-I, Indictment (Amended) (14.12.1995). Käsitlesin eelnevalt D. Tadići lahendit seoses ÜRO JN volituste piiridega (vt 3.16.).

¹⁰⁴³ Nn Suur-Serbia loomise idee, vt: Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No IT-94-I-T, Judgement (07.05.1997), paras. 85–96.

¹⁰⁴⁴ *Ibid.*, kokku sisaldas süüdistus 132 episoodi, paras. 36–52.

¹⁰⁴⁵ *Ibid.*, para. 637.

¹⁰⁴⁶ *Ibid.*, paras. 636–637.

¹⁰⁴⁷ *Ibid.*, para. 638.

¹⁰⁴⁸ *Ibid.*, para. 639.

¹⁰⁴⁹ *Ibid.*, paras. 640–644.

¹⁰⁵⁰ *Ibid.*, para. 644.

rikkumine.¹⁰⁵¹ Seega võib siit järeldada, et konventsionaalses relvastatud konfliktis vastase võitlejate moraali hävitamiseks ei või tsiviilelanikkonda suvaliselt rünnata, ehkki nende sekka on näiteks peitunud vastase võitlejad. N-ö partisanisõja (sissid) puhul sõltub ju vastupanu edukus tsiviilelanikkonna toetusest ja otsesest abist. Sundimaks vastase võitlejaid lahkuma tsiviilelanike seast, suunatakse rünnakud just tsiviilelanikkonna vastu, et need loobuksid partisanide toetamisest, eelkõige inimese enesealalhoiduinstinktist lähtuvalt.

Eespool mainisin D. Tadići toetust Suur-Serbia ideedele. Loomulikult ei saanud selliste ideede levitamine toimuda propagandata. Seetõttu käsitles ICTY I astme otsuses korduvalt ka vaenuliku propaganda osa konflikti kujunemisel ja konflikti ajal, eriti Serbia partei SDS poolt, mille liige oli ka D. Tadić.¹⁰⁵² Mõjutustegevuse kontekstis on huvipakkuv asjaolu, et ICTY mõnab propaganda suurt rolli ja näitab, kuidas serblased kasutasid vaenuliku õhkkonna loomiseks ära ka II maailmasõja aegsete sündmuste kirjeldusi ja võrdlusi oma tegevuse õigustamiseks, sest serblased väitsid, et Suur-Serbiat moodustamata ei pääse nad vägivallast, mis võib neid oodata horvaatide poolt ning seetõttu meenutati horvaatide sõjaaegseid kuritegusid.¹⁰⁵³

Vihkamise õhutamine intensiivistus ning Bosnia-Hertsegoviina moslemeid ja horvaate hakati süüdistama genotsiidi kavandamises serblaste vastu. Juhtivat rolli selles mängisid piiriüleselt Serbiast levivad tele- ja raadiokanalid ning ajalehed, milles selgitati, et serblaste jaoks ei ole II maailmasõda lõppenud ja nad peavad ennast mitterserblaste ning eriti moslemi fundamentalistide eest kaitsma.¹⁰⁵⁴ Selline Serbiast suunatud propaganda põhjustas omakorda hirmu Bosnia-Hertsegoviina mitterserblaste seas.¹⁰⁵⁵ Siin võib näha kahte aspekti, mis konflikti hilisemat kulgu määrasid. Ühelt poolt aitas vihkamist õhutav propaganda süvendada konflikti rahvusgruppide vahel ning teiselt poolt kasutati sama propagandat, legitimeerimaks mitterserblaste-vastast tegevust Bosnia-Hertsegoviinas, sest serblastel oli põhjust oma eksistentsi pärast karta. ICTY käsitlusest nähtub üpris hästi mõjutustegevuse tüüpiline metoodika – legitimeerida vihapropaganda abil poliitiliste eesmärkide saavutamist ja selleks kasutatavate vahendite valikut. Kui rahvuse kestmine on seatud kahtluse alla, siis küllap see õigustab igasuguste vastumeetmete ja ennetavate vahendite kasutamist. Sellisest loogikast võisid vast lähtuda tolleaegses konfliktis ja selle eelmängus osalenud isikud.

D. Tadići kohtuasi on tähelepanuväärne ka selles mõttes, et ICTY täpsustas 1986. a Rahvusvahelise Kohtu lahendit Nicaragua vs USA (vt 3.13.3. Nicaragua vs USA) interventsiooni küsimustes.¹⁰⁵⁶ Nimelt oli ICTY arvates oluline mitte ainult teise poole sekkumise ulatus üldisemalt, vaid see, kas konkreetselt toimis kontroll

¹⁰⁵¹ *Ibid.*, para. 644.

¹⁰⁵² *Ibid.*, paras. 64; 87; 88; 90–94; 96; 130–131; 139; 150; 466.

¹⁰⁵³ *Ibid.*, para. 87. Mindi veelgi kaugemale ajalukku ning õhutati mitte-serblaste vastast viha sellega, et nad olla jätnud serblased 600 a tagasi hätta võitluses Ottomani Impeeriumi vastu, vt samas, para 88.

¹⁰⁵⁴ *Ibid.*, paras. 90–94.

¹⁰⁵⁵ *Ibid.*, para. 91.

¹⁰⁵⁶ *Ibid.*, paras. 583–598.

sõjaliste üksuste käsuliini üle.¹⁰⁵⁷ Pelgalt sõjajõudude koordineerimisest ei piisa selleks, et lugeda tõendatuks sekkumine teise poole siseasjadesse; tõenditest peab nähtuma, et teise poole jõudude üle eksisteerib tõhus ja toimiv kontroll.¹⁰⁵⁸ ICTY arvates oli erinevusi Nicaragua lahendiga, kuid antud juhul luges tribunal tõendatuks, et Bosnia-Hertsegoviinas tegutsenud serblaste väeüksused olid sisuliselt ja faktiliselt Jugoslaavia Föderaalvabariigi väeüksused.¹⁰⁵⁹ ICTY luges seosed Jugoslaavia ja nn Bosnia serblaste üksuste vahel tõendatuks seeläbi, et eelnimetatud sõjaväelasi tasustati föderaalriigi eelarvest ning töötasu maksmist loeti üheks osaks, millega saab lugeda tõendatuks toimiva kontrolli teostamise.¹⁰⁶⁰ I astme otsuse järgi mõisteti D. Tadićile 20 aastat vangistust 11 süüdistuspunkti eest, õigeks mõisteti ta 20 süüdistuspunktis.¹⁰⁶¹ Antud kohtuasi ei jõustunud eeltoodud otsuse, vaid apellatsiooniasutuse süüdimõistva otsusega, mille kohaselt D. Tadićile mõisteti lõplikuks karistuseks 25-aastane vangistus.¹⁰⁶² Huvitavamad on antud asjas muidugi apellatsiooniasutuse põhistused nendes küsimustes, mis muutsid I astme otsuse õigeksmõistvad osad süüdimõistvateks. Nimelt mõisteti D. Tadić ICTY I astmes tsiviilelanike vastaste rünnakute korraldamises õigeks, sest süüdistajad ei suutnud tõestada rünnatavate isikute kuulumist kaitstavate isikute, s.o tsiviilelanike hulka.

4.5.2. Duško Tadić apellatsiooniootsus

Apellatsiooniasutuste leidis riigi vastutuse sätteid Rahvusvahelise Kohtu lahendi *Nicaragua vs USA* põhjal analüüsid, et eelnimetatud lahendi seisukohad ei ole piisavad, analüüsivaks kõnealuse asja õiguslikke aspekte, sest Rahvusvaheline Kohus käsitles vaid riigi vastutuse sätteid, mitte aga isikute individuaalse kriminaalvastutuse küsimusi.¹⁰⁶³ D. Tadić süü küsimus tsiviilelanike vastastes rünnakutes lähtus apellatsiooniasutuse arvates kahest põhimõttelisest küsimusest: milline on konflikti iseloom ehk kas tegemist on siseriikliku või rahvusvahelise relvakonfliktiga ning teiseks, milline oli ohvrite staatus nimetatud konflikti ajal.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁷ *Ibid.*, paras. 598–600. Bosnia-Hertsegoviinas tegutsesid Jugoslaavia Föderaalvabariigi poolt kontrollitud serblaste väeüksused, mida tähistati ka kui Vojska Republike Srpske, mis tegutsesid tunnustamata Bosnia Serblaste Vabariigi alluvuses.

¹⁰⁵⁸ *Ibid.*, para. 600.

¹⁰⁵⁹ *Ibid.*, paras. 600–601.

¹⁰⁶⁰ *Ibid.*, para. 602. Apellatsiooniasutuses nõustuti I astme otsuse põhistustega rahastamise küsimustes. Vt Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a „DULE” Case No IT-94-1-A, Appeals Chamber, Judgement (15.07.1999), para. 150.

¹⁰⁶¹ Mõistetud karistus: Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No IT-94-1-T, Sentencing Judgement (14.07.1997).

¹⁰⁶² Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No IT-94-1-Abis, Judgement in Sentencing Appeals (26.01.2000).

¹⁰⁶³ Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a „DULE” Case No IT-94-1-A, Appeals Chamber, Judgement (15.07.1999), para. 101.

¹⁰⁶⁴ *Ibid.*, paras. 80–119. Siinjuures käsitleti juhtumit *Nicaragua vs USA* ning leiti, et see pole kõigis punktides veenev. Lähtudes vaid riigi vastutuse sätetest, peaks asuma seisukohale, et kui pole tõendatud spetsiifilised käsud ja korraldused organiseeritud gruppide või

Pärast põhjalikku humanitaarõiguse analüüsi tuldi apellatsioonistmes järeldusele, et Endine Föderatiivne Jugoslaavia Vabariik oli vastutav Bosnia-Hertsegoviinas tegutsevate nn Serbia Vabariigi relvajõudude tegevuse eest ning seetõttu oli kõnealuse juhtumi puhul tegemist rahvusvahelise relvakonfliktiga.¹⁰⁶⁵ Samuti tuli apellatsiooniate järeldustele, mis lähtusid konflikti rahvusvahelisest iseloomust ja ohvrite staatusest ning faktilistest asjaoludest: apellant D. Tadić on süüdi Genfi konventsioonide raskes rikkumises ning et I astme lahendis eksis tribunal rahvusvahelise õiguse kohaldamisel selles küsimuses.¹⁰⁶⁶

4.5.3. Stanislav Galić

Stanislav Galić oli Bosnias tegutseva nn Serbia Armee kindralmajor ja juhtis Romanija Corps'i nimelisi vägesid Sarajevo ümbruses 1992. a septembrist kuni 1994. a augustini.¹⁰⁶⁷ S. Galić anti tribunali alla selles, et tema poolt hirmutamise eesmärgil korraldatud relvastatud rünnakud terroriseerisid tsiviilelanikkonda, samuti süüdistati teda tsiviilelanike vastastes rünnakutes, mis olid 12.08.1949. a Genfi konventsioonide 08.06. 1977. a I lisaprotokolli art 51 rikkumine.¹⁰⁶⁸ Samuti süüdistati nimetatud isikut inimsusevastastes kuritegudes (muuhulgas inimlike kannatuste ja mittesurmavate vigastuste tekitamine tsiviilelanikele) ja vägede juhina temale alluvate isikute poolt kuritegude toimepanemise mittetakistamises tsiviilisikute vastu. S. Galići tegevusetuse tulemuseks olid tuhanded hukkunud.¹⁰⁶⁹ I astmes mõisteti S. Galić süüdi ja karistati 20-aastase vabadusekaotusega, kuid mõisteti õigeks art 7 (ülema/juhi kriminaalvastutus – ingl k *command responsibility*) rikkumises ja inimsusevastastes kuritegudes. Apellatsioonistmes nõustuti prokuröri apellatsiooniga ning S. Galići karistust muudeti. Teda karistati eluaegse vangistusega.¹⁰⁷⁰

4.5.4. Stanislav Galići apellatsioonietsus

Apellatsiooni otsus sisaldas analüüsi süüdistuspunktile „kavatsus terroriseerida” (ingl k *intent to spread terror*).¹⁰⁷¹ Samuti käsitleti apellatsioonis põhjalikult mõistet

üksikisikutele, ei saaks riik vastutada, kuid see ei saa tribunali arvates olla rahvusvahelise õiguse mõte. Vt samas, paras. 117–119.

¹⁰⁶⁵ *Ibid.*, paras. 124–162.

¹⁰⁶⁶ *Ibid.*, paras. 163–171. Täpsemalt sedastas tribunal, et apellant rikkus Genfi IV konventsiooni art 4, mida peab tõlgendama kõige laiemas tähenduses ehk ohvritele soodsamas suunas, mitte vaid lähtuvalt formaalsetest kriteeriumitest. Vt art 4, Tsiviilisikute sõjaeagse kaitse 12.08.1949. a Genfi (IV) konventsioon. RT II, 1999, 20, 120.

¹⁰⁶⁷ Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No IT-98-29-A, Judgement (30.11.2006), para. 2.

¹⁰⁶⁸ *Ibid.*, para. 3.

¹⁰⁶⁹ *Ibid.*, para. 3.

¹⁰⁷⁰ *Ibid.*, para. XVIII.

¹⁰⁷¹ *Ibid.*, paras. 69–70.

„terrori põhjustamine” (ingl k *infliction of terror*).¹⁰⁷² Terroriseerimine ja terrori põhjustamine oli I astme süüdistuse kohaselt tegevus, mis hõlmas tsiviilelanike mõrvamist snaiprite poolt, tsiviilelanike elamupiirkondade valimatut, ebaproportsionaalset ning lakkamatut tulistamist suurtükkidest ja miinipildujatest.¹⁰⁷³ I astmes süüdistati S. Galićit ka selles, et tema sõjalise terroriseerimise kampaania eesmärk oli elanikkonna psühholoogiline mõjutamine, et muuta võimulolevate ametnike käitumist.¹⁰⁷⁴ Süüdistus rajanes paljude ÜRO ametnike tunnistustel, kes relvakonflikti ajal nimetatud paigas viibisid, aga ka teiste tunnistajate ütlustel ja ekspert hinnangutel.¹⁰⁷⁵ I astme otsuses on analüüsitud sedagi, et puuduliku informatsiooni puhul, kui pole selge, kas linnaelanike seas viibivad vastase võitlejad või mitte, pole lubatud sõjaline relvastatud operatsioon seni, kuni puudub täpne informatsioon.¹⁰⁷⁶

ICTY arvamuse kohaselt on „terrori põhjustamise” puhul tegemist selliste vägivallategudega tsiviilelanike vastu, mille eesmärgiks on terroriseerida tsiviilelanikkonda, mis on aga vastuolus nn Genfi õigusega nii rahvusvaheliste kui ka siseriiklike relvakonfliktide puhul.¹⁰⁷⁷ S. Galić esitas kaitsepositsioonina argumendi, mille kohaselt linnas toimuv relvastatud konflikt toob paratamatult kaasa tsiviilelanikkonna terroriseerimise ja küsimus on hoopis selles, kas ta tahtis sellist tagajärge või mitte. S. Galić väitis, et tal puudus kavatsus selliste kuritegude toimepanemiseks.¹⁰⁷⁸ Just sama argumendi tõttu asus ICTY seisukohale, et süüdistatava väide ei ole tõene, sest kui tsiviilelanikkonna terroriseerimine on linnasõja lahutamatu osa, siis S. Galić ei saa väita, et ta ei näinud seda ette ega kavatsenud seda.¹⁰⁷⁹

Seega võib S. Galići kohtuasjast kokkuvõttes järeldada, et tsiviilelanikkonna psühholoogiline mõjutamine relvastatud konfliktis, sõltumata sellest, kas tegemist on siseriikliku või rahvusvahelise relvastatud konfliktiga, on rahvusvahelise kriminaalõiguse kohaselt karistatav siis, kui selleks a) kasutatakse tsiviilelanike valikuta ründamist relvadest; b) rünnakute iseloom on ebaproportsionaalne; c) rünnatakse relvadega valikuta tsiviil- ja militaarobjekte ning d) ei tehta vahet vaenlase võitlejatel ning relvastatud vastupanust loobunud isikutel ja tsiviilelanikel.

Kaasaegse konventsionaalse relvakonflikti puhul võib relvastatud rünnak olla suunatud tsiviilelanike psühholoogilisele mõjutamisele, kuid sellisel eesmärgil ei tohi rikkuda sõjaõiguse peamisi põhimõtteid. Siit võib omakorda analoogia korras järeldada, et näiteks küberrünnaku puhul ühe riigi arvutivõrgule ei tohi valikuta rünnata kõiki arvutivõrgus olevaid objekte. Elanikkonna demoraliseerimine infor-

¹⁰⁷² *Ibid.*, paras. 72–74; 448–449.

¹⁰⁷³ Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No IT-98-29-T, Judgement (05.12. 2003), paras. 14–15; 36.

¹⁰⁷⁴ *Ibid.*, paras. 569; 577.

¹⁰⁷⁵ *Ibid.*, paras. 564–577.

¹⁰⁷⁶ *Ibid.*, paras. 50–51.

¹⁰⁷⁷ ICTY leidis, et selline tegevus on vastuolus nii 12.08.1949. a Genfi konventsioonide 08.06.1977. a I lisaprotokolli artikliga 51 kui ka 12.08.1949. a Genfi konventsioonide 08.06.1977. a II lisaprotokolli art 13 rikkumine, vt Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No IT-98-29-A, Judgement (30.11.2006), para. 74.

¹⁰⁷⁸ *Ibid.*, para. 74.

¹⁰⁷⁹ *Ibid.*, paras. 74–75.

matsioonilise enesemääramise rikkumise või piiramisega ei saa olla proportsionaalne sõjalise eesmärgi saavutamiseks ega võimalda eristada tsiviil- ja militaarobjekte. Analoogiat ei saa rakendada kriminaalvastutuses, kuid lubatud rünnatavate objektide määratlemisel konventsionaalse relvastatud konflikti puhul ning küberrünnakute puhul on paralleelid võimalikud. Siin võiks ja peaks jällegi juhinduma Martensi klausli põhimõttest.

4.5.5. Tihomir Blaškić

Kindral Tihomir Blaškić oli rahvuselt horvaat, kes pani toime kuritegusid Bosnia-Hertsegoviina moslemite vastu. Nimetatud asjaolu näitab, kuivõrd keeruline oli olukord endises Jugoslaavias, kus omavahel ei sõdinud mitte ainult serblased ja moslemid, vaid ka horvaadid ja moslemid. T. Blaškićit süüdistati ajavahemikus 01.05.1992 – 31.01.1994 Lasva orus ning mitmetes kohalikes omavalitsustes toimepandud kuritegudes, mis seisnesid inimsusevastastes kuritegudes, Genfi konventsiooni rasketes rikkumistes ja tahtlikes tapmistes ning raskete kehavigastuste tekitamises, mis seondusid inimsusevastaste kuritegudega, samuti sõjaõiguse tavade rikkumises ja kõigi eelnimetatud kuritegude kavandamises, korraldamises ja vahetus toimepanemises ning muus (moslemitest tsiviilisikute sunniviisiline deporteerimine), mis oli vajalik selliste kuritegude toimepanemiseks.¹⁰⁸⁰ Mõjutustegevuse seisukohalt on tähelepanuväärne süüdistuse rõhuasetus, mille kohaselt T. Blaškićile pandi vara hävitamisel eraldi süüks just nimelt moslemite religioosetel ja hariduslikel eesmärkidel püstitatud objektide rüüstamist ja lõhkumist ning tahtlikku hävitamist.¹⁰⁸¹ Samuti süüdistati kindralit ülemana tegevusetuses oma alluvate poolt toimepandud kuritegude toimepanemise suhtes, mis olid vastavalt sõjaõigusele keelatud, ning nende karistamata jätmises.¹⁰⁸²

Huvitavaks teeb I astme lahendi just nimelt juhi vastutuse küsimus. T. Blaškići kaitse üritas tõestada, et kindralil puudus võimalus juhtida oma alluvate tegevust viisil, mis välistanuks alluvatepoolsed kuriteod, sest esiteks polnud tal piisavalt kommunikatsioonivahendeid ja süsteeme püsivaks sidepidamiseks oma vägedega ja teiseks polnud tema alluvuses piisavalt väljaõppinud ohvitseri, mistõttu süüdistataval puudus *de facto* kontroll oma vägede üle.¹⁰⁸³ Samas leidis tribunal kindrali enda koostatud dokumendist, et tema juhitud väed on hästi organiseeritud ja käsud ning kontroll korralduste ja käskude täitmise üle on hästi korraldatud, samuti kulgevad sõjalised operatsioonid vastavalt kavandatud detailsetele plaanidele.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-T, (03.03.2000), paras. 10–16.

¹⁰⁸¹ *Ibid.*, paras. 11; 15; 185. Tribunal märkis, et moslemite religiooni- ja haridusobjektid polnud kasutusel sõjaliste objektidena, kui horvaadid need hävitasid, vaid olid selgesti tuvastatavad kui kaitsmist vajavad ehitised.

¹⁰⁸² *Ibid.*, para. 7.

¹⁰⁸³ *Ibid.*, paras. 333–334; 444.

¹⁰⁸⁴ *Ibid.*, paras. 115; 120; 446. Ohvitseride haritust kinnitas tribunalile nende varasem teenistus Jugoslaavia armees või Horvaatia ohvitseride vabatahtlik teenistus Bosnia-Hertsegoviina horvaatide väeüksustes ning asjaolu, et horvaatide väeüksused said väljaõpet Horvaatias.

ICTY küll arvestas karistuse mõistmisel T. Blaškići esitatud kaitseargumente, kuid märkis, et ehkki teise poole toimepandud kuriteod võisid põhjustada mõnede tema alluvatest horvaatide spontaanset käitumist ja kuritegusid, ei saa süüdistatav oma vägede tegutsemist õigustada, sest kindral oli valinud tahtlikult valimatute rünnakute poliitika, mis põhjustas ka teise poole vastavat tegutsemist.¹⁰⁸⁵ Telekommunikatsiooniseadmete vähesuse argumendi lükkasid ümber süüdistava poole tunnistajad ning eksperdid ja spetsialistid.¹⁰⁸⁶ Kokkuvõttes asus I aste seisukohale, et T. Blaškić on süüdi ning teda karistati 45-aastase vabaduskaotusega; muuhulgas jäi kindral süüdi ka oma vägede poolt toimepandud kuritegudes, mille toimepanemist ta oleks sõjaväelise juhina võinud ette näha ja ära hoida, võttes tarvitusele vajalikke ning mõistlikke meetmeid.¹⁰⁸⁷

I astme otsusest nähtub esiteks see, et juhi õiguslikuks vastutuseks on vajalik kohati vaid tunnistajate ja spetsialistide arvamus, mis tõendab teatud tegevuse või tegevusetuse olemasolu. Mitte igaüks ei saa hinnata kommunikatsioonivahendite keerukust ja piisavust juhtimise korraldamiseks viisil, mis peaks aitama juhil ära hoida alluvatepoolseid kuritegusid ning vajadusel alluvaid karistada, ennetamaks edaspidi kuritegude toimepanemist. Samuti ei saa ohvitseride vähest kvalifikatsiooni tuua kaitseargumentiks, sest kui ohvitserid on saanud sõjalise väljaõppe, on see piisav eeldamaks, et nad peaksid relvastatud konfliktides lähtuma sõjaõiguse reeglitest. Samuti peaksid sõjaväelised juhid nõudma sõjaõiguse reeglite täitmist oma alluvatele. Sõjaväelise juhi üks ülesannetest on tribunali arvates ka teada oma alluvate treenituse, sealhulgas teadmiste taset.¹⁰⁸⁸ Just viimane seisukoht on märkimisväärne. Täna sel päeval on sõjaväelisel ülemal eriti lihtne väita, et tema teadmised ei võimalda tal näiteks ära hoida alluvate korraldatud küberrünnakut või vihkamist õhutavate materjalide avaldamist internetis.

Juhi vastutus hõlmab seega ka nõude alluvate õiguslikuks koolitamiseks sõjaõiguse valdkonnas ning kindlasti ka muude rahvusvahelise õiguse reeglite suhtes, mille rakendamine relvastatud konflikti puhul on oluline. Siit nähtub ka asjaolu, et kultuuriväärtuste hävitamine alluvate poolt on tegevus, mille sõjaväeline juht peaks ära hoidma, olgu siis eelneva koolituse või siis lahingutegevuses selliste konkreetsete käskude ja korralduste abil, mis selliseid olukordi väldiksid. I astme otsus sai õigusteadlaste seas hulgaliselt vastukaja. Esiteks oli pärast II maailmasõda tegemist esimese otsusega, milles sõjaväeline juht mõisteti süüdi sõjakuritegudes ja teiseks seetõttu, et T. Blaškić vastutas tribunali statuudi järgi ka oma alluvate

¹⁰⁸⁵ *Ibid.*, paras. 630; 770. Tribunal märkis, et elanike hoonetest sattusid hävitamise ja rüüstimise objektiks peamiselt moslemite hooned ja sageli siis, kui horvaatide väeüksused olid kõnealuse piirkonna oma valdusesse võtnud.

¹⁰⁸⁶ *Ibid.*, paras. 448; 478; 636; 656.

¹⁰⁸⁷ *Ibid.*, para. VI disposition.

¹⁰⁸⁸ *Ibid.*, para. 312. Siin lähtus tribunal nn Genfi I lisaprotokolli art 86 (tegevusetus – vajalike meetmete rakendamine konventsiooni ja lisaprotokolli raskete rikkumiste vältimiseks) tõlgendusest.

toimepandud kuritegude eest vastavalt juhi vastutuse sätetele. Kolmandaks tekitas palju vastukaja karistuse rangus.¹⁰⁸⁹

4.5.6. Tihomir Blaškići apellatsioonitsus

Apellatsiooniasutuses T. Blaškići otsus muudeti ja karistust kergendati oluliselt, lõplikuks karistuseks mõisteti 9 aastat vangistust, uue karistustähtaja mõistmisel arvestati nii kergendavaid kui ka raskendavaid asjaolusid.¹⁰⁹⁰ Näiteks mõisteti apellant õigeks religioossete ja hariduslike hoonete hävitamise süüdistuses, sest tribunali arvates puudus I astme otsuses piisavalt selge ja konkreetne argumentatsioon, mis rajanenuks tõendite analüüsil; seetõttu konkreetsest süüdistusest loobuti.¹⁰⁹¹

Tähelepanuväärsed on apellatsiooniasutuse järeldused juhi vastutuse küsimuses. Nimelt asus tribunal II astmes järeldusele, et juht võib vastutada oma alluvate kuritegeliku käitumise eest isegi siis, kui tema alluvad väljusid esialgsest rünnakuplaanist ning panid toime kuriteod, mille sooritamist juht võis vaid ette näha kui võimalikku tagajärge ja mida ta pidanud kuigi tõenäoliseks, ent kui ta andis loa rünnaku toimepanemiseks, siis vastutab ta oma alluvate tegude eest.¹⁰⁹² Tribunal täpsustas oma seisukohta järgmiselt: kuriteo kavandamise, initsieerimise ja korraldamise eest vastutab juht ka siis, kui tema tegevuse või tegevusetuse puhul on korralduse andmisel või andmata jätmisel võimalik eeldada teadlikkust tõenäoliselt võimalike kuritegude toimepanemisest. Juht on osaline kuritegude toimepanemises, sest andes korralduse ja olles teadlik võimalike kuritegude sooritamist, on ta osaline selle tõttu, et aktsepteerib kuritegude toimepanemist.¹⁰⁹³

Apellatsiooniasutuses määratleti mõiste „tõenäoliselt pidi teadma” (ingl k *had reason to know*), mille kohaselt juhi puhul järgneb vastutus alluvate tegude eest sellisel juhtumil, kui informatsioon oli juhile kättesaadav ja teda oleks teavitatud alluvate toimepandavatest kuritegudest. Sõjaväeline juht vastutab vaid sellisel juhtumil, kui ta temale teada oleva teabe põhjal ei võta midagi ette kuritegude ennetamiseks või nende eest karistamiseks.¹⁰⁹⁴ Samas on kummaline Tribunali seisukoht, mille kohaselt ei vastuta juht selle eest, kui ta ei võta midagi ette, saamaks teavet alluvate kavandatavate või toimepandud kuritegude kohta.¹⁰⁹⁵ Nn Genfi I lisaprotokolli art 87 lg 3 järgi peab sõjaväeline ülem võtma tarvitusele

¹⁰⁸⁹ D. Sarooshi; M. D. Evans. Command Responsibility and the Blaskic Case, ICLQ, Vol 50, No 2. Apr. 2001, lk 452–465; Vt samuti Martinez 2007, lk 638–664; Vt samuti Dana 2004, lk 321–348.

¹⁰⁹⁰ The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-A, (29.07. 2004), paras. 726–729; XIII Disposition. Tribunal mõistis uue karistuse, mitte ei muutnud I astmes mõistetud karistust, vt para. 726.

¹⁰⁹¹ *Ibid.*, paras. 531–533.

¹⁰⁹² *Ibid.*, para. 33.

¹⁰⁹³ *Ibid.*, paras. 41–42.

¹⁰⁹⁴ *Ibid.*, para. 62.

¹⁰⁹⁵ *Ibid.*, para. 62.

meetmed rikkumiste ärahoidmiseks.¹⁰⁹⁶ Infot kogumata ei ole sellise kohustuse täitmine võimalik. Selline Tribunali seisukoht on vastuolus sama otsuse tõdemusega, et juhi vastutus on seotud küsimusega, kuivõrd tõhusat kontrolli (ingl k *effective control*) ta oma alluvate suhtes teostab ja et tegemist on pigem tõendamise kui materiaalõiguse kohaldamisega.¹⁰⁹⁷ Tribunal pidas juhi puhul tõhusa kontrolli olemasoluks seda, kui ta suudab oma alluvate üle teostada järelvalvet, ennetada kuritegusid ja nende eest karistada ning kohaldada meetmeid, mis viivad vastava menetluseni, et alluvad kuritegude eest vastutusele võetakse. Tähtis on asjaolu, et juhil pole mitte ainult õigus käske anda, vaid ka sedastus, et juhti peab ise veenduma selles, et tema juhiseid ja korraldusi ka tegelikult täidetakse.¹⁰⁹⁸ Teisiti öeldes rõhutas Tribunal kontrolli olulisust käskude täitmise üle.

Apellant esitas kaebuses järgmised seisukohad: inimsusevastased kuriteod peavad olema osa süstemaatilise ja laiaulatuslikust kuritegelikust plaanist, mis on suunatud tsiviilisikute vastu ja toime pandud varem kavandatud kuritegeliku plaani alusel.¹⁰⁹⁹ Samuti rõhutas apellant, et kurjategija pidi olema teadlik sellest, et tema tegevus moodustab osa laiema kuritegeliku plaani täideviimisest.¹¹⁰⁰

ICTY tõlgendas oma statuudis määratletud inimsusevastaste kuritegude koosseisulisi tunnuseid ja ei nõustunud apellandi seisukohaga. Apellatsiooniasemes tuldi järeldustele, et kriminaalvastutuse tekkimiseks ei pea eksisteerima selgelt määratletud plaani või poliitikat, milles määratletakse inimsusevastaste kuritegude toimepanemine, sest sellise plaani või poliitika olemasolu ei ole kuriteo koosseisuliseks tunnuseks – pigem võib selline plaan olla olemuslikult seotud kuriteo iseloomuga.¹¹⁰¹ Kurjategija tegevus ei pea tingimata olema laiaulatuslik ja süstemaatiline, piisab, kui see moodustab teatava osa suuremast plaanist, mis on suunatud inimsusevastaste kuritegude toimepanemisele ning kui kurjategija tegevuses on kõik muud kuriteotunnused täidetud.¹¹⁰²

Kokkuvõttes kinnitas Tribunali apellatsiooniaseme I astme otsuse põhistusi, mille kohaselt teatavad kuriteod saab määratleda inimsusevastaste kuritegudena vaid siis, kui need moodustavad osa laiemast ja süstemaatilisemast toimepandavast kuritegelikust plaanist, mis on suunatud tsiviilisikute vastu.¹¹⁰³ Siit nähtub, et ICTY tõlgendas osalemist inimsusevastastes kuritegudes küllaltki laiaulatuslikult. Tribunali seisukohast on kuritegeliku plaani puhul tegemist eelkõige tõenduslike küsimustega, mis sõltuvad süüdistajate tegevusest. See tähendab tõendada eelneva kuritegeliku plaani või poliitika olemasolu. Omakorda on vajalik enne teatavate kuritegude toimepanemist tõendada nende planeerimist ning selleks vajalike

¹⁰⁹⁶ Art 87 lg 3. 12.08.1949. a Genfi konventsioonide 08.06.1977 (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 21, 121, 1999.

¹⁰⁹⁷ The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-A, (29.07. 2004), paras. 68–69.

¹⁰⁹⁸ *Ibid.*, para. 69. Tribunal analüüsis ka seda, milles seisneb juhi poolt ennetamine ja alluvate karistamine, vt paras. 78–85.

¹⁰⁹⁹ *Ibid.*, para. 94.

¹¹⁰⁰ *Ibid.*, para. 94.

¹¹⁰¹ *Ibid.*, paras. 99–100; 120.

¹¹⁰² *Ibid.*, para. 101.

¹¹⁰³ *Ibid.*, para. 102.

materiaalsete vahendite kaasamist, aga ka poliitiliste eesmärkide olemasolu, mis on suunatud teatava grupi vastu. Tribunal märkis seejuures, et poliitilise plaani või ideoloogia olemasolu tuleb mõista kõige laiemas tähenduses, mis on suunatud grupi hävitamisele, jälitamisele või nõrgendamisele.¹¹⁰⁴

Huvipakkuv on ka küsimus tsiviilisikutest, mida Tribunal samuti antud asjas käsitles. Kuidas määratleda tsiviilisikute ja võitlejate staatust ning millisel hetkel on tsiviilisikute seas viibivate võitlejate kontsentratsioon piisav, et väita grupi staatuses toimunud muutust, mis võimaldaks rünnata vaenlase võitlejaid? Apellandi kaebuses toodud asjaolusid ei olnud I astmes selgelt põhistatud ning apellatsiooniasjas asus seisukohale, et kuna Tribunal ei analüüsinud võitlejate arvu tsiviilisikute seas ja seda, kas tsiviilisikud kaotaksid puutumatus ja kaitse rünnakute vastu, mis neil on rahvusvahelise humanitaarõiguse järgi, tuli tsiviilisikute staatuse määratlematuse tõttu osa süüdistusest T. Blaškići vastu välja jätta.¹¹⁰⁵

Samuti on apellatsiooniasjas analüüs oluline küsimustes, milles käsitleti isikute diskrimineerimist ja jälitamist tagakiusamise eesmärgil (ingl k *persecution*) kui osa inimsusevastaste kuritegude toimepanemisest. Tribunal märkis, et inimsusevastase kuriteo tunnuseks ei ole mitte igasugune diskrimineerimine, vaid ainult need teod, millega keeldutakse täitmast või millega rikutakse rahvusvahelise tavaõiguse fundamentaalseid norme ning süüdistus peab apellandi tegevuse ajal tõendama nende normide eksisteerimist rahvusvahelises õiguses.¹¹⁰⁶ Tribunal analüüsis rahvusvahelist tavaõigust ning määratles, et isikute grupi või kogukonna vastu suunatud kuriteod on määratletavad inimsusevastaste kuritegudena, kui nende tegude spetsiifiline eesmärk on tahtlikult põhjustada inimestele kahju vaid seetõttu, et nad kuuluvad mingisse gruppi või kogukonda.¹¹⁰⁷ Inimsusevastaste kuritegudena määratleti järgmised tegevused: tapmine ja mõrvamine ning raskete kehavigastuste tekitamine, samuti isikute vara hävitamine ja rüüstamine, aga ka tsiviilisikute deporteerimine, vägivaldne ümberpaigutamine või ümberasustamine ning nende ebainimlik kohtlemine, samuti diskrimineeritava grupi või kogukonna külade, asulate ja linnade ründamine.¹¹⁰⁸

4.6. Rwanda tribunal

Rahvusvaheline Rwanda Kriminaaltribunal (ingl k *The International Criminal Tribunal for Rwanda*, edaspidi ICTR või Tribunal) asutati 08.11.1994 a ÜRO JN resolutsiooniga nr 955, lähtuvalt harta VII peatükis sätestatud volitustest.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ *Ibid.*, para. 99.

¹¹⁰⁵ *Ibid.*, paras. 114–116.

¹¹⁰⁶ *Ibid.*, para. 139.

¹¹⁰⁷ *Ibid.*, para. 165.

¹¹⁰⁸ The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-A, (29.07.2004), paras. 143–159.

¹¹⁰⁹ Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan citizens responsible for genocide and other such

Rwanda tribunali asutamise tingis Rwandas toimunud kodusõda hutu ja tutsi rahvaste vahel, mis päädis vastastikuste massimõrvade ning genotsiidiga.

Kesksel kohal Rwanda sündmustes on 06.04.1994. a, kui rahuläbirääkimistelt Tansaaniast naasnud Rwanda ja Burundi presidentide lennuk Kigali lennuvälja kohal alla lasti ja sellele järgnesid mõne tunni möödudes massimõrvad, milles hukkunute täpne arv pole teada. Olgu veel mainitud, et eelnimetatud kuupäev – 6. aprill 1994 – mängib olulist rolli ICTR lahendites, sest neis hinnatakse sündmusi enne ja pärast seda.

Rwanda naaberriigi Tansaania õigusteadlase Chris Maina Peteri arvates oli hukkunuid rohkem kui 500 000 inimest.¹¹¹⁰ USA õigusteadlane Diane Marie Amann on arvamisel, et tapetuid võis olla ka üle miljoni.¹¹¹¹

Tribunali pädevusse anti genotsiidi, inimsusevastaste kuritegude ja Genfi õiguse rikkumiste menetlemine (sõjakuriteod siseriiklikus relvakonfliktis) nende kuritegude osas, mis pandi toime ajavahemikus 01.01.1994 kuni 31.12.1994 Rwanda territooriumil ja naaberriikides Rwanda ja teiste riikide kodanike poolt.¹¹¹² Samuti sätestati statuudi artiklis 6 lg 1 individuaalne kriminaalvastutus isikutele, kes kavandasid ja valmistasid ette või initsieerisid ning aitasid toime panna statuudis nimetatud kuritegusid ning artiklis 6 lg 3 sätestati nende isikute vastutus, kes oma ametikoha tõttu olid positsioonil, mis võimaldanuks ära hoida alluvate poolt toime pandud kuritegusid, sest statuudi järgi on karistatav, kui isik teadis või tal oli põhjust teada, et tema alluvad panevad tõenäoliselt toime mõne statuudis märgitud kuriteo ning ta ei takistanud juhina selliste kuritegude toimepanemist või kui juht ei võtnud midagi ette alluvate karistamiseks selliste kuritegudest eest.¹¹¹³

Käsitlen allpool kahte lahendit, mis on enim vastukaja leidnud ning seonduvad mõjutustegevusega. Esiteks Jean-Paul Akayesu lahend, esimene juhtum, kui rahvusvahelises Tribunalis võeti isik vastutusele genotsiidi eest.¹¹¹⁴ Teise lahendina käsitlen Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza ja Hassan Ngeze süüdimõistmist erinevate kuritegude eest, milles suur osa oli seostel meediaga, mille tõttu seda tuntakse ka kui meediajuhtumit (ingl. k. *the Media Case*).¹¹¹⁵ ICTY õigusnõunik Alexander Zahar on nimetatud lahendit pidanud ICTR lahendite seas eraldiseisvaks nii mahult kui ka loodud pretsedendina, aga seda eelkõige halva

violations committed in the territory of neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994, United Nations S/RES/955, 08.11.1994 (siin ja edaspidi Statute of ICTR). Tribunal tegutseb Tansaania Arushas, kus asub regionaalne kohus – Aafrika Rahvaste ja Inimeste Õiguste Kohus (ingl k *African Court on Human and Peoples' Rights*).

¹¹¹⁰ C. M. Peter. The International Criminal Tribunal for Rwanda: bringing the killers to book. International Review of the Red Cross, No 321, 1997.

¹¹¹¹ D. M. Amann. Prosecutor v. Akayesu. Case ICTR-96-4-T. Am. J. Int'l. L., Vol 93, No 1, Jan. 1999, lk 195.

¹¹¹² Articles 1–4. Statute of ICTR.

¹¹¹³ Article 6, Statute of ICTR.

¹¹¹⁴ Amann 1999, lk 195–199.

¹¹¹⁵ G. S. Gordon. „A War of Media, Words, Newspapers, and Radio Stations”: The ICTR Media Trial Verdict and a New Chapter in the International Law of Hate Speech. Va. J. Int'l L. Vol 45, No 1, Fall 2004, lk 139–197.

pretsedendina.¹¹¹⁶ Just „halvast” pretsedendist saab lähtuda valdkonna piiritlemisel. Muidugi on ICTR teinud mitmeid olulisi lahendeid, näiteks mõistnud riigipea süüdi genotsiidis,¹¹¹⁷ kuid need lisa töösse midagi olulist ja seetõttu pole neid käsitletud.

4.6.1. Jean-Paul Akayesu

Jean-Paul Akayesu oli Rwandas Taba kommuuni linnapea 1993. a aprillist kuni 1994. a juunini, s.o genotsiidi toimepanemise ajal, mil tema kommuunis tapeti 2000 isikut.¹¹¹⁸ Linnapeana allusid J.-P. Akayesule kohalik, s.o kommunaalpolitsei; tal oli õigus kontrollida ka riigipolitsei ehk sandarmide tegevust kohalikus kommuunis ning samuti olid tal täidesaatva võimu volitused kohalike õigusaktide jõustamisel ning õiguskorra haldamisel prefektina (piiratud ulatusega kohtupidamine).¹¹¹⁹ J.-P. Akayesu anti Tribunali alla kokku 15 süüdistuspunktis: osalemises inimsusevastastes kuritegudes (inimeste hävitamises ja mõrvamises, vägistamises ning julmas kohtlemises), genotsiidis osalemises, otseses ja avalikus üleskutses genotsiidi toimepanemiseks, samuti inimsusevastastes kuritegudes relvastatud konflikti ajal nn Genfi konventsioonide rikkumises, aga ka juhina individuaalses kriminaalvastutuses.¹¹²⁰

Tribunal analüüsis selles asjas näiteks linnapea volituste ulatuste küsimust (milline oli J.-P. Akayesu volituste tegelik määr *de facto* ja *de jure*) ning sedastas, et faktiliselt on Rwandas linnapea volitused tunduvalt suuremad kui õiguslikult antud pädevus.¹¹²¹ Eeltoodud küsimus oli ICTR ees seoses ülema/juhi vastutuse tuvastamisega.

Tribunal, andes õigusliku hinnangu J.-P. Akayesu tegudele, selgitas esmalt, et lähtuvalt ICTY nn D. Tadići lahendist on Tribunalil võimalik mõista n-ö kumulatiivsete süütegude eest karistus samade faktide, kuid erinevate tegude eest.¹¹²² ICTR selgituse kohaselt tähendab see, et Tribunali statuudis määratletud kuriteod ei ole omavahel hierarhilises suhtes, vaid tegemist on erinevate kuriteokoosseisudega, mis kaitsevad erinevaid õigusnorme ja seetõttu on võimalik mõista isik samade faktide alusel süüdi mitmes teos.¹¹²³

¹¹¹⁶ A. Zahar. The ICTR’s “Media” Judgment and the Reinvention of Direct and Public Incitement to Commit Genocide. Criminal Law Forum, Vol 16 2005, lk 33–48. Nimetatud artikkel on kirjutatud pärast I astme otsust.

¹¹¹⁷ O. Swaak-Goldman. Kambanda v. Prosecutor. No ICTR 97-23-A, Am. J. Int’l. L., Vol 95, No 3, Jul. 2001, lk 656–661.

¹¹¹⁸ The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-T, Judgement, 2 September 1998, paras. 3; 12.

¹¹¹⁹ *Ibid.*, para. 56.

¹¹²⁰ *Ibid.*, paras. 12–23. Kuivõrd süüdistus oli mahukas ja selle sisu ei ole kogu ulatuses dissertatsiooni seisukohast oluline, pole antud tervikülevaadet, vaid osundatud peamistele süüdistuspunktile.

¹¹²¹ *Ibid.*, paras. 61–77. Tunnistajate ütluste kohaselt järgisid inimesed isegi linnapea ebaseaduslikke korraldusi, vt para.74.

¹¹²² *Ibid.*, paras. 461–470.

¹¹²³ *Ibid.*, para. 470.

4.6.1.1. Genfi konventsioonide rikkumine

Tribunal ei tuvastanud süüdistatava süüd inimsusevastaste kuritegude toimepanemises relvastatud konfliktis nn Genfi konventsioonide artiklite 3 rikkumises ja nn II lisaprotokollis (siseriiklike relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta) rikkumises.¹¹²⁴ ICTR arvates polnud süüdistaja piisavalt tõendanud J.-P. Akayesu süüd, et tema kohustus oluks tsiviilisikuna tagada riiklik poliitika sõjategevuse elluviimisel, vaatamata tema volitustele linnapeana ja tõenditele, mis kinnitasid sõjaväe mündri kasutamist ja relva kandmist ning sõjaväelaste abistamist (abi luuretegevuses, kommunikatsiooni korraldamisel ja ruumide andmises sõjaväelaste käsutusse) relvastatud konflikti piirkonnas.¹¹²⁵ Eelloetletud elementide olemasolu süüdistatava puhul ei tõenda seost kuritegude toimepanemise ning tema võimega käsutada ja korraldada sõjaväelaste tegevust, kes temale ei allunud.¹¹²⁶ Seega oli süüdistatava tegevus ICTR arvates piiratud ulatusega ning ei aidanud kaasa kuritegude toimepanemisele ulatuses, millele statuudi mõttes järgnenuks kriminaalvastutus, sest polnud tõendatud J.-P. Akayesu kuulumine sõjaväelisesse üksusesse, mis oleks teinud temast vastutava isiku juhina, kes osalenuks relvastatud konfliktis või aidanuks kaasa relvastatud konflikti eesmärkide saavutamisele.¹¹²⁷ Õigusteadlane D. M. Amann on seda osa otsusest kritiseerinud võrrelduna eelkirjeldatud D. Tadići otsusega, milles asuti vastupidisele seisukohale: isiku saab vastutusele võtta ka siis, kui tal tegelikult eksisteerib n-ö autoriteet teiste isikute suhtes ning ta teostab ülemana alluvate üle reaalselt ja toimivat kontrolli.¹¹²⁸

4.6.1.2. Inimsusevastased kuriteod ja individuaalne kriminaalvastutus

J.-P. Akayesu mõisteti süüdi inimsusevastastes kuritegudes ja mõrvade eest ning loeti tõendatuks, et süüdistatav osales tsiviilisikute vastu suunatud tapmistes ja mõrvades, mis olid süstemaatilised ja laialt levinud ning moodustasid osa Rwandas toimepandud rünnakutest etniliselt määratletud grupi vastu.¹¹²⁹ Nimetatud kuritegudes mõisteti J.-P. Akayesu süüdi samuti art 6 lg 1 (isik, kes kavandab, õhutab või paneb toime statuudis määratletud kuritegusid või abistab nende toimepanemisel) järgi kriminaalvastutuses isikuna, kes andis isiklikult korralduse tappa mitmeid isikuid, millega õhutas toime panema inimsusevastaseid kuritegusid.¹¹³⁰ Samuti andis J.-P. Akayesu paramilitaarsetele üksustele üle kinnipeetud põgenikke, kes hiljem tapeti. Tribunali määratluse kohaselt oli tegemist tapmistega, mis pandi

¹¹²⁴ *Ibid.*, paras. 638–644.

¹¹²⁵ *Ibid.*, paras. 641–642.

¹¹²⁶ *Ibid.*, para. 470. Vt Tribunali õiguslikku hinnangut juhi vastutuse küsimustes, paras. 471–491 (selles tuginedi Tokyo tribunali arvamusele Jaapani välisministri süüdimõistmise kohta seoses nn „Nankingi vägistamisega”).

¹¹²⁷ *Ibid.*, paras. 640; 642–644.

¹¹²⁸ Amann 1999, lk 199.

¹¹²⁹ The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-T, Judgement, 2 September 1998, paras. 645–653.

¹¹³⁰ *Ibid.*, para. 651.

Rwandas toime ühe osana konkreetset tsiviilisikutevastastest rünnakutest etniliselt määratletud grupi vastu, mis olid süstemaatilised ja laiaulatuslikud.¹¹³¹ Nendes eelkirjeldatud faktides mõisteti süüdistatav süüdi art 6 lg 1 järgi.¹¹³²

Inimsusevastastes kuritegudes mõisteti J.-P. Akayesu süüdi nii vahetult piinamise toimepanijana (peksis kinnipeetavaid, astus jalaga näo peale ning hoidis kinnipeetavat jalgadest, kui teised isikud teda peksid) kui ka art 6 lg 1 järgi isikuna, kes kihutas teisi isikuid inimsusevastaseid kuritegusid toime panema.¹¹³³ Tribunal lähtus piinamise õiguslikul sisustamisel ÜRO Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastasest konventsioonist.¹¹³⁴ Kinnipeetavate ähvardamine tapmisega, et saada informatsiooni, loeti Tribunali poolt inimsusevastaseks kuriteoks.¹¹³⁵

Süüdistatav oli seotud ka muude inimsusevastaste kuritegudega nagu vägistamine ning naiste seksuaalne alandamine (alasti tantsima ja paljalt tänavatel marssima sundimine).¹¹³⁶ Tribunali seisukohalt on vägistamine omamoodi agressioonivorm, mis on mõeldud isiku alandamiseks, alavääristamiseks, diskrimineerimiseks, karistamiseks ja isiku üle kontrolli saavutamiseks ning inimväärikuse hävitamiseks, olles seega sageli piinamise alaliigiks, eriti juhtumil, kui sellega on seotud võimuesindajad.¹¹³⁷ Muu seksuaalse alatooniga vägivald mahub Tribunali arvates muude inimsusevastaste kuritegude määratluse alla ICTR statuudi mõistes, mis alandab inimväärikust ning tekitab teatud grupi liikmele kehalist või vaimset kahju.¹¹³⁸ Kuivõrd paljud vägistamised ja seksuaalsed rünnakud pandi toime linnavalitsuse ruumides ja selle vahetus läheduses, pidi süüdistatav sellistest tegudest teadlik olema, võtma nende ärahoidmiseks ja ennetamiseks tarvitusele meetmeid ning karistama süüdlasi. Seda J.-P. Akayesu ei teinud, mistõttu Tribunal kaalus tema vastutusele võtmist süüdistatavana nii art 6 lg 1 kui sama art lg 3 järgi; menetluslikel põhjustel ei võetud teda vastutusele art 6 lg 3, vaid lg 1 järgi, sest ta kihutas otseselt teisi isikuid üles vägistamistele, seksuaalsele vägivallale ja seksuaalsele alandamisele.¹¹³⁹

Isikute alandamine, sundides neid alasti avalikus kohas marssima, on küllalt hea näide sellest, milleni võib viia inimväärikuse mõnitamine ning seetõttu on oluline, et Tribunal määratlus sellist tegevust „muude ebainimlike tegudena inimsusevastaste kuritegude mõistes”. Siit võib selgelt tuletada, et rahvusvahelises kriminaalõiguses on seatud piir ja tulevikus pole enam võimalik väita teadmatust sellise teguviisi keelatusest. Siinjuures tuleb kahjuks nentida, et see väide on juba

¹¹³¹ *Ibid.*, para. 659.

¹¹³² *Ibid.*, para. 659.

¹¹³³ *Ibid.*, paras. 676–684.

¹¹³⁴ *Ibid.*, para. 681 ja Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsioon, RT II 2006, 26.

¹¹³⁵ *Ibid.*, paras. 678; 683.

¹¹³⁶ *Ibid.*, paras. 685–697.

¹¹³⁷ *Ibid.*, para. 687.

¹¹³⁸ *Ibid.*, para. 688. Tribunal lähtus siin ICTR statuudi artiklitest 3 i ja 4 e ning artiklist 2 lg 2 b.

¹¹³⁹ *Ibid.*, paras. 691; 692–697.

muutunud liiga optimistlikuks. Tasub vaid meenutada USA sõjaväelaste käitumist 2004. a Iraagis Abu Ghraibi vanglas seoses kinnipeetavate ülekuulamisel kasutatud „eriliste” ülekuulamismeetoditega, mille puhul kasutati piinamist ja inimväärikuse alandamist (faktide avalikustulekul võeti küll süüdlased vastutusele).¹¹⁴⁰ Ehkki nimetatud Iraagi vanglas oli tegemist inimeste alandamisega piiratumas ulatuses kui Rwandas, oli sarnasus olemas, sest ohvriteks olid kinnipeetavad ja psühholoogiliseks mõjutamiseks sunniti vangistatud isikuid alasti liikuma vangla üldkasutatavates ruumides jms (vt 2.11. Martensi klausel). Seega on piiride seadmisest nende täitmiseni veel pikk maa minna.

Isikute hävitamise süüdistuses leidis Tribunal J.-P. Akayesu olevat süüdi 8 isiku hävitamises, sest tegemist oli osaga süstemaatilise ja laiaulatuslikust, kindla etniliselt määratletud tsiviilisikutest koosneva inimgrupi vastu suunatud rünnakuga, mistõttu selline tegevus määratleti inimsusevastase kuriteona.¹¹⁴¹ Tõenditest nähtus süüdistatava juuresviibimine isikute hävitamisel ning otsene korralduste andmine isikute hävitamiseks, mistõttu süüdistatav võeti vastutusele ka art 6 lg 1 järgi.¹¹⁴²

4.6.1.3. Genotsiid ning genotsiidikuriteo vahetu ja avalik õhutamine

Kuivõrd J.-P. Akayesu oli esimene isik, kes genotsiidisüüdistuses Tribunali alla anti, on olulised ICTR seisukohad. Esiteks sedastas ICTR, et isiku saab vastutusele võtta kas osalemises genotsiidis või siis kaasaaitamises ning genotsiidi õhutamises, mitte aga sama-aegselt genotsiidis osalemises ning kaasaaitamises ja õhutamises ühete ja samade faktide alusel.¹¹⁴³ Sellest seisukohast lähtuvalt mõisteti süüdistatav süüdi mõnedes faktides genotsiidile kihutamise ja abistamise eest ning teiste sündmuste puhul genotsiidis osalemise eest.¹¹⁴⁴ Teiseks märkis Tribunal, et genotsiidi mõttes tuleb grupi määratlemisel, kelle vastu genotsiid toime pandi, lähtuda mitte ainult Tribunali statuudist, vaid ka nn genotsiidi konventsiooni väljatöötajate lähtekohtadest.¹¹⁴⁵ *Travaux préparatoires*’ mõtte kohaselt on piisavaks gruppitunnuseks selle stabiilsus ja alalisus ning küsimus on sellistel juhtumitel tõendamise probleematis.¹¹⁴⁶

J.-P. Akayesut süüdistati samuti genotsiidikuritegude vahetus ja avalikus õhutamises.¹¹⁴⁷ Seetõttu on oluline märkida, et Tribunal asus seisukohale, et genotsiidi avalik ja vahetu õhutamine on karistatav ka siis, kui konkreetsele tegevusele ei järgnenud genotsiidi (kui selline õhutamine n-ö ei õnnestunud), sest tegemist on

¹¹⁴⁰ J. M. Beard. The Geneva Boomerang: The Military Commissions Act of 2006 and U.S. Counterterror Operations. *Am. J. Int’l. L.*, Vol 101, No 1, Jan. 2007, lk 58–59; 64–65.

¹¹⁴¹ The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-T, Judgement, 2 September 1998, paras. 735–744.

¹¹⁴² *Ibid.*, paras. 737; 742.

¹¹⁴³ *Ibid.*, para. 700.

¹¹⁴⁴ *Ibid.*, paras. 707; 710; 715; 717; 722; 724; 734.

¹¹⁴⁵ *Ibid.*, para. 701.

¹¹⁴⁶ *Ibid.*, paras. 701–702.

¹¹⁴⁷ *Ibid.*, paras. 672–675.

oma olemuselt iseenesest sedavõrd raske kuriteoga.¹¹⁴⁸ Õigusliku hinnangu andmisel analüüsis Tribunal Nürnbergi lahendit J. Streicheri suhetes ja nn genotsiidi konventsiooni loomist ja sellega kaasnenud arutelusid ning muid rahvusvahelise õiguse kohaldamisega seonduvaid aspekte (erinevus kontinentaalse ja *common law* süsteemi vahel).¹¹⁴⁹ Tribunal märkis, et kui inimene avalikult ja otseselt kutsus üles genotsiidile, võib sellise tegevuse puhul tahtluse tõendatuks lugeda, sest ilma selleta ei ole võimalik genotsiidi õhutada – see on vältimatu eeltingimus sellise kuriteo toimepanemiseks.¹¹⁵⁰ Tribunali arvamus, et piisab genotsiidi õhutamistest ning seost tagajärjega ei ole vaja tuvastada, on mõneti novaatorlik. Saab näha, kuivõrd selline seisukoht teistes ICTR või ICTY lahendites kehtima jääb või mis juhtub Rahvusvahelise Kriminaalkohtu tulevases praktikas. Kindlasti ei ole tegemist universaalse seisukohaga. USA õigusteadlane ja -praktik Joshua Wallenstein on oma analüüsis näidanud, et paljudes riikides eeldab kriminaalvastutus kuriteole kihutamise eest seost tagajärjega ning seetõttu on Tribunali otsuse kui pretsedendi suhtes teatavaid kahtlusi.¹¹⁵¹

Oluliste kuriteo elementide suhtes märkis Tribunal, et avalik üleskutsumine eeldab avalikku kohta ning üleskutse peab olema esitatud viisil, mis on arusaadav ja kuuldav (olgu selleks karjumine või mõni muu visuaalse kommunikatsiooni viis) ning kõne peab olema vahetult mõistetav kui üleskutse teistele isikutele panna toime genotsiid.¹¹⁵² Üleskutse peab olema otsene ja konkreetne, sellisel viisil esitatud, et ei tekiks kahtlust üleskutse ebamäärasuses või kaudses ettepanekus ning seda kõike tuleb arvestada vastavas kultuurilises ja keelelises kontekstis, kus vastav üleskutse esitati, sest üleskutse vastuvõtt võib sõltuda kuulajaskonna taustast.¹¹⁵³ Antud süüdistuse osas märkis Tribunal, et süüdistatava süü on tõendatud ja seda iseloomustasid järgnevad olulised faktid: linnapea staatus, mis võimaldas koondada avalikele koosolekutele rohkesti inimesi (üle 100 isiku) ning asjaolu, et süüdistatav juhtis koosolekuid ja kihutas inimesi ühinema hutude vaenlaste hävitamiseks.¹¹⁵⁴

Tribunal kasutas samuti lingvistikaeksperti abi, kelle tunnistuste põhjal jõuti järeldusele, et J.-P. Akayesu üleskutsed avalikel koosolekutel olid sellised, mis võimaldas kuulajaskonnal aru saada, et süüdistatav kutsus neid üles tutsisid tappa.¹¹⁵⁵ Kokkuvõttes märkis Tribunal, et igasuguse kahtlusega on tõendatud J.-P. Akayesu tegevus kõnede pidamisel avalikes kohtades avalikel koosolekutel, otsese sooviga luua kuulajaskonnas selline meeleseisund, mis on vajalik tutside kui grupi hävitamiseks ning seetõttu oli ICTR seisukohal, et süüdistatav on süüdi

¹¹⁴⁸ *Ibid.*, paras. 561–562.

¹¹⁴⁹ *Ibid.*, paras. 550–557.

¹¹⁵⁰ *Ibid.*, para. 560.

¹¹⁵¹ Pikem analüüs riikide kaupa: J. Wallenstein. Punishing Words: An Analysis of the Necessity of the Element of Causation in Prosecutions for Incitement to Genocide. Stan. L. Rev., Vol 54, Nov. 2001, lk 351–397.

¹¹⁵² The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-T, Judgement, 2 September 1998, paras. 555–556; 559.

¹¹⁵³ *Ibid.*, para. 557.

¹¹⁵⁴ *Ibid.*, para. 673.

¹¹⁵⁵ *Ibid.*, para. 673.

vahetus ja avalikus genotsiidi õhutamises. Tribunal märkis *obiter dictum* korras, et süüdistatava tegevus on oli tõepoolest tulemuslik, sest see viis Taba kommunis tutside hävitamiseni.¹¹⁵⁶

Kõike eeltoodut kokku võttes, arvestades kuritegude iseloomu ja laadi ning süüdistatava ametiseisundit kuritegude toimepanemise ajal, mõistis Tribunal J.-P. Akayesu süüdi ning karistas teda kokkuvõttes eluaegse vangistusega (eraldi mõisteti eluaegne karistus mitme teo eest nagu näiteks genotsiidi vahetu ja avalik õhutamine ning inimsusevastased kuriteod).¹¹⁵⁷ Samas mõisteti süüdistatav õigeks mõnes episoodis, mis olid seotud inimsusevastaste kuritegudega (peamiselt Genfi konventsioonide rikkumises).¹¹⁵⁸

4.6.1.4. II astme otsus

J.-P. Akayesu vaidlustas nii I astme otsuse süüdimõistmise kui ka selle alusel mõistetud karistuse ning palus jätta rahuldamata prokuröri apellatsiooni.¹¹⁵⁹ Prokurör vaidlustas apellatsiooni korras otsuse õigeksmõistva osa J.-P. Akayesu individuaalses kriminaalvastutuses seoses Genfi konventsioonide rikkumisega ja seoses J.-P. Akayesu õigeksmõistmisega genotsiidile õhutamises, seoses küsimusega, kas art 6 lg 1 sätestatud õhutamine peab olema vahetu ja avalik, nagu Tribunal oli sedastanud I astme otsuses.¹¹⁶⁰ Kuivõrd suurem osa süüdimõistetu apellatsioonist oli seotud menetluslike küsimustega (advokaadi ebakompetentsus, Tribunali erapooletuse kahtluse alla seadmine jne.¹¹⁶¹), on allpool käsitletud vaid neid otsuse aspekte, mis piiritlevad mõjutustegevust: seega saab vaid prokuröri apellatsioon olla analüüsi objektiks, sest J.-P. Akayesu apellatsioonkaebusest ei rahuldatud mitte ühtegi punkti.¹¹⁶²

Prokurör püstitas küsimuse J.-P. Akayesu individuaalsest kriminaalvastutusest seoses Genfi konventsioonide rikkumisega neljas süüdistuspunktis ja nimelt, kas apellant pidanuks tsiviilisikuna vastutama juhina (analoogselt sõjaväelise juhiga).¹¹⁶³ Tribunal analüüsis nn Genfi õigust, Nürnbergi tribunali praktikat ja printsiipe, samuti Rwanda tribunali statuuti ning ICTY kohtupraktikat ja tuli järeldusele, et Genfi konventsioonides (art 3) sätestati üldtunnustatuna kõigi tsiviiliseeritud riikide poolt üldised minimaalsed humaansusprintsibid, mille järgi peaks konfliktis osalenud inimesi kohtlema, mis peaksid kehtima eranditult igal ajal ja

¹¹⁵⁶ *Ibid.*, paras. 677–675.

¹¹⁵⁷ *Ibid.*, paras. verdict.

¹¹⁵⁸ *Ibid.*, paras. verdict.

¹¹⁵⁹ The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-A, Judgement, 1 June 2001, paras. 9–10; 12–13.

¹¹⁶⁰ *Ibid.*, para. 11. Karistust prokurör ei vaidlustanud, sest see oli niigi eluaegne vangistus.

¹¹⁶¹ *Ibid.*, paras. 85–101. Suhteliselt huvitav on apellandi arvamus, et kuna Tribunal mõistis kohut vaid hutude üle, on see erapoolik, sest näiteks ICTY-s olid süüdistatavad kõik osapooled. Apellatsioon ei leidnud selles osas kinnitust.

¹¹⁶² *Ibid.*, para. verdict.

¹¹⁶³ *Ibid.*, paras. 425–446.

kohas ning olema n-ö kõrgemal sõjalisest konfliktist.¹¹⁶⁴ Just selliste miinimum-nõuete tõttu oli Tribunal arvamusel, et I astmes eksiti, kui J.-P. Akayesule ei kohaldatud individuaalset kriminaalvastutust seoses tema linnapea ametikohaga. Tribunal ei saanud välistada teatud kategooriat vastutusest, nagu tehti J.-P. Akayesu puhul.¹¹⁶⁵

Inimsusevastaste kuritegude (art 3) osas, milles J.-P. Akayesu õigeks mõisteti, märkis prokurör, et Tribunali seisukoht, mille kohaselt vastutuse tekkimiseks inimsusevastaste kuritegude eest on vajalik süüdistatava tahtluse olemasolu kuritegu toime panna just diskrimineeritava grupi liikme vastu.¹¹⁶⁶ Prokuröri arvates ei ole oluline motiiv, vaid vastutuseks piisab sellest, kui on tõendatud süüdistatava teadlikkus laiaulatuslikust või süstemaatilise tsiviilisikute vastasest rünnakust.¹¹⁶⁷ Tribunal, analüüsides prokuröri apellatsiooni, asus seisukohale, et I aste eksis, kui nõudis koosseisulise tunnusega diskrimineerimist grupi konkreetse liikme vastu, sest statuudi sõnastuse kohaselt on vajalik vaid osalemine laiaulatuslikus või süstemaatilises tsiviilisikutevastases rünnakus ning kurjategija peab olema teadlik, et tema tegevus moodustab osa suuremast tegevusplaanist, kuid kurjategija rünnak konkreetse isiku vastu ei pruugi lähtuda diskrimineeriva tunnuse olemasolust.¹¹⁶⁸ Ainus kuriteokoosseis inimsusevastaste kuritegude puhul, kus prokurör peab tõendama diskrimineerivat tegevust konkreetse isiku või grupi vastu, on süüdistus seoses tagakiusamise või jälitamisega konkreetse (s.o poliitilise, religioosse, etnilise, rahvusliku, rassilise või kultuurilise) grupi tunnuse põhjal.¹¹⁶⁹

Seoses J.-P. Akayesu õigeksmõistmisega genotsiidile õhutamises art 6 lg 1 järgi vaidlustas prokurör I astme järeldused, et õhutamine peab olema vahetu ja avalik ning õhutamine tavapärase tähenduses ei pea toimuma avalikus kohas ja vahetult, sest tõlgendada tuleb mõisteid nende tavapärase tähenduses, vastavalt rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioonile.¹¹⁷⁰ Tribunal analüüsis prokuröri argumente ja lähtuvalt Rwanda tribunalist statuudist järeldas, et genotsiidi õhutamine art 6 lg 1 järgi ei pea olema avalik ja vahetu, sest tegemist on eraldi koosseisuga art 2 lg 3 p. c, mistõttu I astme tõlgendus oli apellatsioonistme arvates väär.¹¹⁷¹

J.-P. Akayesu otsust on oluliseks peetud mitmetel põhjustel. A. Zahar on pidanud J.-P. Akayesu süüdimõistmist vahetu ja avaliku genotsiidi õhutamises esimeseks süüdimõistvaks lahendiks pärast J. Streicheri süüdimõistmist Nürnbergis.¹¹⁷² Samuti on rahvusvahelises kriminaalõiguses J.-P. Akayesu otsust oluliseks peetud just vägistamise kui genotsiidi ühe alaliigi kriminaliseerimises. USA

¹¹⁶⁴ *Ibid.*, para. 442.

¹¹⁶⁵ *Ibid.*, paras. 443–444.

¹¹⁶⁶ *Ibid.*, paras. 447–448.

¹¹⁶⁷ *Ibid.*, paras. 449–450.

¹¹⁶⁸ *Ibid.*, paras. 465–467. Tribunal sedastas, et prokurör ei ole kohustatud tõendama süüdistatava tahtlust diskrimineeriva tunnuse olemasolul rünnata konkreetset isikut (ka siin lähtus Tribunal Duško Tadići lahendi praktikast).

¹¹⁶⁹ *Ibid.*, paras. 468–469.

¹¹⁷⁰ *Ibid.*, paras. 470–472.

¹¹⁷¹ *Ibid.*, paras. 476–483.

¹¹⁷² Zahar 2005, lk 33.

feministlikku koolkonda esindav õigusteadlane Catharine A. MacKinnon on nime-
tatud lahendi analüüsis märkinud, et seksuaalkuritegude osas on tegemist läbi-
murdega, sest ICTY on vaid mõnel üksikul juhtmil määratlenud vägistamise
genotsiidi kuriteona ning avaldas lootust, et antud lahend saab pretsedendiks
Rahvusvahelisele Kriminaalkohtule.¹¹⁷³ Õigusteadlane D. M. Amann on pidanud
oluliseks pretsedenti, mis saadi Tribunali sunni mõiste analüüsist, sest kui üldjuhul
loetakse sunni oluliseks tunnuseks füüsilist jõudu, siis antud asjas luges ICTR, et
sunn elementide hulka kuuluvad ähvardamine, väljapressimine, hirmutamine, eriti
kui selline tegevus toimub relvastatud konfliktis ajal ja relvastatud rühmituste
juuresviibimisel.¹¹⁷⁴

4.6.2. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza ja Hassan Ngeze

Tribunal tegi antud asjas mõjutustegevuse seisukohalt tähelepanuväärse kohtu-
lahendi.¹¹⁷⁵ Nimelt analüüsis ICTR meedia rolli genotsiidikuritegudele õhutamises,
käsitledes ühte tahku mõjutustegevuses – vaenuliku propaganda õhutamist. Selles
asjas mõisteti süüdi Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza ja Hassan
Ngeze.¹¹⁷⁶ Ferdinand Nahimana töötas Rwanda riigi raadios-televisioonis kuni
1992. aastani, mil asutas koos teistega meediaettevõtte *Radio télévision libre des
mille collines* (edaspidi RTLM), samuti osales ta poliitilises parteis *Mouvement
Révolutionnaire National pour le Développement* (edaspidi MRND).¹¹⁷⁷ Jean-Bosco
Barayagwiza, hariduselt jurist, oli Rwanda välisministeeriumi poliitikaosakonna
direktor, osales ettevõtte RTLM loomisel ja oli poliitilise koalitsiooni *Coalition
pour la défense de la République* (edaspidi CDR) asutajaliige 1992. a.¹¹⁷⁸ Hassan
Ngeze töötas 1978. a ajakirjanikuna, asutas 1990. a ajalehe Kangura ja oli selle
peatoimetaja ning samuti üks liikumise CDR asutajatest.¹¹⁷⁹

F. Nahimana anti Tribunali alla 7 süüdistuspunktis: osalemises vandenõus
genotsiidi toimepanekuks, otseses ja avalikus üleskutses genotsiidi toimepanekuks,
samuti osalemises genotsiidis ning kuritegudes inimsuse vastu (inimeste hävita-
mises ja mõrvamises ning tagakiusamises), aga ka individuaalses kriminaalvastu-
tuses juhina ning juhina otseses ja avalikus kihutamises genotsiidile ning süüdistuse

¹¹⁷³ C. A. MacKinnon. Defining Rape Internationally: A Comment on Akayesu. Colum.
J. Transnat'l L., Vol 44, No 940 2006, lk 942; 947; 957–958.

¹¹⁷⁴ Amann 1999, lk 197.

¹¹⁷⁵ Arvestades konkreetse kohtuasja mahukust, pole võimalik ning mõistlik anda põhjalikum
ülevaadet detailidest ja konkreetsetest faktidest, mis viisid süüdimõistva otsuseni, seetõttu
olen otsusele eelnevatest Tribunali põhistustest välja toonud üldisemad ja peamised
seisukohad, mis võimaldavad teha üldistavaid järeldusi mõjutustegevuse piiritlemiseks.

¹¹⁷⁶ The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana; Jean-Bosco Barayagwiza; Hassan Ngeze, 3 De-
cember 2003, Judgement and Sentence, ICTR-99-52-T.

¹¹⁷⁷ Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze v. The Prosecutor, ICTR-99-
52-A, 28 November 2007, para. 2.

¹¹⁷⁸ *Ibid.*, para. 3.

¹¹⁷⁹ *Ibid.*, para. 4.

kohaselt peamiselt seotuse tõttu raadiojaamaga RTLM.¹¹⁸⁰ J.-B. Barayagwiza anti kohtu alla kokku 9 süüdistuspunkti: osalemises vandenõus genotsiidi toimepanekuks, otseses ja avalikus üleskutses genotsiidi toimepanekuks, samuti osalemises genotsiidis ning kuritegudes inimsuse vastu (inimeste hävitamises, mõrvamises ning tagakiusamises), aga ka individuaalses kriminaalvastutuses juhina ning Genfi konventsioonide rikkumises, s.o sõjakuritegudes, mille eest vastutas ka juhina ning süüdistuse kohaselt peamiselt seotuse tõttu raadiojaamaga RTLM, samuti poliitilise liikumisega CDR.¹¹⁸¹ H. Ngeze anti kohtu alla 7 süüdistuspunkti: osalemises vandenõus genotsiidi toimepanekuks, otseses ja avalikus üleskutses genotsiidi toimepanekuks, samuti osalemises genotsiidis ning kuritegudes inimsuse vastu (inimeste hävitamises ja mõrvamises ning tagakiusamises), aga ka individuaalses kriminaalvastutuses juhina ning süüdistuse kohaselt peamiselt seotuse tõttu ajalehega Kangura.¹¹⁸²

Tribunal analüüsis kolmiku tegevust ajakirja avaldamisel, toimetuse töö ja poliitika kujundamisel, raadiojaama saadete kujundamisel ja toimetuse töö juhtimisel ning osalust poliitilises liikumises. ICTR sedastas, et pärast Nürnbergi pole rahvusvahelises kriminaalõiguses käsitletud meedia rolli ning seetõttu on tõusetunud printsiipsaalsed küsimused, mis seonduvad meedia rolli ja mõjuga luua ning hävitada inimlikke väärtusi, mistõttu meediasse tuleb suhtuda suure vastutusega.¹¹⁸³ Tribunal sõnastas samas, et need, kes kontrollivad meediat, vastutavad ka selle tegevuse tagajärgede eest.¹¹⁸⁴ Märkimisväärne on samuti ICTR seisukoht konkreetse juhtumi puhul, mille kohaselt meedia olemus on selline, et kommuniqueerides tapmisi ja teisi genotsiidiakte, tekitas see mõju, mis koos muude tegudega võis antud juhtumil põhjustada genotsiidi.¹¹⁸⁵

Poliitiline koalitsioon CDR asutati 1992. a ja registreeriti parteina ning 51 asutajaliikme seas olid ka J.-B. Barayagwiza ja H. Ngeze.¹¹⁸⁶ Põhikirja järgi oli tegemist parteiga, mis pidi edasi viima 1959. a revolutsiooni ideesid ja aitama ühendada Rwanda rahvast. Parteisse võisid kuuluda kõik kodanikud, sõltumata nende soost, vanusest ja rahvuslikust kuuluvusest.¹¹⁸⁷ ICTR sedastuse kohaselt oli CDR alates asutamisest partei, mille eesmärgiks oli rahvuslik segregatsioon, mitte aga riigi rahvuslik ühtsus, seega oli partei eesmärgiks tutside-vastase poliitilise õhustiku loomine ja poliitiliste oponentide tapmine hutude seas, kes vastustasid tutside-vastast poliitikat.¹¹⁸⁸ Tribunal leidis faktilist kinnitust CDR poolt parteikoosolekutel tehtud avalikest üleskutsetest tutside hävitamiseks, mida eriti aktiivselt järgis partei nooremate isikute rühmitus, kellest kujunes partei sõjaväeline paramilitaarne üksus

¹¹⁸⁰ The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana; Jean-Bosco Barayagwiza; Hassan Ngeze, 3 December 2003, Judgement and Sentence, ICTR-99-52-T, para. 8.

¹¹⁸¹ *Ibid.*, para. 9.

¹¹⁸² *Ibid.*, para. 10.

¹¹⁸³ *Ibid.*, para. 945.

¹¹⁸⁴ *Ibid.*, para. 945.

¹¹⁸⁵ *Ibid.*, para. 952.

¹¹⁸⁶ *Ibid.*, para. 258.

¹¹⁸⁷ *Ibid.*, para. 258 (1959. a said Rwanda ja Urundi, tänapäeval Burundi autonoomia Belgiast).

¹¹⁸⁸ *Ibid.*, paras. 296; 951.

(ingl k *militia*) nimetusega Impuzamugambi.¹¹⁸⁹ Konkreetselt üks süüdistatavatest, J.-B. Barayagwiza, oli ICTR arvates CDR faktiline juht ning teostas eriti ajavahemikus 06.04.–17.07.1994 (põhiline genotsiidi toimepanemise aeg) partei üle tõhusat kontrolli, varustades muuhulgas Impuzamugambi üksust relvadega ning andes korralduse tappa tutsisid.¹¹⁹⁰

RTLML raadiojaama suhtes märkis ICTR, et raadiojaama saatel löid stereotüüpe, millega põhjendati teise etnilise grupi, s.o tutside hävitamist, jälitamist ja tagakiusamist ning nende hävitamise vajadust, saatetega loodi vihkamise ja avaliku põlguse õhkkond tutside suhtes.¹¹⁹¹ Raadiojaama tunti pärast 06.04.1994. a kuringuteledele ohutamise tõttu nimetuse „*Radio Machete*” all.¹¹⁹² Teisiti öeldes tähendas stereotüüpide loomine vaenlase kuvandi loomist ning vaenlase n-õ dehumaniseerimist, meetodite kasutamist, mis on mõjutustegevuse vahenditeks vaenuliku ja agressiivse sõjapropaganda puhul, saavutamaks sõjategevuse legitimeerimist (vt 1.1.). Samuti märkis Tribunal, et pärast Rwanda presidendi hukkamist 06.04.1994. a nimetati raadios isikute nimesid, kes hutude seas toetavad tutsisid ehk moodustavad poliitilise opositsiooni. Mainiti konkreetseid tutsisid ja nende pereliikmeid, kelle nimedega manipuleeriti viisil, mis kirjeldas nimetatud isikuid kui hävitamist vajavat gruppi.¹¹⁹³ Mõningatel juhtumitel viiski nende isikute nimetamine raadios mõrvadeni ning ICTR arvates oli põhjuslik seos raadiojaama ja tapmistega vahel tõendatud.¹¹⁹⁴

Ajakirja Kangura rolli suhtes Rwanda sündmuste ajal märkis Tribunal, et selles propageeriti poliitilist liikumist CDR, mis kutsus üles tutsisid tapma.¹¹⁹⁵ Kanguras ei propageeritud teisi poliitilisi liikumisi peale CDR-i.¹¹⁹⁶ ICTR sedastas, et Kangura andis välja erinumbri ja kutsus hutusid ühinema liikumisega CDR, samuti reklaamis nimetatud ajakiri raadiojaama RTLML, mis edendab hutude asja ja kus tutsid ei saa kasutada monopoli massimeediale.¹¹⁹⁷ Samamoodi toetas raadiojaam RTLML ajakirja Kangura, andes ülevaate igast ajakirja numbrist ja kutsudes kuulajaid seda ostma. Kokkuvõttes sedastas Tribunal, et ajakiri ja raadiojaam toimisid koos liitlastena ühise eesmärgi nimel, s.o tutside-vastase koalitsiooni loomiseks ja hutude rahvusgrupi mobiliseerimiseks tutside vastu.¹¹⁹⁸

¹¹⁸⁹ *Ibid.*, paras. 340–341.

¹¹⁹⁰ *Ibid.*, paras. 340–341.

¹¹⁹¹ *Ibid.*, paras. 486; 949.

¹¹⁹² *Ibid.*, para. 1031.

¹¹⁹³ *Ibid.*, para. 949.

¹¹⁹⁴ *Ibid.*, paras. 487; 949.

¹¹⁹⁵ *Ibid.*, paras. 914–924.

¹¹⁹⁶ *Ibid.*, para. 914.

¹¹⁹⁷ *Ibid.*, paras. 930–931.

¹¹⁹⁸ *Ibid.*, paras. 933; 940; 942–943.

4.6.2.1. I astme otsuse kokkuvõtvad järeldused

Võttes kokku I astme seisukohad süüdistatavate tegevuse suhtes, võib märkida, et Tribunal põhistas oma otsust teiste tribunalide ja rahvusvaheliste kohtute praktikaga. ICTR käsitles antud lahendis Nürnbergi tribunal otsust Julius Streicheri ja Hans Fritzsche suhtes ning sarnastele argumentidele rajanes süüdimõistmine genotsiidile õhutamises ja kavandamises, sest Tribunali arvates võib eelnimetatud otsust käsitleda kui juhendmaterjali, hindamaks avalikku ja otsest üleskutset genotsiidile ning seoseid arvamus- ja väljendusvabadusega.¹¹⁹⁹ ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon ja rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta ning kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt olid need konventsioonid ja õiguse allikad, lisaks inimõiguste komitee juhtumite analüüsile, millest lähtuvalt Tribunal kaalutles arvamus- ja väljendusvabaduse õigust ning tema piire seoses üleskutsetega diskrimineerimisele.¹²⁰⁰ Samuti lähtus ICTR Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditest.¹²⁰¹

Kõiki eeltoodud arvesse võttes tuli Tribunal järeldusele, et tuvastamaks avalikku ja otsest üleskutset genotsiidile, tuleb analüüsida süüdistatavate tegevuse eesmärgi, üleskutsete konteksti ja põhjuslikku seost üleskutsete ja genotsiidile õhutamise tagajärgedega ning arvestada ICTR olemasolevat pretsedentide praktikat.¹²⁰²

Tegevuse eesmärgi suhtes sedastas Tribunal, et meediaväljaande toimetajaid ja kirjastajaid saab olemasoleva jurisprudentsi alusel pidada vastutavateks juhtumitel, kui on tuvastatav nende kommunikatsiooni eesmärk ja tahe – kas see lähtub *bona fide* eesmärgist (milleks võib pidada uudiste levitamist ja ajaloolist uurimust, selgitusi valitsuse tegevusest jne.) ning milline on konkreetne keelekasutus, kas see sisaldab vaenu õhutamist või mitte.¹²⁰³ Samuti sedastas Tribunal meediaettevõtete toimetajate ja kirjastajate ning omanike vastutust juhtumitel, kui nad võimaldavad meedias n-ö vaenuõhutajate foorumit, sest teksti sisu võib olla tähtsam kui nende edastaja ning seetõttu seisnebki selliste isikute vastutus asjaolus, et toimetamises on väljaande jõud, mõju ning suunav tegevus.¹²⁰⁴

Konteksti suhtes märkis ICTR, et õhutamise kui tegevuse puhul saab lähtuda olemasolevast õiguspraktikast, mille kohaselt peab arvestama õhutamise mõju, mida konkreetsed väljendid konkreetses olukorras võivad kaasa tuua.¹²⁰⁵ Viidates Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikale, märkis Tribunal, et erinevate väljaannete mõju on erinev ja näiteks trükiste mõju on väiksem massimeedia omast ning et arvamus- ja väljendusvabaduse piiramine on õigustatud, kui see lähtub avaliku

¹¹⁹⁹ *Ibid.*, paras. 980–982.

¹²⁰⁰ *Ibid.*, paras. 983–990.

¹²⁰¹ *Ibid.*, paras. 991–999.

¹²⁰² *Ibid.*, paras. 1001–1015.

¹²⁰³ *Ibid.*, para. 1001.

¹²⁰⁴ *Ibid.*, para. 1003.

¹²⁰⁵ *Ibid.*, para. 1004.

korra ja riikliku julgeoleku tagamisest, kuid sellistel juhtumitel lasub riigivõimul suurem tõendamiskohus oma tegevuse põhjendamisel.¹²⁰⁶

Põhjusliku seose puhul sedastas Tribunal, et rahvusvahelises õiguses puudub praktika, mil viisil täpsemalt selgitada põhjusliku seose olemasolu konkreetsete õhutavate väljenduste ning nende vahetu mõju üle konkreetsetele sündmustele.¹²⁰⁷ ICTR nentis kõnealuse juhtumi puhul, et kuigi siseriiklikult on väga erinevalt püütud reguleerida viha ja vägivalla õhutamist ja väljendus- ning sõnavabadust, valitseb rahvusvahelises õiguses arusaam, et teatud olukordades allub eelnimetatud vabadus piirangutele ja peamiselt siis, kui väljendus- ning sõnavabadus võib ohustada teiste isikute õigusi ja seada ohtu nende puutumatuse ning põhjustada diskrimineerimist.¹²⁰⁸

Tribunali enese pretsedentidest käsitles ICTR antud asjas nn Akayesu juhtumit. Nimetatud lahendis jõuti seisukohale, et üleskutse genotsiidile, sõltumata tagajärgedest, moodustab ICTR statuudi järgi iseseisvalt karistatava kuriteo ning selles asjas analüüsiti avaliku ja vahetu genotsiidile üleskutse olemust.¹²⁰⁹

I astmes leiti, et Hassan Ngeze on süüdi 5 süüdistuspunktis. Ta mõisteti õigeks inimsusevastastes kuritegudes, täpsemalt mõrvades osalemises ning samuti kaasosaluses genotsiidis ning teda karistati kuritegude kogumi eest eluaegse vangistusega.¹²¹⁰ Ferdinand Nahimana mõisteti süüdi 5 süüdistuspunktis, mõisteti õigeks inimsusevastastes kuritegudes, täpsemalt mõrvades osalemises ning samuti kaasosaluses genotsiidis ning kuritegude kogumi eest mõisteti karistuseks eluaegne vangistus.¹²¹¹ Jean-Bosco Barayagwiza mõisteti süüdi 5 süüdistuspunktis ning õigeks 4 süüdistuspunktis (kaasosaluses genotsiidis, inimsusevastastes kuritegudes osalemises, täpsemalt mõrvamistes ning 2 süüdistuspunktis, mis seonduvad sõjakuritegudega), kuid teatud menetluslike minetuste tõttu mõisteti tema karistuseks 27 aastat ja 3 kuud vangistust.¹²¹²

I astme otsust on õigusteadlased ulatuslikult käsitlenud, nii otsust heaks kiites kui ka seda teravalt kritiseerides.¹²¹³ Otsust kriitiliselt uurides võib märkida, et Tribunal tegelikult ei arvestanud meedia olulist, võib isegi öelda, et kandvat rolli Rwanda ühiskonnas genotsiidi ja muude kuritegude õhutamisel. Pean silmas fakti, et suurem osa Rwanda rahvastikust oli kirjaoskamatu – seega on raadiol paratamatult sellises ühiskonnas suur roll ning selle mõju avaliku arvamuse kujundamisel võis 1994. a sündmustes olla määrava tähtsusega.¹²¹⁴ A. Zahari arvates on antud lahendi suurim probleem selles, et õiguslik kontseptsioon, mille tõttu

¹²⁰⁶ *Ibid.*, paras. 1005–1006.

¹²⁰⁷ *Ibid.*, para. 1007.

¹²⁰⁸ *Ibid.*, paras. 1008–1010.

¹²⁰⁹ *Ibid.*, paras. 1011–1015.

¹²¹⁰ *Ibid.*, paras. 1094; 1108.

¹²¹¹ *Ibid.*, paras. 1092; 1105.

¹²¹² *Ibid.*, paras. 1093; 1107.

¹²¹³ Gordon 2004; Wallenstein 2001; D. F. Orentlicher. Criminalizing Hate Speech in the Crucible of Trial: Prosecutor v. Nahimana. Am. U. Int'l L. Rev, Vol 21 2006; G. Della Morte. De-Mediatizing the Media Case. Elements of a Critical Approach. JICJ, Vol 3, 2005.

¹²¹⁴ Zahar 2005, lk 37, märkis autor, et Rwandas on vaid 30% elanikkonnast kirjaoskajad.

Tribunal just sellistele järeldustele jõudis, on halvasti põhjendatud ja sõnastatud ning ICTR on lähtunud vähest puutumust omavatest Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditest.¹²¹⁵ J.-B. Barayagwiza õigusnõunikuna töötanud Itaalia õigusteadlane Gabriele Della Morte märkis otsust analüüsides, et kokkuvõttes taandub antud asja pretsedent küsimusele, kuivõrd prevaleerib väljendus- ja arvamussvabadus rahvusvahelises kriminaalõiguses vastutuse ees ning küsimuseks on, kus asub täpne piir lubatud ja keelatud tegevuse vahel – pigem satub see piir nn halli tsooni.¹²¹⁶

4.6.2.2. Apellatsioonietsus

Apellatsiooniate tegi otsuse 28.11.2007. a. Kõik kolm süüdimõistetut esitasid apellatsioonikaebuse, milles vaidlustati I astme kohtu põhistused nii materiaaõiguse kohaldamisel kui ka menetluslikes küsimustes. Kolmik seadis kahtluse alla ka mõnede kohtunike erapooletuse ning tervikuna ka Tribunali sõltumatuse ja erapooletuse, õiglase kohtupidamise ja süüdimõistete kaitseõiguse rikkumise Tribunali poolt ning süüdistuste täpse määratletuse nõude rikkumised.¹²¹⁷ Käesoleva töö seisukohast omavad tähtsust need asjaolud, milles apellatsiooniate käsitles materiaaõigust ning fakte, mille alusel põhistati isikute süüdimõistmist või õigeksmõistmist seoses meedia tegevusega genotsiidi õhutamisel, kaasosaluses genotsiidis ning kaasaaitamises inimsusevastaste kuritegude toimepanemisele ning sõjaõiguse rikkumisele, aga ka juhi vastutuse küsimustes. Muid apellatsioonikaebuses esitatud asjaolusid ei ole alljärgnevalt käsitletud.

4.6.2.3. Juhi vastutus

ICTR II aste analüüsis juhi vastutuse küsimust ning sedastas, et I aste ei määratlenud küllalt selgelt ja täpselt juhi vastutuse küsimustes osavõtu vormi – tegevust või tegevusetust, mistõttu käsitleti kolmiku tegevust ning Tribunal selgitas statuudist tulenevalt erinevate isikute osaluse vormi õiguslikke küsimusi.¹²¹⁸ Peamine järeldus seisnes selles, et isikuid ei saa mõista süüdi samas faktis nii statuudi artikli 6 lg1 kui ka sama artikli lg 3 järgi, sest peab olema selgelt arusaadav, kas isikut süüdistatakse kuritegudele õhutamises, nende kavandamises, kaasosaluses või abistamises ning süüdistaja peab tõendama, et isikul oli juhina *de jure* või *de facto* toimiv ja tõhus kontroll alluvate üle, võimalus oma alluvaid

¹²¹⁵ *Ibid.*, lk 47–48, pidades üheks selliseks põhjuseks kohtunike kogenematust ja vähest pädevust rahvusvahelises kriminaalõiguses.

¹²¹⁶ Della Morte 2005, lk 1019–1033 ning lk 1030, kus õigusteadlane märkis, et Tribunalid peavad suutma eristada faktilist tõde ja faktide interpreteerimist, mis aga pole lihtne ülesanne, eriti sellistel keerulistel juhtumitel. Peamine küsimus taandub poliitilisele analüüsile, kuivõrd mingi kõne aitab kaasa mingi kindla poliitika kujundamisele rahvuslikuks eneseteadvustamiseks või mil määral on tegemist kõnedega, mis on iseenesest kuriteod.

¹²¹⁷ Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze v. The Prosecutor, ICTR-99-52-A, 28 November 2007, paras. 7-476.

¹²¹⁸ *Ibid.*, paras. 477–488.

eelloetletud kuritegude eest karistada või ta ei võtnud kasutusele vajalikke ja mõistlike meetmeid, ennetamaks selliste tegude toimepanemist alluvate poolt; samuti, kas juht teadis kuritegude toimepanemisest või oli põhjust arvata, et tal oli teadmine selliste kuritegude kavandamisest.¹²¹⁹ Apellatsiooniasutis seisukohale, et Tribunal ei saa süüdistatavale mõista karistust juhi vastutuse osas kogumina, vaid iga teo eest eraldi.¹²²⁰ Samuti on siinjuures oluline Tribunali sedastus, et isiku vastutusele võtmiseks, süüdistatuna juhina tegevusetuses, tuleb tõendada asjaolu, mille kohaselt isik ei kasutanud juhina võimalust ennetada kuritegusid või karistada oma alluvaid kuritegude eest.¹²²¹ Tribunali seisukoht on arusaadav, kuid arvestades tõendamise keerukust selliste juhtumite puhul, on ülimalt küsitav eelkõige faktilise juhi toimiva ja tõhusa kontrolli tõendamine juhtumitel, kui ei ole tegemist militaarse või paramilitaarse institutsiooniga, kus juhtimissüsteem oma olemuselt on allutatud subordinatsioonist lähtuval juhtimismudelile. Iisraeli õigusteadlane Yaël Ronen avaldas arvmust, et pretsedendina on antud lahend tsiviilisikute juhi vastutuse küsimustes selge ja ei tõstata täiendavaid küsimusi, mistõttu see osa lahendist on õiguskirjanduse käsitlustes varju jäänud.¹²²² Sellise optimistliku järelduse kehtivust saab vaid hilisemates lahendites näha, kui Rahvusvahelises Kriminaalkohtus antud teooriat ja praktikat uuesti käsitletakse.

4.6.2.4. Genotsiidi toimepanemine

Seoses genotsiidisüüdistusega kinnitati apellatsiooniastmes, et RTLM raadio-saadet, ajakirja Kangura väljaanded ja CDR partei tegevus aitasid olemuslikult ja olulisel määral kaasa genotsiidi toimepanemisele.¹²²³ Samas ei leidnud Tribunal kinnitust I astme põhjustele, mille kohaselt RTLM raadiosaadetes enne 06.04.1994. a mainitud isikute tapmine oli põhjuslikus seoses saadete sisuga, kuna kausaalne side pole tõendatud: pole teada, kas tuvastamata tapjad kuulasid saadet ning tapsid just seetõttu või mitte, sest muud tõendid eeltoodud fakte ei kinnita ja ajavahemik raadiosaate ja tapmiste vahel oli pikk.¹²²⁴ Tribunal nõustus I astme otsuses esitatud argumentidega raadiosaadete kaasaaitamises genotsiidile, sest pärast 06.04.1994. a raadios mainitud isikud tapeti kas samal päeval või mõne päeva jooksul ning põhjuslik seos raadiosaate ja tapmiste vahel oli tuvastatud ja tõendatud.¹²²⁵

Ajakirja Kangura osas asus Tribunal seisukohale, et ei ole tõendatud põhjuslik seos ajakirja artiklite genotsiidile õhutamises ning teiseks olid paljud I astmes

¹²¹⁹ *Ibid.*, paras. 477–478; 484–485.

¹²²⁰ *Ibid.*, paras. 487–488. Uue karistuse mõistmisel seda asjaolu ka arvestati.

¹²²¹ *Ibid.*, para. 367.

¹²²² Y. Ronen. Superior Responsibility of Civilians for International Crimes Committed in Civilian Settings. *Vand. J. Transnat'l L.*, Vol 43 2010, lk 345–346.

¹²²³ Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze v. The Prosecutor, ICTR-99-52-A, 28 November 2007, para. 502.

¹²²⁴ *Ibid.*, paras. 510–513.

¹²²⁵ *Ibid.*, paras. 514–515.

viidatud artiklid avaldatud enne 01.01.1994. a, mistõttu Tribunalil puudus nende artiklite osas jurisdiktsioon. Seetõttu rahuldati H. Ngeze apellatsioon ning teda ei peetud juhina, ajakirja omaniku ning väljaandjana vastutavaks genotsiidile õhutamises, sest kõrvaldamata olid kahtlused, mille kohaselt enne 01.01.1994. a avaldatud artiklid aitasid kaasa genotsiidile, mis toimus 1994. a aprillist juulini.¹²²⁶

Partei CDR tegevuse suhtes märkis Tribunal, et apellant J.-B. Barayagwiza väited põhjusliku seose puudumisest genotsiidi ja partei tegevuse vahel pole põhjendatud.¹²²⁷ Kinnitust leidis I astme otsus, sest parteis levitatud sõnumid, milles õhutati etnilisel alusel tapma tutsisid ning partei noorteliikumise ja paramilitaarse üksuse tegevus olid otseses seoses partei levitatud sõnumi ja genotsiidi toimepanemisega eelnimetatute osalusel.¹²²⁸ Seega, kui mingi institutsiooni juhtliikmed õhutavad genotsiidi ning leiab tõendamist nende vahetu osalus sellistes kuritegudes, saab institutsiooni juhid vastutusele võtta. Selline seisukoht on küllalt kaalukas, sest märgib konkreetselt piiri lubatud tegevuse ja kuritegeliku käitumise vahel.

4.6.2.5. Genotsiidi toimepanemine ja tahtlus

Samuti analüüsis Tribunal, kas apellantide J.-B. Barayagwiza ja F. Nahimana tegevuses tuvastati tahtlus ja kas see leidis tõendamist, sest apellandid olid ICTR I astme otsuse järelduste vastu.¹²²⁹ F. Nahimana suhtes ei leidnud tõendamist tema tegevus juhina art 6 lg 1 mõttes ja seetõttu Tribunal ei analüüsinud ka tema genotsiiditahtlust.¹²³⁰ J.-B. Barayagwiza suhtes leiti, et olid olemas piisavad tõendid nimetatud isiku tahtluse kohta ja alus süüdimõistmiseks, sest tema kirjutatud teos kinnitas genotsiiditahtlust (mida leidis juba I aste) ning raadiosaates RTLM esitatud väited hutude diskrimineerimisest ei ole kuidagi vastuolus I astme tõenditega genotsiiditahtlusest.¹²³¹ H. Ngeze väitis oma apellatsioonis, et päästis paljud tutsi rahvusest isikud, kuid Tribunal leidis, et selline asjaolu iseenesest ei tähenda, et nimetatud isikul puuduks tahtlus genotsiidi toimepanemiseks, sest muud tõendid kinnitavad seda.¹²³² Muudeks tõenditeks luges Tribunal tema rolli ajakirja Kangura asutamisel, tegevust peatoimetajana ajakirja toimetamisel ning asjaolu, et apellant teostas kontrolli kõigi väljaande artiklite üle ning seetõttu on võimalik temale personaalselt ja vahetult omistada artiklite sisu.¹²³³ Tegu on väga tähelepanuväärse seisukohaga meediaväljaande juhi või juhtide vastutuse osas – tegeliku kontrolli

¹²²⁶ *Ibid.*, paras. 517–519.

¹²²⁷ *Ibid.*, paras. 520–521.

¹²²⁸ *Ibid.*, paras. 520–521 (Apellatsioonitsuses tsiteeriti I astme otsust, milles leidis tõendamist, et CDR poliitika muutis rahvusliku vihkamise hutude jaoks normaalseks ideoloogiaks, vt I astme otsust para. 951).

¹²²⁹ *Ibid.*, para. 522.

¹²³⁰ *Ibid.*, para. 526.

¹²³¹ *Ibid.*, paras. 563; 555 (nt teose pealkiri „*Le sang hutu est-il rouge?*” – „Kas tutside veri on punane?”); 558 (H. Ngeze mõisteti kaasosaluses genotsiidis esimeses astmes õigeks).

¹²³² *Ibid.*, paras. 571–572.

¹²³³ *Ibid.*, para. 565.

teostamine ettevõttes võib olla piisav asjaolu, tõendamaks tahtlust (antud seisukohta tuleb lugeda kontekstis juhi vastutuse küsimustega, mida käsitlesin eespool).

Pärast tahtluse tuvastamist apellantide tegevuses uuris Tribunal vastutuse küsimust genotsiidile kaasaaitamises ning küsimust, milline tegevus kinnitab kaasaaitamist genotsiidi ettevalmistamisele, toimepanemisele ning õhutamisele. F. Nahimana suhtes käsitleti tema osalust raadiojaama RTLM saadete korraldamisel ja personali juhtimisel ning toimiva ja tõhusa kontrolli korraldamisel alluvate tegevuse üle.¹²³⁴ Analüüsis tuld järeldusele, et sedastus raadiojaama rollis genotsiidi õhutamisel on tuvastatud, kuid see ei tähenda iseenesest automaatselt kriminaalõiguslikku vastutust statuudi art 6 lg 1 mõttes.¹²³⁵ Tribunal asus seisukohale, et ehkki F. Nahimanal oli oluline roll raadiojaama asutamisel ja ta kiitis heaks saadetes genotsiidi õhutamise, et tähenda nimetatud asjaolud kriminaalvastutuse tekkimist ja alust süüdimõistmiseks mingis teos või tegevusetuses.¹²³⁶ Tribunali arvates pidanuks olema piisavalt tõendatud apellandi aktiivne roll genotsiidi kavandamisel, kaasaaitamisel ja õhutamisel ning tema vahetu tegevus raadiosaadete programme korraldamisel ning ideoloogilise kursi seadmisel isiklikult või RTLM ajakirjanike vahendusel. Kuna kahtlused jäid kõrvaldamata, rahuldati apellatsioon.¹²³⁷

J.-B. Barayagwiza suhtes analüüsis Tribunal küsimust kas ta vastutab art 6 lg 3 järgi genotsiidi eest seoses tegevusega raadiojaamas RTLM.¹²³⁸ Tribunal tuvastas, et ehkki apellant teostas toimivat ja tõhusat kontrolli raadiojaamas, toimus see enne 06.04.1994. a, kuid enne nimetatud kuupäeva ei ole raadiojaama tegevus genotsiidi õhutamisel kindlaks tehtud, mistõttu apellatsioon rahuldati.¹²³⁹ Ehkki isiku süü ei leidnud kinnitust, on siinjuures olulisem Tribunali kasutatud n-õ juhi vastutuse test ja tõdemus, et toimiva ja tõhusa kontrolli olemasolu juhi poolt ei tähenda mitte *de jure* õiguste olemasolu, vaid pigem tegelikku ja vahetut võimet alluvaid rikkumiste eest karistada ja rikkumisi ennetada.¹²⁴⁰ Apellandi tegevus CDR-is leidis samuti käsitlemist.¹²⁴¹ Tribunal sedastas, et art 6 lg 1 alusel saab apellandi süüdi mõista seoses CDR tegevusega, kui on tõendatud tema vahetu tahtlus õhutada teisi isikuid genotsiidi toime panema.¹²⁴² Antud juhtumil loeti tõendatuks J.-B. Barayagwiza tegevus vahetutes üleskutsetes tappa tutsisid ning maanteedel kontrollpunktide loomises CDR noorte- ja paramilitaarse liikumise abil ja nende liikumiste otseses juhtimises, mille tulemusena tapeti tutsisid. Ka apellandi tegevus nimetatud

¹²³⁴ *Ibid.*, paras. 577–587.

¹²³⁵ *Ibid.*, para. 588.

¹²³⁶ *Ibid.*, para. 594.

¹²³⁷ *Ibid.*, paras. 597–602. Puudusid tõendid F. Nahimana vahetutest korraldustest ajakirjanikele õhutada saadetes tutside tapmist.

¹²³⁸ *Ibid.*, paras. 603–620.

¹²³⁹ *Ibid.*, para. 636.

¹²⁴⁰ *Ibid.*, para. 625 (Tribunal märkis *de jure* õiguste olemasolu kui asjaolu, mis võib sisaldada juhi legaalse kontrolli olemasolu, kuid see ei ole juhi vastutuse tõendamiseks esmavajalik).

¹²⁴¹ *Ibid.*, paras. 637–663.

¹²⁴² *Ibid.*, para. 664.

liikumise liikmete relvadega varustamisel loeti tõendamisel oluliseks faktiks.¹²⁴³ Tribunali sedastuse kohaselt oli tõendatud ka põhjuslik seos apellandi üleskutsete ja CDR liikmete tegevuse vahel. Apellandi enese vahetu juuresviibimine kuritegude toimepanemise juures, mida ta õhutas või ässitas, ei ole vastutuse tekkimiseks vajalik.¹²⁴⁴ Kuivõrd I astmes mõisteti J.-B. Barayagwiza süüdi nii art 6 lg 1 kui ka art 6 lg 3 järgi, asus Tribunal seisukohale, et samade faktide eest ei saa kahe erineva koosseisu tunnustel süüdi mõista.¹²⁴⁵ ICTR märkis, et art 6 lg 1 järgi on isik õigel alusel süüdi mõistetud ning seetõttu pidanuks Tribunal I astmes karistuse mõistmisel arvestama juhi seisundi ärakasutamist kui raskendavat asjaolu, mistõttu apellatsioon art 6 lg 3 osas rahuldati, mõistes isiku CDR juhina genotsiidile kihutamises õigeks.¹²⁴⁶ Jällegi on tegemist olulise ja põhimõttelise seisukohaga isiku vastutusele võtmiseks genotsiidikuriteole kihutamise osas ning sellest nähtub, et probleemiks võib olla eelkõige tõendamine, mitte probleemid materiaa lõiguse puudulikkuses. Seega: kui on piisavalt tõendatud isiku tegevus teatud liiki kuritegudele kihutamisel, on vajalik tõendada põhjuslik seos kuriteole õhutamise ja tagajärje vahel, ilma et isik viibiks vahetult selliste tegude toimepanemise juures, millega kaasnevad genotsiidikuriteod.

H. Ngeze suhtes tuvastas Tribunal, et kuivõrd tema kaasosalus genotsiidis ei leidnud tõendamist, jääb üle kontrollida tema süüdimõistmist genotsiidile õhutamises ja sellele kaasaaitamises, mis seisnes kontrollpostide loomises, mehitamises ning kontrolli teostamises isikute üle, kes tapsid tutsisid.¹²⁴⁷ Kõnealusel juhtumil loeti tõendatuks, et H. Ngeze osales vahetult kontrollpostidel tutsi rahvusest isikute identifitseerimisel ja n-õ valis välja sihtmärgid, kes pärast kinnipidamist toimetati tapmiseks Commune Rouge piirkonda.¹²⁴⁸

4.6.2.6. Genotsiidikuriteo vahetu ja avalik õhutamine

Kolm apellanti olid süüdi mõistetud vahetus ja avalikus genotsiidile õhutamises, mille nad oma kaebuses vaidlustasid. ICTR analüüsis apellatsioonitsuses väga põhjalikult küsimusi, mis seonduvad nimetatud kuriteole õhutamisega ning seda, milles konkreetsetl väljendub avalik ja vahetu genotsiidikuriteole õhutamine.¹²⁴⁹

Tähelepanuväärsemad seisukohad lahendis on järgmised: esiteks on karistatav juba ainuüksi avalik ning otsene õhutamine genotsiidile – tagajärg ei ole nõutav koosseisuline kuriteotunnus. Teiseks väitis Tribunal, et antud seisukoht rajaneb nii nn genotsiidi konventsiooni *travaux préparatoires*’le kui ka Rahvusvahelise

¹²⁴³ Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze v. The Prosecutor, ICTR-99-52-A, 28 November 2007, para. 656.

¹²⁴⁴ *Ibid.*, paras. 657–660.

¹²⁴⁵ *Ibid.*, para. 667.

¹²⁴⁶ *Ibid.*, para. 667.

¹²⁴⁷ *Ibid.*, para. 670.

¹²⁴⁸ *Ibid.*, para. 672.

¹²⁴⁹ *Ibid.*, paras. 673–892. Statuudis eristati genotsiidile kihutamine ning avalik ja otsene genotsiidile kihutamine.

Kriminaalkohtu statuudile, mille loomisel lähtuti samadest põhimõtetest. Kolmandaks väljendas selline seisukoht 1994. a ka rahvusvahelist tavaõigust.¹²⁵⁰

ICTR analüüs, milles käsitleti vaenu ja vihkamist õhutavate kõnede (ingl k *hate speech*) ning vahetu ja avaliku genotsiidile õhutamise eristamist, on mõjutustegevuse piiritlemisel samuti vägagi oluline. Tribunal leidis, et tegemist on erinevate tegudega, sest kui vaenu ja vihkamist õhutavad kõned viivad näiteks diskrimineerimise või ka vägivallani, ei kutsu sellised teod spetsiifiliselt avalikult ja otseselt genotsiidi toimepanemisele.¹²⁵¹ Kuivõrd apellandid väitsid, et kõne tõlgendamine võib sõltuda kultuurilisest taustast ja muudest asjaoludest, nagu nt poliitiline ja kogukondlik kuuluvus, tuleb sellest lähtuvalt selgitada, kas mingi kõne on konkreetses kontekstis kuritegeliku iseloomuga.¹²⁵² Tribunal analüüsis nimetatud väiteid üksikasjalikult ja jõudis järeldusele, et kultuurilised ning keelelised asjaolud on tähtsad, mistõttu tuleb arvestada konkreetse kultuuri ja keele konteksti, saamaks selgelt aru, kas mingi kõne konkreetses kohas on vahetu ja avalik genotsiidile õhutamine või mitte ning selleks on mõistlik uurida, kuidas sai konkreetsest kõnest aru kuulajaskond.¹²⁵³ Tribunal märkis ka seoses Nürnbergi otsusega Streicheri ja Fritzche suhtes, et antud asjas I aste eksis, sest pole asjakohane kasutada nimetatud lahendit, kuivõrd tollel ajal ei tuntud rahvusvahelises õiguses sellist kuritegu nagu avalik ja otsene genotsiidile õhutamine ning neid kahte isikut sellises kuriteos ka ei süüdistatud.¹²⁵⁴ Apellatsioonikohtuotsusega kinnitati I astme otsuse seisukohta, et kui meedia kaudu sooviti põhjustada genotsiidi, siis see fakt võib kinnitust leida tagajärgede kaudu, mis näitavad et mingid konkreetsed kõned selles kontekstis võeti kuulajaskonna poolt vastu just genotsiidi õhutamisena ning see kinnitab kõne autori kavatsust.¹²⁵⁵ Poliitiline ja kogukondlik kuuluvus on Tribunali arvates võimalik abivahend, tõlgendamaks kõneleja teksti kontekstuaalseid elemente ning kõne tähenduse mõistmiseks peab arvestama formuleerimise konteksti.¹²⁵⁶ ICTR analüüs kõigi apellantide väidete osas kinnitas I astme otsust, sest leiti, et Tribunali seisukoht vahetus ja avalikus genotsiidile õhutamises oli põhjendatud.¹²⁵⁷ ICTR analüüsis samuti RTL M raadiosaadete rolli vahetus ja avalikus genotsiidile õhutamises ning leidis, et enne 06.04.1994. a toimunud saated õhutasid selgelt rahvuslikku vaenu tutside vastu, kuid neis puudusid vahetud avalikud üleskutsed genotsiidile, mistõttu see osa süüdimõistvast otsusest jäeti välja ning apellatsioon rahuldati.¹²⁵⁸ Samas leidis tõendamist, et pärast 06.04.1994. a sisaldasid

¹²⁵⁰ *Ibid.*, para. 678.

¹²⁵¹ *Ibid.*, paras. 692–693.

¹²⁵² *Ibid.*, paras. 697–698 (siinjuures viitas Tribunal Akayesu I astme lahendile).

¹²⁵³ *Ibid.*, para. 700.

¹²⁵⁴ *Ibid.*, para. 702.

¹²⁵⁵ *Ibid.*, para. 709 (Tribunal märkis veel samas, et selline fakt iseenesest ei saa olla ainsaks tõendiks tahtluse tuvastamisel).

¹²⁵⁶ *Ibid.*, paras. 711; 713.

¹²⁵⁷ *Ibid.*, para. 715.

¹²⁵⁸ *Ibid.*, paras. 729–754.

raadiosaated vahetuid ja avalikke üleskutseid genotsiidile, sest neis olid selged üleskutsed tutside hävitamiseks.¹²⁵⁹

Partei CDR osas leidis Tribunal, et selle liikmed kutsusid avalikult ja vahetult üles tapma tutsisid. Selliseid üleskutseid tehti partei kogunemistel ning noorliikmed ja paramilitaarsed rühmitused kasutasid samu hüüdlauseid.¹²⁶⁰ Samuti analüüsis Tribunal ajakirja Kangura väljaannetes sisalduvaid tekste ning toimetuse ehk apellant H. Ngeze tegevust.¹²⁶¹ Tribunal asus seisukohale, et pärast 06.04.1994. a sisaldasid ajakirja Kangura mõningad artiklid vahetuid ja avalikke üleskutseid genotsiidile, sest neis sisaldus üleskutse tapmistele.¹²⁶²

Tribunal tuli tõendeid analüüsides järeldusele, et F. Nahimana oli ülemana süüdi statuudi art 6 lg 3 järgi tegevusetuses oma alluvate üle kontrolli teostamisel raadiojaamas RTLM, sest tal oli tegelik ning toimiv kontroll alluvate üle nii enne kui pärast 06.04.1994. a, ennetamaks raadiojaama kuritegelikku suunitlust avalikul ja vahetul üleskutsumisel genotsiidile.¹²⁶³ Tribunal kinnitas ka I astme otsuses sisalduvaid järeldusi, et F. Nahimana tegevuses oli tahtlus, sest tal oli piisavalt mõju, võtmaks tarvitusele vajalikke ja mõistlikke meetmeid, et vältida raadiojaama kuritegelikku suunitlust, kartmata samas ohtu enesele või oma perele.¹²⁶⁴ J.-B. Barayagwiza apellatsioon tegevusestuses raadiojaama RTLM ülemana rahuldati, sest tõendid ei kinnitanud tema süüd.¹²⁶⁵ Samuti rahuldati J.-B. Barayagwiza apellatsioon seoses tema ülema seisundiga CDR-is, sest ehkki ta viibis paljudel parteikoosolekutel, kus kutsuti avalikult ja vahetult üles genotsiidile, ei saa ta partei ühe liidrina vastutada kõigi oma alluvate tegude eest, sest polnud tõendatud, et tal oli kõigi isikute üle tegelik võim ning toimiv kontroll, mida vastutuse tekkimisel eeldatakse, sest hierarhiliselt ei olnud ta genotsiidis osalenud noorteliikumise ja paramilitaarse rühmituse vahetu ülemus.¹²⁶⁶ H. Ngeze vaidlustas samuti oma süüdimõistmise vahetus ja avalikus genotsiidile õhutamises nii seoses kirjastustegevusega ajakirjas Kangura kui ka tegutsemisega parteis CDR.¹²⁶⁷ Tribunal jättis apellatsiooni osaliselt rahuldamata, sest oli piisavalt faktilisi andmeid ja tõendeid H. Ngeze tegevusest ajakirja Kangura sisu eest vastutava väljaandjana ja omanikuna, samuti oli tema üks ajakirja asutajatest.¹²⁶⁸ Samuti oli ICTR eelnevalt tuvastanud ajakirja Kangura teatud konkreetsetes artiklites vahetut ja avalikku genotsiidile õhutamist. Mitu kõnealust artiklit oli kirjutanud apellant H. Ngeze isiklikult ja seetõttu ei olnud Tribunalil ka mingit kahtlust apellandi tahtluses

¹²⁵⁹ *Ibid.*, paras. 755–758 (Tribunal loetles selliseid väljendeid nagu „tutside ärapühkimine inimeste mälest” ja „tutside hävitamine maapinnalt”).

¹²⁶⁰ *Ibid.*, paras. 759–762.

¹²⁶¹ *Ibid.*, paras. 765–775.

¹²⁶² *Ibid.*, paras. 772–773.

¹²⁶³ *Ibid.*, paras. 822; 834.

¹²⁶⁴ *Ibid.*, paras. 853–857 (mõju all pidas Tribunal silmas F. Nahimana staatust ajutise valitsuse kõrgel positsioonil oleva nõunikuna).

¹²⁶⁵ *Ibid.*, para. 858.

¹²⁶⁶ *Ibid.*, paras. 867–883.

¹²⁶⁷ *Ibid.*, paras. 884; 887.

¹²⁶⁸ *Ibid.*, para. 886.

õhutada teisi isikuid genotsiidi toime panema.¹²⁶⁹ H. Ngeze tegevus CDR-is oli Tribunali arvates piisavalt tõendamata, sest tõendid apellandi avalikest ja vahetutest üleskutsetest genotsiidile õhutamises partei avalikel koosolekutel põhinesid vaid ühe tunnistaja ütlustel, muud tõendid olid ebamäärased ning vastuolulised.¹²⁷⁰

4.6.2.7. Vandenõu genotsiidi korraldamiseks

Kolm apellanti mõisteti I astmes süüdi vandenõu korraldamises genotsiidi toimepanemiseks ning selle osa otsusest nad ka vaidlustasid.¹²⁷¹ Tribunal analüüsis I astme otsuses toodud tõendeid ning järeldas, et ehkki oli piisavalt andmeid, mis näitasid apellantide tegutsemist sooviga õhutada rahvuslikku vaenu ja edendada hutude poliitilist ühtsust, ei ole selline tegevus iseenesest veel tõendiks vandenõu olemasolust genotsiidi toimepanemiseks, kui puuduvad selged tõendid soovist hävitada terve tutside rahvuslik grupp või osa sellest.¹²⁷² ICTR mõõnis, et ehkki on tõendatud apellantide ühine koordineeritud tegevus ajakirja Kangura, raadiojaama RTLM ja partei CDR vahel, ei ole piisavalt tõendatud ega selget põhjuslikku seost sellises tegevuses, mis kinnitaks apellantide tegevuses vandenõu olemasolu genotsiidi toimepanemiseks. Sellest johtuvalt apellatsioonikaebus kõigi kolme isiku suhtes selles osas rahuldati.¹²⁷³

4.6.2.8. Inimsusevastased kuriteod

Apellandid vaidlustasid nende süüdimõistmise, väites, et nende tegevus raadiojaama RTLM saadetes, ajakirjas Kangura ning parteis CDR ei moodustanud laiaulatuslikku ja süstemaatilist rünnakut tutsidest tsiviilelanike vastu.¹²⁷⁴ Tribunal analüüsis statuudi art 3 sätestatud laiaulatusliku ja süstemaatilise rünnaku mõistet ja sedastas, et tsiviilelanikevastane rünnak peab olema kas süstemaatiline või laiaulatuslik, mitte sisaldama mõlemat tegevust.¹²⁷⁵

Tribunal ei nõustunud apellantide väitega, mille kohaselt inimsusevastaste kuritegude toimepanemine peab olema osa mingi grupi poliitikast ja et rünnakute täideviimine peab olema tõendatud kui osa sellisest plaanist.¹²⁷⁶ ICTR kinnitas juba varem samas asjas sedastatud seisukohta, et tõendid sellise plaani olemasolust

¹²⁶⁹ *Ibid.*, para. 886.

¹²⁷⁰ *Ibid.*, para. 892.

¹²⁷¹ *Ibid.*, paras. 894–904.

¹²⁷² *Ibid.*, para. 910.

¹²⁷³ *Ibid.*, para. 912.

¹²⁷⁴ *Ibid.*, para. 926.

¹²⁷⁵ *Ibid.*, paras. 919–920 (apellandid rõhused erinevustele statuudi prantsuse- ja inglisekeelses versioonis, kus ühes oli sõna „ja” ning teises „või”, kuid Tribunal sedastas, et see tõlkeviga on juba varem tuvastatud ning kehtib inglisekeelne versioon). Süstemaatilisuse ja laiaulatuslikkuse tõlgendamisel lähtus Tribunal ICTY lahenditest, muuhulgas Blaškići juhtumist.

¹²⁷⁶ *Ibid.*, para. 922.

võivad olla heaks kinnituseks inimsusevastaste kuritegude iseloomust, kuid ei ole osaks kuriteokoosseisust, sest statuudi järgi on selleks ikkagi vaid laiaulatuslik või süstemaatiline tsiviilisikutevastane rünnak.¹²⁷⁷ Samuti ei nõustunud Tribunal apellantide väitega, mille kohaselt inimsusevastased kuriteod peavad olema toime pandud mitmete isikute vastu ning üksikud isoleeritud kuriteod ei ole osaks inimsusevastastest kuritegudest, sest apellatsiooniasutuse arvates on võimalik ka üksik tapmine määratleda inimsusevastase kuriteona, kui see moodustab osa laiaulatuslikust või süstemaatilisest tsiviilelanikevastasest rünnakust.¹²⁷⁸ Mitme isiku tapmine on koosseisuline tunnus inimsusevastaste kuritegude puhul siis, kui süüdistus on esitatud inimeste hävitamise (ingl k *extermination*) süüdistuses.¹²⁷⁹

Raadiojaama RTLM kaudu inimsusevastastele kuritegudele õhutamises ja alluvatepoolse tegevuse eest mõisteti J.-B. Barayagwiza ja F. Nahimana I astmes süüdi. II astmes leidis Tribunal, et enne 06.04.1994. a toimunud raadiosaadete eest ei saa kaht apellanti süüdi mõista, sest polnud tõendeid, mis kinnitanuks RTLM-is tehtud üleskutseid isikute hävitamiseks.¹²⁸⁰ J.-B. Barayagwiza oli süüdi mõistatud inimsusevastastele kuritegudele õhutamises, s.o tsiviilisikute hävitamisele õhutamises ja üleskutsumises oma tegevuse tõttu CDR-is. Selles osas vaidlustas ta samuti oma süüdimõistmise.¹²⁸¹ Tribunal analüüsis ja leidis, et see osa apellandi tegevusest on tõendatud, sest tunnistajate ütlused kinnitavad, et apellandi toodud relvadega tapeti inimesi ja samuti on tõendatud tema juhtiv roll parteis inimeste hävitamiseks kasutatud relvade kohaletoimetamisel ja jagamisel. Seetõttu ei rahuldunud apellatsiooni, mis vaidlustas I astme otsuses tehtud järeldused.¹²⁸²

H. Ngeze I astmes süüdimõistmine ajakirja Kangura publikatsioonide eest ei leidnud apellatsiooniasutuses kinnitust väheste tõendite tõttu.¹²⁸³ Samas jäi jõusse H. Ngeze süüdimõistmine inimsusevastastele kuritegudele kaasaaitamises ja õhutamises, mis seisnes kontrollpostide loomises, seal juhina kontrolli korraldamises ja tutsidest tsiviilisikute tuvastamises, kes viidi hävitamiseks Commune Rouge piirkonda. Apellandi selline tegevus näitas, et tema tegevuse tahtlikuks eesmärgiks oli hävitada tutsid kui grupp tervikuna või osaliselt.¹²⁸⁴

Samuti mõisteti apellandid süüdi tutside jälitamises ja tagakiusamises nende rahvuslike tunnuste põhjal.¹²⁸⁵ Tribunal analüüsis nii raadiojaama RTLM, ajakirja Kangura kui CDR tegevust.¹²⁸⁶ Üks huvitavamaid küsimusi mõjutustegevuse seisukohast oli analüüs, milles käsitleti küsimust, kas vihkamist õhutavad kõned on

¹²⁷⁷ *Ibid.*, para. 922.

¹²⁷⁸ *Ibid.*, paras. 923–924.

¹²⁷⁹ *Ibid.*, para. 924.

¹²⁸⁰ *Ibid.*, paras. 942–943.

¹²⁸¹ *Ibid.*, paras. 944–945; 947–948; 955 (tema süüdistus seoses CDR-i liikmeksolekuga hõlmas nii osalemist isikute hävitamise kavandamises kui CDR-i noorteliikumise ja paramilitaarsete üksuste relvastamises).

¹²⁸² *Ibid.*, paras. 957; 960.

¹²⁸³ *Ibid.*, para. 969.

¹²⁸⁴ *Ibid.*, paras. 964–968.

¹²⁸⁵ *Ibid.*, para. 970.

¹²⁸⁶ *Ibid.*, paras. 970–1016.

kuriteokoosseisu objektiivseks osaks seoses tagakiusamisega kui üks element inimsusevastastes kuritegudes.¹²⁸⁷ Tribunal sedastas, et tagakiusamine on inimsusevastane kuritegu nii rahvusvahelise tavaõiguse kui ka lepinguõiguse kohaselt siis, kui sellised teod pannakse toime grupi rahvuse, religioossete või poliitiliste vaadete tõttu. Selliste tegudega rikutakse oluliselt fundamentaalseid inimõigusi.¹²⁸⁸ Samuti märkis Tribunal, et sellised diskrimineerivad teod ise ei pruugi olla kuritegudeks rahvusvahelise õiguse järgi.¹²⁸⁹ Tulenevalt eelnevast argumendist märkis ICTR, et vihkamist ja vaenu õhutavad kõned, eriti siis, kui need on suunatud mingi grupi rahvuslike või rassiliste tunnuste vastu, alandavad inimväärikust ning kui sellised kõned põhjustavad vägivalda õhutamist, on tagajärjeks nimetatud grupi turvatunde rikkumine.¹²⁹⁰ Eelkirjeldatud vihkamist ja vägivalda õhutavad kõned iseseisvalt ei põhjusta inimsusevastaseid kuritegusid, kuid teiste isikute teod kogumina ning konkreetses kontekstis mõjuvad kumulatiivselt ning seda tuleb Tribunali arvates arvestada, otsustamaks, kas mingid tagakiusamisteod on sedavõrd tõsised, et neid tuleks vaadelda rikkumiste raskusastmelt võrdsetena teiste inimsusevastaste kuritegudega.¹²⁹¹ Konkreetse juhumi asus Tribunal, arvestades konteksti ja raadiojaama RTLM esitatud kõnesid, mis kutsusid üles genotsiidile, kusjuures samaaegselt toimusid tutsidevastased rünnakud, mille ajal õhutati vägivalda ja hävitati tutside vara, seisukohale, et sellised teod olid oma raskusastmelt võrdsed muude inimsusevastaste kuritegudega ning osaks tagakiusamisest inimsusevastaste kuritegude toimepanemisel.¹²⁹²

Apellantide tegevust seoses tagakiusamisega hinnati II astmes järgnevalt. F. Nahimana apellatsioon rahuldati muudes osades, välja arvatud tema tegevusetus juhina, sest ta ei ei võtnud tarvitusele mõistlikke ja vajalikke meetmeid, hoidmaks ära oma alluvate poolt raadiojaama RTLM kaudu õhutatavat tagakiusamist ega karistanud oma alluvaid selliste tegude eest.¹²⁹³ J.-B. Barayagwiza oli süüdi mõistetud tagakiusamises seoses tema juhitegevusega raadiojaamas RTLM ja parteis CDR.¹²⁹⁴ Muudes süüdistustes apellatsioon rahuldati ja apellant jäi süüdi tegevuses kontrollpunktides, kus ta juhtis seal asunud isikute tegevust, mistõttu J.-B. Barayagwiza mõisteti süüdi tagakiusamises, sest tema tegevus aitas olulisel määral kaasa tutside tapmisele.¹²⁹⁵ H. Ngeze süüdimõistmine seoses tema tegevusega Gisenyis tühistati, sest polnud tõendatud, et tema kõned CDR koosolekutel mõjutasid hutusid olulisel määral tutsisid hävitama, samuti ei leidnud tõendamist, et apellandi tegevus ajakirja Kangura väljaandmisel oleks pärast 06.04.1994. a oluliselt kaasa aidanud tutside massimõrvale ning nende tagakiusamisele.¹²⁹⁶

¹²⁸⁷ *Ibid.*, para. 971.

¹²⁸⁸ *Ibid.*, para. 985.

¹²⁸⁹ *Ibid.*, para. 985.

¹²⁹⁰ *Ibid.*, para. 986.

¹²⁹¹ *Ibid.*, para. 987.

¹²⁹² *Ibid.*, para. 988.

¹²⁹³ *Ibid.*, para. 996.

¹²⁹⁴ *Ibid.*, paras. 997–998.

¹²⁹⁵ *Ibid.*, paras. 1001–1003.

¹²⁹⁶ *Ibid.*, paras. 1011–1016.

Kõike eeltoodut arvesse võttes muutis Tribunal ka apellantide karistused, arvestades kõiki kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid nende tegevuses ja muid arutusobjektiks olnud asjaolusid. F. Nahimanale mõisteti karistuseks 30 aastat vangistust,¹²⁹⁷ J.-B. Barayagwizale 32 aastat vangistust¹²⁹⁸ ja H. Ngezele 35 aastat vangistust.¹²⁹⁹

Kuigi eelpool märkisin, et antud juhtum sai tuntuks nn meediajuhtumina, oli apellatsiooniasutuse otsus kõike muud kui meediakeskne. Sisuliselt apellante otseselt meedia-alase tegevuse eest süüdi ei mõistatud. Paradoksaalselt mõisteti F. Nahimana süüdi genotsiidi õhutamise eest, kuid mitte vahetult raadiosaadetes osalemise eest, samuti ei peetud tõendatuks tema vastutust juhina. Kuidas on võimalik vastutada genotsiidi õhutamise eest, kuid mitte alluvate tegevuse eest, kes meedias F. Nahimana tegevuse tulemusena genotsiidi õhutasid? C. A. MacKinnon märkis kokkuvõtvalt, et Tribunali seisukohalt on apellandid vastutavad kuritegudele kihutavate sõnade eest juhtumitel, mil sihtgrupiks olid üksikisikud, kuid nad ei vastuta, kui meedia kuulajaskonnaks olid tuhanded riigi elanikud.¹³⁰⁰ Sellest järeldas nimetatud õigusteadlane, et Tribunal suutis paremini määratleda isikute vastutust üksikute tegude eest, kuid ei suutnud seostada individuaalset kriminaalvastutust isikute kollektiivsete tegude ning nende tegude tagajärgedega.¹³⁰¹ Samuti on huvipakkuv C.A. MacKinnoni analüüsi osa, mis puudutab ühiskonnagruppide dehumaniseerimist (üks mõjutustegevuse võtte, vt dissertatsiooni I osa) antud asjas ja seoseid varasema J. Streicheri ja H. Fritzsche nn Nürnbergi lahendiga.¹³⁰² Nimelt väitis õigusteadlane, et iga vaenuliku ja vihapropagandat õhutava kõne kui sellise eesmärgiks on humaansuse hävitamise kaudu õhutada isikute füüsilist hävitamist, mis ongi genotsiidi õhutamise eesmärgiks ja seega poleks selliste kõnedeta genotsiidi vallas olevat „päästikut”.¹³⁰³

4.7. Rahvusvaheline Kriminaalkohus

Rahvusvaheline kriminaalõigus on pärast külma sõja lõppu nii sisuliselt kui institutsionaalselt oluliselt arenenud. Viimase aja üheks olulisemaks saavutuseks on Rahvusvahelise Kriminaalkohtu (edaspidi selles punktis lühendina RK) asutamine Roomas 17.07.1998. a.¹³⁰⁴ RK tegutseb alates 2002. aastast. Võib küsida,

¹²⁹⁷ *Ibid.*, para. 1052.

¹²⁹⁸ *Ibid.*, para. 1097.

¹²⁹⁹ *Ibid.*, para. 1115.

¹³⁰⁰ C. A. MacKinnon. Prosecutor V. Nahimana, Barayagwiza, & Ngeze. Case No ICTR 99-52-A. Am. J. Int'l. L., Vol 103, No 1, Jan. 2009, lk 97–103. Õigusteadlane märkis, et Tribunal on genotsiidle õhutamise tõendamise teinud praktiliselt võimatuks, sest sisuliselt peab õhutamine olema sarnane käskude jagamisega.

¹³⁰¹ *Ibid.*, lk 103.

¹³⁰² *Ibid.*, lk 101–102.

¹³⁰³ *Ibid.*, lk 102.

¹³⁰⁴ Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut. RT II 2002, 2, 5. Jõustus Eesti suhtes 01.07.2002. aastal (Välisministeeriumi teadaanne välislepingu jõustumisest RT II 2002, 24),

missugune on siin seos mõjutustegevusega. Oluline on märkida, et nimetatud kohus on seotud kõige raskemate kuritegude menetlemisega, mille on toime pannud füüsilised isikud. Statuudi järgi on RK pädevuses genotsiidi-, inimsusevastaste ja sõjaring agressioonikuritegude menetlemine.¹³⁰⁵ RK statuudis lähtutakse täiendavuse e komplementaarsuse (ingl k *complementarity*) põhimõttest, mille kohaselt liikmesriigi kohtuvõimul on esmane õigus menetleda ja karistada kurjategijat. Saksa õigusteadlane Carsten Stahn on seoses RK ja komplementaarsuse põhimõtte käsitlemisega tõdenud, et tegemist on ühe Rooma statuudi keskseima printsiibiga, mis võib RK viia valikuliste juhtumite otsimise ja kohtu politiseerimiseni ning mõjutada siseriiklikke kohtuid tegevusetusele.¹³⁰⁶

Kuivõrd selliste tegude õhutamine on sageli seotud vaenuliku propagandaga, mis on otseselt korraldatud mõne riigi poolt või tema institutsioonide kaudu või abil, ei pruugi konkreetne riik seega olla sugugi huvitatud asja menetlemisest. Seetõttu on oluline, et RK-l on võimalik omal initsiatiivil asjade menetlust alatada. Ilmselt just nimetatud põhjusel pole mitte kõik suurriigid end kohtu jurisdiktsioonile allutanud. Erinevalt muudest ajutistest kohtutest ja ÜRO institutsioonidest võib RK kuritegusid menetleda nii omal initsiatiivil (s.o RK prokuröri algatusel) kui ka riigi enda taotlusel, aga eelkõige ÜRO JN taotlusel. Kindel on see, et selliselt määratletud pädevus toob tulevikus kaasa hulgaliselt pädevusvaidlusi jurisdiktsiooni küsimustes.

ÜRO JN kolm alalist liiget viiest, s.o USA, Venemaa Föderatsioon ja Hiina Rahvavabariik, ei ole RK liikmed. Selline asjaolu pärsib kindlasti oluliselt kohtu suutlikkust ja ka vähendab tema legitiimsust maailma üldsuse silmis. Seda, mis on nimetatud kolme riigi puhul põhjuseks, võib vaid arvata, kuid ilmselt on see väärt eraldi uurimist ja pole antud töö kontekstis sedavõrd oluline. Huvitav saab olema nimetatud riikide tegevus olukorras, kus taotletakse RK menetlust, olemata ise kohtu liikmed. Samuti saab intellektuaalselt huvipakkuv olema situatsioon, mis tekib olukorras, kui mitteliikmesriigi juhtide tegevuse tulemusena tekib RK vaidlus jurisdiktsiooni üle, sest tagajärjed saabusid liikmesriigi territooriumil.¹³⁰⁷

Eraldi väärib tähelepanu agressioonikuritegude sätestamine, mis on olnud küllalt kaua aega oluliseks diskussiooniobjektiks rahvusvahelises õiguses üldisemalt ja rahvusvahelises kriminaalõiguses konkreetsemalt.¹³⁰⁸ RK asutamisel agressioonikuriteo sätte sisustamiseni ei jõutud. Ilmekalt kajastab selline olukord statuudi artiklis 5 lg 2, mille kohaselt on RK pädevus, kui agressiooni määratlemisel jõutakse kokkuleppele.¹³⁰⁹ 2010. a sätestasid aktiivsemad osalisriigid Rooma statuudi ülevaatekonverentsil konsensuslikult agressiooni mõiste, mis jõustub küll

vt mõju Eesti õigusele: P. Pikamäe. Rahvusvaheline kriminaalkohus ja Eesti, *Juridica* III/2000, lk 190–196.

¹³⁰⁵ *Ibid.*, Art 5–8.

¹³⁰⁶ C. Stahn. Perspectives on *Katanga*: An Introduction. *LJIL*, Vol 23 2010, lk 311–318.

¹³⁰⁷ Yoo 2004, lk 797.

¹³⁰⁸ Ajalooline areng ja RK seotud probleemistik: N. Weisbord. Prosecuting Aggression. *Harv. Int'l L.J.*, Vol 49 2008, lk 161–220.

¹³⁰⁹ Art 5 lg 2, Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, RT II 2002, 2, 5.

alles pärast ratifitseerimist, s.o 01.01.2017. a.¹³¹⁰ Olgu märgitud, et agressiooni määratlemisel lähtuti ÜRO Peaassamblee 1974. a resolutsioonist nr. 3314 (XXIX), s.o agressiooni defineerimise resolutsioonist (vt 3.7.). Arvestades rahvusvahelise õiguse üldist arengut, ei ole konkreetse sätte jõustumiseni jääv aeg väga pikk; peamine on tõsiasi, et oluline lünk rahvusvahelises õiguses on täidetud. Siinjuures võib märkida, et kahetsusväärset pole statuudis kriminaliseeritud terrorismi, mis on muutunud ülemaailmseks nähtuseks ning rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ohustavaks. Sellel asjaolul on palju erinevaid põhjusi, kuid lihtsamalt väljendudes võib öelda, et hetkel pole selleks rahvusvahelises kogukonnas konsensust, kuigi tsiviiliseerumisprotsess seda paratamatult tingib.

Mõjutustegevuse prismast vaadeldes võib tekkida probleem seoses sellega, et RK-I puudub jurisdiktsioon isikute suhtes, kes olid kuriteo toimepanemise ajal alla 18-aastased.¹³¹¹ Värvatud lapssõdurid, kes on kolmandas maailmas tõsiseks probleemiks, võivad varjatud erioperatsiooni käigus muutuda n-ö vahendlikeks toimepanijateks. Aafrika kodusõdades on siseriiklikes relvakonfliktides olnud suureks probleemiks alla 18-aastaste isikute osakaal sõdijate seas. Seega – kui värvata lapssõdurid ja nende abil toime panna RK pädevuses olevaid kuritegusid, võib olla suhteliselt raske vastutusele võtta selliste kuritegude organisatoreid või avalikult sellistele tegudele kihutavaid isikuid.

USA jurist Kellye L. Fabian tegi ICTY ja ICTR pretsedentide, täpsemalt D. Tadići ja Akayesu lahendite põhjal teatavaid üldistusi menetlusel esinenud probleemidest, mida RK peaks arvestama.¹³¹² Peamised probleemid olid seotud anonüümsete tunnistajate ütluste kasutamise ning kaudsete tõendite lubatavuse, aga ka ekspertide vannutamise vajadusega.¹³¹³ Lõpuks tõdeb K. L. Fabian, et rahvusvaheliste tribunalide suurimaks probleemiks on ajaloo jooksul olnud kahe erineva süsteemi, s.o võistleva ja inkvisitsioonilise protsessimudeli ühitamine.¹³¹⁴

Seega on RK asutatud ja menetluses on esimesed juhtumid, eeltöö varasemate tribunalide poolt on tehtud ja on olemas pretsedendid, millest lähtuda ning mida arvesse võtta. Jääb vaid loota, et tulevikus seavad konkreetSED lahendid mõjutustegevusele RK eelkäijatega võrreldes kindlamad raamid.

4.8. IV osa kokkuvõte

Rahvusvahelise kriminaalõiguse praktikat uurides võib öelda, et kõige raskemate kuritegude puhul, mis võivad kaasneda mõjutustegevusega, on olemas õiguslik regulatsioon ja teatud küsimustes ka arvestatav kohtupraktika.

¹³¹⁰ Review Conference, Res.6, The Crime of Aggression, 13th Plenary Meeting, on 11 June 2010, ICC.

¹³¹¹ Art 26. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, RT II 2002, 2, 5.

¹³¹² K. L. Fabian. Proof and Consequences: An Analysis of the Tadić and Akayesu Trials. DePaul Law Review, Vol 49 2000, lk 981–1039.

¹³¹³ *Ibid.*, lk 1034–1039.

¹³¹⁴ *Ibid.*, lk 1039.

Tõsiseltvõetav kohtupraktika lähtub Nürnbergi ja Tokyo sõjatribunalide pretsedentidest. Mõnel juhtumil on nimetatud tribunalide lahendid senini ainsateks pretsedentideks rahvusvahelises kriminaalõiguses – eelkõige võib siin nimetada agressioonikuritegusid. Saksa õigusteadlase Christian Tomuschati arvates oli eelnimetatud protsesside tähelepanuväärsus selles, et tänase päevani ei ole ühelgi teisel protsessil isikuid agressioonikuritegudes vastutusele võetud.¹³¹⁵ Nürnbergis ja Tokyos analüüsiti genotsiidile kihutamist ja propaganda mõju ning sellest tulenevalt kriminaalvastutuse küsimust, mis omakorda sai aluseks hilisematele *ad hoc* tribunalidele. Sellest ajast on täheldatav aktiivne diskussioon arvamuse- ja väljendusvabaduse ning vihkamisele õhutavate sõnavõtude kriminaliseerimise suhtes.

Külma sõja aegne patiseis pidurdas rahvusvahelise kriminaalõiguse arengut. 1990ndate alguses loodud ICTY ja ICTR on omakorda loonud uued pretsedendid, millest tulevikus saab juhinduda Rahvusvaheline Kriminaalkohus. Kuni ICTR ja ICTY lahenditeni olid Nürnbergi ja Tokyo otsused ainsateks pretsedentideks ka genotsiidile õhutamises. ICTY ja ICTR lahendite põhjal võib seega tänapäeval teatud juhtumitel piiritleda mõjutustegevuse lubatud ulatuse. Rahvusvaheliselt määratletavate kuritegude eest ei järgne kriminaalõiguslikku vastutust, kuni konkreetne tegevus (vastutus on mõeldav juhi tegevuse ja tegevusetuse puhul) ei too kaasa mingi kindla grupi või kogukonna tagakiusamist ja jälitamist. Teisiti öeldes: kuni vihkamist ja vaenu õhutava propaganda tulemusena ei panda toime kuritegusid, mis on sätestatud rahvusvahelises kriminaalõiguses kuritegudena, ei saa rahvusvahelise kriminaalõiguse abil sekkuda. Võib sedastada, et rahvusvaheline kriminaalõigus on rakendatav valdavalt tagajärjekuritegude (ehk materiaalse kuritegude) suhtes. Formaalse kuritegude (näiteks sotsiaalse vaenu õhutamine, millele ei järgne otseselt mingisugust otsest tagajärge) eest vastutusele võtta üldjuhul ei saa, kui välja arvata avalik ja otsene üleskutse genotsiidikuritegude toimepanemiseks või muude kuritegude puhul juhi vastutuse tekkimisel. Siit aga tõusetubki rahvusvahelise kriminaalõiguse üks probleemidest seoses mõjutustegevusega – toimivuse küsimus. Kui valdavalt on võimalik võtta isikuid vastutusele konkreetsete kuritegude tagajärgede eest, siis on ilmne, et rahvusvaheliste kuritegude ennetamiseks pole see parim viis. Genotsiidi õhutamise puhul on piir n-ö avalikule vihkamiskuriteole õhutamise ja genotsiidile üleskutsumise vahel suhteliselt umbmäärane ja sõltuvalt konkreetsest kontekstist võivad isikud vastutusest pääseda. Tsiviliseerumisprotsess peaks rahvusvahelise kriminaalõiguse valdkonnas kulgema eelkõige selles suunas, et kuritegusid ennetada, mitte lahendada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut ohustavaid olukordi tagajärgede ilmnemisel.

ICTY ja ICTR tribunali lahendid ei peaks samas viima pelgalt skeptilistele seisukohtadele. Positiivseks saab pidada nn pretsedendiõigust juhtide vastutuse küsimuses. Alluvate ebaseaduslike tegude eest peab juhtival positsioonil olev isik vastutama, kui ta näeb ette enda poolt antavate korralduste või käskude tagajärge, kuid ei võta midagi ette alluvate poolt toimepandavate kuritegude ennetamiseks või nende karistamiseks toimepandud kuritegude eest. Mitmed pretsedendid on seega edaspidi oluliseks raamistikuks rahvusvahelise

¹³¹⁵ Tomuschat 2006, lk 841.

kriminaalõiguse kohaldamisel mõjutustegevuse meetodite rakendamise tuvas-tamisele konkreetsete isikute puhul, kui tagajärjeks on kuriteod. Kui vaenuliku propaganda õhutamine viib tagajärgedeni, mille tulemusena pannakse toime kriminaalõiguslikult karistatavad teod, ei tohiks teoreetiliselt tekkida olukorda, et juht saaks karistust vältida. Olgu selliseks näiteks kasvõi vaenuliku pro-paganda õhutamine, mis viib genotsiidini, kui arvutivõrgu kaudu (näiteks mingi taristu hävitamine ja selle kaudu või abil vähemusgrupi elukeskkonna rikku-mine) põhjustatakse mingile diskrimineeritavale grupile kannatusi, mis on mää-ratletavad inimsusevastaste kuritegudena.

Vahetegemine avalike ja otseselt genotsiidile üleskutsuvate kõnede (üleskutsed, kirjutised jne) ning vaid diskrimineerimisele õhutavate vaenulike kõnede vahel, mis ei kutsu üles genotsiidile, on käesoleval ajal suhteliselt ebamäärane. ICTR on nn meediajuhtumist vaadelnud n-õ õhustiku või olustiku loomist ühiskonnas ning selle lõpptulemust – genotsiidi. Mõjutustegevuse aspektist lähtudes vajab vastamist küsimus: kui lubada vaenu õhutavaid ning avalikult diskrimineerivaid kõnesid, muutub ühiskonna vastuvõtlikkus veel rängematele üleskutsetele märksa suuremaks – kas sellistes tingimustes on võimalik ära hoida kuritegusid, mis ohustavad rah-vusvahelist rahu ja julgeolekut? N-õ dehumaniseerimine kui mõjutustegevuse üks meetodeid vaenlase kuju loomisel on esimene etapp, legitimeerimaks vaenutegevust mingi grupi või miks ka mitte mingi riigi vastu. Siin tekib rahvusvahelises krimi-naalõiguses ja ÜRO harta alusel toimivas õiguskorras lünk. Siseriiklikus õiguses ei pruugi vaenulikud, viha õhutavad kõned ja kirjutised olla kriminaliseeritud. Samuti võib puududa poliitiline tahe kurjategijate vastutusele võtmiseks. Hartast tuleneva õiguskorra alusel hakkab rahvusvaheline kogukond üldjuhul tegutsema alles siis, kui kõige rängemad tagajärjed on käes. Ennetavate meetmete rakendamine on praktikas olnud suhteliselt harv nähtus.

Õigusteadlane Wibke Kristin Timmermann väidab Rwanda tribunali lahendite analüüsi põhjal, et vaenuliku ja viha õhutava propaganda kriminaliseerimine tuleb rahvusvahelises kriminaalõiguses eraldi sätestada, sest sageli on tegemist genot-siidile eelneva tegevusega.¹³¹⁶ Rwanda näite põhjal on selge, et ideoloogia, mis viis genotsiidini, elab ühiskonnas mõnda aega n-õ iseseisvalt edasi. W. K. Timmer-manni arvates on just eelnimetatud põhjusel vaja selline tegevus rahvusvahelises kriminaalõiguses kriminaliseerida.¹³¹⁷ Pole põhjust sellist seisukohta enamate väide-tega toetada, sest eelnev analüüs ja süntees nii ÜRO harta alusel toimiva rahvus-vahelise õiguskorra kui ka rahvusvahelise kriminaalõiguse valdkonnas kinnitab ülalnimetatud vajadust.

Paslik on lõpetada antud peatüki kokkuvõte T. Meroni mõttega, mille kohaselt rahvusvahelise kriminaalõiguse ülesanne on 60 aastat pärast rahvusvaheliste tribunalide moodustamist jäänud samaks: saavutada õiglus pigem ratsionaalsuse kui jõu abil ning tagada peamised inimõigused kooskõlas rahvusvahelise õigusega ja

¹³¹⁶ W. K. Timmermann. The Relationship between Hate Propaganda and Incitement to Genocide: A New Trend in International Law Towards Criminalization of Hate Propaganda? LJIL, Vol 18 2005, lk 281.

¹³¹⁷ *Ibid.*, lk 281–282.

vastavate menetluste abil, kaotamaks karistamatusetunde ning seda lähtuvalt õigusriiklikest põhimõtetest.¹³¹⁸ Tihti võib eesmärk olla olulisem kui hetkel saavutatud tulemused.¹³¹⁹

¹³¹⁸ Meron. *Reflections...* 2006, lk 579.

¹³¹⁹ *Ibid.*, lk 579.

KOKKUVÕTE

Doktoritöö uurimisprobleemiks on mõjutustegevuse piirid rahvusvahelises õiguses. Mind huvitas, kuidas reguleerib rahvusvaheline õigus mõjutustegevust ja kas õigusega seatakse sellisele tegevusele mingid piirid. Uurimuse tagasihoidlikumaks eesmärgiks oli anda omapoolne panus erialase eesti õiguskeele arendamiseks ja hoidmiseks.

Uurimisobjektiks oli mõjutustegevus kui mitmeotstarbeline metoodika, mida kasutavad riigid ja mitteriiklikud institutsioonid rahvusvahelistes suhetes, rakedades teatud protsesse ja meetodeid, taktikaid ja strateegiaid, et suruda potentsiaalsele vastasele valdavalt mittesõjaliste vahenditega peale oma tahe või murda vastase vastupanutahe, saavutamaks poliitilisi, sõjalisi, majanduslikke või sotsiaalseid eesmärke. Kokkuvõtvalt väitsin mõjutustegevuse olevat suunatud mõjutatava riigi poliitiliste otsustusprotsesside kujundamisele nendes piirides, mis üldjuhul ei eelda relvastatud konflikti konventsionaalses tähenduses. Mõjutustegevus on riikide jaoks rahvusvahelistes suhetes legitimeerimisvahendiks mittelegaalsete tegude õigustamisel.

Püstitasin oma töös kolm hüpoteesi. II osas käsitlesin mõjutustegevuse piire sõjategevuse puhul ja analüüsisin sõjaõiguse kehtivat regulatsiooni. Jõudnud sünteesini, uurisin sõjaõiguse rakendamise võimalusi mõjutustegevusele. III osas, mis on oma mahult proportsionaalselt suurem kui töö teised osad (ÜRO harta ulatusliku regulatsiooni tõttu), analüüsisin ÜRO hartast tulenevat õiguskorda ja õiguslikku regulatsiooni, tegemaks järeldusi, kas nimetatud õiguskord seab mõjutustegevusele piirid. Viimases, IV osas andsin sissejuhatuses lühikese ülevaate rahvusvahelisest kriminaalõigusest ning käsitlesin mõningaid sõjatribunalide ja *ad hoc* tribunalide lahendeid, leidmaks piire füüsiliste isikute tegevusele mõjutustegevuse kontekstis.

I osa sisaldas üldisemat ülevaadet uurimisobjekti olemusest, näidates, milles seisneb mõjutustegevus, et edasi uurida, kuidas kohaldub rahvusvaheline õigus selle valdkonna reguleerimiseks. Esitasin ajaloolised näited ja piiritlesin mõjutustegevuse kui sellise ning defineerisin mõjutustegevuse mõiste.

Uurimistöö varajases staadiumis loobusin infosõja mõiste kasutamisest mõjutustegevuse mõiste kasuks (peatusin sellel töö sissejuhatuses). Analüüsisin mõjutustegevuses kasutatavaid peamisi meetodeid ja valdkonna enimlevinud mõisteid. Nendeks on: propaganda, riikide julgeoleku ja eriteenistuste varjatud e salaoperatsioonid, aktiivsed meetmed ja psühholoogilised operatsioonid ning samuti kübersõda (rünnakud arvutivõrkudele). Kaasajal on eelnevalt loetletud meetoditele lisandunud nn pehmete väärtuste ehk pehme jõu kontseptsioon, mis on samuti üheks mõjutustegevuses kasutatavaks vahendiks. Viimatinimetatud pehme jõu kontseptsioon on tänapäeval muutunud eriti aktuaalseks seoses avaliku arvamuse olulise mõjuga poliitilistele otsustusprotsessidele. Seda seisukohta kinnitavad sündmused Afganistanis, Iraagis, aga ka Ukrainas ja Gruusias, kus on toimunud võitlus n-ö inimeste „südamete ja mõtete” pärast. Eelloetletud riikide suhtes USA ja Vene Föderatsiooniga ning nimetatud kahe suurriigi omavaheline kommunikatsioon on põhjustanud võitluse just nimetatud pehmete väärtuste valdkonnas.

Töös toodud juhtumitest nähtub, et mõjutustegevuse abil toimub avaliku arvamuse kallutamine poliitilise tegevuse legitimeerimiseks. Näiteks võib sellise legitimeerimise lõppeesmärgiks olla jõu kasutamine rahvusvahelistes suhetes. Küsisin sissejuhatuses ja I osas, mis tingib mõjutustegevuse kasutamise. Üldistatult võib uurimuse põhjal vastata, et kuivõrd jõu kasutamine ja agressioon on rahvusvahelises õiguses Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (edaspidi ÜRO) hartaga keelatud, üritavad riigid oma eesmärkide saavutamiseks kasutada muid vahendeid. Diplomaatia kõrval on selleks sageli mõjutustegevus. Rahvusvahelise õiguse mõttes võib mõjutustegevus väljenduda mitteotseses jõu või agressiooni kasutamises. Tegemist võib olla protsessiga, millega luuakse situatsioon, õigustamaks sekkumist teise riigi siseasjadesse. Võiks öelda, et mõjutustegevuse rakendaja üritab muuta õiguslikku olukorda ning dekonstrueerida oma vastase poliitilist ja riigiehituslikku riigikorraldust mingi eesmärgi saavutamiseks (tegu võib olla nii sõjaliste, majanduslike, poliitiliste kui ka sotsiaalsete eesmärkidega).

Näitlikustasin uurimismaterjali konkreetsete sündmuste abil, mille puhul oli avalike allikate põhjal jälgitav mõjutustegevuse meetodite kasutamine. Üheks selliseks sündmuseks oli 2008. a Vene-Gruusia sõja käsitlus ning sellele eelnenud sündmused (sündmuste kirjeldus on antud nii I, II kui ka III osas), mis näitavad, kuivõrd olulist rolli mängib mõjutustegevus konventsionaalse relvastatud konflikti eel. Vene Föderatsiooni avalikkust valmistati mitmeid aastaid ette konventsionaalseks sõjaks, demoniseerides Gruusia riiki ja rahvast. Avaliku arvamusega manipuleerides saadakse õigustus relvastatud konflikti toimepanemiseks, mis Gruusia ja Venemaa juhtumil puhul leidis aset 2008. a augustis. Leidis kinnitust uurimisobjekti analüüsiks esitatud asjaolu, et konflikti legitimeerimiseks on vajalik tekitada olukord, et jõu kasutamise oleks konfliktist huvitatud osapoolle jaoks vähemalt näiliselt legaalne ja legitiimne. Vene Föderatsioon sekkus Gruusia sisekonflikti oma kodanike kaitse eesmärgil, olles eelnevalt paljudele kahe separatistliku piirkonna elanikele Vene kodakondsuse andnud. Oma kodanike kaitseks jõu kasutamine n-ö humanitaarsetel eesmärkidel lähtub riikide varasemast tegevuspraktikast, mida kasutasid peamiselt Lääneriigid külma sõja ajal (Grenada jt).

Samamoodi kinnitas mõjutustegevuse kasutamist USA tegevus ÜRO-s 2003. a, legitimeerimaks ja legaliseerimaks relvastatud rünnakut Iraagi vastu. Antud juhtumil seisnes legitimeerimine kinnitamata luureandmete kasutamises Julgeolekunõukogus. Ameerika Ühendriikide valitsus kinnitas massihävitusrelvade olemasolu Iraagis ja põhjendas sellega rünnaku vajadust, mida õiguslikult ei saanud eksisteerida ilma vastavate andmete ja tõendusmaterjalita. Jõu kasutamiseks puudus piisavalt selge ja üheselt mõistetav õiguslik alus. Kõnealusel juhtumil USA Julgeolekunõukogus legitiimset ja legaalset nõusolekut rünnakuks ei saanud.

Nimetatud kaks juhtumit kinnitavad ja iseloomustavad asjaolu, mille kohaselt mõjutustegevus on vajalik selleks, et ületada rahvusvahelise õiguse normides sisalduvad piirangud ja keelud. Konkreetsetel juhtumitel oli eesmärgiks ületada jõu kasutamise keeld rahvusvahelistes suhetes ehk teisiti öeldes – jõu kasutamine oma eesmärkide saavutamiseks (olgu need siis poliitilised, sõjalised või majanduslikud). Selleks püüti mõjutustegevuse meetodeid kasutades legitimeerida jõu kasutamine ehk legaliseerida relvastatud konflikt.

Eeltoodud uurimisobjekti olemuse selgitamiselt tuli edasi minna õiguslikule analüüsile ja selle põhjalt jõuda sünteesini kehtiva sõjaõiguse (*ius in bello* ja *ius ad bellum*) kohaldatavusest mõjutustegevusele, mis esitati töö II osas. Nimetatud osas tehtud õiguslik analüüs ja sellest tulenev süntees võimaldasid asuda seisukohale, et kehtiv sõjaõigus (*ius in bello* ja *ius ad bellum*) ei ole *expressis verbis* kohaldatavad kaasaegsele mõjutustegevusele. Jõudsin järeldusele, et sõjaõiguse põhiprintsiibid on mõjutustegevusele kaudselt kohaldatavad (sõjalise vajaduse, humaansuse ja eristamise printsiibi ning proportsionaalsuse printsiibi kaudu, aga ka valimatute rünnakute keelu, samuti rünnaku mõiste kaudu ning läbi juhi vastutuse doktriini, aga ka Martensi klausli abil). Seega võib öelda, et püstitatud hüpotees leidis kinnitust.

Tänapäeva keskne probleem sõjaõiguses on suhe kübermaailmas toimuvaga. Kuivõrd ja kas üldse laieneb sellele sõjaõiguse regulatsioon ning kas arvutivõrke saab pidada relvastuseks? Lähtudes eelnevast küsimuseasetusest, analüüsisin hüpoteesis püstitatud väidet. Praegu valdavalt valitseva arvamuse kohaselt ei kuulu rünnak arvutivõrkudele sõjategevuse hulka, küll aga peetakse seda sõjas kasutatavaks vahendiks, mida kasutada vastase juhtimissüsteemide segamiseks, takistamiseks või hävitamiseks ning ka vastasele valeinfo ettesöötmiseks, tema eksitamiseks. Lisaks õiguse rakendamise üldistele probleemidele on eraldi teemaks tõendamine, sest on ülimalt keeruline kinnitada faktidega sündmusteahelat korralduse andmisest kuni konkreetse rünnaku toimepanemiseni. Rünnak arvutivõrgule võidakse toime panna viirustega nakatatud arvutite abil, millel ei ole mingit seost riigiga, kes rünnaku korraldas – häkkerid võisid korraldada oma tegevust raha eest, tundmata tellijat.

Seoses nn küberrelvastuse kasutamisega on püstitatud küsimus, kas relvastatud jõu kasutamiseks saab lugeda relvade kasutamist, mis ei tekita plahvatusel järgnevat kuumust ja lööklainet. Näiteks peaks bakterrelvastuse ja keemiarelvad sellisel juhul relvastuse seast välistama, sest nende puhul kirjeldatud tagajärgi ei ole. Viimatinimetatud relvastust loetakse massihävitusrelvadeks. Üks huvitavamaid küsimusepüstitusi seoses küberrünnakutega on esitatud Vene teadlase A. Feodorovi poolt: kas teatud olukorras on võimalik kvalifitseerida küberrünnakut kui massihävitusrelvade kasutamist? Viidates Genfi ja Haagi konventsioonide analüüsile, tuli mõnda, et selline tõlgendus on käesoleval ajal problemaatiline.

Üldisi arenguid nähes võib väita, et kübervaldkond on üks mõjutustegevuse alaliike, milles on lähiajal kõige tõenäolisem mingisuguse rahvusvahelise kokkuleppe sõlmimine (jõustunud on näiteks Euroopa Nõukogu arvutikuritegevuse vastane konventsioon). Eraldi küsimus tekkis seoses isikute staatusega, kes küberrünnakuid sooritavad. Kellena tuleks neid relvastatud konflikti ajal käsitleda – kas vastase võitlejate või tsiviilisikutena? Millistest normidest lähtuda? Nimetatud küsimuse puhul asusin seisukohale, et kui tegemist on sõjalise rünnakuga arvutivõrgu kaudu või abil, mille panevad toime tsiviilisikud, on tegemist sõjaõiguse rikkumisega. Küsimus on seega pigem tõendamises, kas õnnestub tõestada riiklik tellimus tsiviilisikutele või mitte.

Hüpoteesi kontrollimisel tõstatas sõjaõiguse keskne probleem. Nimelt on sõjaõiguses sõja ja relvastatud konflikti mõiste üheselt defineerimata. Valdakonna ulatuslikkuse tõttu on võimalik leida hulgaliselt väga erinevaid definitsioone, kuid

pole ühtegi kõiki osapooli rahuldavat ja kokkulepitud mõistet. Ühisosa sätestatud õigusnormide üldisel ja ühetaolisel rakendamisel on väiksem, kui see olla võiks. Selline olukord pärsib olulisel määral sõjaõiguse toimivust.

Samuti seostub eelnevalt märgitud probleemiga sõjaõiguses valitsev dualistlik paradigma, mille kohaselt eksisteerib vaid sõda või siis rahu. Nende kahe mõiste vahel ei ole õiguslikult mingit muud, n-ö kolmandat staatust, seisundit või olukorda. Eelnimetatud kontseptsioon ei võimalda minu arvates rahvusvahelist õigust paindlikult kohaldada. Kaasaegse mõjutustegevuse kontekstis oleks võimalik lähtuda teistsugusest kontseptsioonist, tunnistades nn kolmanda seisundi olemasolu sõja ja rahu vahel. Rahvusvahelise õiguse teoorias tuntakse sellist seisundit *status mixtus*’ena. Oluline on märkida, et selle olemasolu üle peeti rahvusvahelises õiguses diskussiooni juba II maailmasõja ajal.

Dissertatsiooni kirjutades oli just nimetatud teooriaga tutvumine ja sellest lähtuv analüüs sõjaõiguse probleemidele heaks ja mõneti alternatiivseks selgituseks. Sõjaõiguse paindlikum rakendamine oleks võimalik olukordades, mis pole veel otseselt sõjana, kuid ka mitte rahuna määratletavad – seega olukordades, mida saab kirjeldada *status mixtus*’ena.

Nimetatud teooria omaksvõtt tähendaks samas ulatuslikku rahvusvahelise õiguse arendamist ja muutmist. Muutused oleksid vajalikud mitte ainult sõjaõiguses, vaid eelkõige ÜRO hartast tuleneva õiguskorra osas. Samas on käesolevas töös uuritud materjali kontekstis küllaltki ilmne, et nii sõjaõiguse kui ÜRO harta alusel toimiv õiguskord on tänapäeval omavahel vägagi põimunud. Mõnigi kord pole selge, millist õigust konkreetsetes situatsioonides rakendada. Terrorismivastases võitluses kasutusele võetud nn valitud sihtmärkide tapmise doktriini valguses on üha selgem kehtiva sõjaõiguse ja ÜRO harta alusel toimiva õiguskorra lünklikkus. Samas kaasneb kahe õigusharu segunemisega paratamatult ebaselgus õiguse kohaldamisel. Selline olukord nõuab paradigmapuhetust. Kumbki eelnimetatud rahvusvahelise õiguse haru ei võimalda tänapäeval lahendusi olukordades, millest lähtub mõnede riikide (USA, Suurbritannia ja Iisrael ning Venemaa) kirjeldatud tegevuspraktika üldnimetatud meetodi kasutamisel. Käesoleval ajal ei ole suurriikide poolt tulnud algatusi, mis näitaksid soovi kehtivat õiguskorda muuta. *Status quo* soosib suurriikide jõupoliitikat ja ei edenda seetõttu tsiviliseerumisprotsessi.

Sõjaõiguse valdkonnas on ka mõningaid positiivse arengu märke. ÜRO rahvusvaheline palgasõdurite värbamise, kasutamise ja rahastamise ning treenimise vastane konventsioon on samuti osa üldisest humaniseerumis- ja tsiviliseerumisprotsessist. See areng on olnud küll suhteliselt vaevaline ja aeglane, arvestades konventsiooniga liitunud riikide hulka ning ratifitseerimise ja jõustumise kulgu.

Mainisin ülalpool, et sõjaõiguses on olemas ka mõningane paindlikkus. Väide põhines tõlgendusel, mille kohaselt sõjaõiguse printsiibid kohalduvad mõjutustegevusele kaudselt. Omakorda üks olulisemaid väiteid selle seisukoha tõestamisel rajanes Martensi klauslil. Nimetatud printsiip võimaldab tõlgendada kehtivat sõjaõigust paindlikult ja täita rahvusvahelises õiguses eksisteerivad lüngad. Õiguselünkade all pidasin antud kontekstis silmas olukordi, kus väidetakse, et see, mis pole rahvusvahelises õiguses otseselt keelustatud või selgelt sätestatud, on lubatud. Kaasajal on eriti oluline Martensi klausli tähendus kübervaldkonna kontekstis. Antud printsiibist peaks lähtuma ka muude kaasaegsete nähtuste puhul, mis on

õiguslikult reguleerimata või võimaldavad n-ö kuritegelikku tõlgendust. Pean siin silmas valitud sihtmärkide tapmise doktriini kasutamist. Mõjutustegevuse kontekstis on oluline rahvusvaheline kriminaalvastutus sõjaliste juhtide tegevuse õiguslikul piiramisel (töö IV osa uurimisküsimuseks oli juhtide vastutus).

Sõja ja relvastatud konflikti õiguslike probleemide järel jõudsin järgmise küsimuseni: milline on n-ö sõjaväeline ehk rahuaegne kehtiv rahvusvaheline õiguskord ja mis tuleneb sellest mõjutustegevuse puhul? Seega tuli uurida ÜRO hartat ja selles sätestatud kehtiva rahvusvahelise õiguse printsiipe, mida käsitlesin dissertatsiooni III osas.

Ligilähedaselt samadele järeldustele nagu sõjaõiguses jõudsin ÜRO harta alusel toimiva rahvusvahelise õiguse hindamisel. Paljud harta sätted pole otseselt *expressis verbis* kohaldatavad mõjutustegevusele. Küll võib märkida, et ÜRO harta alusel toimiva õiguskorra paljud sätted ja neist tulenevad põhiprintsiibid on kohaldatavad mõjutustegevusele ja seavad sellele kaudselt õiguslikud piirid. Õiguslike piiride seadmine on antud kontekstis sõltuv ÜRO liikmete poliitilisest tahtest, eelkõige aga tema keskse organi ehk ÜRO JN tegevusest või tegevusetusest õigusnormide tõlgendamisel ja kohaldamisel.

Ülaltoodud üldistava järelduse suhtes on kolm olulist erandit, mis sisuliselt *expressis verbis* keelustavad mõjutustegevuse: nendeks on jõuga ähvardamise ja jõu kasutamise ning agressiooni keeld, samuti mittesekkumise ehk interventsiooni keeld. Nimetatud põhimõtted on mingis mõttes absoluutsed, erandiks vaid enesekaitse- ja kollektiivsed meetmed rahu ja julgeoleku tagamiseks. Iseküsimuseks on nimetatud sätete toimivus.

Vastavate sätete käsitlest nähtus, et neis sisalduvaid keeldusid nähakse absoluutsetena, kuid kui JN ei suuda mõistlikul viisil ohjeldada vägivalla ja jõu kasutamist rahvusvahelistes suhetes, peavad riigid lähtuma ainsast legaalsest ning legitiimsest vahendist, milleks on riigi õigus enesekaitsele. Seega võib enesekaitse teatud juhtudel õigustada mõjutustegevuse kasutamist.

Nii ÜRO harta preambuli põhimõtted kui harta artiklites 1 ja 2 sätestatud printsiibid võimaldavad rakendada rahvusvahelist õigust, et piirata mõjutustegevust. Siinjuures on vajalik taas meenutada asjaolu, mida käsitlesin sissejuhatuses: rahvusvahelist õigust iseloomustab siseriikliku õigusega võrreldes oluline erinevus – tegemist on n-ö horisontaalsüsteemiga, kus puudub keskvõim ja tsentraliseeritud jõu kasutamine. Nimetatud asjaolust tulenevad ÜRO hartaga kehtestatud õiguskorra rakendamise ja toimivuse probleemid. Uurimistööst järeldub, et ÜRO hartas sätestatud printsiibid keelustavad agressiooni ja jõu kasutamise, samuti jõuga ähvardamise ning lubavad jõu kasutamist vaid enesekaitseks.

Põhimõtted, mis kaudselt piiravad mõjutustegevust, on järgmised: riikide suveräänsus ja võrdsus, vastastikuste kohustuste ja lepingute ning privileegide vastastikune austamine ja täitmine heas usus, samuti tülide rahumeelne lahendamine. Kõigi eelnimetatud põhimõtete toimimise peaks tagama ÜRO JN. Samas on ilmne, et pärast II maailmasõda moodustatud JN, organ, mis esindab valdavalt oma asutajariikide poliitilist tahet, pole selleks käesoleval ajal suuteline. Selline olukord tuleneb suuresti JN viie alalise liikmesriigi vetoõigusest ehk õigusest rakendada oma poliitilist tahet või siis seda mitte kasutada.

Dissertatsiooni III osas käsitlesin põhjalikumalt ühte kesksemat ÜRO harta põhimõtet, millest peaks lähtuma riikidevahelistes suhetes mõjutustegevuse õiguslikul raamistamisel: mittesekumine teiste riikide siseasjadesse ehk interventsiooni keeld. Mittesekumispriinipi käsitlus on aja jooksul pidevalt muutunud. Leidub arvukalt uurimusi ja praktilisi näiteid antud põhimõtte doktrinaarsetest muudatustest. Tähtis oli uurimistöös kajastatud seisukoht, mis põhines JN tegevuse ja riikide praktika uuringul, et mingil kujul võib interventsioon tulevikus lubatuks muutuda – seda eelkõige regionaalsete julgeolekuorganisatsioonide tegevuse puhul ja tingimusel, kui interventsiooniks on aktsepteeritav ja selge taotlus asukohariigi valitsuselt. Mida viimatinimetatud taotluse selgus ja aktsepteeritus tähendavad, jääb ilmselt riikide tegevuspraktika kujundada.

Külma sõja ajast pärineb arvukalt näiteid suurriikidevahelistest jõukatsumistest nn kolmandates riikides, kus rikuti mittesekumise põhimõtteid. Tollest ajastust pärineb Rahvusvahelise Kohtu lahend Nicaragua vs USA, millest rahvusvahelises õiguses lähtub suuresti hilisem diskussioon interventsiooni üle. Nimetatud pretseidenti on oma otsustes käsitlenud nii ICTY kui ka ICTR. Kindlasti leiab kõnealune lahend tulevikus kasutamist Rahvusvahelises Kriminaalkohtus. Interventsioon kutsuja palvel, humanitaarne interventsioon ja informatiivne interventsioon ning interventsiooni tõlgendus külma sõja ajal on olulised mõisted, millest uurimistöös ei olnud võimalik mööda minna.

Huvipakkuv oli uurimistöö seisukohalt ÜRO-s 1950.–1960. aastatel toimunud suhteliselt intensiivne arutelu selle üle, kas ja kuidas keelustada vaenulikkus ja sõjapropagandat ja mis selliste mõistete alla mahub. Nimetatud ajal toimus samade arutelude käigus intensiivne dialoog ideoloogilise agressiooni mõiste üle, kus üheks komponendiks oli rahvusliku vaenu ning natsi- ja fašismipropaganda. Teabe liikumine ja sellega kaasnevad piirangud olid külma sõja ajal ideoloogilise võitluse üks kesksemaid vaidlusalasid, mis kandusid üle ka tehnilisse valdkonda – ühelt poolt nn piiriülene raadiolevi Läänest Raadio Vaba Euroopa näol ja teiselt poolt NSV Liidu poolne raadiolevi segamine tehniliste vahenditega, mis lõppes veidi enne NSV Liidu lagunemist. Samuti uuriti, mil määral on piirangud kooskõlas informatsioonivabadusega, sest Lääneriigid pidasid teabeavabadust üheks peamiseks inimõiguseks.

Külma sõja järgsesse aega jäänud informatiivse interventsiooni mõiste kujunemine ning praktilised näited on otseselt seotud inimsusevastaste, sõja- ja genotsiidikuritegude ning vaenuliku või sõjapropaganda levitamisega. Rahvusvahelisel õigusel on siin märkimisväärne kohtupraktika, seda rahvusvaheliste tribunalide pretsedentide näol. Seega võib rahvusvahelise kriminaalõiguse seisukohalt ette-ruttavalt öelda, et kõige tõsisemate kuritegude puhul, milleni mõjutustegevus viia võib, on olemas õiguslik regulatsioon ja arvestatav kohtupraktika füüsiliste isikute vastutusele võtmiseks. Teisiti öeldes on toimima hakanud õigusharude sümbioos, mis viitab tsiviliseerumisprotsessi võimalikkusele ja mingis mõttes ka paratamatusele.

Eespool märkisin korduvalt hartast tuleneva õiguse kohaldamisega kaasneva probleemina asjaolu, et JN tegevus sõltub eelkõige poliitilistest otsustest. Seega paljudel juhtudel pole rahvusvahelise õiguse toimimisel probleemiks õiguse lünklikkus, vaid sõltuvus poliitilisest tahtest, mida kinnitasid ka uurimistöös toodud

näited. Keskne organ, mis peaks tagama harta õiguskorra toimivuse – Julgeolekunõukogu – ei ole sageli toimiv. Üheks põhjuseks on hartas sätestatud õiguskord, mis annab Julgeolekunõukogule suhteliselt suure diskretsiooniõiguse, kuid samas pole hartas sätestatud JN kohustust tegutseda.

Problemaatiliseks ongi kujunenud JN tegevusetus (näiteks Rwandas), mis uurimistööst nähtub. Hartas on alalistele liikmetele sätestud veto kasutamise õigus, millest tegevusetus osaliselt tulenebki. Veto kasutamisel JN resolutsioonide vastuvõtmine sisuliselt blokeeritakse. Jõudsin järeldustele, et õiguslikult on ÜRO JN-l olemas pädevus rahvusvahelise rahu ja julgeoleku tagamiseks, mida mõjutustegevus võib ohustada. Siinjuures võib märkida, et üheks suuremaks takistuseks on kindlasti asjaolu, et ÜRO käsutuses pole alalises valmisolekus relvajõude, mille olemasolu plaaniti harta loomisel. Seega sõltub hartas sätestatud õiguskorra toimivus suuresti alaliste liikmesriikide poliitilisest tahtest ja eraldatavate rahaliste vahendite olemasolust. Teatud olukordades on JN tegutsenud paindlikult ja loonud näiteks *ad hoc* kohtud (ICTY ja ICTR), mis samuti on üks uurimistöö järeldustest. Dissertatsiooni seisukohast võib märkida, et muuhulgas on *ad hoc* kohtud ka võimaluseks õiguslikult hinnata mõjutustegevuse lubatud piire.

Uurimistööst nähtub, et JN reform on takerdunud aastakümneid, sest alalised liikmed ei ole huvitatud *status quo* muutmisest. Ka on probleemiks regionaalsete huvide ja uute alaliste liikmekandidaatide eesmärkide vastandlikkus. ÜRO reformimisest on räägitud pikka aega, oluliste tegudeni pole jõutud ning see asjaolu tingib ka praeguse olukorra jätkumise mõjutustegevuse valdkonnas. Muidugi võib tekkida ka olukord, kus näiteks JN-i suudetakse reformida, aga see ei reguleeri senisega võrreldes kuidagi paremini olemasolevat olukorda seoses mõjutustegevusega. Kõige tõenäolisem on edasiminekuks regionaalsel tasandil, näiteks Euroopa Liidu või Euroopa Nõukogu koostöös või teatud juhtudel ka riikide kahepoolsete lepingute tasemel. Muidugi võib oletada, et mõjutustegevus erinevate n-ö „tsivilisatsiooni-blokkide vahel” ägeneb. Tuleb lihtsalt meeles pidada, et tihti ei piisa abstraktsete õigusnormide olemasolust. Kogu elu ei ole võimalik õiguslikult reguleerida. Sageli on tavad ja nendest kinnipidamine reaalseid probleeme põhjustavate olukordade lahendamiseks olulisemad kui õigusnormid – ja see kehtib ka mõjutustegevuse puhul.

IV osa uurimisobjektiks olid rahvusvahelise kriminaalõiguse seatud piirid mõjutustegevusele ning hüpoteesina esitati väide, et rahvusvaheline kriminaalõigus võimaldab isikuid mõjutustegevuse puhul vastutusele võtta, kui tegemist on sõjapropaganda, genotsiidi ja inimsusevastaste kuritegude ning agressiooniga. IV osa sissejuhatusest selgub, et ehkki rahvusvaheline kriminaalõigus on võrdlemisi noor õigusharu, on käesoleval ajal olemas arvestatav kohtupraktika, millest mõjutustegevuse piiritlemisel lähtuda. Just nimetatud kohtupraktika analüüs võimaldab mõningaid järeldusi mõjutustegevuse suhtes.

Mingis mõttes tuleb kaasaegse rahvusvahelise kriminaalõiguse alguseks lugeda Nürnbergi ja Tokyo sõjatribunalide pretsedente, mis on küll arvukalt kriitikat pälvinud – sageli ka põhjendatult –, kuid sellele vaatamata on mitmetel juhtumitel tegemist ainsate pretsedentidega rahvusvahelises kriminaalõiguses. Eelkõige pean silmas agressioonikuritegusid, kuid Nürnbergi ja Tokyo tribunalides käsitleti ka genotsiidile kihutamist ja propaganda mõju avalikkusele. Eelnevast tulenevalt

analüüsiti isikute vastutuse küsimust selliste tegude toimepanemisel. Seetõttu said nimetatud lahendid omakorda aluseks hilisematele *ad hoc* tribunalide pretseidentidele. Nürnbergi ja Tokyo tribunalide ajast on rahvusvahelises kogukonnas täheldatav aktiivne diskussioon arvamuse- ja väljendusvabaduse ning vihkamisele õhutavate sõnavõtude kriminaliseerimise suhtes, mis aga suuresti päädis külma sõja aegses patiseisus (mida käsitlesin töö III osas).

ICTY ja ICTR on omakorda loonud uued pretsedendid, millest tulevikus saab juhinduda Rahvusvaheline Kriminaalkohus. ICTY ja ICTR lahendite põhjal võib teatud juhtumitel piiritleda mõjutustegevuse lubatud piirid. IV osa kokkuvõttes märkisin, et kriminaalõiguslik vastutus rahvusvaheliselt määratletavate kuritegude eest ei järgne juhul, kui konkreetne tegevus või tegevusetus ei too kaasa mingi kindla grupi või kogukonna tagakiusamist ja jälitamist. Teisiti öeldes – kui mõjutustegevusega ei kaasne rahvusvahelises kriminaalõiguses sätestatud kuritegusid, ei sea rahvusvaheline õigus füüsiliste isikute puhul mõjutustegevusele piire. Samuti on oluline järeldus, mille kohaselt rahvusvaheline kriminaalõigus on üldjuhul kohaldatav materiaalsete ehk tagajärjekuritegude puhul. Formaalsete kuritegude eest on võimalik isikuid vastutusele võtta siis, kui tegemist on avaliku ja otsese üleskutsega genotsiidikuritegude toimepanemisele. Muude kuritegude puhul on vastutus võimalik juhi tegevuse või tegevusetuse puhul. Nimetatud järeldustest tõusetuski rahvusvahelise kriminaalõiguse üks peamisi probleeme seoses mõjutustegevusega – toimivuse küsimus. Pidasin siin silmas toimivuse üht aspekti: kuivõrd avaldavad kohtupretsedendid ennetavat mõju rahvusvahelise kriminaalõigusega kriminaliseeritud tegude toimepanemisele? Rahvusvaheliste kuritegude ennetamiseks pole rahuldav praegune olukord, mil isikuid saab vastutusele võtta vaid konkreetsete kuritegude tagajärgede eest. Genotsiidile õhutamisest on piir n-ö avalikult vihkamiskuriteole õhutamise ja genotsiidile üleskutsumise vahel ebaselge. *Ad hoc* tribunalide lahenditest nähtus, et isikud võivad eeltoodud põhjustel pääseda kriminaalvastutusest.

ICTY ja ICTR tribunali lahendid tervikuna annavad samas põhjust näha positiivse arengu jätkumist rahvusvahelises kriminaalõiguses. Eelkõige pean silmas pretsedendiõigust juhtide vastutuse küsimuses. Algselt sõjaõigusest pärit juhi vastutus on leidnud rakendamist rahvusvahelises kriminaalõiguses. Sellistel lahenditel peaks konfliktipiirkondades olema tsiviilisikutele ennetav mõju (milline, on väärt eraldi uurimist). Needki pretsedendid on ilmne märk tsiviliseerumise võimalikkusest rahvusvahelises õiguses.

Eraldi väljatoomist on väärt ICTR nn meediajuhtum, milles kirjeldati dehumaniseerimist tegelikkuses (mõjutustegevuses sageli kasutatav meetod vaenlase kuju loomiseks). Sageli on dehumaniseerimine esimeseks etapiks vaenutegevuse legitimeerimisel. Võib-olla just siit tuleneb ka üks põhjustest, miks mitu alalist JN liiget pole ratifitseerinud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuuti või sellega ühinenud. Suurriigid kardavad eelnimetatud lahendist tulenevaid arenguid, sest see võiks riigijuhid või konkreetsete mõjutustegevuse operatsioonide korraldamise ja täideviimise eest vastutavad isikud viia Rahvusvahelise Kriminaalkohtu ette mõjutustegevuse erinevate meetodite rakendamise eest. Üldisem järeldus rahvusvahelise kriminaalõiguse praktika põhjal on järgmine: kõige raskemate kuritegude

puhul, mis võivad kaasnedä mõjutustegevusega, on olemas õiguslik regulatsioon ja teatud küsimustes ka arvestatav kohtupraktika, nii nagu hüpoteesis ka püstitatud sai.

Mõjutustegevuse piiride seadmisel ja õiguse arendamisel oleks vajalik antud valdkonda edasi uurida. Peamiselt võiks antud temaatika uurimine seisneda rahvusvahelise tavaõiguse ja *ius cogens*'i käsitlemisel mõjutustegevuse seisukohast. Nagu varemgi mainitud, on uurimust väärt ka bilateraalsed ja multilateraalsed riikidevahelised lepingud, milles sätestati interventsiooni lubamatus. Sellistel juhtumitel on huvitav võrrelda lepingutes sätestatud ja tegelikku suhtlust riikide vahel.

Kokkuvõttes leidsid kinnitust püstitatud hüpoteesides püstitatud väited, sest toodud näited kinnitasid mõjutustegevuse rakendamist nii siseriikliku kui naaberriikide ja ka ülemaailmse avalikkuse mõjutamiseks, et õigustada jõu kasutamist rahvusvahelistes suhetes. Kuivõrd rahvusvahelise õiguse areng on nii ÜRO harta alusel kui ka sõjaõiguses seadnud kindlad piirid ja korra jõu kasutamisele, on konventsionaalse relvastuse abil vägivalla kasutamine üldjuhul taunitavaks muutunud. Seetõttu ongi jõupoliitikast huvitatud riigid kasutanud mõjutustegevust, legitimeerimaks oma riigi illegaalset tegevust.

Ehkki olin dissertatsiooni koostama asudes suhteliselt skeptiline nii sõjaõiguse võimaluste kui ka ÜRO harta alusel toimiva rahvusvahelise õiguskorra suhtes (kuivõrd toimiv on rahvusvaheline õigus ja kas ta seab mingeid piire mõjutustegevusele), olen pärast lõppjäreldesteni jõudmist rahvusvahelise õiguse suhtes üpris optimistlik, kuid veelgi skeptilisem poliitiliste otsustusprotsesside suhtes, millest rahvusvahelise õiguse toimimine rahvusvahelistes suhetes eelkõige sõltub. Rahvusvaheline õigus on olnud vajadusel piisavalt paindlik olukordade lahendamisel, aga vaid siis, kui selleks on leidunud poliitilist tahet ja konsensust.

Mõjutustegevuse reguleerimine võiks ja peaks olema üks rahvusvahelise õiguse eesmäärke. Sellega saaksid rahvusvahelise õiguse abil hääle need, kelle „sõnaõigus on sageli rutiinselt välistatud”.

Rahvusvahelise kriminaalõiguse areng viimastel aastakümnetel on selge märk progressi võimalikkusest rahvusvahelises õiguses ning see on kinnituseks dissertatsioonis läbivalt mainitud tsiviliseerumisprotsessile rahvusvahelises õiguses. Nimetatud valdkonnaski on rahvusvaheline õigus arenenud kiiremini kui suurriikide tahe arenguga kaasas käia.

Seega võib lõppkokkuvõttes asuda seisukohale, et kui mõjutustegevus võib ohustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut, saab rahvusvahelisest õigusest leida piirid lubatud ja keelatud tegevuste õiguslikuks reguleerimiseks. Ehkki need piirid on kohati ebaselged, ei saa väita, et kuni pole konventsionaalset relvastatud konflikti, võib rahvusvahelises riikide kogukonnas tegutseda džungliseaduste järgi.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

Kirjandus

1. *Активные мероприятия – Контрразведывательный словарь. Москва, 1972.*
2. Altheide, David L; Grimes, Jennifer N. War Programming: The Propaganda Project and the Iraq War. *The Sociological Quarterly*, 2005, Vol. 46, No. 4, Sept. 2005.
3. Amann, Diane Marie. Prosecutor v. Akayesu. Case ICTR-96-4-T. *The American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 1, Jan., 1999.
4. Andrew, Christopher; Mitrokhin Vasili. „The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB” New York: Basic Books, 1999.
5. Asmus, Ronald D. A Little War that Shook the World. Georgia, Russia, and the Future of the West. London, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
6. Aust, Anthony. Limping Treaties: Lessons from Multilateral Treaty-Making. *Netherlands International Law Review*, 2003.
7. Bantekas, Ilias. The Contemporary Law of Superior Responsibility, *American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 3, Jul., 1999.
8. Barkham, Jason. Information warfare and international law on the use of force. *New York University Journal of International Law and Policy*, Vol. 34 No.1, 2001.
9. Beard, Jack M. The Geneva Boomerang: The Military Commissions Act of 2006 and U.S. Counterterror Operations. *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 1, Jan., 2007.
10. Beckman, Olof. Armed Intervention. Pursuing Legitimacy and the Pragmatic Use of Legal Argument. Media Tryck, Lund University, 2005.
11. Belknap, Margaret H. The CNN Effect: Strategic Enabler or Operational Risk? *Parameters*, Autumn 2002.
12. Bernhardt, Rudolf. Article 103 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. II*, Oxford University Press, 2002.
13. Best, Geoffrey. Peace Conferences and the Century of Total War: The 1899 Hague Conference and What Came After. *International Affairs*, Vol. 75, No. 3 Jul., 1999.
14. Beyerlin, Ulrich. Intervention, Prohibition of – R. Wolfrum (Ed.), *United Nations: Law, Policies and Practice. Vol. II*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
15. Beyerlin, Ulrich. Sanctions – R. Wolfrum (Ed.), *United Nations: Law, Policies and Practice. Vol. II*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
16. Biddle, Francis. The Nuremberg Trial. *Virginia Law Review*, Vol. 33, No. 6, Nov., 1947.
17. Bill, Brian J. The Rendulic 'rule': Military Necessity, Commander's Knowledge, and Methods of Warfare. *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 12, 2009.
18. Blindermann, Eric. International Law and Information Intervention – Monroe, E. Price and Thompson, Mark (Eds.). *Forging Peace. Intervention, Human Rights and the Management of Media Space*. Indiana University Press, 2002.
19. Bobbitt, Philip. The Shield of Achilles. War, Peace, and the Course of History. Anchor Books, 2003.
20. Boister, Neil The Application of Collective and Comprehensive Criminal Responsibility for Aggression at the Tokyo International Military Tribunal. The Measure of the Crime of Aggression? *Journal of International Criminal Justice*, 8, 2010.
21. Boister, Neil; Cryer, Robert. Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment and Judgments. Oxford University Press, 2008.
22. Bothe, Micheal, Peace-keeping – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I*, Oxford University Press, 2002.

23. Bourdieu, Pierre. *Televisioonist*. Perioodika, Tallinn, 1999.
24. Briggs, Herbert W. The International Court of Justice Lives up to its Name. *The American Journal of International Law*, Vol. 81, No. 1, Jan., 1987.
25. Brown, Davis. A Proposal for and International Convention To Regulate the Use of Information Systems in Armed Conflict. *Harvard International Law Journal*, vol 47, nr 1, Winter 2006.
26. Brownlie, Ian. *International Law and the Use of Force by the States*. Oxford University Press, 2002.
27. Bruha, Thomas. *Security Council – R. Wolfrum (Ed.), United Nations: Law, Policies and Practice*. Vol. II, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
28. Bryde, Brun-Otto; Reinisch, August. Art 47 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I. Oxford University Press, 2002.
29. Buergenthal, Thomas. The Contemporary Significance of International Human Rights Law. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 22, 2009.
30. Bush, Jonathan A. „The Supreme... Crime” and Its Origins: The Lost Legislative History of the Crime of Aggressive War. *Columbia Law Review*, Vol. 102, No. 8, Dec., 2002.
31. Cassese, Antonio. *International Criminal Law – Evans, Malcolm D. (Ed.), International Law*. Oxford University Press, 2003.
32. Castells, Manuel (Ed.). *The Network Society*. Cheltenham, UK: Edward Elgar 2004.
33. Castells, Manuel; Cardoso, Gustavo (Eds.). *The Network Society: From Knowledge to Policy*. John Hopkins Centre for Transatlantic Relations, 2006.
34. Cate, Fred H. „CNN effect” is Not Clear-Cut., *Humanitarian Affairs Review*, Summer 2002.
35. Chimni, B. S. International Institutions Today: An Imperial Global State in the Making, *European Journal of International Law*, Vol. 15, No. 1, 2004.
36. Clark, Wesley K. Tänapäeva sõda. Bosnia, Kosovo ja sõjapidamise tulevik. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.
37. Clausewitz, Carl. Sõjast. Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused ja Eesti Keele Sihtasutus, 2004.
38. Cohen, Jerome Alan. China and Intervention: Theory and Practice. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 121, No. 3, Jan., 1973.
39. Comyns Carr, Arthur Strettell. The Judgment of the International Military Tribunal for the Far East. *Transactions of the Grotius Society*, Vol. 34, Problems of Public and Private International Law, Transactions for the Year 1948, 1948.
40. Cooper, Robert. Riikide murdumine, kord ja kaos 21. sajandil. *Fontes*, 2004
41. Cryer, Robert. The Interplay of Human Rights and Humanitarian Law: The Approach of the ICTY. *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 14, No. 3., 2010.
42. Cryer, Robert. Röling in Tokyo. A Dignified Dissenter. *Journal of International Criminal Justice*, 8, 2010.
43. Dahinden, Erwin. The Future of Arms Control Law: Towards a New Regulatory Approach and New Regulatory Techniques. *Journal of Conflict & Security Law*, 10, 263, Summer 2005.
44. Dana, Shahram. Revisiting the Blaškić Sentence: Some Reflections on the Sentencing Jurisprudence of the ICTY. *International Criminal Law Review*, 4, 2004.
45. Dijk, Teun, A. van Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2005.
46. Delbrück, Jost. Art 25 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I. Oxford University Press, 2002.

47. Delibasis, Dimitrios. The Right to National Self-Defense in Information Warfare Operations. Arena Books, 2007.
48. Della Morte, Gabriele. De-Mediatizing the Media Case. Elements of a Critical Approach. Journal of International Criminal Justice, Vol. 3, 2005.
49. Detter, Ingrid. The Law of War. Cambridge: Cambridge University Press 2000.
50. De Wet, Erika. The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council. Oxford and Portland Oregon: Hart Publishing, 2004.
51. Dicke, Klaus. Reform of the United Nations – R. Wolfrum (Ed.), United Nations: Law, Policies and Practice. Vol. II, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
52. Dinstein, Yoram. War, Aggression and Self-defence. Cambridge University Press, 2005.
53. Doehring, Karl. Self-Determination – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
54. Dolzer, Rudolf. Art 31 – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
55. Довгань, Елена Федоровна. Принцип невмешательства во внутренние дела государств: современные тенденции. Минск: „Право и экономика”, 2009.
56. Drakulić, Slavenka. Nad ei teeks kärbsselegi liiga. Sõjakurjategijad Haagi kohtus. Loomingu Raamatukogu nr.27-30, Tallinn, 2006.
57. Dunant, Jean Henry. Solferino mälestus. Tallinn: Martensi Selts, 2009.
58. Elias, Norbert. Tsiviliseerumisprotsess. Käitumise muutused Õhtumaa ilmalikes ülemkihtides. I kd. Tallinn: Varrak, 2005.
59. Elias, Norbert. Tsiviliseerumisprotsess. Ühiskonna muutused. Ühe tsiviliseerumisteooria visand. II kd. Tallinn: Varrak, 2007.
60. Eyth, Marcus. The CIA and Covert Operations: to Disclose or not to Disclose – that is the Question. 17 Brigham Young University Journal of Public Law, 45, 2002.
61. Fabian, Kellye L. Proof and Consequences: An Analysis of the *Tadic* and *Akayesu* Trials. DePaul Law Review, Vol. 49, 2000.
62. Falk, Richard A. The Iran Hostage Crisis: Easy Answers and Hard Questions, The American Journal of International Law, Vol. 74, No. 2, Apr., 1980.
63. Falk, Richard A. What Future for the UN Charter System of War Prevention? The American Journal of International Law, Vol. 97, No. 3, Jul., 2003.
64. Farer, Tom J. Drawing the Right Line. The American Journal of International Law, Vol. 81, No. 1, Jan., 1987.
65. Farer, Tom J. Intervention in Unnatural Humanitarian Emergencies: Lessons of the First Phase. Human Rights Quarterly, 18.1, 1996.
66. Fassbender, Bardo. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. 36 Columbia Journal of Transnational Law, 1998.
67. Fassbender, Bardo. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Martinus Nijhoff Publishers, Int., 2009.
68. Fassbender, Bardo; Bleckmann, Albert. Art 2 (1) – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
69. Fenton, Neil. Understanding the UN Security Council: Coercion or Consent? Int. Pbl. Ashgate, 2004.
70. Fenwick, Charles Ghequiere. International Law. New York: Meredith Publishing Company, 4 th Edition, 1965.
71. Fenwick, Charles Ghequiere. Intervention by Way of Propaganda, The American Journal of International Law, Vol. 35, No. 4 Oct., 1941.
72. Федоров, Александр Валентинович. Информационная безопасность в мировом политическом процессе. Москва: Издательство „МГИМО-Университет”, 2006.

73. Finch, George A. The Nuremberg Trial and International Law. *The American Journal of International Law*, Vol. 41, No.1, Jan., 1947.
74. Fleck, Dieter. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. *Baltic Defence Review* No. 10 2003/2.
75. Focarelli, Carlo. The Responsibility to Protect Doctrine and Humanitarian Intervention: Too Many Ambiguities for a Working Doctrine. *Journal of Conflict & Security Law*, 2008, Vol. 13, No. 2.
76. Franck, Thomas M. On Proportionality of Countermeasures in International Law. *The American Journal of International Law*, Vol. 102, No. 4, Oct., 2008.
77. Franck, Thomas M. *Recourse to Force. State Action Against Threats and Armed Attacks*. Cambridge University Press, 2002.
78. Freeman, Alwyn V. Charles Ghequiere Fenwick: 1880–1973. *The American Journal of International Law*, Vol. 67, No. 3, Jul., 1973.
79. Frowein, Jochen; Kirsch, Nico. Article 39 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
80. Frowein, Jochen; Kirsch, Nico. Article 40 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
81. Frowein, Jochen; Kirsch, Nico. Article 42 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
82. Frowein, Jochen; Kirsch, Nico. Chapter VII introduction – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
83. Frowein, Jochen; Simma, Bruno. *Das Problem des grenzüberschreitenden Informationsfluss und des „domaine reserve“*. Heidelberg/Karlsruhe: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1979.
84. Garraway, Charles. „To Kill or Not to Kill?”– Dilemmas on the Use of Force. *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 14, No. 3, 2010.
85. Geiger, Rudolf. Art 23 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I. Oxford University Press, 2002.
86. Gilboa, Eytan. Global Television News and Foreign Policy: Debating the CNN Effect, Bar-Ilan University, *International Studies Perspectives*, Nr 6, 2005.
87. Goodman, Ryan. Humanitarian Intervention and Pretexts for War. *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 1 Jan., 2006.
88. Gordon, Gregory S. „A War of Media, Words, Newspapers, and Radio Stations”: The ICTR Media Trial Verdict and a New Chapter in the International Law of Hate Speech. *Virginia Journal of International Law*, Vol. 45, No. 1, Fall 2004.
89. Green, Leslie C. Enforcement of International Humanitarian Law and Threats to National Sovereignty. *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 8, No.1, 2003.
90. Grewe, Wilhelm G; Khan, Daniel-Erasmus. Drafting History – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
91. Gray, Christine. *The Use of Force and the International Legal Order* – Evans, Malcolm D. (Ed.). Oxford University Press, 2003.
92. Guiora, Amos N. Anticipatory Self-Defence and International Law. A Re-Evaluation. *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 13, No. 1, 2008.
93. Habermas, Jürgen. *Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused kodanikuühiskonna kategooriatest*. Tallinn: Kunst, 2001.
94. Hailbronner, Kay; Klein, Eckart. Art 12 – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
95. Hannikainen, Lauri. *Peremptory norms (Jus Cogens) in International Law*, Lakimiesliiton Kustannus, 1988.

96. Hathaway, Oona A. The Continuing Influence of the New Haven School. *The Yale Journal of International Law*, Vol. 32, No. 553, 2007.
97. Henriku kroonika (tõlkija Richard Kleis). Tallinn: Eesti Raamat, 1982.
98. Hoffer, Eric. *The True Believer. Thoughts on the Nature of Mass Movements*. Perennial Classics 2002.
99. Hollis, Duncan B. Why States Need an International Law for Information Operations. Portland: *Lewis & Clark Law Review*, Winter 2007.
100. Howard, Michael. *Rahu leiutamine*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006.
101. Hurlburt, Heather F. Preventive Diplomacy: Success in the Baltics – Jentleson, Bruce W. (Ed.). *Opportunities missed, opportunities seized: preventive diplomacy in the post cold war world*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000.
102. Jamnejad, Maziar; Wood, Michael. The Principle of Non-Intervention. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 22, 2009.
103. Jaspers, Karl. *The Question of German Guilt*. Fordham University Press, 2001.
104. Jentleson, Bruce W. Preventive diplomacy: analytical conclusions and policy lessons – Jentleson, Bruce W. (Ed.). *Opportunities missed, opportunities seized: preventive diplomacy in the post cold war world*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000.
105. Jessup, Philip C. Should International Law Recognize an Intermediate Status between Peace and War? *The American Journal of International Law*, Vol. 48, No. 1, Jan., 1954.
106. Joyner, Christopher C.; Grimaldi, Michael A. The United States and Nicaragua: Reflections on the Lawfulness of Contemporary Intervention. *Virginia Journal of International Law*, Vol. 25:3, 1985.
107. Joyner, Christopher C.; Lotrionte, Catherine. Information Warfare as International Coercion: Elements of a Legal Framework. *European Journal of International Law*, Vol. 12, No. 5. 2001.
108. Kalshoven, Frits; Zegveld, Liesbeth. *Constraints on the waging of war: An Introduction to International Humanitarian Law*. 3rd Edition, Geneva: International Committee of the Red Cross, 2001.
109. Kanuck, Sean P. Information Warfare: New Challenges for Public International Law, *Harvard International Law Journal* Vol. 37 No.1, 1996.
110. Kauler, Hugo. Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tema organiseerimine rahu ja sõja ajal, Ilmasõja ning Vene revolutsiooni kogemuste varal. Tallinn: Väljaanne „Sõdur”, 1924.
111. Kearney, Michael G. *The Prohibition of Propaganda for War in International Law*. Oxford University Press, 2007.
112. Kelsen, Hans. *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*. The Lawbook Exchange, Ltd., 2000.
113. Kelsen, Hans. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *The International Law Quarterly*, Vol. 1, No. 2, Summer, 1947.
114. Kennedy, David. *Of War and Law*, Princeton: Princeton University Press, 2006.
115. Kershaw, Ian. *Hitler 1889–1936: Hubris*. Penguin Books, 1998.
116. Koskenniemi, Martti. *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press, 2001.
117. Kretzmer, David. Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Defence? *The European Journal of International Law*, Vol. 16, No.2, 2005.
118. Larson, Arthur. The Present Status of Propaganda in International Law. *Law and Contemporary Problems*, Vol. 31, No. 3, Summer, 1966.

119. Larson, Eric V.; *et al.*. Assuring Access in Key Strategic Regions. Toward a Long-Term Strategy. RAND, Santa Monica, 2004.
120. Le Bon, Gustave. Hulkade psühholoogia. Tallinn: Loomingu Raamatukogu, 1991 nr 11-13.
121. Lesaffer, Randall. Conclusion – Lesaffer, Randall (Ed.), Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One. Cambridge University Press, 2004.
122. Leventhal, Harold; Harris, Sam; Woolsey, Jr. John M.; Farr, Warren F. The Nuernberg Verdict. Harvard Law Review, Vol. 60, No. 6, Jul., 1947.
123. Lippmann, Walter. Liberty and the News. Princeton University Press, 2008.
124. Luhmann, Niklas. Sotsiaalsed süsteemid. Tartu: Ilmamaa, 2009.
125. Luttwak, Edward. Strateegia. Sõja ja rahu loogika, Tallinn: Entsüklopeediakirjastus, 2006.
126. Macdonald, Scot. Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century. USA and Canada: Routledge, 2007.
127. MacKinnon, Catharine A. Defining Rape Internationally: A Comment on *Akayesu*. Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 44, No. 940, 2006.
128. MacKinnon, Catharine A. Prosecutor v. Nahimana, Barayagwiza, & Ngeze. Case No. ICTR 99-52-A. The American Journal of International Law, Vol. 103, No. 1, Jan., 2009.
129. Manusama, Kenneth. The United Nations Security Council in the Post-Cold War Era. Applying the Principle of Legality. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
130. Martens, Fridrich Fromhold. Sõda ja õigus. Vol. 2, Acta Societatis Martensis, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2006.
131. Martin, L. John. Effectiveness of International Propaganda. The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, Nov., Vol. 398, 1971.
132. Martin, L. John. International Propaganda. Its Legal and Diplomatic Control. Gloucester: Peter Smith 1969.
133. Martinez, Jenny S. Understanding *Mens Rea* in Command Responsibility. From *Yamashita* to *Blaškić* and Beyond. Journal of International Criminal Justice, 5, 2007.
134. McDougal, Myres S. Peace and War: Factual Continuum with Multiple Legal Consequences. The American Journal of International Law, Vol. 49, No. 1, Jan., 1955.
135. McDougal, Myres S.; Feliciano, Florentino P. International Coercion and World Public Order: The General Principles of the Law of War. The Yale Law Journal, Vol. 67, No. 5, Apr., 1958.
136. McLaughlin, Rob. The Legal Regime Applicable to Use of Lethal Force When Operating under a United Nations Security Council Chapter VII Mandate Authorising „All Necessary Means.” Journal of Conflict & Security Law, 2008, Vol. 12 No.3.
137. McQuail, Denis. Massikommunikatsiooni teooria. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2000.
138. Meessen, Karl M. Sovereignty – Wolfrum, Rüdiger (Ed.). United Nations: Law, Policies and Practice. Vol. II, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
139. Melzer, Nils. Targeted Killing in International Law. Oxford University Press, 2008.
140. Menthe, Darrel C. Jurisdiction in Cyberspace: A Theory of International Spaces. Michigan: Michigan Telecommunications and Technology Law Review, Vol. 4, 1998.
141. Meron, Theodor. Classification of Armed Conflict in the Former Yugoslavia: Nicaraguas's Fallout. The American Journal of International Law, Vol. 92, No. 2, Apr., 1998.

142. Meron, Theodor. *The Humanization of International Law*. Leiden-London: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
143. Meron, Theodor. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. *The American Journal of International Law*, Vol. 94, No. 1, Jan., 2000.
144. Meron, Theodor. Reflections on the Prosecution of War Crimes by International Tribunals. *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 3, Jul., 2006.
145. Merrills, John. *The Means of Dispute Settlement* – Evans, Malcolm D. (Ed.). *International Law*, Oxford University Press, 2003.
146. Mertus, Julie. Note on Legality of Information Intervention – E. P. Monroe; M. Thompson (Eds.). *Forging Peace. Intervention, Human Rights and the Management of Media Space*. Indiana University Press, 2002.
147. Metzl, Jamie Frederic. Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming. *The American Journal of International Law*, Vol. 91, No. 4, Oct., 1997.
148. Meyers, Jeffrey. *George Orwell. Ühe põlvkonna painav süütunne*. Tallinn: Varrak, 2000.
149. Minear, Richard H. *Victor's Justice. The Tokyo War Crimes Trial*. Center for Japanese Studies, The University of Michigan. Princeton University Press, 2001.
150. Molander, Roger C.; Riddle, Andrew S.; Wilson, Peter A. *Strategic Information Warfare. A New Face of War*. Santa Monica: RAND, 1996.
151. Moore, John Norton. Grenada and the International Double Standard. *The American Journal of International Law*, Vol. 78, No. 1, Jan., 1984.
152. Moore, John Norton. The Secret War in Central America and the Future of World Order. *The American Journal of International Law*, Vol. 80, No. 1, Jan. 1986.
153. Murphy, Sean D. The International Legality of US Military Cross-Border Operations from Afghanistan into Pakistan. Ed. M. N. Schmitt. *International Law Studies*, Naval War College, Vol. 85, 2009.
154. Murty, Bhagevatula S. *The International Law of Propaganda. The Ideological Instrument and World Public Order*. New Haven: New Haven Press 1985.
155. Mälksoo, Lauri. Humanitaarne interventsioon: Õigusfilosoofiline vaidlus rahvusvahelise õiguse normide üle. *Akadeemia* nr 10 (115), 1998.
156. Mälksoo, Lauri. *Illegal annexation and state continuity: the case of the incorporation of the Baltic States by the USSR: a study of the tension between normativity and power in international law*. Leiden - Boston: Brill, 2003.
157. Mälksoo, Lauri (Toim.). *Rahvusvahelise õiguse lepingud*. Tallinn: Juura, 2006.
158. Mälksoo, Lauri. *The Science of International Law and the Concept of Politics. The Arguments and Lives of the International Law Professors at the University of Dorpat/Iur'ev/Tartu 1855–1985*, 76 *British Year Book of International Law*, Oxford University Press, 2005.
159. Müller, Jörg P.; Kolb, Robert. Art 2 (2) – Simma, Bruno (Ed.). *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
160. Müllerson, Rein. Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 8, No. 1, 2009.
161. Nasu, Hitoshi. Operationalizing the „Responsibility to Protect” and Conflict Prevention: Dilemmas of Civilian Protection in Armed Conflict. *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 14, No. 2, 2009.
162. Neff, Stephen C. *War and the Law of Nations: A General History*. Cambridge University Press, 2005.
163. Nikitchenko, Iona T. Dissenting Opinion of the Soviet Member of the International Military Tribunal. *Temple Law Quarterly*, Vol. 20, No. 338, 1946–1947.

164. Nolte, Georg. Art 2 (7) – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I. Oxford University Press, 2002.
165. Nolte, Georg. Eingreifen auf Einladung. Zur völkerrechtlichen Zulässigkeit des Einsatzes fremder Truppen in internen Konflikt auf Einladung der Regierung. International Edition, Springer, 1999.
166. Nye Jr, Joseph S. Soft power. The means to success in world politics. New York: Public Affairs, 2004.
167. O'Brien, William V. International Propaganda and Minimum World Public Order. Law and Contemporary Problems, Vol. 31, No. 3, Summer, 1966.
168. O'Connell, Mary Ellen. Defining Armed Conflict. Journal of Conflict & Security Law, 2009, Vol. 13, No. 3.
169. Odello, Marco. The Law of War. Books and Review. International Review of the Red Cross, No. 846, 2002.
170. Onuma, Yasuaki. Japanese War Guilt and Postwar Responsibilities of Japan. Berkeley Journal of International Law, Vol. 20, 2002.
171. Onuma, Yasuaki. Towards an Intercivilizational Approach to Human Rights – Asian Yearbook of International Law. Vol. 7. London: Kluwer Law International, 1997.
172. Oppenheim, Lassa. International law. A Treatise. Vol. II, Disputes, War and Neutrality. London-NY-Toronto: Longmans, Green and Co. 7th ed. by H. Lauterpacht, 1952.
173. Orakhelashvili, Alexander. Peremptory Norms in International Law. Oxford University Press, 2006.
174. Orentlicher, Diane F. Criminalizing Hate Speech in the Crucible of Trial: Prosecutor v. Nahimana. American University International Law Review, Vol. 21, 2006.
175. Orwell, George. 1984. Loomingu Raamatukogu, Tallinn: Perioodika, 1990.
176. Pal, Radhabinod. Dissident Judgment of Justice Pal. Tokyo: Kokusho-Kankokai Inc., 1999.
177. Pang, Zhongying. China's Non-Intervention Question. Global Responsibility to Protect, Vol. 1, No. 2, Mar. 2009.
178. Parmas, Andreas. Maailmakriminaalõigus: rahvusvahelis-õigusliku kriminaalvastutuse kontseptsioon. Magistritöö. Tartu: Ülikool, 2005.
179. Payne, Kenneth. The Media as an Instrument of War. Parameters, Spring 2005.
180. Payne, Kenneth. Waging Communication War. Parameters, Summer 2008.
181. Peter, Chris Maina. The International Criminal Tribunal for Rwanda: bringing the killers to book. International Review of the Red Cross, 1997, No. 321.
182. Pictet, Jean S. (Gen. Ed.) The Geneva Conventions of 12 August 1949, Commentary. I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1995.
183. Piip, Ants (koost. P.Pärna). Õiguse jõud. Tartu: Ilmamaa, 2007.
184. Pikamäe, Priit. Rahvusvaheline kriminaalkohus ja Eesti. Juridica, III/2000.
185. Почепцов, Георгий Георгиевич. Информационные войны. Москва: „Рефл.бук” „Ваклер”, 2000.
186. Posner, Eric A. A Theory of the Laws of War. The University of Chicago Law Review, Vol. 70, No. 1, Winter, 2003.
187. Poster, Mark. Information please. Durham and London: Duke University Press, 2006.
188. Priimägi, Linnar. Propagandasõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011.
189. Pritchard, R. John. The International Military Tribunal for the Far East and its Contemporary Resonances. Military Law Review, Vol. 149, No. 25, 1995.
190. Пропаганда – Советский Энциклопедический Словарь. Москва, IV издание, 1989.

191. *Пропаганда – Толковый словарь русского языка конца XX в. Санкт Петербург, Фолио-Пресс, 1998.*
192. Question of the Possible Accession of Intergovernmental Organizations to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims. Legal Opinions of the Secretariat of the United Nations. United Nations Juridical Yearbook, 1972.
193. Ramsbotham, Oliver; Woodhouse, Tom. Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict: A Reconceptualization. Cambridge University Press, Polity Press, 1996.
194. Randelzhofer, Albrecht. Article 51 – Simma, Bruno (Ed.). The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
195. *Расторгуев, Сергей Павлович. Философия информационной войны. Москва: ООО „Прайм“, 2003.*
196. Ratner, Steven R. Jus ad Bellum and Jus in bello after September 11. American Journal of International Law, Vol. 96, No. 4, Oct., 2002
197. Ratner, Steven R.; Slaughter Anne-Marie. Symposium on Method in International Law, American Journal of International Law, Vol. 93, Apr. 1999.
198. Rawls, John. A Theory of Justice. Oxford University Press 1973.
199. Rebane, Ilmar (koost.). Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne, Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
200. Reisman, W. Michael. Holding the Center of the Law of Armed Conflict. The American Journal of International Law, Vol. 100, No. 4, Oct., 2006.
201. Ress, Georg. Interpretation – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
202. Rislakki, Jukka. Tapaus Latvia. Tampere: Vastapaino, 2007.
203. Rogers, A. P. V. Law on the Battlefield. Manchester University Press, 2nd edition, 2004.
204. Ronen, Yaël. Superior Responsibility of Civilians for International Crimes Committed in Civilian Settings. Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 43, 2010.
205. Rorty, Richard. Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus. Vagabund, 1999.
206. Rosenau, William. Subversion and Insurgency. RAND Corporation, 2007.
207. Rosenau, William. Waging the “War of Ideas.” – D. G. Kamien (Ed.) The McGraw-Hill Homeland Security Handbook. New York: The McGraw-Hill Companies, 2006.
208. Salpeter, Alan N.; Waller, Jonathan C. Armed Reprisals During Intermediacy – A New Framework for Analysis in International Law. Villanova Law Review, Vol. 17, Dec., 1971.
209. Salter, Michael. Intelligence Agencies and War Crimes Prosecution. Allen Dulles’s Involvement in Witness Testimony at Nuremberg. Journal of International Criminal Justice, 2, 2004.
210. Sandoz, Yves; Swinarski, Christophe; Zimmermann, Bruno (Eds.). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.
211. Sarooshi, Danesh; Evans, Malcolm D. Command Responsibility and the Blaskic Case, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 50, No. 2 Apr., 2001.
212. Scobbie, Iain. Principle or Pragmatics? The Relationship between Human Rights Law and the Law of Armed Conflict. Journal of Conflict & Security Law, Vol. 14, No. 3, 2010.
213. Scott, Len V. Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy. – Scott Len V.; Jackson, Peter D. (Eds.). Understanding Intelligence in the Twenty-First Century. Journeys in Shadows. London and New York: Routledge 2004.
214. Shaw, Malcolm N. International Law. Cambridge University Press, 5th Edition, 2005.

215. Schmitt, Michael N. Asymmetrical Warfare and International Humanitarian Law – Wolff Heintschel von Heinegg (Ed.), International Humanitarian Law Facing New Challenges: Symposium in Honour of Knut Ipsen. Springer, Volker Epping, 2007.
216. Schmitt, Michael N. Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance. Virginia Journal of International Law, Vol. 50, Issue 4, 2010.
217. Schmitt, Michael N. Precision Attack and International Humanitarian Law. International Review of the Red Cross, Vol. 87, No. 859, Sept. 2005.
218. Schmitt, Michael N. Targeted Killings and International Law: Law Enforcement, Self-defense and Armed Conflict – Roberta Arnold; Noëlle Quénivet (Eds.), International Humanitarian Law and Human Rights Law: Towards a New Merger in International Law, Nijhoff, 2008.
219. Schmitt, Michael N. Targeting and International Humanitarian Law in Afghanistan. International Law Studies, Naval War College, Vol. 85, 2009.
220. Schneider, Steven Jay jt. 1001 filmi, mida elu jooksul peab nägema. Tallinn: Varrak, 2004.
221. Schreier, Fred. Intelligence Management and Oversight – Van Eekelen, Willem F.; Fluri, Philip H. (Eds.). Defence Institution Building. Vienna and Geneva, 2006.
222. Schwarzenberger, Georg. Jus Pacis Ac Belli? Prolegomena to a Sociology of International Law, The American Journal of International Law, Vol. 37, No. 3, Jul., 1943.
223. Schweigman, David. Humanitarian Intervention under International Law: the Strife for Humanity. Leiden Journal of International Law, Vol. 6, No 1, Apr. 1993.
224. Schweisfruth, Theodor. Article 34 – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I. Oxford University Press, 2002.
225. Schütz, Hans-Joachim. Art 26 – Simma, Bruno (Ed.), The Charter of the United Nations: A Commentary. Vol. I. Oxford University Press, 2002.
226. Shirer, William L. The Rise and Fall of the Third Reich; a History of Nazi Germany. Simon & Schuster, 1960.
227. Simma, Bruno; Paulus, Andreas L. The Responsibility of Individuals for Human Rights Abuses in Internal Conflicts: A Positivist View. The American Journal of International Law, Vol. 93, Apr. 1999.
228. Sinisalu, Arnold. Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law. Juridica International, XV/2008.
229. Slaughter, Anne-Marie. International Law and International Relations Theory: a Prospectus. – E. Benvenisti/M. Hirsch, The Impact of International Law on International Cooperation: Theoretical Perspectives, Cambridge University Press, 2004.
230. Slaughter, Anne-Marie. Security, Solidarity, and Sovereignty: The Grand Themes of UN Reform. The American Journal of International Law, Vol. 99, No. 3, Jul., 2005.
231. Slogan – Webster's New Collegiate Dictionary. A Merriam-Webster. Springfield: G. & C. Merriam Company, 1979.
232. Smyczek, Peter M. Regulating the Battlefield of the Future: The Legal Limitations on the Conduct of Psychological Operations (PSYOP) Under International Law. The Air Force Law Review, Vol. 57, 2005.
233. Stahn, Carsten. The Law and Practice of International Territorial Administration. Versailles to Iraq and Beyond. Cambridge University Press, 2008.
234. Stahn, Carsten. Perspectives on *Katanga*: An Introduction. Leiden Journal of International Law, Vol. 23, 2010.

235. Stahn, Carsten. Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm? *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 1, Jan., 2007.
236. Steel, Ronald. Foreword – W. Lippmann. *Liberty and the News*. Princeton University Press, 2008.
237. Steiger, Heinard. From Paris to Versailles. – Lesaffer, Randall (Ed.). *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press, 2004.
238. Stein, Torsten. Article 36 – Simma, Bruno (Ed.). *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
239. Stürchler, Nikolas. *The Threat if Force in International Law*. Cambridge University Press, 2007.
240. Sun Zi; Sun Bin. *Sõja seadused. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused*, 2001.
241. Swaak-Goldman, Olivia. *Kambanda v. Prosecutor*. No. ICTR 97-23-A. *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 3, Jul., 2001.
242. Zahar, Alexander. The ICTR's "Media" Judgment and the Reinvention of Direct and Public Incitement to Commit Genocide. *Criminal Law Forum*, Vol. 16, 2005.
243. Zahar, Alexander; Sluiter, Göran. *International Criminal Law*. Oxford University Press, 2008.
244. Zamjatin, Jevgeni. Meie. Tallinn: Tänapäev, 2006.
245. Talmon, Stefan. The Responsibility of Outside Powers for Acts of Secessionist Entities. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 58, Jul. 2009.
246. Talmon, Stefan. The Security Council as World Legislature. *The American Journal of International Law*, Vol. 99, No. 1, Jan., 2005.
247. Tammelo, Ilmar. Koost. R. Narits; M. Luts. *Õiglus ja hool*. Tartu: Ilmamaa, 2001.
248. Taylor, Philip M. *Munitions of the Mind. Manchester and New York: A History of propaganda from the ancient world to the present era*. Manchester University Press 2006.
249. Thirlway, Hugh. *The Sources of International Law – Evans, Malcolm D. (Ed.)*. International Law. Oxford University Press, 2003.
250. Thomas, Timothy L. *The Dragon's Leap. Transforming from a Mechanized to an Informatized Force*. Kansas City: Foreign Military Studies Office, 2009.
251. Thukydides. Ateenlaste ja meloslaste dialoog: Peloponnesose sõja ajalugu, 5. raamat, 84–116 (tõlkija Kaarina Rein). *Akadeemia*, nr.9 (246), 2009.
252. Tikk, Eneken; Kaska, Kadri; Vihul, Liis. *International Cyber Incidents: Legal Considerations*. Tallinn: CCD COE, 2010.
253. Timmermann, Wibke Kristin. The Relationship between Hate Propaganda and Incitement to Genocide: A New Trend in International Law Towards Criminalization of Hate Propaganda? *Leiden Journal of International Law*, Vol. 18, 2005.
254. Toffler, Alvin. *The Third Wave*, Bantam Books, 1980.
255. Tomuschat, Christian. The 1871 Peace Treaty between France and Germany and the 1919 Peace Treaty of Versailles – Lesaffer, Randall (Ed.). *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press, 2004.
256. Tomuschat, Christian. Article 2 (3) – Simma, Bruno (Ed.). *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
257. Tomuschat, Christian. The Legacy of Nuremberg. *Journal of International Criminal Justice*, 4, 2006.
258. Travers, Jeffrey; Milgram, Stanley. *An Experimental Study of the Small World Problem*. *Sociometry*, 32(4), 1969.

259. Tubella, Imma. Television and Internet in the Construction of identity – Castells, Manuel; Cardoso, Gustavo (Eds.). *The Network Society: From Knowledge to Policy*. John Hopkins Centre for Transatlantic Relations, 2006.
260. Тункин, Григорий Иванович. *Вопросы теории международного права*. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1962.
261. Uibopuu, Henn-Jüri. Friedrich von Martens kui õigusteadlane, jurist, poliitik ja humanist: tema tähtsus tänapäeva rahvusvahelises õiguses ja rahvusvahelistes suhetes. *Acta Societatis Martensis*. Vol. 2, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2006.
262. Vaan, Laura. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2005.
263. Valk, Kerli. Martensi klausel rahvusvahelises õiguses – loomuõiguse ja positivismi kompromiss. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2009.
264. Villiger, Mark Eugen. *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, Int. Ed. 2009.
265. Väike entsüklopeedia. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2001.
266. Värk, René. The Siege of the Estonian Embassy in Moscow: Protection of a Diplomatic Mission and Its Staff in the Receiving State. *Juridica International* XV/2008.
267. Wallenstein, Joshua. Punishing Words: An Analysis of the Necessity of the Element of Causation in Prosecutions for Incitement to Genocide. *Stanford Law Review*, Vol. 54, Nov. 2001.
268. Weisbord, Noah. Prosecuting Aggression. *Harvard International Law Journal*, Vol. 49, 2008.
269. Whitton, John B. Hostile International Propaganda and International Law. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Nov., Vol. 398, Propaganda in International Affairs, Philadelphia, 1971.
270. Wilde, Ralph. *International Territorial Administration, How Trusteeship and the Civilizing Mission Never Went Away*. Oxford University Press, 2008.
271. Woolsey, Lester H. George A. Finch September 22, 1884 – July 17, 1957, *The American Journal of International Law*, Vol. 51, No. 4, Oct., 1957.
272. Wolfrum, Rüdiger. *Peaceful Settlement of Disputes – Wolfrum, Rüdiger (Ed.), United Nations: Law, Policies and Practice*. Vol. II. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
273. Wolfrum, Rüdiger. Preamble – Simma, Bruno (Ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Vol. I, Oxford University Press, 2002.
274. Wright, Quincy. International Law and Ideologies. *The American Journal of International Law*, Vol. 48, No. 4, Oct., 1954.
275. Wright, Quincy. The Law of the Nuremberg Trial. *The American Journal of International Law*, Vol. 41, No. 1 Jan., 1947.
276. Wright, Quincy. Legal Positivism and the Nuremberg Judgment. *The American Journal of International Law*, Vol. 42, No. 2, Apr., 1948.
277. Wright, Quincy. Subversive Intervention. *The American Journal of International Law*, Vol. 54, No. 3, Jul., 1960.
278. Yoo, John. Using Force. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 71, No. 3, Summer, 2004.

Rahvusvahelised konventsioonid ja muud õigusaktid ning õiguse allikad

1. 12. augusti 1949.a. Genfi konventsioonide 08.06.1977 (I) lisaprotokoll rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse kohta. RT II, 21, 121, 1999.
2. 12. augusti 1949. a. Genfi konventsioonide 08.06.1977. a. (II) lisaprotokoll siseriiklike relvakonfliktide ohvrite ohvrite kaitse kohta. RT II, 1999, 21, 122.
3. 1965.a. rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II,1995, 5/6, 30, kättesaadav: <http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=23980> (10.01.2010), tõlke uus redaktsioon: rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvaheline konventsioon, RT II, 2010, 8, 0, kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13288881> (30.05.2011).
4. Arvutikuritegevusvastane konventsioon. RT II, 2003, 9, 32.
5. Charter of the International Military Tribunal, kättesaadav: <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (02.10.2010).
6. Charter of the International Military Tribunal for the Far East. Kättesaadav: <http://www.isabelle-walther.de/texts/IMT%20Far%20East.htm> (02.10.2010).
7. Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, United Nations, General Assembly Resolution, 21 December 1965, A/RES/20/2131; kättesaadav: <http://www.un-documents.net/a20r2131.htm> (02.10.2010).
8. Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States, United Nations, General Assembly Resolution, 9 December 1981, A/RES/36/103; kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r103.htm> (02.10.2010).
9. Declaration on Fact-finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security, United Nations Resolution, A/RES/46/59, 9 December 1991, kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r059.htm> (29.03.2010).
10. Declaration on the Prevention and Removal of Disputes and Situations Which May Threaten International Peace and Security and on the Role of the United Nations in this Field. A/RES/43/51, 05.12.1988.a.; kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/43/a43r051.htm> (17.01.2010).
11. Definition of Aggression, General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12. 1974, A/RES/29/3314, kättesaadav: <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm> (02.01.2010).
12. Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, RT II, 12.09.2006, 16.
13. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Eesti–Vene riigipiiri lepingu ning Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelise Narva ja Soome lahe merealade piiritlemise lepingu ratifitseerimise seadus, RT II, 18, 59, 11.07.2005.
14. Genotsiidi vältimise ja karistamise konventsioon, RT II, 25.10.1994, 27, 103.
15. International Convention Against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries. UN A/RES/44/34, 04.12. 1989. Kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r034.htm> (20.01.2011).
16. International Convention Concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace. The American Journal of International Law, Vol. 32, No. 3, (Jul., 1938).
17. Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 30.04.1993, 10/11,11.
18. Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt, RT II, 1993, 10–11, 13.

19. Peaceful settlement of disputes between States. General Assembly resolution 37/10., 15.11. 1982.a. A/RES/37/10, kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r010.htm> (19.01.2010).
20. Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon, RT II 2006, 26.
21. The Principle of Sovereign Equality of States. Resolution 2625 (XXV), 24. 10. 1970 Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States, kättesaadav: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement> (02.01.2010).
22. Põhja-Atlandi leping. RT II 2004, 5, 14.
23. Tsiviilisikute sõjaeelse kaitse 12. augusti 1949.a. Genfi (IV) konventsioon. RT II, 1999, 20,120.
24. Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan citizens responsible for genocide and other such violations committed in the territory of neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994, 8 November 1994, United Nations S/RES/955 08.11.1994.a, kättesaadav: <http://69.94.11.53/ENGLISH/basicdocs/statute/2007.pdf> (30.12.2010).
25. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, 25 May 1993. United Nations S/RES/827 (25.05.1993). Kättesaadav: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf (23.01.2011).
26. Rahvusvahelise Kohtu statuut, RT II, 1996, 24/25, 95.
27. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut. RT II, 09.01.2002, 2, 5.
28. Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, RT II 1993, 13–14, 16;
29. UN Resolution 660, S/RES/0660, 02.08. 1990, kättesaadav <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/10/IMG/NR057510.pdf?OpenElement> (30.12.2009)
30. UN Resolution 678, S/RES/0678, 29. 11. 1990, kättesaadav: <http://www.fas.org/news/un/iraq/sres/sres0678.htm> (30.12.2009);
31. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 13. 05. 1998 R/1166; 30.11. 2000 R/1329; 17. 05.2002 R/1411; 14.08.2002 R/1431; 19.05. 2003 R/1481; 20.04.2005 R/1597; 28.02.2006 R/1660; 29.09.2008 R/1837; 07.07.2009 R/ 1877. Kättesaadav: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (23.01.2011).
32. ÜRO põhikiri, RT II, 1996, 24/25, 95.

Kohtulahendid

1. International Military Tribunal (Nuremberg). Judgment and Sentences, October 1, 1946. American Journal of International Law, Vol. 41, No. 1, Jan., 1947.
2. Dissenting Opinion of the Soviet Member of the International Military Tribunal; I. T. Nikitchenko, 20 Temple Law Quarterly 338 (1946–1947), kättesaadav http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/temple20&div=28&g_sent=1&collection=journals#188 (02.10.10).
3. International Military Tribunal for the Far East. Judgment of 4 November 1948, kättesaadav: <http://werle.rewi.hu-berlin.de/tokio.pdf> (23.01.2011).

4. Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Merits, Judgment of 27 June 1986. Kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf> (25.12.2011).
5. Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a „DULE”, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, kättesaadav <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (02.04.2010).
6. Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No. IT-94-1-I, Indictment (Amended) (14.12.1995), kättesaadav: <http://icty.org/x/cases/tadic/ind/en/tad-2ai951214e.pdf> (02.10.2010).
7. Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE”, Case No. IT-94-1-T, Opinion and Judgement (07.05.1997), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts70507JT2-e.pdf> 02.10.2010).
8. Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No. IT-94-1-T, Sentencing Judgement (14.07.1997), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-sj970714e.pdf> (02.10.2010).
9. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) Judgment, 25.09. 1997 Kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf?PHPSESSID=b9f157e21451171370226e1f63dea0c5> (20.08.2010).
10. Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening), Preliminary Objections, Judgment of 11 June 1998, kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/94/7473.pdf?PHPSESSID=b9f157e21451171370226e1f63dea0c5> (29.03.2010).
11. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement, 2 September 1998, Kättesaadav: <http://www.unicttr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf> (23.01.2011).
12. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, Sentence, 2 October 1998, kättesaadav: <http://www.unicttr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/ak81002e.pdf> (23.01.2011).
13. Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a „DULE” Case No IT-94-1-A, Appeals Chamber, Judgement (15. 07.1999), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf> (02.10.2010).
14. Prosecutor v. Duško Tadić a/k/a/ „DULE,” Case No. IT-94-1-Abis, Judgement in Sentencing Appeals (26.01.2000), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-asj000126e.pdf> (02.10.2010).
15. The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-T, (03.03.2000), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf> (12.03.2011).
16. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-A, Judgement, 1 June 2001, kättesaadav: <http://www.unicttr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/decisions/index.pdf> (23.01.2011).
17. Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Judgment of 06. 11. 2003, Kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/90/9715.pdf> (10.05.2010).
18. The Prosecutor v. Nahimana, Ferdinand; Barayagwiza, Jean-Bosco; Ngeze, Hassan, 3 Decemcbr 2003, Judgement and Sentence, ICTR-99-52-T, kättesaadav: <http://69.94.11.53/default.htm> (20.03.2010).
19. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-T, Judgement (05.12. 2003), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf> (12.03.2011).

20. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2004, 9 July 2004, kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf?PHPSESSID=b9f157e21451-171370226e1f63dea0c5> (23.01.2011).
21. The Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Judgement, IT-95-14-A, (29.07. 2004), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/en/bla-aj040729e.pdf> (12.03.2011).
22. Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium) jt, International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Judgement of 15. December 2004. Kättesaadav <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=25&case=105&code=ybe&p3=5> (06.02.2010).
23. The Prosecutor v. Stanislav Galić, Case No. IT-98-29-A), Judgement (30.11.2006), kättesaadav: <http://www.icty.org/x/cases/galic/acjug/en/gal-acjud061130.pdf> (12.03.2011).
24. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze v. The Prosecutor, ICTR-99-52-A, 28 November 2007, kättesaadav: http://www.unict.org/Portals/0/Case/English/Nahimana/decisions/071128_judgement.pdf (20.03.2010).
25. Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), International Court of Justice, 12 August 2008, Kättesaadav <http://www.icj-cij.org/docket/files/140/14657.pdf>; (29.11.2008).
26. Application of the International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation), Provisional Measures, Order of 15 October 2008, I.C.J. Reports 2008, Kättesaadav: <http://www.icjcij.org/docket/files/140/14801.pdf?PHPSESSID=417c6a5a9d32509baf5b70d921634736> (29.11.2008).
27. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo (Request for Advisory Opinion), Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports. Kättesaadav: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf?PHPSESSID=b9f157e21451171370226e1f63dea0c5> (23.01.2011).
28. Case Concerning Application of the International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation) Preliminary Objections, 1 April 2011, Judgment, Kättesaadav: <http://www.icjcij.org/docket/files/140/16398.pdf> (30.05.2011).

Interneti- ja meediamaterjalid

1. Assassination attempt on Mohammed cartoonist. The Copenhagen Post, Saturday, 02 January 2010 09:36, Kättesaadav: <http://www.cphpost.dk/news/national/88-national/47853-assassination-attempt-on-mohammed-cartoonist.html> (20.12.2010).
2. Aug, Tuuli. Märl ja süütamised Taani linnades jätkuvad. Eesti Päevaleht On-line artikkel 16.02.2008, kättesaadav: <http://www.epl.ee/artikkel/418921> (01.12.2008).
3. Corso, Molly. To Georgia, Wine War with Russia a Question of National Security, 13.04.2006 artikkel, milles käsitletakse Venemaa kehtestatud veiniembargot, kättesaadav <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041306.shtml> (28.11.2008).
4. Danish Muhammad cartoon reprinted. BBC, 14.02.2008, kättesaadav <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7242258.stm> (01.12.2008).
5. DeMont, J.; Fulton, E. K. Fish. War Ends. The Canadian Encyclopedia. Kättesaadav: <http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=M1ARTM0010351> (28.11.2008).
6. Демурин, Михаил: Эстония может быть признана „вражеским государством” по Уставу ООН, ИА REGNUM, on-line 12:56, 10.12.2006. Kättesaadav: <http://www.regnum.ru/news/752818.html> (01.05.2008).

7. Fan, Maureen. Journalists Say China Is Not Living Up To Openness Pledge, Washington Post, 03.08. 2008; p. A 20. Kättesaadav: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/08/02/AR2008080201204.html> (28.11.2008).
8. Gregory XV – Encyclopædia Britannica, kättesaadav: <http://search.eb.com/eb/article-9038033> (08.08.2011).
9. Gunman kills Dutch film director. BBC, 02.11.2004, kättesaadav <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3974179.stm> (01.12.2008).
10. Herkel, Andres. Ettevaatust, poliitehnoloogiad! Sirp, 12.05.2006
11. Identical letters dated 19 July 2006 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Lebanon to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council. United Nations, A/60/948 S/2006/550, 19 July 2006, <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/17B2B1F3810995A2852571B1006CE1D0> (20.12.2010).
12. Implementing the responsibility to protect, Report of the Secretary-General, A/63/677, 12 January 2009, kättesaadav: <http://globalr2p.org/pdf/SGR2PEng.pdf> (29.03.2010).
13. Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Report. Vol. I, kättesaadav: http://www.ceig.ch/pdf/IIFMCG_Volume_I.pdf (03.08.2010).
14. Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia. Report. Vol. II, kättesaadav: http://www.ceig.ch/pdf/IIFMCG_Volume_II.pdf (17.08.2010).
15. Information warfare – Oxford English Dictionary, kättesaadav: http://dictionary.oed.com/cgi/entry/50116496/50116496se33?single=1&query_type=word&queryword=information+warfare&first=1&max_to_show=10&hilite=50116496se33 (20.12.2009).
16. International Committee of the Red Cross, The International Humanitarian Fact-Finding Commission, Bern, kättesaadav: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jnwe.htm> (30.05.2011).
17. JP 3–53, Doctrine for Joint Psychological Operations, 2003 Washington D.C., p., ix. Kättesaadav: http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB177/02_psyop-jp-3-53.pdf (01.12.1008).
18. Косачев, Константин: Эстония должна учитывать права русскоязычного населения. Intervjuu 02.11. 2008.a. 11:51, Eesti internetiportaale Delfi (venekeelne), Kättesaadav: <http://rus.delfi.ee/daily/politics/article.php?id=20242182> (21.11.2008).
19. Krastev, Ivan. Russia's Post-Orange Empire. OpenDemocracy, 20.10. 2005. Kättesaadav: http://www.opendemocracy.net/democracy-europe/constitution/postorange_2947.jsp (03.12.2008).
20. Leskovec, Jure and Horvitz, Eric. Planetary-Scale Views on an Instant-Messaging Network. Microsoft Research Technical Report, MSR-TR-2006-186, June 2007, kättesaadav: http://research.microsoft.com/~horvitz/Leskovec_Horvitz_worldwide_buzz.pdf (14.11.2008).
21. A More Secure World: Our Shared Responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change. General Assembly A/59/565, kättesaadav: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/gaA.59.565_En.pdf
22. Propaganda – Encyclopædia Britannica, kättesaadav: <http://www.britannica.com/eb/article-9375985> (27.04.2008).
23. A Report Prepared at the Request of the United States House of Representatives Committee on Appropriations by June 1992 by the United States Information Agency, June 1992, kättesaadav: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm#Contents (27.04.2008).
24. The Responsibility To Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Centre, Canada, 2001. Kättesaadav: <http://www.iciss.ca/report2-en.asp> (29.03.2010).

25. Review Conference, Res.6, 13th Plenary Meeting, on 11 June 2010, ICC. http://www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-ENG.pdf (03.05.2011).
26. Riikoja, Hendrik. Paanika tõi rahavahetustesse üle 30 miljoni krooni. Postimees on-line, 28.11.2007, kättesaadav: <http://www.postimees.ee/211207/esileht/majandus/298266.php?paanika-toi-rahavahetustesse-ule-30-miljoni-krooni> (28.11.2008).
27. Socol, Max. IDF launches YouTube Gaza channel. The Jerusalem Post, 30.12.2008. Kättesaadav: <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1230456531523&pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull> (02.01.2009).
28. Шумилин, Александр. Предъявите лицензию 007, Новая Газета, No. 33, 31.03.2010.
29. Taro, Igor. Kes ja kuidas võitles Gruusia-Vene infosõjas? Diplomaatia nr 12 (64) detsember 2008.
30. Тихон. Гибель империи. Византийский урок. ТК Россия, 30.01.2008. Kättesaadav: <http://rutube.ru/track/429725.html?v=62a0e76107114da1cac7c24d64260db6> (01.12.2008).
31. Timeline: the Muhammad cartoons. The Sunday Times, February 6, 2006, Times on-line, kättesaadav: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article725158.ece> (20.12.2010).
32. Toomet, Vallo. Lätlased kardavad lati devalveerimist ning ostavad valuutat kokku. Eesti Päevaleht, 20.02.2007.a. on-line, kättesaadav: <http://www.epl.ee/artikkel/375011> (28.11.2008).
33. UK requests Lugovoi extradition. BBC on-line, Monday, 28 May 2007, 15:56 GMT 16:56 UK, kättesaadav http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/6698545.stm (03.05.2011).
34. UN Approves Resolution Related to Cyber Attacks. Välisministeeriumi 02.11.2007.a. pressiteade, http://www.vm.ee/eng/kat_138/8979.html?arhiiv_kuup=kuup_2007 (03.01.2009).

LÜHENDID

Am. J. Int'l. L.	American Journal of International Law
Am. U. Int'l L. Rev.	American University International Law Review
BJIL	Berkeley Journal of International Law
BYU J. Pub. L.	Brigham Young University Journal of Public Law
Chinese JIL	Chinese Journal of International Law
CIA	Central Intelligence Agency
Colum. L. Rev	Columbia Law Review
Colum. J. Transnat'l L.	Columbia Journal of Transnational Law
DePaul L. Rev.	DePaul Law Review
EJIL	European Journal of International Law
Harv. Int'l. L. J.	Harvard International Law Journal
Harv. L. Rev.	Harvard Law Review
ICJ	International Court of Justice
ICLQ	International and Comperative Law Quaterly
ICLR	International Criminal Law Review
ICTY	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
ICTR	International Criminal Tribunal for Rwanda
IRRC	International Review of the Red Cross
JCSL	Journal of Conflict & Security Law
JICJ	Journal of International Criminal Justice
JN	ÜRO Julgeolekunõukogu
LJIL	Leiden Journal of International Law
Mil. L. Rev	Military Law Review
N.Y.U. J. INT'l L. & Pol'y	New York University Journal of International Law and Policy
NILR	Netherlands International Law Review
RK	Rahvusvaheline Kriminaalkohus
R2P	„kohustus kaitsta” (ingl. k. <i>responsibility to protect</i>)
Stan. L. Rev.	Stanford Law Review
SRÜ	Sõltumatute Riikide Ühendus
Temp. L. Q.	Temple Law Quarterly
UPLR	University of Pennsylvania Law Review
Vand. J. Transnat'l L.	Vanderbilt Journal of Transnational Law
Va. J. Int'L.	Virginia Journal of International Law
Yale J. Int'l L.	The Yale Journal of International Law
YIHL	Yearbook of International Humanitarian Law

SUMMARY: RESTRICTIONS TO SUBVERSIVE LEVERAGE IN INTERNATIONAL LAW

The research problem of this doctoral dissertation is subversive leverage and its restrictions in international public law (henceforth „international law”). The issue to be explored is whether and to what extent international law regulates subversive leverage. Based upon the review of international law as it exists today and its application to subversive leverage, the thesis concludes that if subversive leverage might endanger international peace and security, there is support in international law to regulate those actions. Although the scope of such regulation is unclear, one cannot rely on the law of the jungle when acting in the international community. A conventional armed conflict need not erupt in order for there to be some corrective action. I expected to discover that international law does not regulate or limit the use of subversive leverage in interstate relations. I was surprised by the results of the research.

The „failed State” is often examined in the theory and practice of international relations. Most often, the context is attempting to recreate a working infrastructure in a country. Afghanistan is an example of a country undergoing reconstruction. Subversive leverage, roughly defined, is the opposite of reconstruction. It is intended to result in the „justified” intervention into the internal affairs of one State by another State. The user of subversive leverage attempts to change the legal environment by deconstructing the opponent’s political and internal polity.

Subversive leverage is a tool that is available to States, along with diplomacy, to further their objectives and agendas. The use of subversive leverage has become more attractive as the threat of force and use of force are prohibited in international law by the UN Charter. Some scholars of international law believe that the post-World War II restrictions in the use of force have increased the interests of States in using indirect force in international relations. Scholars have noted the rise of the importance of ideology in international relations and that the use of indirect force is primarily directed by great powers at changing or affecting the outcome of political decisions of their opponents.¹ Subversive leverage is used as a method of legitimizing illegal activities in international relations.

The research object is defined as follows: Subversive leverage is a multipurpose method used by States and non-State actors in international relations by applying certain processes, methods, tactics and strategies to impose one’s will upon the opponent by mainly non-military means or to break an opponent’s will to achieve political, military, economic or social agendas. Subversive leverage is used to influence the political decision-making processes of the leveraged State usually without the conventional use of arms.

The term „infowar” or information war is often used in Estonia when analyzing subversive leverage. This term, however, has the weakness of being too strongly related to the concept of war. Therefore, I use the term subversive leverage to give a

¹ A. Randelzhofer. Art 2 (4) in Simma, Bruno (Ed), *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Volume I, Oxford University Press 2002, p. 119.

broader overview of the phenomenon and its context. In the first part of the dissertation I explain the reason for using the term subversive leverage and define the scope of the term. I demonstrate that the use of subversive leverage is broader in scope than can be covered by the definition of conventional warfare that is currently in use in international law.

The terms „infowar” and „subversive leverage” are both undefined in international law. It is common for terms to have slightly different meanings in the disciplines of international law and international security. An example would be the term „war.” It is said that in its ambiguity war is more a metaphor than a legal term.² Infowar exemplifies the problem as it and subversive leverage are not within the boundaries of conventional warfare. For these reasons, I expand upon the essence of subversive leverage in the first part of the dissertation.

Examining this issue requires consideration of the extent to which international law has kept pace with the development of information and communications technology. Similarly, we have to examine the extent to which the Geneva and Hague conventions (IV and V from 1907) that regulate conventional warfare apply in the context of regulating and delimiting subversive leverage. Scholars have asked whether equating journalists to civilians in humanitarian law is sustainable considering the impact mass media has on warfare and have come to the conclusion that a new regulation is necessary in international law.³ Part two of the dissertation examines the laws of war, including current regulations, in relation to subversive leverage. Part two then analyzes the applicability of laws of war to subversive leverage.

The third part of the dissertation examines the extent to which the legal order stemming from the UN Charter applies to subversive leverage. Other multilateral treaties are analyzed to assess their effect upon subversive leverage. The impact of the human rights movement in international law is also considered in connection with subversive leveraging.

The fourth part of the dissertation examines the limits of allowed subversive leverage in international law. Where does the propagation of ideas and views allowed by freedom of information end and forbidden genocide and war propaganda begin? Addressing this issue requires analysis of precedents in international criminal law. Although war propaganda has been made illegal, there are severe deficits in the field. This is demonstrated by the crimes against humanity in the former Republic of Yugoslavia and the genocide in Rwanda committed in the 1990's. Both cases are characterized by war propaganda and propaganda instilling hatred and enmity.⁴ David Kennedy, an international law expert from the US, posed the question whether it would have been more humane and proportional for NATO

² Y. Dinstein. *War, Aggression and Self-Defence*. Cambridge University Press, 2005, p. 3.

³ K. Payne. *The Media as an Instrument of War*. Parameters, Spring 2005, pp. 81–93. K. Payne has a PhD in U.S. defence policy. Currently he is a researcher in the Defence Studies Department of King's College London. He used to work as a producer for the BBC.

⁴ M. G. Kearney. *The Prohibition of Propaganda for War in International Law*, Oxford University Press, 2007, pp. 212–234; 243–251.

to attack the Serbian political elite in Belgrade in 1999 that was sending soldiers to fight rather than the campaign that NATO pursued instead.⁵

The dissertation does not dwell upon bilateral treaties which have provisions connected to subversive leverage. Some bilateral treaties rule out intervention into internal matters of other States, essentially following the principle of non-intervention.⁶ It is interesting material that would require a dissertation of its own due to its volume.

The Hypotheses

In approaching this dissertation, I started with the following hypotheses:

1. The norms stipulated in laws of war (*ius ad bellum* and *ius in bello*) are not directly applicable to subversive leverage, but can be applied indirectly;
2. Subversive leverage breaches international law and is an attempt to circumvent the norms formed by the UN Charter (sovereignty and equality of States; non-intervention; the prohibition of the threat of and use of force; the demand for peaceful settlement of disputes; the principle of respect for human rights; the equality and right of self-determination of peoples; the principle of mutuality in international relations: the mutual honoring and fulfilling of treaties, privileges and obligations; the peaceful resolution of conflicts) and therefore international law;
3. International criminal law allows for the prosecution of individuals for subversive leverage if the leveraging amounts to war propaganda, genocide, crimes against humanity or aggression.

The first part of the dissertation includes a general overview of the research problem by defining subversive leverage and discussing its scope in order to address the applicability of international law. After defining and delineating subversive leverage, including historical examples of its use in part one, part two of the dissertation tests the first hypothesis. The second hypothesis is tested in the third part of the dissertation and the third hypothesis is tested in the fourth part.

The civilizing process

In the dissertation I posit that the creation of new international law in connection with subversive leverage is inevitable and it is part of the civilizing process. The civilizing process tends to restrain negative human instincts. An example of the civilizing process is from 16th century Paris, mentioned by the famous sociologist

⁵ D. Kennedy. *Of War and Law*, Princeton: Princeton University Press, 2006, p. 90.

⁶ 02.02.1920. peace treaty between the Republic of Estonia and Russia incorporates basically a prohibition of non-intervention. See: A. Sinisalu. *Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law*. *Juridica International*, XV/2008, p. 154.

Norbert Elias: A part of celebrating St. John's Day was burning a dozen or a few dozen cats alive. Often the king and court were present at the event. And sometimes the king or the heir to the throne had the honor of lighting the pyre.⁷ In modern times we cannot imagine a head of State or really any „normal” person attending such an event. The organizer of such an event would be criminally prosecuted for animal abuse.

Similar progress, I believe, also occurs in international law with the development of States. An example of the civilizing process in international law would be the principle formulated in the preamble of the 1899 Hague declaration on laws and customs of war on land by the Russian diplomat (of Estonian origin) Friedrich Fromhold von Martens:

„Until a more complete code of the laws of war is issued, the High Contracting Parties think it right to declare that in cases not included in the Regulations adopted by them, populations and belligerents remain under the protection and empire of the principles of international law, as they result from the usages established between civilized nations, from the laws of humanity and the requirements of the public conscience.”⁸

F. F. v. Martens is supported by N. Elias is claiming that no society can exist without channeling the urges of the individual – without regulating the actions of persons.⁹ The same process appears to be happening in international law and the development of States. Support for this view can be found in the works of others. For example, British diplomat and international relations theoretician Robert Cooper has summarized developments in the modern world and divided States into three groups: 1. The typical pre-State or post colonial chaos (for example modern Afghanistan and Europe in the middle ages); 2. The modern world (for example the USA, Russia, China and Europe before World War II) with the classical system of sovereign States and monopoly on the use of force; and, 3. The postmodern world (Europe of today), which is characterized by relinquishing parts of its sovereignty and forsaking use of direct force.¹⁰ It is my view that this division is the best characterization of civilizing as a process which develops in parallel with the growth of States and international law.

Reviewing F. F. v. Martens' theory, N. Elias' ideas of the civilizing process and R. Cooper's discussion of the division of States demonstrates the legitimacy of phenomenon of a long-term civilizing process. It is this process of civilization that I have in mind when I claim that new law has to be created in the area of subversive leverage. Stimulating international law is necessary for the civilizing process to

⁷ N. Elias. *Tsiviliseerumisprotsess. Käitumise muutused Öhtumaa ilmalikes ülemkihtides*. I kd., Varrak, Tallinn 2005, p. 352 (in Estonian).

⁸ H.-J. Uibopuu. Friedrich von Martens kui õigusteadlane, jurist, poliitik ja humanist: tema tähtsus tänapäeva rahvusvahelises õiguses ja rahvusvahelistes suhetes. Vol 2, *Acta Societatis Martensis*, Tartu Ülikooli kirjastus, 2006, pp. 26–47 (in Estonian).

⁹ N. Elias. *Tsiviliseerumisprotsess. Ühiskonna muutused. Ühe tsiviliseerumisteooria visand*. II kd. Varrak, Tallinn 2007, pp. 380 (in Estonian).

¹⁰ R. Cooper. Riikide murdumine, kord ja kaos 21. sajandil. *Fontes*, 2004, pp. 19–56 (in Estonian).

continue and to advance human civilization. I agree with the claim of N. Elias that the civilizing process is not yet finished.¹¹

The Methods

In my thesis, I used the methodological approach described below. International law scholars Steven R. Ratner and Anne-Marie Slaughter of the U.S. identify seven main schools for the study of international law: positivism; policy-oriented jurisprudence (the New Haven School); international legal process; critical legal studies; the interdisciplinary school of international law and international relations; feminist jurisprudence and the school of international law and economy.¹² It is acceptable in modern research to draw from and use different methods. We live in an era of methodological pluralism. It is necessary, however, to be aware of the method or mixture of methods that one uses.

My thesis is not methodologically pure as it draws from non-legal disciplines such as history, sociology and philosophy. I share the view of Anne-Marie Slaughter that in a globalizing world the conflation of different disciplines and theories is inevitable and that international law must learn from international relations (a discipline of international relations exercised primarily in the US) and *vice versa*.¹³ One could say that this is a form of syncretism but globalization itself may be considered a form of syncretism. International law norms should not be studied in vacuum, rather their applicability to actual international relations should be considered. It is necessary, therefore, to consider the historical and social sciences to fully appreciate the world for purposes of examining international law.

On the other hand, law must maintain a certain amount of distance from social sciences, including international relations theory. Although interdisciplinary studies are needed, the study of existing norms remains the bread and butter of international lawyering. As a result, a modern international law scholarship cannot succeed without positivism. The dissertation deals with existing international law norms and practice and their role in regulating subjective leverage. To do so required use of the positivist method. Consequently, I based my study on the interpretation of existing legal norms. In studying these norms, I systematically attempted to identify their deficiencies and gaps. In doing so – and by being open to other neighbouring disciplines – I would characterize my method as enlightened positivism.

German scholars Bruno Simma and Andreas L. Paulus defined the classical positivist position in international law as a system of norms which is mainly based on the will of States, therefore being the „objective reality” and that should be

¹¹ N. Elias. *Tsiviliseerumisprotsess. Ühiskonna muutused. Ühe tsiviliseerumisteooria visand*. II kd. Varrak, Tallinn 2007, pp. 385 (in Estonian).

¹² S. R. Ratner; A.-M. Slaughter. *Symposium on Method in International Law*. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 93, April 1999, pp. 293–294.

¹³ A.-M. Slaughter. *International Law and International Relations Theory: a Prospectus*, in: E. Benvenisti/M. Hirsch, *The Impact of International Law on International Cooperation: Theoretical Perspectives*, Cambridge University Press, 2004, pp. 16–49.

distinguished from „how things should be.”¹⁴ The two scholars also note that the positivist method requires the strict testing of the application of legal norms and that all extralegal arguments have to be discarded as irrelevant – hard law, not soft law applies.¹⁵ Nevertheless, a more modern view of the positivist school as stated by B. Simma and A. L. Paulus argues that international law is not completely independent from context unlike the claim made by extreme positivists in the history.¹⁶

Positivism, from a modernist point of view, has to consider both the formal sources of law and whether the international community is following them. Only then can the decision making process be balanced between idealism and realism, common values and ideological neutrality, utopia and apologetics.¹⁷

The first part of the dissertation provides an overview of the essence of the research problem. Because it is not a typical international law problem, I supplied an extensive overview which consumes part one. Subversive leverage was studied from the point of view of laws of war in part two and in relation to the UN Charter in part three of the dissertation. The fourth part of the dissertation dealt with subversive leverage and its limitations based on international criminal law precedents.

In choosing examples for the dissertation I limited myself to cases which are representative of the subject matter and familiar in our region (Georgia for example) or which provided enough legal and other material to be useful for study and comparison.

Obiter Dictum

The regulation of subversive leverage is not just a technical question of international law. A thorough investigation revealed that it is very much a question of equity – the achievement of which should be one of the main aims of the practitioners of international law. The achievement of equity, however, is a never-ending process. But through inactivity humankind will move no closer to it. Considering an example of an aim of subversive leverage – the acquisition of economic gain in the long term, psychological subversive leverage may be used against the target country.

A hypothetical example of a conflict of norms: State X boycotts products of State Y on the grounds that human rights are being violated in State Y. Is this just and in accordance with international law? Using such measures may breach one of the main principles of international law: the equality of States. Such measures also breach the rights of citizens to freedom of opinion and freedom of action. For example when war is propagated against another State then inevitably the principal

¹⁴ B. Simma; A. L. Paulus. The Responsibility of Individuals for Human Rights Abuses in Internal Conflicts: A Positivist View. *Am. J. Int'l. L.*, Vol 93, April 1999, p. 304.

¹⁵ *Ibid.*, p. 304.

¹⁶ *Ibid.*, p. 306.

¹⁷ *Ibid.*, p. 308.

rights and freedoms of citizens are infringed.¹⁸ The rights and freedoms of citizens of both States are infringed although human rights should be prioritized (*lex specialis*) in every State. In this theoretical situation the interests of one State, which are carried out through methods not allowed by the UN Charter, are in conflict with the priority of human rights which should be a primary concern in both States.

I understand fully that my wish for international law to regulate unhealthy and aggressive interstate competition and the propagation of hostile ideas is idealistic. On the other hand it is clear that the entire nature of interstate relations can in certain situations become the object of leveraging and therefore be subject to subversive leverage. I have come to a conclusion that humanity must regulate and coordinate interstate relations, even in their darkest corners, through international law.

If one talks of international law then international treaties and the norms shaped by the UN Charter is what is usually meant. Beside the United Nations Charter and other treaties, international customary law, general principles of law and the judicial decisions and teachings of highly qualified scholars and publicists (Statute of the ICJ, article 38 (1) d¹⁹) and some other sources are considered as basis for international law.²⁰

The most important norms in international law from which derogation is never permitted are peremptory norms or *ius cogens* (these include: prohibition of the use of force, the equality and right of self determination of States, the right of self determination of peoples, the prohibition of slavery and genocide, the responsibility to respect human rights and to follow the main laws of war and other norms of which the listing is not exhaustive²¹).

International law is different from intrastate law in a very important aspect. International law is a horizontal system in the sense that there is no central power and therefore no centralized use of force. For example the International Court of Justice created under the UN Charter can settle disputes only if all sides agree to submit the dispute to the court.²² Moreover, disputes between small and powerful countries – such as between Nicaragua and the US in 1986 – prove that there is no traditional means of enforcement of court decisions either. Domestic law, on the other hand, has the full power of the State to enforce it.

¹⁸ This is how John Rawls sees the role of international law in the theory of justice. See: J. A. Rawls. *Theory of Justice*. Oxford University Press 1973, pp. 378–382.

¹⁹ Article 38 (1) d, *Rahvusvahelise Kohtu statuut*, RT II, 1996, 24/25, 95, Statute of the International Court of Justice (in Estonian).

²⁰ M. N. Shaw, *International Law*. Cambridge University Press, 2005, pp. 92–115.

²¹ L. Hannikainen. *Peremptory norms (Ius Cogens) in International Law*, Lakimiesliiton Kustannus 1988, pp. 317–713; A. Orakhelashvili. *Peremptory Norms in International Law*, Oxford University Press 2006, pp. 50–66. The dissertation has not studied international customary law and *ius cogens* separately.

²² Articles 34–36, *Rahvusvahelise Kohtu statuut*, RT II, 1996, 24/25, 95, Statute of the International Court of Justice (in Estonian).

Summaries of the parts of the dissertation

The three hypothesis posed are answered in the last three parts of the dissertation. Here I will summarize the main positions reached in the dissertation.

Part One

I started by giving an overview of the essence of subversive leverage, providing historical examples, defining subversive leverage as an act and exploring its limits. This was necessary in order to study how international law applies to the field. I came to the conclusion that subversive leverage is a multipurpose method used by States and non-State actors in international relations by applying certain processes, methods, tactics and strategies to impose one's will upon the opponent by mainly non-military means or to break an opponent's will to achieve political, military, economic or social agendas.

The following were analyzed in the first part: the definition and essence of subversive leverage, information as the main object of subversive leverage in the information society, the importance and character of mass media, the CNN effect, public policy and the mass media, a short historical overview of subversive leverage, totalitarian regimes and films, Islamic fundamentalism, Estonia and subversive leverage, the main methods and definitions used in subversive leverage (propaganda, covert operations, active measures, psychological operations, cyber warfare, soft values/soft measures).

The main object of subversive leverage in the information society is information. Information is sculpted in mass media, which has its own specific working mechanisms which in turn shape the political decision making processes. One of these mechanisms is the so-called „CNN effect.” It is a process which arises from the influence that 24-hour global media and news companies have on political and diplomatic decision making processes.²³

The examples provided in the dissertation show that subversive leverage is used to tilt public opinion to legitimize political actions. An end result might be the use of force in international relations. The relation between public policy and the mass media shapes the views of people and on that basis a government can legitimize its activities. To put it another way, as Pierre Bourdieu said, media has the monopoly of deciding who can dominate the society and force their views upon the public.²⁴

In a short historical overview I posited that subversive leverage has long historical roots. I used a few classical military theoreticians as examples: Carl v. Clausewitz and Sun Tzu both understood the general idea of subversive leverage – an opponent is bent to one's will without the conventional use of force for the purpose of fulfilling one's political goals.

²³ E. Gilboa. Global Television News and Foreign Policy: Debating the CNN Effect, Bar-Ilan University, International Studies Perspectives, 2005 Nr 6, pp. 325–341.

²⁴ P. Bourdieu. Televisioonist. Perioodika 1999, Tallinn, pp. 40–41 (in Estonian).

Subversive leverage has been used in movies by totalitarian regimes. The regimes created certain moods within the masses for the purpose of legitimizing certain actions. The purpose of legitimizing might have been an aggression against a sovereign State or the repression of certain groups. Propaganda is used by terrorists in modern days as well. It is especially wide spread among Islamic terrorists.

I used examples which had enough publicly accessible background information to follow the use of subversive leveraging. One of the examples was the war between Russia and Georgia in 2008 and the events leading up to it (in parts I, II and III), which show how important subversive leveraging can be in preparation for a conventional armed conflict. The Russian public were prepared for the war for many years by demonizing the Georgian State and people. By manipulating public opinion justification is achieved to start an armed conflict, which, in the case of Georgia, occurred in August 2008 (although, as the Tagliavini report argues, the threshold of the full-scale use of military force in the sense of Article 2 para 4 of the UN Charter was first crossed by the Georgian forces). The idea that a party seeking to create a conflict must establish an arguably legal justification in order to legitimize the conflict appears to be correct. The Russian Federation intervened in a Georgian intrastate conflict on the grounds of protecting its citizens, having beforehand provided Russian citizenship to many people in the two separatist regions. The protection of nationals is modeled on State practice mainly by Western powers during the Cold War (Grenada, etc.).

The actions of the U.S. in the UN in 2003 with the attempt to legitimize and legalize an attack against Iraq were also studied. In that case the legitimizing attempt was using unconfirmed intelligence reports to support an armed attack against Iraq. The government of the U.S. claimed the existence of weapons of mass destruction in Iraq and used the claim as the basis of the necessity to invade Iraq. The use of force did not have unambiguous legal grounds. In that case the U.S. did not gain the authorization to use military force by the Security Council.

The two cases prove the assumption made that subversive leverage is necessary to circumvent the prohibitions and limits of international law. In these specific examples subversive leverage was used to circumvent the prohibition of the use of force in international relations. To achieve this, subversive leverage was used to legitimize the use of force, to legalize an armed conflict. Subversive leverage was even more successful if an impression – rightly or wrongly – could be invoked (as in the case of Georgia) that it was *the other country* who initiated the military conflict.

From the clarification of the research object I moved to legal analysis and based on that to the synthesis of existent laws of war (*ius in bello* and *ius ad bellum*) and their applicability to subversive leverage. To solve the research problem and defend my arguments I analyzed the possibilities of regulating subversive leverage in laws of war.

Part Two

In this part, I expanded upon the limits of subversive leverage in the case of armed conflict and analyzed the existing regulation and its applicability to subversive leverage.

A small historical excursion is necessary here. Some scholars believed that wars brought about changes in constitutional politics and, as a result, international law also developed further.²⁵ Warfare demanded more and more from the administrative systems of rulers and finally brought about the modern post-Westphalian system of States.²⁶ Modern international law has remained the same since the treaty in the sense that it is State based and prioritizes State sovereignty. But subversive leverage might not be controlled well enough by this system. In modern times the perpetrator of an attack may be a terrorist organization acting on ideological basis. Such actions will change international law in the future just like the „Geneva law” was changed by national liberation movements that started after World War II.

In the second part I studied the following points: the term of war and its general principles, *status mixtus*, war in a technical and material sense, attacks on computer networks and the material definition of war, stratagem and subterfuge, status of combatants, mercenaries, command/superior responsibility, targeted killing, the Martens’ clause. The study of the aforementioned points was focused on finding the terms which can be used to limit and regulate subversive leverage in legal terms. Some methods of subversive leverage, to which laws of war regulations can be expanded upon, were also studied here.

Legal analysis and the synthesis based on it allowed me to take the position that current laws of war (*ius in bello* and *ius ad bellum*) regulations are not directly applicable to modern subversive leverage. The main problem is the definition of war and armed conflict – these have not been adequately defined because of the broad scope of the field. I concluded that the principles of laws of war are indirectly applicable to subversive leverage (the principles of necessity, distinction, proportionality but also the prohibition of indiscriminate attacks, through the definition of attacks and through the command/superior responsibility doctrine).

The conclusion reached above, of only indirect applicability of the laws of war to subversive leverage, provides grounds for pessimism. The most pessimistically minded of international law scholars are even unsure if the laws of war have developed much since Cicero.²⁷ The causes of such pessimism are many. The main problem is the ambiguity of the term war. Because of the wide area covered by this term many definitions can be found, none which would satisfy everyone. This situation does not allow for the specification of the framework of the term war. The

²⁵ P. Bobbitt. *The Shield of Achilles. War, Peace, and the Course of History*. Anchor Books, 2003, pp. 69–74. One of the main ideas of Bobbitt lies in his claim that to understand the relations and connections of international law, international relations, history, war and peace, then three components have to be studied together: law, history and strategy. See his foreword: pp. XXI–XXII.

²⁶ *Ibid.*, pp. 344–347.

²⁷ S. C. Neff. *War and the Law of Nations: A General History*. Cambridge University Press 2005, p. 395.

common ground for the equitable application of legal norms is smaller than it could be. This retards the functioning of the laws of war greatly.

The aforementioned problem is also connected with the dualistic paradigm dominating international law: that only either war or peace can exist. There is no middle ground between these two terms. I believe that this concept does not allow for optimal application of international law. It is especially necessary in connection with subversive leverage that a third status could be used, a status between peace and war, known in theory as *status mixtus*. But the acceptance of the theory of *status mixtus* would mean a thorough revision of international law and not only in the area of the laws of war but the UN Charter in general. This theory gave a good if often alternative explanation to the problems of war I encountered while writing the dissertation. A more flexible application of the laws of war would be possible with this theory in situations which are not yet wars but not definable as peace either – therefore situations of *status mixtus*.

In recent years governments have adopted the targeted killing doctrine for use in their fight against terrorism. This shows well the gaps in existing legal system based on the laws of war and the UN Charter. Neither of the existing legal definitions really allow for the methods or correspond with the methods certain countries (USA, Great Britain, Israel and Russia) are using in their war on terror. But no signs are evident that great powers have a wish to develop the existing legal system any time soon. The current situation is suitable for power politics and does not advance the civilizing process.

But it cannot be said that there is no place for optimism in the laws of war on the question whether the civilizing process will continue. One positive example is the UN International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries and this, I believe, is a part of the humanizing and civilizing process. It is a sign of development, even though the development has been slow.²⁸ A second positive factor is that one cannot take the stand that there is no flexibility at all in the laws of war for solving modern legal problems. My deduction comes from the Martens' clause which allows for the flexible interpretation of the laws of war and to fill gaps in existing law. By filling the gaps I mean in this context situations where scholars claim that what is not rigidly limited or completely prohibited is allowed. The Martens' clause is especially important on the question of cyber warfare and I believe that it should also be used to regulate the doctrine of targeted killing. The international criminal responsibility of military commanders in the context of limiting subversive leverage is subject of the fourth part of the dissertation.

An actual question in the laws of war today is the connection with the cyber world. The problem is greater than just attempting to use the term 'war' on what happens in computer networks. Different definitions of war generally incorporate the need for the use of conventional weaponry. Is it justified to use the term 'war'

²⁸ I analyzed the laws of war part of the convention because the impact mercenaries have had on armed conflicts is relatively large. As state run covert operations have used mercenaries, it is important to organize this area in the light of the laws of war.

then to describe the actions taking place in the internet? For example, international law expert and professor Ingrid Detter Frankopan interpreted cyber attacks on computer networks and the threats caused by them as new types of weaponry.²⁹ I believe cyber attacks to be a form of subversive leverage. The attacks are just one method of subversive leveraging, a means, not an end in itself. In international law texts on the subject only attacks on computer systems are considered. But do the norms regulating war cover this and can computer networks be considered a form of weaponry?

I analyzed the claim made in the hypothesis considering the question posed above. According to the prevailing consensus – attacks on computer networks are not considered acts of war. But they are considered to be a method usable in war against an opponent's command and control systems for the purpose of interference, hindrance or its destruction and or for feeding false information the opponent for subterfuge. An important problem besides the applicability of laws is proof. It is extremely difficult to form a fact-based causal link from the order given to a specific cyber attack happening. An attack on a computer network can be completed using computers infected with viruses which have no connection to the State that organized the attack. Or hackers might have carried out the operation without knowing the person who paid for the attack.

Not all scholars have defined war in extreme detail, which leaves more room for interpretation. For example, the famous British international law scholar Lassa Oppenheim defined war as a struggle between the armed forces of two or more States with the purpose of overpowering the opponent and imposing peace terms suitable to the victor.³⁰ This definition allows for subversive leverage to be seen as an act of war, especially in relation to attacks on computer networks or the cyber world. Many computer networks are invaluable part of critical State infrastructure which guarantees the functioning of vital mechanisms (electricity and water, hospitals etc.) and some are part of State defense structures and institutions.

But a question posed in relation to the use of the so called cyber weaponry is whether one can consider weapons which do not produce post-explosion heat and shockwave as something which constitutes use of force? Should this not be the case then the use of bacteriological and chemical weapons should not count as use of force, for they do not have the required effects, yet both of these are considered weapons of mass destruction.³¹ A very interesting question was posed by the Russian scientist A. Feodorov: can cyber attacks constitute the use of weapons of mass destruction in certain scenarios?³² By considering the analysis of the Geneva and Hague conventions it has to be said that this interpretation is problematic at the moment.

²⁹ I. Detter. *The Law of War*. Cambridge: Cambridge University Press 2000, pp 272–274.

³⁰ L. Oppenheim. *International law. A Treatise*. Vol II, Disputes, War and Neutrality. Ed by H. Lauterpacht, London-NY-Toronto, Longmans, Green and Co. 1952, p. 202.

³¹ I. Brownlie. *International Law and the Use of Force by the States*. Oxford University Press 1963 (Reprinted 2002), p. 362.

³² А. В. Федоров. *Информационная безопасность в мировом политическом процессе*. Издательство „МГИМО-Университет”, Москва, 2006, pp. 103–110 (in Russian).

Considering the recent trends it can be said that the area of cyber attacks is the most likely subgroup of subversive leverage that will be regulated in international law (the Convention of the European Council on Cyber Crimes has come to effect already for example). A different question is the status of the people who carry out cyber attacks. Should they be considered belligerents or civilians during a conflict? I have taken the stance that if the cyber attack is a military act and it is carried out by civilians then it amounts to a breach of the laws of war. The real problem will probably be proving that a government ordered civilians to carry out a cyber attack.

After analyzing the questions of laws of war I reviewed the laws governing peacetime relations to determine whether these laws can apply to subversive leverage. For this the UN Charter and its principles of international law were studied.

Part Three

This part is the largest by volume because of the amount of regulations in the UN Charter. I analyzed the legal system and regulation based on the Charter to conclude whether it sets any limits on subversive leverage. The conclusion I came to was similar to that of the laws of war.

In the third part I analyzed the following principles and norms of the UN Charter and their applicability to subversive leverage: UN Charter article 103, the historical context and interpretation of the Charter, the preamble of the chapter, equity and the Charter, articles 1 and 2 of the Charter, the principle of prohibition of the threat and the use of force, self defense according to article 51, international peace and security, collective measures, the right of self determination, the principle of respect for human rights, the equality and sovereignty of States, the mutual honouring and fulfilling of treaties, privileges and obligations, the peaceful settlement of disputes, the non intervention principle (this was analyzed in relation to the Cold War, intervention by invitation, Nicaragua vs. USA, humanitarian intervention, information intervention), the authorizations and actions of the Security Council, the UN reform and the Security Council, Military Staff Committee, Chapter IV of the Charter (the peaceful resolution of disputes, preventive diplomacy and the responsibility to protect), Chapter VII of the Charter (the actions of the Security Council in case of a threat to peace, breach of peace or acts of aggression and measures not involving the use of armed force and measures involving the use of armed force).

The analysis of international law according to the UN Charter led me to the conclusion that many articles of the Charter are not directly applicable to subversive leverage but the main principles governing the legal order are applicable. The principles of the preamble and article 1 and 2 both allow for the application of international law for limiting subversive leverage.

The three exceptions to the general conclusion that the articles of UN Charter are not directly applicable are the prohibition of threat of and use of force in international relations, threat of aggression and the principle of non-intervention, which *expressis verbis* forbid the use of subversive leverage. The principles are thought of as absolute, with the only exceptions to them being self-defense and

collective measures to guarantee peace and security. The question of the effectiveness of the provisions is a different matter.

Other UN Charter principles like the right of self determination, the honouring of human rights and sovereignty and equality of States have not been accepted unequivocally – there are exceptions although specific norms defend the interests of special interests. An analysis of the principles of article 1 and 2 shows that subversive leverage is in breach of the international legal system set up by those norms. Some might claim that these articles are so abstract that one can interpret them to their will, but the real question is how flexible the international legal order is for the purpose of preventing and reacting to the breach of said principles. It seems that often the perception of limitations is not the result of gaps in the law but results from the priority of the political decision-making process over law and equity.

The central principle that forbids the use of subversive leverage *expressis verbis* is the principle of non-intervention. The legal limits set by the principle cover the use of subversive leverage in width and therefore are analyzed more thoroughly than some other UN principles. The interpretations of this principle are shown in the subtopics of humanitarian intervention, intervention by invitation and the interpretation of the principle during the Cold War.

To reiterate a previous point, there are a number of examples in recent State practice where the use of subversive leverage led to justifications leading to military intervention. For example, in the 2008 military conflict between the Russian Federation and Georgia, Russia first provided citizenship to South Ossetians on legally questionable grounds. Then, this enlarged citizenry needed to be „defended.“ Another example is the „evidence“ supplied by the U.S. of weapons of mass destruction in obtaining support for the 2003 war in Iraq.

Numerous examples of breaches of the principle of non-intervention can be found in the actions of the great powers during the Cold War when third countries were used as battlegrounds. A precedent by the International Court of Justice, which set limits on the use of subversive leverage, is from that era. The precedent I am referring to is the ICJ case Nicaragua vs. USA which was cited in both the ICTY and ICTR and will definitely find use in ICC cases as well.

There was an intense discussion in the UN in 1950's and 1960's on how to prohibit the use of aggressive and war propaganda and what is covered by these terms. During the same discussions an intensive dialogue took place on the definition of ideological aggression where nation based enmity and national socialist and fascist propaganda were components.³³ The movement of information and its limits were one of the central problems of ideological combat during the Cold War. These carried on to the technical field – for example Radio Free Europe on one side and the attempt to jam the transmissions by the other. The question of freedom of information and its relation to the limits created was also under study as the western powers believed freedom of information to be one of the primary human rights.

³³ B. S. Murty. The International Law of Propaganda. The Ideological Instrument and World Public Order. New Haven: New Haven Press 1985, pp. 160–167.

The term „information intervention” was coined during the Cold War. This has a lot to do with subversive leverage as it was taken into use in international relations and it described the circulation of propaganda against human rights and propaganda for hostility, war, genocide and war crimes.

The principle of non-intervention has changed constantly over time. There are many studies and practical examples of the doctrinal changes of the principle. I considered the opinion of the German scholar G. Nolte important. He bases his opinion on the analysis of the practice of States and the SC and claims that in the future some interventions may become legal. This will require the backing of a regional security organization and a clear, unambiguous and acceptable invitation by the government of the State that will be the subject of the intervention.³⁴ It remains to be seen how States will define what constitutes a „clear, unambiguous and acceptable invitation” to mean.

The other aforementioned principles which directly prohibit the use of subversive leverage are the prohibition of aggression and of the threat of and the use of force in international relations. A common perception is that although the prohibitions of threat of and use of force are seen as absolutes, the problem is that the SC is unable to properly limit the violence. States can resort to the one legal and legitimate form of use of force available to them – self-defense.³⁵ Therefore, self-defense can in certain situations justify the use of subversive leverage.

Considering the methods used in subversive leverage, preventive diplomacy in the UN had to be analyzed. Preventive diplomacy could be the tool used by the UN SC to stop subversive leverage from growing into an armed conflict. Preventive diplomacy can be seen as an antipode of subversive leverage. An example of preventive diplomacy is peacekeeping missions.³⁶ Peace-building and peace enforcement are also part of preventive diplomacy.³⁷

Responsibility to protect (or R2P) developed in the end of 1990’s and the beginning of 2000’s and can also be added to preventive diplomacy. If a State is unable to protect its population from massive infringements of human rights, then the international community must intervene. This is especially so if the infringement of human rights is genocide. (This can be considered a short summary of R2P.)³⁸ R2P seems to be the legalization attempt of humanitarian intervention with a different name, but based on generally the same principles. The Australian scholar H. Nasu has proposed that the protection of international peace and security

³⁴ G. Nolte. Eingreifen auf Einladung. Zur völkerrechtlichen Zulässigkeit des Einsatzes fremder Truppen in internen Konflikt auf Einladung der Regierung. Springer 1999, pp. 588–605; 638–639 (in German).

³⁵ J. Yoo. Using Force. The University of Chicago Law Review, Vol 71, No 3, 2004, p. 742.

³⁶ C. Gray. The Use of Force and the International Legal Order, in Evans, Malcolm D. (Ed), International Law, Oxford University Press, 2003, pp. 610–614.

³⁷ M. N. Shaw. International Law. Cambridge University Press, 2005, p. 1101.

³⁸ The Responsibility To Protect, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Centre, Canada, 2001.

and the protection of individuals be divided in the SC and a separate council, the human protection council, be set up for the protection of individuals.³⁹

The international discussion on the R2P and the UN Security Council reform proves that articles related to the use of force and non-intervention in the UN Charter are currently in flux. It is yet unclear whether R2P is a legal or political principle. In any case, the reality of subversive leverage has impact on how R2P will be implemented in international practice. The two issues are interconnected since by subversive leverage, one can 'produce' a situation where an intervention – whether international or unilateral – would be required. Whether such an intervention must be led by the UN Security Council responding to a threat to international peace and security or whether the Security Council is entitled to look away from the conflict situation, is another aspect of the conundrum.

The legal order set up by the UN is strongly connected with the structure of the organization set up post-World War II. The Security Council, the central organ of the UN, which should guarantee the functioning of the legal order set up by the Charter, is often inoperative. The reason for this is the legal order of the Charter which leaves the SC a wide right of discretion but does not make it compulsory for the SC to act.

In the dissertation I came to the conclusion that the greatest problem with the application of the Charter-based principles is that the SC is mainly dependent on political decisions. Because of this the problem with the effectiveness of international law is not that it does not address the matter at hand but that it does not correlate with the political needs of the SC members. This was confirmed by the examples brought in the dissertation. For example, this was the reason that an intervention based on humanitarian needs was not conducted in Rwanda and the SC has instead attempted the application of other methods to alleviate or prevent such situations. The question is the application of preventive diplomacy and the responsibility to protect and their role in the actions of the SC.

The question of the political decision-making process is definitely not the only reason for indecision or inaction. It is clear that every intervention by the SC is expensive. There seems not to be enough will to use military capability to provide for necessary uses of force every time as such actions require extreme amounts of resources. But the main issue still is often the inaction of the SC because of the right of veto by its permanent members. An agreement for the reform of the SC has not been reached for decades because the permanent members are not interested in changing the *status quo*. But it is not only the permanent members who hinder the reform. Regional interests and the interests of permanent member candidates (for example Germany, Japan, India and Brazil) are often at odds with each other.

³⁹ H. Nasu. Operationalizing the „Responsibility to Protect” and Conflict Prevention: Dilemmas of Civilian Protection in Armed Conflict. JCSL 2009, Vol 14, No 2, pp. 238–241. The argument here is that the effectiveness of international law is impeded by the contradictions in humanitarian law and human rights law and the problems of implementation because it is difficult to differentiate between statuses of war or peace, that is situations of *status mixtus*.

I came to the conclusion that legally the UN SC has the competence of guaranteeing the international peace and security that subversive leverage can danger. The SC has sometimes, though rarely, acted flexibly (for example the creation of the *ad hoc* courts ICTY and ICTR which indirectly also gave a legal opinion on subversive leverage). The result of the development of international criminal law is the formation of precedents. And the subject of part four of the dissertation is the limits that international criminal law precedents have set on subversive leverage.

Part Four

In the beginning of the last part of the dissertation I gave a brief overview of international criminal law and analyzed some resolutions by war tribunals and *ad hoc* tribunals to find the limits set on actions of individuals in the context of subversive leverage.

The analysis of the practice of international criminal law showed that in case of the harshest crimes connected to subversive leverage, legal regulation exists and in some cases even tribunal practice exists. I studied the Nuremberg, Tokyo, ICTR and ICTY cases and precedents, swiftly touched upon the questions related to the ICC and gave a short overview of the history and stages of international criminal law.

The Nuremberg and Tokyo trials contained one case. The ICTY and ICTR tribunal practice incorporates tens of cases. I chose the ICTY cases which are most strongly connected to subversive leverage. These are the Trial Chamber I and II judgements on Duško Tadić, Stanislav Galić and Tihomir Blaškić. With ICTR the grounds for choice of cases was the same as with ICTY and the cases chosen were: Jean-Paul Akayesu and Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze. The last tribunal judgement is known in international criminal law as the media case.

The most important practice comes from the precedents of the Nuremberg and Tokyo tribunals. In some areas, for example crimes of aggression, the stated tribunals have the only precedents in international criminal law. The German scholar Christian Tomuschat believes that the importance of those tribunals lies with the fact that they were the only time that an individual has been convicted for crimes of aggression.⁴⁰ Inciting genocide and the effect of genocide and the question of criminal responsibility were analyzed in the Nuremberg and Tokyo tribunals which later formed the basis of different *ad hoc* tribunals. The aforementioned tribunals started an active discussion on the question on freedom of expression and opinion and its relation to inciting hate crimes.

The Cold War stalemate inhibited the development of international criminal law. ICTY and ICTR, founded in the 1990's, have created new precedents which can guide the decisions of the ICC in the future. Until ICTY and ICTR the Nuremberg and Tokyo judgements were the only precedents on the question of inciting genocide. Therefore it is possible to formulate the limits on the use of subversive leverage on the basis of the ICTY and ICTR judgements.

⁴⁰ C. Tomuschat. The Legacy of Nuremberg. JICJ, 4, 2006, p. 841.

The *Media case* from the ICTR is especially important to the dissertation. It describes the use of demonizing (creating a certain negative image of the opponent, a method often used in subversive leverage) in reality. Dehumanizing (which is given a longer description of in the first part of the dissertation) is often the first stage of attempting to legitimize use of force. This might be the reason why a few of the permanent members of the UN Security Council have not joined or ratified the statute of the International Criminal Court. Great powers are afraid of the results that the media case might bring as leaders of States might be tried under the ICC for ordering and carrying out certain subversive leverage operations. A general conclusion is that in case of the harshest crimes connected to subversive leverage there exists legal regulation and in some areas considerable court practice. This is what was also stipulated in the hypothesis.

Criminal responsibility for acts that have been defined as crimes by international criminal law does not follow until actions of persecution (in the context of the actions preformed or failure to perform certain actions) have happened against specific groups or communities. A paraphrasing: If the incitement of hatred and enmity does not lead to crimes in the context of international criminal law being committed, then interference is not possible.

It can be said that international criminal law is mainly applicable to material crimes (crimes with visible aftermath). Inchoate crimes (for example the incitement of social hate to which no physical actions follow) do not allow the prosecution of the perpetrator unless the person carried out a public and unambiguous incitement to genocide or in other cases where superior responsibility arises. This is one of the problems of international criminal law in connection with subversive leverage – the question of function. It is mostly possible to prosecute individuals for crimes that have already been committed; but this is not the best way to prevent international crimes from happening. The line between incitement to genocide and incitement to a general hate crime is ambiguous and in certain cases the perpetrators might escape responsibility. The civilizing process in international criminal law should have the aim of preventing crimes, not dealing with the consequences of situations that threaten international peace and security.

To the extent that international crimes of individuals (such as incitement to genocide) are attributable to the State, one can also talk of State responsibility (beside the criminal responsibility of the individual). If subversive leverage amounts to an internationally wrongful act, the 2001 ILC Articles on State Responsibility apply. Nevertheless, in practice States are not eager to accept responsibility for subversive leverage, the very point of subversive leverage being to achieve foreign policy goals with „secret” and subversive means. While the Articles on State Responsibility foresee responsibility in the case of the violation of primary norms, they do not specify what exactly these primary norms contain or mean. Thus, the debate on whether a primary norm was violated or not by the State using subversive leverage must still be between the two States concerned. As the legal cases around the Yugoslav conflict prove, if an act of genocide took place, it does not automatically mean that it was attributable to the State. Nevertheless, specific questions related to State responsibility for subversive leverage are beyond the scope of this thesis.

Conclusion

To create limits for subversive leverage and to develop the area, this subject field should be studied further. The application of international customary law and *ius cogens* on subversive leverage should have the main emphasis. Bi- and multilateral treaties which state the prohibition of intervention should be studied as well as mentioned earlier. The comparison between treaty texts and the actions and communications of States in reality would be an interesting subject.

The statements made in the hypotheses were proven true. The examples brought confirmed the use of subversive leverage to influence the domestic situation, neighboring States and the international public for the purpose of legitimizing the use of force in international relations. The development of international law has brought with it a definite framework on the use of force through the UN Charter and the laws of war. And the violent use of conventional armed forces has become an act disapproved of. This is the reason that States who wish to use force have to legitimize their illegal activities.

I was extremely skeptical of the possibilities of the laws of war and of the legal system based on the UN Charter (in the context of it limiting subversive leverage). But after reaching the conclusion I am definitely more optimistic about international law but even more skeptical of political decision-making processes which is what the functioning of international law depends on. International law has been flexible enough to solve necessary situations but only if it has been backed by enough political consensus and will.

The regulation of subversive leverage should be one of the aims of international law. Through this the people who often cannot have their say would then be able to express their views.⁴¹

The development of international criminal law during the last few decades is a strong sign of the possibility of progress in international law and confirms the existence of the civilizing process happening in international law as often claimed through out the dissertation. In international criminal law development has even been faster than the will of great powers would have it.

In the end the position can be taken that if subversive leverage threatens international peace and security then it is possible to find the legal framework of regulating the borders of permitted and illegal subversive leverage. Although these limits are often unclear, it cannot be claimed that a State can act according to the law of the jungle until there is no conventional armed conflict.

⁴¹ M. Koskeniemi. *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press, 2001, pp. 516–517.

CURRICULUM VITAE

Isiklik

Sünniaeg ja koht: 20.02.1970, Kärkla
Kodakondsus: Eesti
Perekonnaseis: abielus, üks laps
Aadress: Toompuiestee 3, Tallinn 10142
Telefon: +372 505 4725
E-mail: arnold.sinisalu@mail.ee

Keelteoskus: soome, vene, inglise

Haridus

2006–... Tartu Ülikool, õigusteaduskond, doktoriõpe (PhD)
1994–1999 Tartu Ülikool, õigusteaduskond, BA
1991–1992 Siseministeeriumi Politseiakadeemia
1977–1988 Pelgulinna Gümnaasium (Tallinna 46. Keskkool)

Teenistuskäik

1992–1993 Kohtueelse Uurimise Amet
1993–... Kaitsepolitseiamet, erinevad ametikohad

Teadustöö põhisuunad

Peamine uurimisvaldkond on rahvusvaheline avalik õigus ja mõjutustegevuse piirid sõjaõiguses, ÜRO hartast tulenev õiguslik regulatsioon ning rahvusvahelise kriminaalõiguse kohaldatavus mõjutustegevusele.

Publikatsioonid

1. Sinisalu, A. (2008). Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law. *Juridica International: law review* University of Tartu, Estonia, XV, 154–162.
2. Sinisalu, A. (2006). Nõukogude Liidu okupatsioon ja anneksioon ning aegumatud kuriteod Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni suhetes. *Acta Societatis Martensis*, 2, 240–248.

CURRICULUM VITAE

Personal

Date and place of birth: 20/02/1970, Kärkla
Citizenship: Estonia
Marital status: married, one child
Address: Toompuiestee 3, Tallinn 10142
Phone: +372 505 4725
E-mail: arnold.sinisalu@mail.ee

Language skills: Finnish, Russian, English

Education

2006–... University of Tartu, Faculty of Law, PhD Student
1994–1999 University of Tartu, Faculty of Law, BA
1991–1992 Estonian Ministry of the Interior, Police Academy
1977–1988 Pelgulinna Gymnasium

Career/Institution and position held

1992–1993 Preliminary Investigation Board
1993–... The Security Police Board

Main areas of research

Public international law: the relations of the laws of war, UN law and international criminal law with subversive leverage.

Publications

1. Sinisalu, A. (2008). Propaganda, Information War and the Estonian-Russian Treaty Relations: Some Aspects of International Law. *Juridica International: law review* University of Tartu, Estonia, XV, 154–162.
2. Sinisalu, A. (2006). Nõukogude Liidu okupatsioon ja anneksioon ning aegumatud kuriteod Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni suhetes. *Acta Societatis Martensis*, 240–248.

DISSERTATIONES IURIDICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Херберт Линдмяэ.** Управление проведением судебных экспертиз и его эффективность в уголовном судопроизводстве. Тарту, 1991.
2. **Peep Pruks.** Strafprozesse: Wissenschaftliche „Lügendetektion“. (Instrumentaldiagnostik der emotionalen Spannung und ihre Anwendungsmöglichkeiten in Strafprozess). Tartu, 1991.
3. **Marju Luts.** Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. Tartu, 2000.
4. **Gaabriel Tavits.** Tööõiguse rakendusala määratlemine töötaja, tööandja ja töölepingu mõistete abil. Tartu, 2001.
5. **Merle Muda.** Töötajate õiguste kaitse tööandja tegevuse ümberkorraldamisel. Tartu, 2001.
6. **Margus Kingisepp.** Kahjuhüvitis postmodernses deliktiõiguses. Tartu, 2002.
7. **Vallo Olle.** Kohaliku omavalitsuse teostamine vahetu demokraatia vormis: kohalik rahvaalgatus ja rahvahääletus. Tartu, 2002.
8. **Irene Kull.** Hea usu põhimõtte kaasaegses lepinguõiguses. Tartu, 2002.
9. **Jüri Saar.** Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985–1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu, 2003.
10. **Julia Laffranque.** Kohtuniku eriarvamus. Selle võimalikkus ja vajalikkus Eesti Vabariigi Riigikohtus ja Euroopa Kohtus. Tartu, 2003.
11. **Hannes Veinla.** Ettevaatusprintsip keskkonnaõiguses. Tartu, 2004.
12. **Kalev Saare.** Eraõigusliku juriidilise isiku õigussubjektsuse piiritlemine. Tartu, 2004.
13. **Meris Sillaots.** Kokkuleppemenetlus kriminaalmenetluses. Tartu, 2004.
14. **Mario Rosentau.** Õiguse olemus: sotsiaalse käitumise funktsionaalne programm. Tartu, 2004.
15. **Ants Nõmper.** Open consent – a new form of informed consent for population genetic databases. Tartu, 2005.
16. **Janno Lahe.** Süü deliktiõiguses. Tartu, 2005.
17. **Priit Pikamäe.** Tahtluse struktuur. Tahtlus kui koosseisupäraste asjaolude teadmine. Tartu, 2006.
18. **Ivo Pilving.** Haldusakti siduvus. Uurimus kehtiva haldusakti õiguslikust tähendusest rõhuasetusega avalik-õiguslikel lubadel. Tartu, 2006.
19. **Karin Sein.** Ettenähtavus ja rikutud kohustuse eesmärk kui lepingulise kahjuhüvitise piiramise alused. Tartu, 2007.
20. **Mart Susi.** Õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks – Euroopa Inimõiguste ja Põhivabaduste Kaitse Konventsiooni artikkel 13 Euroopa Inimõiguste Kohtu dünaamilises käsitluses. Tartu, 2008.
21. **Carri Ginter.** Application of principles of European Law in the supreme court of Estonia. Tartu, 2008.
22. **Villu Kõve.** Varaliste tehingute süsteem Eestis. Tartu, 2009.
23. **Katri Paas.** Implications of Smallness of an Economy on Merger Control. Tartu, 2009.

24. **Anneli Alekand.** Proportsionaalsuse printsiip põhiõiguste riive mõõdupuuna täitemenetluses. Tartu, 2009.
25. **Aleksei Kelli.** Developments of the Estonian Intellectual Property System to Meet the Challenges of the Knowledge-based Economy. Tartu, 2009.
26. **Merike Ristikivi.** Latin terms in the Estonian legal language: form, meaning and influences. Tartu, 2009.
27. **Mari Ann Simovart.** Lepinguvabaduse piirid riigihankes: Euroopa Liidu hankeõiguse mõju Eesti eraõigusele. Tartu, 2010.
28. **Priidu Pärna.** Korteriomaniike ühisus: piiritlemine, õigusvõime, vastutus. Tartu, 2010.
29. **René Värk.** Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikkusest mitteriiklike terroristlike rühmituste kontekstis. Tartu, 2011.
30. **Paavo Randma.** Organisatsiooniline teovalitsemine – *täideviija täideviija taga* kontseptsioon teoorias ja selle rakendamine praktikas. Tartu, 2011.
31. **Urmas Volens.** Usaldusvastutus kui iseseisev vastutussüsteem ja selle avaldumisvormid. Tartu, 2011.
32. **Margit Vutt.** Aktsionäri derivatiivnõue kui õiguskaitsevahend ja ühingujuhtimise abinõu. Tartu, 2011.
33. **Hesi Siimets-Gross.** Das „Liv-, Est- und Curlaendische Privatrecht“ (1864/65) und das römische Recht im Baltikum. Tartu, 2011.
34. **Andres Vutt.** Legal capital rules as a measure for creditor and shareholder protection. Tartu, 2011.
35. **Eneken Tikk.** Comprehensive legal approach to cyber security. Tartu, 2011.
36. **Silvia Kaugia.** Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu, 2011.
37. **Kadri Siibak.** Pangandussüsteemi usaldusväärsuse tagamine ja teabekohustuste määratlemine finantsteenuste lepingutes. Tartu, 2011.
38. **Signe Viimsalu.** The meaning and functioning of secondary insolvency proceedings. Tartu, 2011.
39. **Ingrid Ulst.** Balancing the rights of consumers and service providers in electronic retail lending in Estonia. Tartu, 2011.
40. **Priit Manavald.** Maksejõuetusõigusliku regulatsiooni valikuvõimaluste majanduslik põhjendamine. Tartu, 2011, 193 lk.
41. **Anneli Soo.** Remedies against ineffectiveness of defense counsel. Judicial supervision over the performance of defense counsel in Estonian criminal proceedings. Tartu, 2011, 282 p.